psychped.navs.edu.ua

Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія внутрішніх справ

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Науковий журнал

1(38)'2026

Журнал індексується в таких базах даних і пошукових системах:

- CrossRef (DOI: 10.33270)
- ISSN International Centre
- ORCID
- Open Ukrainian Citation Index (Ukraine)
- Index Copernicus International
- Academic Resource Index ResearchBib
- Polska Bibliografia Naukowa
- Google Scholar
- Центр досліджень соціальних комунікацій
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
- Електронний репозитарій НАВС

Київ
2026

УДК 159:34(05)
Ю9

ISSN 2519-4682
E-ISSN 2519-4690
doi: 10.33270/03263801

Юридична психологія

1
(38)
2026

Науковий журнал • Виходить двічі на рік • Заснований 2007 року • Засновник – Національна академія внутрішніх справ • Ідентифікатор медіа в Реєстрі суб'єктів у сфері медіа: R30-02447, рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 11 січня 2024 року № 26 • Включений до переліку наукових фахових видань України за категорією «Б» (наказ МОН України від 17 березня 2020 року № 409) • Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет вченою радою Національної академії внутрішніх справ від 26 травня 2026 року (протокол № 10)

Ûridična psihologìâ

Редакційна колегія:

Бойко-Бузиль Ю. (головний редактор)	доктор психологічних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Євдокімова О.	доктор психологічних наук, професор, Харківський національний університет внутрішніх справ, Україна
Гальченко В.	доктор психологічних наук, доцент, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Колесніченко О.	доктор психологічних наук, старший науковий співробітник, Навчально-гуманітарний інститут Національної академії Служби безпеки України, Україна
Лосієвська О.	доктор психологічних наук, професор, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, Україна
Лубенець І.	кандидат юридичних наук, старший дослідник, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Охріменко І.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Цільмак О.	доктор юридичних наук, кандидат психологічних наук, професор, Національний університет «Одеська юридична академія», Україна
Шевяков О.	доктор психологічних наук, професор, Український державний університет науки і технологій, Україна
Маяускене Д.	доктор філософії, доцент, Вільнюський університет, Литовська Республіка
Міллер П.	доктор філософії, професор, Університет Ольстера, Велика Британія

Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їхню якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю, службову інформацію, та дотримання принципів академічної доброчесності несуть особисто автори

Юридична психологія : наук. журн. / [редкол.: Ю. Бойко-Бузиль (голов. ред.) та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2026. – № 1 (38). – 171 с.
Ю9

Адреса редакції:
пл. Солом'янська, 1,
м. Київ, Україна, 03035
тел.: (044) 520-08-47
e-mail: rvc@navs.edu.ua

© Національна академія внутрішніх справ, 2026

psychped.navs.edu.ua

Ministry of Internal Affairs of Ukraine
National Academy of Internal Affairs

LEGAL PSYCHOLOGY

Scientific magazine

1(38)'2026

Journal is indexed in such databases and search engines:

- CrossRef (DOI: 10.33270)
- ISSN International Centre
- ORCID
- Open Ukrainian Citation Index (Ukraine)
- Index Copernicus International
- Academic Resource Index ResearchBib
- Polska Bibliografia Naukowa
- Google Scholar
- Social Communications Research Center
- The Vernadsky National Library of Ukraine
- Electronic Repository NAIA

Kyiv
2026

ISSN 2519-4682
E-ISSN 2519-4690
doi: 10.33270/03263801

Legal Psychology

1
(38)
2026

Ûridična psihologìâ

Scientific magazine • Published semiannually • Established in 2007 • Founder – National Academy of Internal Affairs • Media identifier in the Register of Media Entities R30-02447, Decision of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting of 11 January 2024 No. 26 • Included into the Ministry of Education and Science of Ukraine's law sciences special editions list by category «B» (order No. 409, dated March 17th, 2020) • Recommended for printing and distribution via the Internet by the National Academy of Internal Affairs' Scientific Council (Record No. 10, dated May 26th, 2026)

Editorial board:

Boiko-Buzyl Yu. (Editor in Chief)	Doctor of Psychology, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Yevdokimova O.	Doctor of Psychology, Professor, Kharkiv National University of Internal Affairs, Ukraine
Halchenko V.	Doctor of Psychology, Associate Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Kolesnichenko O.	Doctor of Psychology, Senior Researcher, National Academy of the Security Service of Ukraine, Ukraine
Losiyevska O.	Doctor of Psychology, Professor, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Ukraine
Lubenets I.	PhD in Law, Senior Researcher, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Okhrimenko I.	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Tsilmak O.	Doctor of Law, PhD of Psychology, Professor, National University "Odesa Law Academy", Ukraine
Sheviakov O.	Doctor of Psychology, Professor, Ukrainian State University of Science and Technologies, Ukraine
Majauskiene D.	Doctor of Philosophy, Associate Professor, Vilnius University, Lithuania
Miller P.	Doctor of Philosophy, Professor, Ulster University, United Kingdom

The editorial board does not always share the views of the authors of the articles. Responsibility for their quality as well as the lack of information constituting state secret and official information are sponsored by the authors

Legal Psychology : scientific magazine / [editorial board: Yu. Boiko-Buzyl (chief editor) etc.]. – Kyiv : National Academy of Internal Affairs, 2026. – No. 1 (38). – 171 p.

Editors office address:
Ukraine, 03035, Kyiv,
1, Solomianska square
phone: (044) 520-08-47
e-mail: rvc@navs.edu.ua

© National Academy of Internal Affairs, 2026

ЗМІСТ

БОНДАРЕНКО В., ХУДЯКОВА Н., ШУМКО Я.
Вплив соціально-організаційних чинників освітнього процесу на мотивацію курсантів до занять фізичними вправами 7

АРКУША Л., ЦІЛЬМАК О., ЧЕРНОВ О.
Психопатичні риси особистості як фактор схильності до кримінальної поведінки 15

ГАЛЬЧЕНКО В.
Лідерські якості працівників системи МВС в сучасному науковому дискурсі 28

МАРЧЕНКО О., ШИЛІНА А., МАННАПОВА К.
Психолого-правові засади медіації в етнополітичних конфліктах 36

РОМАНЕНКО О.
Застосування групових форм психологічної допомоги учасникам бойових дій 45

ТИМОШЕНКО В., КОРОЛЬЧУК В.
Психологічні та кримінологічні аспекти агресії й агресивності 53

АДАМОВА О.
Репродуктивне здоров'я людини у стресових реаліях збройного конфлікту: психосоматичний та юридичний підходи 64

ВАНДЖУРАК Р., КУШАКОВА-КОСТИЦЬКА Н.
Вплив цифрових технологій на судову дискрецію (на прикладі застосування штучного інтелекту) 71

ВЛАСЕНКО С.
Девіантна поведінка як передумова протиправної діяльності 83

ЛИТВИН В., РІВЧАЧЕНКО О.
Інтегровані моделі стресоподолання молоді в період воєнного стану 95

ЛУБЕНЕЦЬ І.
Особливості реінтеграції та адаптації ветеранів до умов мирного життя 104

МАКСИМЮК Т.
Структурно-функціональна модель інклюзивного освітнього середовища як багаторівневої психологічної системи 115

ПОНОМАРЕНКО Т., ФЕДОРЕНКО А., ХАНЕЦЬКА Т.
Резильєнтність як чинник ефективності професійної діяльності психолога Національної поліції України в умовах воєнного стану 125

СНЯТКОВА Т.
Стрес-менеджмент у професійній управлінській діяльності керівника 134

ТИЩЕНКО О.
Ціннісно-мотиваційні детермінанти академічної успішності майбутніх фахівців-психологів 144

КАЛАШНИК А.
Психологічна підготовка майбутніх поліцейських як основа формування їх професійної готовності 150

ХРИСТЮК О.
Формування впевненості та стресостійкості у майбутніх психологів як умова успішного старту професійної діяльності 160

CONTENT

BONDARENKO V., KHUDIAKOVA N., SHUMKO Ya.
The Impact of Social and Organizational Factors of the Educational Process on Cadets' Motivation for Physical Exercise 7

ARKUSHA L., TSILMAK O., CHERNOV O.
Psychopathic Personality Traits as a Factor in Criminal Behaviour 15

HALCHENKO V.
Leadership Qualities of Employees of the System of the Ministry of Internal Affairs in Modern Scientific Discussion 28

MARCHENKO O., SHYLINA A., MANNAPOVA K.
Psychological and Legal Foundations of Mediation in Ethnopolitical Conflicts 36

ROMANENKO O.
Application of Group Forms of Psychological Assistance to Combatants 45

TYMOSHENKO V., KOROLCHUK V.
Psychological and Criminological Aspects of Aggression and Aggressiveness 53

ADAMOVA O.
Human Reproductive Health in the Stressful Realities of Armed Conflict: Psychosomatic and Legal Approaches 64

VANDHZURAK R., KUSHAKOVA-KOSTYTSKA N.
The Impact of Digital Technologies on Judicial Discretion (Using the Example of Artificial Intelligence) 71

VLASENKO S.
Deviant Behavior as a Prerequisite for Illegal Activity 83

LYTVYN V., RIVCHACHENKO O.
Integrated Models of Stress Coping in Youth during Martial Law 95

LUBENETS I.
Features of Reintegration and Adaptation of Veterans to Peacetime Conditions 104

MAKSYMIUK T.
Structural and Functional Model of the Inclusive Educational Environment as a Multilevel Psychological System 115

PONOMARENKO T., FEDORENKO A., KHANETSKA T.
Resilience as a Factor of the Efficiency of Professional Activities of a Psychologist of the National Police of Ukraine in Conditions of Martial Law 125

SNIATKOVA T.
Stress Management in the Professional Management Activities of a Manager 134

TYSHCHENKO O.
Value-Motivational Determinants of Academic Success of Future Psychologists 144

KALASHNYK A.
Psychological Training of Future Police Officers as a Basis for the Formation of their Professional Readiness 150

KHRYSTIUK O.
Development of Self-Confidence and Stress Resilience in Future Psychologists as a Prerequisite for a Successful Career Start 160

DOI: 10.33270/03263801.1
УДК 159.9:37.015.3:796

БОНДАРЕНКО Валентин*
доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри спеціальної фізичної підготовки Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0170-2616;
ХУДЯКОВА Наталія
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної фізичної підготовки Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9068-2767;
ШУМКО Яна
науковий співробітник відділення організації наукової роботи здобувачів вищої освіти відділу організації наукової діяльності Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6297-6445

Вплив соціально-організаційних чинників освітнього процесу на мотивацію курсантів до занять фізичними вправами

Анотація. Актуальність теми зумовлена необхідністю забезпечення стійкої мотивації курсантів до занять фізичними вправами як важливої психологічної передумови професійної готовності, психоемоційної стійкості й ефективності майбутньої правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану. Метою статті є визначення впливу соціально-організаційних чинників освітнього процесу на мотивацію курсантів до занять фізичними вправами. У статті проаналізовано сучасні наукові підходи до проблеми мотивації фізичної активності в системі професійного навчання, положення теорії самодетермінації, а також психологічні концепції внутрішньої та зовнішньої мотивації. З'ясовано структуру мотивації курсантів до занять фізичними вправами. Методологічну основу дослідження становлять положення психології мотивації діяльності, теорії самодетермінації та системного підходу; використано методи аналізу й узагальнення наукових джерел, анкетування та методи математичної статистики. Встановлено, що соціально-організаційні чинники освітнього процесу (підтримка колективу, вимоги керівництва, система оцінювання, особистий приклад викладачів) виконують функцію зовнішніх регуляторів поведінки курсантів. Водночас домінування контролювального стилю педагогічної взаємодії та орієнтованість виключно на нормативні вимоги й оцінювання результатів знижують рівень усвідомленої мотивації, посилюють інтроєктовану регуляцію та можуть спричиняти формування формальної, ситуативної участі курсантів у фізичній активності. Наукова новизна роботи зумовлена психологічним обґрунтуванням ролі соціально-організаційних чинників освітнього процесу. Практична значущість роботи полягає в можливості використання отриманих результатів для вдосконалення організаційно-психологічних засад професійного навчання курсантів у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Ключові слова: воєнний стан; курсант; мотивація; освітній процес; поліцейський; соціально-організаційні чинники; фізичні вправи.

Історія статті:
Отримано: 19.03.2026
Прийнято: 24.04.2026
Опубліковано: 29.05.2026

Рекомендоване посилання:
Бондаренко В., Худякова Н., Шумко Я. Вплив соціально-організаційних чинників освітнього процесу на мотивацію курсантів до занять фізичними вправами. *Юридична психологія.* 2026. № 1 (38). С. 7–14. DOI: 10.33270/03263801.1

*Відповідальний автор

© Бондаренко В., Худякова Н., Шумко Я., 2026.
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Сучасна система вищої освіти, зокрема підготовка курсантів закладів зі специфічними умовами навчання, вирізняється зростанням психоемоційного навантаження, підвищеними вимогами до професійної готовності та потребою швидкої адаптації до динамічних соціальних і безпекових факторів (Tyshchenko, 2024). В умовах воєнного стану особливої актуальності набуває проблема збереження фізичного та психічного здоров'я майбутніх офіцерів поліції, що безпосередньо пов'язано з рівнем їхньої мотивації до систематичних занять фізичними вправами (Bondarenko et al., 2023; Sytnik, Miroshnychenko, & Svidenska, 2022). Дослідники зазначають, що в межах професійного навчання фізичні вправи з оздоровчою метою використовують як під час аудиторних, так і позааудиторних занять у процесі опанування навчальної дисципліни «Спеціальна фізична підготовка».

У сучасних умовах спеціальна фізична підготовка курсантів є не лише засобом розвитку фізичних якостей, а й критично важливим психологічним ресурсом, що забезпечує формування ефективних механізмів саморегуляції, підвищення стресостійкості, розвиток вольових рис і внутрішньої готовності до виконання службових завдань у складних і потенційно небезпечних умовах правоохоронної діяльності (Bondarenko et al., 2023). Одним із ключових детермінант ефективності підготовки є мотиваційна сфера особистості, яку формують завдяки комплексному впливу соціально-організаційних факторів освітнього процесу. Серед них особливо значущими є організаційна структура занять, підтримка колективу, система оцінювання та приклад викладачів і командирів (Ihnatenko, 2016; Lytvyn, 2017).

Усвідомлення спеціальної фізичної підготовки як психологічного ресурсу дає змогу оцінити її значення для формування стійкої внутрішньої мотивації курсантів до систематичних занять фізичними вправами, а також розвитку ефективних механізмів саморегуляції, що є ключовими компонентами професійної готовності до службової діяльності (Bondarenko et al., 2025). З огляду на зазначене, соціально-організаційні чинники освітнього процесу виконують функцію каталізаторів, сприяючи інтеграції зовнішніх вимог у внутрішні мотиви та стимулюють усвідомлення значущості фізичної активності для особистої безпеки, професійної компетентності та психоемоційної стійкості курсантів. Тобто мотиваційна сфера є ключовим механізмом, що забезпечує перехід від зовнішньо регульованої до внутрішньо прийнятої мотивації до занять фізичними вправами й інтегрує спеціальну фізичну підготовку в систему професійного навчання правоохоронців.

Такий підхід надає можливість поєднати фізичний, психологічний і мотиваційний компоненти професійного навчання та поліпшити ефективність освітнього процесу в умовах підвищених навантажень і стресових ситуацій (Okhrimenko et al., 2024). Серед соціально-організаційних чинників виокремлюють особливості організації навчальних занять, систему оцінювання, специфіку міжособистісної взаємодії в курсантському колективі, вимоги керівництва, а також особистий приклад викладачів і командирів. Саме ці компоненти освітнього процесу, на думку В. В. Бондаренка, В. А. Данильченка та А. Р. Ікаєва (2025), здатні як посилювати внутрішню мотивацію курсантів, так і обмежувати її, зводячи фізичну активність до формального виконання нормативних вимог.

Попри значну кількість наукових праць, присвячених проблемам мотивації до фізичної активності, недостатньо дослідженим залишається питання комплексного впливу соціально-організаційних чинників освітнього процесу на мотивацію курсантів з позицій юридичної психології, особливо в умовах воєнного стану. Це зумовлює актуальність і наукову доцільність обраної тематики.

Огляд літератури

Проблема мотивації до занять фізичними вправами посідає вагоме місце в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях (Bashavets, Mikheienko, & Zhamardii, 2024). Українські й іноземні науковці вивчають її з позицій психології особистості, педагогіки, теорії фізичного виховання та професійного навчання, акцентуючи на різнобічних аспектах мотиваційних процесів та їхньому зв'язку з особистісним розвитком і професійним навчанням (Yukhymuk et al., 2025; Koval, 2020). У сучасних дослідженнях нерідко використовують положення теорії самодетермінації (Ryan, & Deci, 2020), відповідно до якої стійку внутрішню мотивацію формують за умови задоволення базових психологічних потреб у самостійності, компетентності та соціальній залученості. У межах цієї теорії мотивація є не лише спонуканням до діяльності, а й складною системою, що визначає енергію, спрямованість, наполегливість і регуляцію поведінки.

Подальший розвиток ідей теорії самодетермінації у сфері фізичної активності представлено у працях I. Pavlova, D. Zikrach, V. Shvets, P. Petrytsa, D. Ortenburger (2022), де на основі особистісно орієнтованого підходу обґрунтовано наявність різних мотиваційних профілів у майбутніх фахівців з фізичної підготовки. Дослідники доводять, що поведінкові вияви мотивації (систематичність занять, самостійність, наполегливість) тісно пов'язані з рівнем внутрішньої мотивації, орієнтованої на знання, досягнення та переживання позитивного досвіду, а також із формами зовнішньої регуляції та амотивації. Таке трактування дає змогу тлумачити мотивацію як

динамічну систему, що залежить від умов освітнього процесу.

З огляду на зазначене, українські науковці зосереджують увагу на педагогічних механізмах формування мотивації до фізичних вправ. Зокрема, В. С. Гуменний, О. В. Галата та О. В. Ложченко (2021) акцентують на необхідності застосування поетапного підходу, який передбачає первинне діагностування мотиваційної сфери курсантів, чітке формулювання завдань і застосування науково обґрунтованих педагогічних засобів. Автори зазначають, що мотиви є рухомою системою, здатною змінюватися під впливом організації освітнього процесу, змісту занять і характеру педагогічної взаємодії. На підставі емпіричних досліджень науковці виокремлюють комплекс внутрішніх і зовнішніх мотивів, що спонукають курсантів до занять фізичними вправами, серед яких провідне місце посідають орієнтованість на майбутню службову діяльність, усвідомлення користі фізичних вправ, прагнення до підвищення рівня фізичної підготовленості, відновлення після інтелектуального навантаження та поліпшення стану здоров'я. Це засвідчує поєднання в мотиваційній структурі як професійно значущих, так і особистісно зумовлених компонентів.

У науковій літературі значну увагу зосереджено на ролі освітнього процесу в задоволенні базових психологічних потреб здобувачів освіти (Lytvyn, 2017; Okhrimenko et al., 2024; Tyshchenko, 2024). Дослідники переконані, що характер педагогічної взаємодії, стиль керівництва та ступінь надання самостійності у виборі форм діяльності набувають особливої психологічної значущості в умовах воєнного стану, оскільки безпосередньо детермінують розвиток саморегуляції, внутрішньої мотивації та усвідомленої залученості студентів і курсантів до фізичної активності. В умовах підвищеного рівня стресу, психоемоційної напруженості та невизначеності такі чинники виконують компенсаторну функцію, сприяють збереженню психічної стійкості, підтриманню професійної готовності й формуванню відповідального ставлення до власної фізичної та психологічної витривалості. У працях Н. Ігнатенко (2016), П. Ткаченка (2016) та О. Коваль (2020) обґрунтовано доцільність особистісно орієнтованої організації занять і варіативності рухової діяльності, що визначають як чинники формування усвідомленого ставлення до фізичної активності як важливого компонента особистісного та професійного розвитку. Зокрема, за результатами досліджень П. Ткаченка (2016) модернізація системи фізичного виховання здобувачів вищої освіти на засадах особистісно орієнтованого вибору рухової активності сприяє підвищенню зацікавленості до освітнього процесу, поліпшенню здоров'я та рівня фізичної підготовленості, залученню молоді до систематичних занять фізичними вправами та спортом. Науковець зауважує, що такий підхід формує стійку потребу у фізичному розвитку, підвищує розумову працездатність і позитивно впливає на показники навчальної діяльності.

Окремий науковий напрям становлять дослідження, присвячені фізичній підготовці правоохоронців і військовослужбовців (Bondarenko et al., 2025). У цих роботах фізичні вправи визначають не лише як засіб досягнення належного рівня фізичної підготовленості, а і як інструмент формування психологічної стійкості, саморегуляції та професійної надійності, зокрема в умовах воєнного стану. Дослідники аргументують, що чітка професійна спрямованість фізичної підготовки підвищує усвідомлення її прикладного значення, що позитивно впливає на мотиваційну залученість курсантів.

Поглиблений аналіз структури мотивації до фізичних вправ представлено у праці V. Yukhymuk, I. Matviienko, S. Lopatskyi (2025), у якій виокремлено ціннісно-смисловий, мотиваційно-спрямувальний, поведінково-вольовий та емоційно-регуляторний компоненти. Науковці зазначають, що фізична активність виконує важливу емоційно-регуляторну функцію, сприяє зниженню рівня стресу, психоемоційного напруження та профілактиці емоційного вигорання, що є особливо значущим в умовах підвищених навантажень.

Водночас соціально-організаційні чинники освітнього процесу, серед яких: підтримка колективу, система оцінювання, вимоги керівництва, особистий приклад викладачів, – у більшості досліджень визначають як переважно зовнішні стимули мотивації. Науковці вважають, що за умови підтримувального педагогічного стилю ці чинники можуть сприяти інтеріоризації мотивів і переходу від зовнішньо зумовленої регуляції до внутрішньо прийнятої мотивації (Ntoumanis et al., 2021; Ntoumanis, & Moller, 2025; Ryan, 2025).

Отже, аналіз наукової літератури засвідчує необхідність комплексного вивчення впливу соціально-організаційних чинників освітнього процесу на мотивацію курсантів до занять фізичними вправами відповідно до сучасних психологічних теорій мотивації та специфіки професійного навчання в умовах воєнного стану.

Матеріали та методи

Мета роботи полягає у визначенні впливу соціально-організаційних чинників освітнього процесу на мотивацію курсантів до занять фізичними вправами. Дослідження проводили упродовж 2025–2026 навчального року на базі Національної академії внутрішніх справ. У вибірку увійшли 240 курсантів, які навчаються за спеціальностями «Право» та «Правоохоронна діяльність», з них: курсанти першого курсу – 83 особи, другого курсу – 86 осіб, третього курсу – 71 особа. Такий розподіл учасників надав можливість зважити на особливості професійного

становлення курсантів на різних етапах навчання та забезпечити репрезентативність вибірки.

Відповідно до мети дослідження було застосовано комплекс взаємодоповнювальних теоретичних, емпіричних і методів математичної статистики. До теоретичних методів належали аналіз, синтез, узагальнення та систематизація наукових джерел з проблематики дослідження. Застосування зазначених методів надало змогу уточнити понятійно-категоріальний апарат дослідження, визначити структурні компоненти мотивації до фізичних вправ та окреслити роль соціально-організаційних чинників у її формуванні. Серед емпіричних методів основним було анкетування. Для збору первинних даних розроблено авторську анкету, спрямовану на виявлення особливостей мотивації курсантів до занять фізичними вправами й оцінювання впливу соціально-організаційних чинників освітнього процесу. Анкетування проводили з використанням електронної платформи Google Forms, що забезпечило анонімність відповідей, добровільність участі та підвищило достовірність отриманих результатів. З метою аналітичного тлумачення емпіричних даних застосовано методи математичної статистики. Статистичне опрацювання результатів дало змогу виявити тенденції мотиваційних виявів курсантів та оцінити значущість впливу соціально-організаційних чинників освітнього процесу на мотивацію до занять фізичними вправами.

Результати й обговорення

Аналіз результатів анкетування засвідчив, що мотивацію курсантів до занять фізичними вправами формують під впливом поєднання внутрішніх настанов і соціально-організаційних умов освітнього процесу, які визначають межі та напрями реалізації фізичної активності в умовах професійного навчання. Установлено високий рівень ціннісного сприйняття фізичної активності. Абсолютна більшість респондентів (87,6 %) погодилися з твердженням, що заняття фізичними вправами є важливим компонентом їхнього способу життя, причому понад половина (56,3 %) – висловили повну згоду. Це засвідчує сформованість стійких ціннісних орієнтацій, на тлі яких соціально-організаційні чинники можуть підсилювати або, навпаки, обмежувати мотиваційну активність. Водночас глибина інтеріоризації мотивації є нерівномірною. Зокрема, внутрішню потребу в систематичній фізичній активності чітко усвідомлюють 73,8 % курсантів, а задоволення від виконання фізичних вправ незалежно від зовнішніх умов отримують 75 %. Це створює сприятливе підґрунтя для впливу освітнього середовища не лише як джерела зовнішніх стимулів, а і як середовища формування внутрішньо детермінованої мотивації.

Соціально-організаційні чинники освітнього процесу виявляються насамперед через обов'язкові заняття зі спеціальної фізичної підготовки. Понад половина опитаних (64,2 %) зазначили, що така форма організації занять мотивує їх до самостійного виконання фізичних вправ, що засвідчує потенціал навчального впливу як ініціювального чинника залучення до рухової активності. Водночас значний відсоток нейтральних відповідей (24,2 %) дає підстави констатувати, що для частини курсантів ці заняття лишаються регламентованою вимогою та не трансформуються у внутрішню мотиваційну настанову.

Подібна тенденція простежується в системі оцінювання зі спеціальної фізичної підготовки: 66,3 % респондентів зауважили щодо її стимулювального впливу, однак майже кожен п'ятий (28,7 %) займає невизначену позицію. 5 % опитаних не згодні з твердженням, що оцінювання стимулює їх до занять фізичними вправами. Це дає підстави визначати контрольні заходи переважно як чинник зовнішньої регуляції, ефективність якого залежить від способу його педагогічного застосування та поєднання з підтримувальними формами взаємодії.

Важливу роль у мотиваційній структурі відіграє соціальне оточення. Підтримку товаришів як чинник мотивації до фізичної активності визнають 64,6 % курсантів. Соціальна взаємодія у навчальній групі сприяє формуванню відчуття залученості, взаємної відповідальності й емоційної підтримки, що посилює систематичність занять і допомагає долати ситуативні спади мотивації. Водночас наявність значної частки нейтральних відповідей (28,3 %) свідчить про неоднорідність групової динаміки та різний ступінь залученості курсантів у неформальні мотиваційні взаємозв'язки.

Заохочення та вимоги з боку керівництва вирізняються помірним мотиваційним впливом: позитивно їх оцінюють 65,8 %, натомість понад третина (27,1 %) респондентів ставляться до цього нейтрально. Такі результати дають підстави констатувати, що адміністративні впливи здатні посилювати дисциплінованість і виконання нормативних вимог, проте не завжди забезпечують формування стійкої внутрішньої мотивації. З огляду на це, вагомого значення набуває особистий приклад викладачів і командирів: 62,9 % курсантів зазначили його позитивний вплив на власне ставлення до занять фізичними вправами, однак 7,5 % опитаних із цим твердженням не погоджуються. Отримані результати засвідчують ефективність моделювання поведінки та важливість узгодженості декларованих вимог із реальною професійною практикою.

Оцінювання умов навчання, що орієнтовані на залучення курсантів до систематичної рухової активності, виявилося неоднорідним. Хоча 72,9 % курсантів схильні до позитивної оцінки,

однак значна частка нейтральних відповідей (18,8 %) і наявність негативних оцінок засвідчують існування організаційних обмежень. Це підтверджує аналіз чинників, які стримують фізичну активність: здебільшого курсанти зазначають брак вільного часу (38,8 %), надмірне навчальне навантаження (20,4 %) та психоемоційну втому (16,2 %), – тобто соціально-організаційні фактори одночасно виконують як стимулювальну, так і обмежувальну функції та в умовах воєнного стану набувають нового змісту. Більшість респондентів (61,3 %) акцентували на зростанні мотивації до підтримання належного рівня фізичної підготовленості, пов'язуючи її з особистою безпекою та професійною готовністю до виконання службових завдань. Усвідомлення фізичної підготовленості як ресурсу виживання й ефективного виконання службових завдань посилює значущість освітнього середовища як простору формування відповідних настанов і поведінкових стратегій.

Отже, результати дослідження свідчать, що соціально-організаційні чинники освітнього процесу здійснюють стійкий, але неоднорідний вплив на мотивацію курсантів до занять фізичними вправами. Їхній мотиваційний потенціал цілком реалізується за умови поєднання регламентувальних вимог із підтримувальною педагогічною взаємодією, що створює передумови для інтеріоризації зовнішніх стимулів у внутрішні мотиви та формування стійкої орієнтованості на систематичну фізичну активність.

Висновки

Констатовано, що мотивація курсантів до занять фізичними вправами є психологічно складним утворенням, що формується в результаті взаємодії когнітивних, емоційно-регуляторних, поведінкових компонентів і детермінується особливостями соціально-організаційних чинників освітнього процесу. Виявлено, що соціально-організаційні фактори виконують функцію зовнішніх детермінантів поведінки курсантів, які за сприятливих психологічних умов забезпечують поступову інтеріоризацію мотивів і перехід від зовнішньо зумовленої до внутрішньо прийнятої мотивації до занять фізичними вправами.

Установлено, що домінування контролювального стилю педагогічної взаємодії та орієнтованість виключно на нормативні вимоги й оцінювання результатів знижують рівень свідомої мотивації, посилюють інтроєктовану регуляцію та можуть спричиняти формування формальної, ситуативної участі курсантів у фізичній активності. Психологічна підтримка з боку викладачів і командирів, а також позитивний соціально-психологічний клімат у курсантських підрозділах сприяють підвищенню мотиваційної залученості, розвитку почуття відповідальності за власний психофізичний стан і формуванню стійких настанов на саморегуляцію рухової активності. Виявлено, що усвідомлення прикладної та професійної значущості спеціальної фізичної підготовки підсилює внутрішні мотиваційні настанови, сприяє формуванню ціннісного ставлення до фізичної активності та підвищує готовність курсантів до самостійного виконання фізичних вправ поза межами обов'язкових занять.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні взаємозв'язку мотивації до фізичної активності з показниками психоемоційної стійкості, саморегуляції та стресостійкості курсантів в умовах воєнного стану.

Подяки

Немає.

Фінансування

Дослідження не фінансувалося.

Конфлікт інтересів

Немає.

References

[1] Bashavets, N., Mikheienko, O., & Zhamardii, V. (2024). Formation of students' motivational and value-based attitude toward health and a healthy lifestyle. *Origins of pedagogical skill,* 33, 167-173. DOI: 10.33989/2075-146x.2024.33.310066

[2] Bondarenko, V.V., Danylchenko, V.A., & Ikaiev, A.R. (2025). Formation of health-developing competence in future police officers during training sessions in special physical training. *Pedagogical innovations: ideas, realities, prospects,* 34, 67-73. DOI: 10.63437/3083-6433-2025-1(34)-10

[3] Bondarenko, V.V., Nikitenko, O.V., Rusanivskyi, S.V., & Slobodianiuk, P.A. (2023). Motivation for physical training of higher education students of the Higher Educational Institution of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine during extracurricular work under martial law. *Scientific Journal of the Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University,* 11(171), 29-33. DOI: 10.31392/UDU-nc.series15.2023.11(171).06

[4] Bondarenko, V.V., Prontenko, V.V., Rusanivskyi, S.V., Radzievskyi, R.M., Danylchenko, V.A., Shtanagei, D.V., & Pidoprygora, M.V. (2025). Motor activity regimen and daily energy expenditure of cadets and employees in practical units. *Wiadomości Lekarskie,* 78 (8), 1470-1475. DOI: 10.36740/WLek/209499

[5] Humennyi, V.S., Halata, O.V., Lozhchenko, O.V. (2021). Features of motivation for physical education classes among cadets of flight specialties. *Bulletin of Kherson National Technical University*, 4(79), 190-195. DOI: 10.35546/kntu2078-4481.2021.4.22

[6] Ihnatenko, S.O. (2016). Formation of students' motivation for independent physical education activities. *Science and Education*, 4, 125-130. DOI: 10.24195/2414-4665-2016-4-25

[7] Koval, O. (2020). Formation of motivation for the development of physical activity among students of higher education institutions. *Bulletin of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University. Series "Physical Education, Sport and Human Health"*, 16, 32-36. DOI: 10.32626/2309-8082.2020-16.32-36

[8] Lytvyn, V.V. (2017). Main factors of professional motivation of future patrol police officers. *Legal psychology,* 2(21), 145-155. Retrieved from https://psychped.navs.edu.ua/index.php/psychped/article/view/685/689

[9] Ntoumanis, N., & Moller, A.C. (2025). Self-determination theory informed research for promoting physical activity: Contributions, debates, and future directions. *Psychology of Sport and Exercise,* 80. DOI: 10.1016/j.psychsport.2025.102879

[10] Ntoumanis, N., Ng, J.Y., Prestwich, A., Quested, E., Hancox, J.E., Thøgersen-Ntoumani, C., & Williams, G.C. (2021). A meta-analysis of self-determination theory-informed intervention studies in the health domain: Effects on motivation, health behavior, physical, and psychological health. *Health Psychology Review*, 15(2), 214-244. DOI: 10.1080/17437199.2020.1718529

[11] Okhrimenko, I.M., Bilevych, N.O., Drozdova, L.V., Borets, Y.V., Penkova, N.E., Markus, I.S., & Sheremet, I.V. (2024). Restoration of the psycho-physical state of future law enforcement officers during recreational and health-improving training sessions. *Acta Balneologica,* 66(4), 262-267. DOI: 10.36740/ABAL202404108

[12] Pavlova, I., Zikrach, D., Shvets, V., Petrytsa, P., & Ortenburger, D. (2022). Profiles of academic motivation and wellbeing of physical education and sports instructors of internal affairs establishments: a person-centered approach based on self-determination theory. *Physical Activity Review*, 10(2), 1-11. DOI: 10.16926/par.2022.10.16

[13] Ryan, R.M. (2025). Motivation, movement and vitality: Self-determination theory and its organismic perspective on physical activity as part of human flourishing. *Psychology of Sport and Exercise,* 80. DOI: 10.1016/j.psychsport.2025.102932

[14] Ryan, R.M., & Deci, E.L. (2020). Intrinsic and extrinsic motivation from a self-determination theory perspective: Definitions, theory, practices, and future directions. *Contemporary Educational Psychology*, 61. DOI: 10.1016/j.cedpsych.2020.101860

[15] Sytnik, S.V., Miroshnychenko, O.M., & Svidenska, H.M. (2022). Peculiarit ies of the emotional states of higher education students during the war in Ukraine. *Habitus,* 37, 48-51. DOI: 10.32843/2663-5208.2022.37

[16] Tkachenko, P.P. (2016). Modernization of the system of physical education of students based on personality-oriented choice of motor activity. *Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University*, 139(1), 183-186. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPN_2016_139%281%29__44

[17] Tyshchenko, O. (2024). Enhancing a student's personal status through motivation to maintain health. *Legal Psychology*, 1(34), 86-92. DOI: 10.33270/03243401.86

[18] Yukhymuk, V.P., Matviienko, I.S., Lopatskyi, S.V., Soverda, I.S., & Stepaniuk, S.I. (2025). Theoretical foundations of the formation and development of motivation for physical exercise among adolescent girls. *Prospects and Innovations of Science. Series "Pedagogy"*, 6(52), 1123-1134. DOI: 10.52058/2786-4952-2025-6(52)-1123-1134

Список використаних джерел

[1] Башавець Н., Міхеєнко О., Жамардій В. Формування мотиваційно-ціннісного ставлення студентів до здоров'я та здорового способу життя. *Витоки педагогічної майстерності*. 2024. Вип. 33. С. 167–173. DOI: 10.33989/2075-146x.2024.33.310066

[2] Бондаренко В. В., Данильченко В. А., Ікаєв А. Р. Формування здоров'ярозвивальної компетентності в майбутніх офіцерів поліції під час навчальних занять зі спеціальної фізичної підготовки. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи.* 2025. № 1 (34). С. 67–73. DOI: 10.63437/3083-6433-2025-1(34)-10

[3] Бондаренко В. В., Нікітенко О. В., Русанівський С. В., Слободянюк П. А. Мотивація до занять фізичною підготовкою здобувачів вищої освіти ЗВО МВС України під час позааудиторної роботи в умовах воєнного стану. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 15 «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)».* 2023. Вип. 11 (171). С. 29–33. DOI: 10.31392/UDU-nc.series15.2023.11(171).06)

[4] Bondarenko V. V., Prontenko V. V., Rusanivskyi S. V., Radzievskyi R. M., Danylchenko V. A., Shtanagei D. V., Pidoprygora M. V. Motor activity regimen and daily energy expenditure of cadets and employees in practical units. *Wiadomości Lekarskie.* 2025. No. 78 (8). P. 1470–1475. DOI: 10.36740/WLek/209499

[5] Гуменний В. С., Галата О. В., Ложченко О. В. Особливості мотивації до занять з фізичного виховання курсантів льотних спеціальностей. *Вісник херсонського національного технічного університету*. 2021. № 4 (79). С. 190–195. DOI: 10.35546/kntu2078-4481.2021.4.22

[6] Ігнатенко С. О. Формування мотивації студентів до самостійних занять фізичною культурою. *Наука і освіта*. 2016. №4. С. 125–130. DOI: 10.24195/2414-4665-2016-4-25

[7] Коваль О. Формування мотиваційй розвитку фізичної активності у студентів закладів вищої освіти *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія «Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини».* 2020. Вип. 16. С. 32–36. DOI: 10.32626/2309-8082.2020-16.32-36

[8] Литвин В. В. Основні чинники професійної мотивації майбутнього патрульного поліцейського. *Юридична психологія.* 2017. № 2 (21). С. 145–155. URL: https://psychped.navs.edu.ua/index.php/psychped/article/view/685/689

[9] Ntoumanis N., Moller A. C. Self-determination theory informed research for promoting physical activity: Contributions, debates, and future directions. *Psychology of Sport and Exercise*. 2025. Vol. 80. DOI: 10.1016/j.psychsport.2025.102879

[10] Ntoumanis N., Ng J. Y., Prestwich A., Quested E., Hancox J. E., Thøgersen-Ntoumani C., Williams G. C. A meta-analysis of self-determination theory-informed intervention studies in the health domain: Effects on motivation, health behavior, physical, and psychological health. *Health Psychology Review*. 2021. No. 15 (2). P. 214–244. DOI: 10.1080/17437199.2020.1718529

[11] Okhrimenko I. M., Bilevych N. O., Drozdova L. V., Borets Y. V., Penkova N. E., Markus I. S., Sheremet I. V. Restoration of the psycho-physical state of future law enforcement officers during recreational and health-improving training sessions. *Acta Balneologica.* 2024. No. 66 (4). P. 262–267. DOI: 10.36740/ABAL202404108

[12] Pavlova I., Zikrach D., Shvets V., Petrytsa P., Ortenburger D. Profiles of academic motivation and wellbeing of physical education and sports instructors of internal affairs establishments: a person-centered approach based on self-determination theory. *Physical Activity Review*. 2022. No. 10 (2). P. 1–11. DOI: 10.16926/par.2022.10.16

[13] Ryan R. M. Motivation, movement and vitality: Self-determination theory and its organismic perspective on physical activity as part of human flourishing. *Psychology of Sport and Exercise*. 2025. Vol. 80. DOI: 10.1016/j.psychsport.2025.102932

[14] Ryan R. M., Deci E. L. Intrinsic and extrinsic motivation from a self-determination theory perspective: Definitions, theory, practices, and future directions. *Contemporary Educational Psychology*. 2020. No. 61. DOI: 10.1016/j.cedpsych.2020.101860

[15] Ситнік С. В., Мірошниченко О. М., Свіденська Г. М. Особливості емоційних станів здобувачів вищої освіти під час війни в Україні. *Габітус*. 2022. № 37. С. 48–51. DOI: 10.32843/2663-5208.2022.37

[16] Ткаченко П. П. Модернізація системи фізичного виховання студентів на основі особистісно орієнтованого вибору рухової активності. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. 2016. № 139 (1). С. 183–186. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPN_2016_139%281%29__44

[17] Тищенко О. Підвищення особистісного статусу студента через мотивацію до збереження здоров'я. *Юридична психологія*. 2024. № 1 (34). С. 86–92. DOI: 10.33270/03243401.86

[18] Юхимук В. П., Матвієнко І. С. Лопацький С. В., Соверда І. С., Степанюк С. І. Теоретичні основи формування та розвитку мотивації до занять фізичними вправами дівчат підліткового віку. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка».* 2025. № 6 (52). С. 1123–11347. DOI: 10.52058/2786-4952-2025-6(52)-1123-1134

BONDARENKO Valentyn
Doctor of Pedagogy, Professor, Professor of the Department of Special Physical Training of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0170-2616;
KHUDIAKOVA Nataliia
Ph.D in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Special Physical Training of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9068-2767;
SHUMKO Yana
Research Fellow of the Department of Organization of Scientific Work of Higher Education Applicants of the Department of Organization of Scientific Activity of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6297-6445

The Impact of Social and Organizational Factors of the Educational Process on Cadets' Motivation for Physical Exercise

Abstract. The relevance of the topic is determined by the need to ensure stable motivation of cadets to engage in physical exercise as an important psychological prerequisite for professional readiness, psycho-emotional resilience, and the effectiveness of future law enforcement activity under martial law. The purpose of the article is to determine the influence of socio-organizational factors of the educational process on cadets' motivation for physical exercise. The article analyzes contemporary domestic and international scientific approaches to the problem of physical activity motivation in the system of professional training, the principles of self-determination theory, as well as psychological concepts of intrinsic and extrinsic motivation. The structure of cadets' motivation for physical exercise is examined. The methodological framework of the study is based on the psychology of activity motivation, self-determination theory, and a systems approach; the methods used include analysis and synthesis of scientific sources, questionnaire surveys, and methods of mathematical statistics. It has been established that socio-organizational factors of the educational process (peer support, leadership requirements, assessment system, and instructors' personal example) function as external regulators of cadets' behavior which, under favorable psychological conditions, facilitate the gradual internalization of motives and the transition from externally determined to internally accepted motivation for physical exercise. At the same time, the dominance of a controlling style of pedagogical interaction and exclusive orientation toward normative requirements and performance assessment reduce the level of conscious motivation, intensify introjected regulation, and may lead to the formation of formal, situational participation of cadets in physical activity. It is determined that awareness of the applied and professional significance of specialized physical training strengthens intrinsic motivational attitudes and contributes to the formation of a value-based attitude toward physical activity. The scientific novelty of the study lies in the psychological substantiation of the role of socio-organizational factors in the educational process. The practical significance of the research is associated with the possibility of using the obtained results to improve the organizational and psychological foundations of professional training of cadets in higher education institutions with specific training conditions.

Keywords: martial law; cadet; motivation; educational process; police officer; socio-organizational factors; physical exercise.

DOI: 10.33270/03263801.2
УДК 343.95:343.912

АРКУША Лариса*
доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри криміналістики, судових експертиз та поліграфології Національного університету «Одеська юридична академія»
65009, вул. Фонтанська дорога, 23, м. Одеса, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0422-6416;
ЦІЛЬМАК Олена
доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри психології Національного університету «Одеська юридична академія»
65009, вул. Фонтанська дорога, 23, м. Одеса, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7348-4876;
ЧЕРНОВ Олександр
доктор філософії в галузі права, доцент кафедри криміналістики, судових експертиз та поліграфології Національного університету «Одеська юридична академія»
65009, вул. Фонтанська дорога, 23, м. Одеса, Україна
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-6038-9479

Психопатичні риси особистості як фактор схильності до кримінальної поведінки

Анотація. Статтю присвячено комплексному теоретико-методологічному аналізу психопатичних рис особистості як фактора схильності до кримінальної поведінки в контексті сучасних кримінологічних і психологічних підходів. Актуальність дослідження зумовлена посиленням наукового інтересу до проблеми індивідуальної детермінації злочинності, а також потребою в диференційованому й доказовому використанні психологічних конструктів у сфері кримінальної юстиції. Обґрунтовано позицію, згідно з якою психопатичні риси не можна тлумачити як прямий чи універсальний детермінант кримінальної поведінки. У межах дослідження психопатичні риси визначено як багатовимірний особистісний конструкт, що охоплює міжособистісно-афективні (дефіцит емпатії, поверхневе переживання провини, маніпулятивність), поведінкові (імпульсивність, дизінгібіція, схильність до ризику) і когнітивно-моральні компоненти (моральне дистанціювання, інструментальне ставлення до соціальних норм). У статті здійснено узагальнення сучасних наукових підходів до інтерпретації зв'язку психопатичних рис із різними формами кримінальної активності, обґрунтовано необхідність відмови від спрощених і стигматизуючих уявлень про психопатію. Акцентовано, що деякі компоненти психопатичного конструкту мають різну кримінологічну релевантність: міжособистісно-афективні риси частіше пов'язані з інструментальними формами насильства та корисливими злочинами, натомість поведінкові компоненти – із ситуативною та реактивною агресією. Такий диференційований підхід створює підґрунтя для точного прогнозування ризиків і розроблення адресних профілактичних стратегій. Практична значущість отриманих результатів полягає в можливості використання сформульованих теоретичних положень у кримінологічному аналізі, оцінюванні ризику повторного правопорушення, а також удосконаленні міждисциплінарної взаємодії між психологією та кримінальним правом.

Ключові слова: антисоціальна спрямованість; особистісні девіації; криміногенний ризик; індивідуальна детермінація злочинності; дефіцит емпатії; моральна нейтралізація; імпульсивність; насильницька поведінка; рецидивна злочинність; психологічні механізми протиправних дій.

Історія статті:
Отримано: 05.03.2026
Прийнято: 07.04.2026
Опубліковано: 29.05.2026

Рекомендоване посилання:
Аркуша Л., Цільмак О., Чернов О. Психопатичні риси особистості як фактор схильності до кримінальної поведінки. *Юридична психологія.* 2026. № 1 (38). С. 15–27. DOI: 10.33270/03263801.2

*Відповідальний автор

© Аркуша Л., Цільмак О., Чернов О., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Психопатичні риси особистості як фактор схильності до кримінальної поведінки є однією з найдискусійніших проблем сучасних наук про поведінку та кримінальну юстицію, оскільки поєднує питання індивідуальної детермінації антисоціальних виявів із питанням соціальних умов, у яких ці вияви переходять у стійкі кримінальні практики. На світовому рівні дослідний інтерес до цієї тематики посилюється з кількох причин: по-перше, психопатичні риси тлумачать як багатовимірний конструкт, що охоплює афективний дефіцит (знижена емпатія, поверхневе переживання провини), міжособистісну маніпулятивність і поведінкову дизрегуляцію; по-друге, ці риси демонструють зв'язок із насильством, агресією, рецидивом, інституційними виявами «небезпечності», однак ступінь і характер цього зв'язку залежать від популяції, методів вимірювання й контексту; по-третє, практичні сфери (оцінка ризику, профілактика, ресоціалізація) потребують доказових підходів, щоб уникати як стигматизації, так і недооцінювання ризиків. Узагальнення мета-аналітичних даних останніх років засвідчує, що психопатичні вияви в середньому пов'язані з різними індикаторами «dangerousness» (зокрема насильницьким рецидивом й агресією), водночас фокус – на неоднорідності ефектів і необхідності розрізнення вимірів психопатії та форм насильства (Gillespie, Jones, & Garofalo 2023). Така позиція змінює акцент дискусії: від запитання «чи пов'язана психопатія зі злочинністю?» до запитання «які саме компоненти психопатичного профілю, за яких умов і для яких кримінальних результатів мають найбільшу прогностичну цінність?».

Сучасні емпіричні дослідження дедалі частіше визначають психопатичні риси не як «ярлик» або суто клінічний феномен, а як вимірювані характеристики, здатні пояснювати відмінності в кримінальній активності на рівні популяційних даних, зокрема поза суто судово-психіатричним контекстом. Зокрема, аналізи, виконані на сучасних масивах даних, демонструють, що психопатичні риси можуть бути значущим предиктором залучення до кримінальної активності, причому ефект залишається помітним за контролю частини традиційних соціально-демографічних чинників (Mancino, & Parinandi, 2022). Це засвідчує обґрунтованість підходу, за яким психопатичні вияви доцільно трактувати як фактор ризику, що підвищує ймовірність порушення норм, але не визначає її фатально, а отже, потребує аналізу механізмів переходу «схильність → поведінкова реалізація». Різні виміри психопатичного конструкту можуть давати «інкрементальну» прогностичну інформацію щодо негативних результатів (зокрема антисоціальних), понад імовірності, що пояснюються загальними ризик-факторами. Це актуалізує питання про те, які саме психопатичні риси є найбільш криміногенно релевантними, а також чи є сенс у практиці оцінюванні ризиків орієнтуватися на профіль (структуру) рис, а не на узагальнений бал.

Трендом останніх 3–5 років є активне використання багатокомпонентних моделей психопатії (зокрема триархічної) у вибірках правопорушників, форензичних популяціях, що дає змогу точніше описувати зв'язок між рисами та кримінальною поведінкою. На матеріалі судово-направлених форензичних вибірок показано, що компоненти триархічної моделі (boldness, meanness, disinhibition) демонструють неоднакові зв'язки з поведінковими та психопатологічними показниками, що важливо для диференційованої оцінки ризиків. Паралельно здійснюють методологічне уточнення структури вимірювання психопатичних рис у спільнотних і пенітенціарних вибірках, оскільки валідність інструментів безпосередньо впливає на надійність висновків про криміногенну роль психопатії. У прикладному вимірі це означає, що сучасний стан проблеми вже не дає змоги обмежуватися загальними твердженнями про «психопатів»; натомість потрібні операціоналізація конкретних рис і перевірка того, як вони співвідносяться з конкретними кримінальними результатами (насильство, зброя, групова агресія, рецидив, інституційна агресія тощо).

Окремий блок сучасних досліджень присвячено механізмам, через які емоційно-моральні дефіцити підвищують ризик делінквентної поведінки в підлітків і молоді, оскільки саме цей період часто є точкою входу в кримінальні траєкторії. Показово, що вивчають не лише прямий зв'язок «callous-unemotional (CU) риси → зовнішнізуюча/делінквентна поведінка», а й медіатори на кшталт морального дистанціювання (moral disengagement) та емпатійних компонентів, що дає змогу точніше пояснювати, чому за схожих соціальних умов одні підлітки обирають агресивні/протиправні сценарії, а інші – ні. На рівні міжнародної практики це має значення для профілактики: замість суто каральних реакцій акцент зміщується на розвиток саморегуляції, соціально-емоційних навичок і роботу з когнітивно-моральними виправданнями насильства та порушень.

Інтерес становлять і дослідження, які пов'язують психопатичні риси з різними підтипами агресії, тяжкими насильницькими наслідками, зокрема у високоризикових середовищах. Такі роботи засвідчують важливість визначення психопатії як багатовимірного конструкту (а не «єдиного індексу»), адже різні компоненти можуть по-різному співвідноситися з підготовленою (інструментальною) та реактивною агресією, а отже, потребувати різних профілактичних і управлінських підходів. Дотичним напрямом є аналіз виявів психопатичних рис у контексті насильства в інтимних стосунках, де систематичні

огляди з метааналітичними процедурами показують статистично значущі асоціації між доменами психопатії та різними формами IPV, що актуалізує проблему раннього виявлення ризику та спеціалізованих програм втручання. У сукупності ці результати демонструють: психопатичні риси не лише «корелюють зі злочинністю загалом», а й можуть бути включені в пояснювальні моделі конкретних феноменів насильства, що має безпосередню прикладну цінність.

Водночас сучасна дискусія не зводиться до «підтвердження небезпеки» психопатії; суттєвим є і напрям досліджень, присвячений десистансу (припиненню кримінальної активності) та переходу до дорослості, де перевіряють, як психопатичні риси взаємодіють із факторами, що зазвичай підтримують відмову від злочинності (освіта, праця, соціальні зв'язки, контроль середовища, суб'єктивні плани) (Habersaat et al, 2025). Цей підхід важливий для наукової коректності: він дає змогу уникнути детерміністичного висновку про «неминучість» злочинної поведінки та фокусує увагу на умовах, за яких ризик знижується, а соціальна адаптація стає можливою навіть за наявності виражених проблемних рис. Отже, сучасний стан проблеми на світовому рівні характеризується: 1) нарощуванням доказової бази зв'язку психопатичних рис із різними кримінальними результатами; 2) уточненням механізмів, меж застосовності й умов модифікації ризику, що й зумовлює актуальність подальших досліджень, пов'язану з потребою в науково вивірених підходах до оцінювання та прогнозуванні кримінальної поведінки, удосконаленні профілактичних програм і ресоціалізаційних стратегій, а також необхідністю методологічно коректного використання психологічних конструктів у кримінальній юстиції. Наявні результати підтверджують значущість психопатичних рис як фактора ризику, однак одночасно вказують на проблемні зони: неоднорідність популяцій (підлітки/дорослі; спільнотні/пенітенціарні/форензичні вибірки), різні інструменти оцінювання, відмінності між інструментальним і реактивним насильством, а також роль проміжних психологічних механізмів (моральне дистанціювання, емпатійні дефіцити, самоконтроль). Це створює підстави для проведення дослідження, спрямованого на уточнення змісту та кримінологічної релевантності психопатичних рис у системі факторів схильності до кримінальної поведінки.

Метою дослідження є комплексне теоретико-прикладне обґрунтування психопатичних рис особистості як фактора схильності до кримінальної поведінки та визначення ключових психологічних механізмів, через які ці риси підвищують імовірність антисоціальної і протиправної активності.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання дослідження: уточнити сучасні наукові підходи до розуміння психопатичних рис як багатовимірного конструкту та їх співвідношення з антисоціальною поведінкою; проаналізувати сучасні емпіричні дані щодо зв'язку психопатичних рис із різними формами кримінальної поведінки (насильство, агресія, рецидив, специфічні форми міжособистісного насильства); схарактеризувати психологічні механізми, що опосередковують криміногенний вплив психопатичних рис (дефіцит емпатії, моральне дистанціювання, імпульсивність/дизінгібіція, інструментальна маніпулятивність); узагальнити методологічні вимоги до вимірювання психопатичних рис у кримінологічно релевантних вибірках й оцінити практичні наслідки валідності інструментів для прогнозування ризику; окреслити прикладні напрями використання отриманих узагальнень у профілактиці, оцінюванні ризику та ресоціалізації.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що психопатичні риси визначено не як монолітну характеристику, а як профіль взаємопов'язаних компонентів з різною прогностичною цінністю щодо окремих кримінальних результатів; додатково акцентовано на механізмах опосередкування (зокрема моральному дистанціюванні та емпатійних дефіцитах) як ключі до пояснення переходу від рис до поведінки; узагальнення сучасних (останні 3–5 років) міжнародних даних подають з огляду на методологічні обмеження та практичні ризики стигматизації, що надає можливість сформувати збалансовану, доказову рамку для використання психологічних знань у кримінологічному та правозастосовному контексті.

Матеріали та методи

Методологічна стратегія дослідження ґрунтується на теоретико-аналітичному підході до вивчення психопатичних рис особистості як фактора схильності до кримінальної поведінки та спрямована на систематизацію, концептуалізацію й узагальнення сучасних наукових уявлень у цій сфері. Дослідження має неклінічний і неекспериментальний характер, не передбачає безпосереднього збору первинних емпіричних даних, що зумовило вибір відповідних методів наукового пізнання, адекватних поставленій меті й завданням.

Матеріалами дослідження стали наукові публікації в провідних міжнародних рецензованих виданнях із психології, кримінології, форензичних наук і наук про поведінку, опубліковані протягом останніх 3–5 років. До аналізу залучено статті з баз даних Web of Science, Scopus, PubMed, PsycINFO та ScienceDirect, що містять теоретичні моделі психопатії, метааналітичні узагальнення, систематичні огляди та концептуальні роботи, присвячені зв'язку психопатичних рис із насильством, агресією, делінквентною та кримінальною поведінкою. Відбір джерел здійснювали за критеріями наукової релевантності, методологічної обґрунтованості та відповідності сучасному стану досліджуваної проблематики.

Основними методами дослідження були загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання. Загальнонаукові методи аналізу й синтезу використовували для розчленування складного феномену психопатичних рис на окремі структурні компоненти (афективні, міжособистісні, поведінкові) та подальшого інтегрування отриманих знань у цілісну концептуальну модель. Методи індукції та дедукції дали змогу перейти від аналізу окремих теоретичних положень і результатів досліджень до формулювання узагальнених висновків щодо криміногенного потенціалу психопатичних рис і, навпаки, співвіднести загальні теоретичні концепції з конкретними формами кримінальної поведінки.

У межах дослідження активно застосовували системний підхід, який тлумачить психопатичні риси не як ізольовану характеристику особистості, а як елемент складної системи детермінації кримінальної поведінки, що охоплює психологічні, соціальні та ситуаційні чинники. Використання системного аналізу дало змогу простежити взаємозв'язки між емоційними дефіцитами, когнітивними стилями, механізмами саморегуляції та умовами соціального середовища, у яких ці риси набувають кримінологічної значущості.

Важливе місце в методології дослідження посів структурно-функціональний підхід, за допомогою якого проаналізовано функціональну роль окремих психопатичних рис у механізмі кримінальної поведінки. Зокрема, досліджено такі функції, як зниження внутрішніх моральних обмежень, послаблення стримувального впливу страху покарання, інструменталізація міжособистісних відносин і підвищення готовності до ризику. Це дало змогу перейти від описового рівня аналізу до пояснювального, зосередженого на психологічних механізмах реалізації кримінальної схильності.

Метод порівняльного аналізу застосовували для зіставлення різних наукових моделей психопатії (клінічних, особистісних, багатовимірних) і підходів до інтерпретації її зв'язку з кримінальною поведінкою. Порівняння здійснювали як у часовому вимірі (еволюція уявлень про психопатію), так і в міждисциплінарному контексті (психологія, кримінологія, судова практика). Такий підхід дав змогу виявити як спільні концептуальні положення, так і суперечності, що постають у сучасній науковій літературі, а також окреслити проблемні зони, які потребують подальшого теоретичного осмислення.

Для узагальнення та інтерпретації результатів аналізу використовували метод теоретичного моделювання, у межах якого було сформовано концептуальну схему впливу психопатичних рис на схильність до кримінальної поведінки. Ця схема відображає логіку переходу від особистісних характеристик до поведінкових виявів через систему психологічних посередників, таких як дефіцит емпатії, моральне дистанціювання, імпульсивність і домінантно-маніпулятивний стиль взаємодії. Застосування моделювання забезпечує можливість відтворення логіки дослідження іншими науковцями та використання запропонованої аналітичної рамки в подальших теоретичних і прикладних роботах.

Окремо застосовано метод критичного аналізу, спрямований на оцінку обґрунтованості висновків, представлених у сучасних дослідженнях, з огляду на їхні методологічні обмеження. Аналізували питання валідності використовуваних конструктів, ризики надмірної генералізації результатів, проблеми стигматизації та некоректного перенесення психологічних моделей у кримінально-правову практику. Це дало змогу сформувати збалансовану позицію щодо можливостей і меж використання психопатичних рис як пояснювального чинника кримінальної поведінки.

Отже, сукупність використаних матеріалів і методів забезпечує цілісне, логічно послідовне та відтворюване дослідження психопатичних рис особистості як фактора схильності до кримінальної поведінки. Запропонована методологія надає можливість іншим дослідникам повторити перебіг наукового аналізу шляхом залучення аналогічного корпусу джерел і застосування ідентичних аналітичних процедур, що відповідає вимогам сучасної наукової комунікації та академічної доброчесності.

Результати й обговорення

Психопатичні риси особистості як фактор схильності до кримінальної поведінки належать до кола проблем, що знаходяться на перетині кримінології, криміналістики, юридичної психології, психіатрії, нейронаук і наук про поведінку, оскільки поєднують питання про внутрішні детермінанти антисоціальної спрямованості з питанням про соціальні механізми формування та реалізації протиправних дій. У науковому сенсі йдеться не про спрощене ототожнення психопатії зі злочинністю, а про аналіз того, як специфічна конфігурація емоційних, когнітивних, мотиваційних і поведінкових характеристик підвищує ймовірність порушення норм, знижує ефективність соціального контролю та змінює «вартість» моральних обмежень для суб'єкта. Саме тому психопатичні риси є важливим фактором ризику кримінальної поведінки, однак у системі детермінації злочинності вони набувають пояснювальної сили лише у взаємодії із середовищними впливами, життєвим досвідом, груповими нормами, можливостями для злочину й індивідуальними навичками саморегуляції. Висвітлення цієї теми потребує детальної концептуалізації: що саме мають на увазі, коли йдеться про психопатичні риси, за якими ознаками вони виявляються, які психологічні механізми роблять їх криміногенно релевантними, у яких формах злочинної активності вони виявляються частіше, як змінюють перебіг кримінальної кар'єри, чому не

зводяться до прямої причиновості «психопатія → злочин».

У сучасній літературі психопатію тлумачать переважно як сукупність стійких рис, що охоплюють міжособистісну сферу (маніпулятивність, брехливість, поверхневу чарівність, схильність до експлуатації інших), афективну сферу (емоційну холодність, знижене співпереживання, слабке почуття провини, поверхневість емоцій, недостатність страху), а також поведінкову сферу (імпульсивність, пошук гострих відчуттів, низьку толерантність до фрустрації, безвідповідальність, схильність порушувати правила) (Floyd, Patterson, & Malka, 2024). Ці компоненти не завжди розгортаються синхронно: інколи вираженішими є міжособистісні й афективні вияви за відносно контрольованої поведінки, інколи – навпаки, переважають дизрегуляція та антисоціальний стиль життя. Для криміналістичного аналізу принципово важливо, що психопатичні риси здатні поєднуватися з достатньою соціальною компетентністю, інтелектом і навичками самопрезентації, завдяки чому суб'єкт може протягом тривалого часу підтримувати «нормативний» образ, одночасно реалізуючи експлуататативні стратегії в сім'ї, професійному середовищі або кримінальних групах. Такі особи нерідко справляють враження енергійних, упевнених, переконливих, здатних до лідерства; однак за цим фасадом можуть приховуватися інструментальне ставлення до людей і знецінення етичних норм, що в умовах конфлікту інтересів, фінансового тиску або наявності кримінальних можливостей створюють високий ризик протиправних рішень.

Важливо розмежовувати психопатичні риси як психологічний конструкт і клінічні діагностичні категорії. На практиці часто не розрізняють поняття психопатії та антисоціального розладу особистості, проте це не тотожні явища: антисоціальний розлад у діагностичних системах фокусується на поведінкових патернах порушення норм, натомість психопатія в ширшому науковому розумінні охоплює афективно-міжособистісні дефіцити, що пояснюють специфіку мотивації та моральної регуляції (Nentjes et al, 2023). Для правозастосування та криміналістичної практики ця відмінність має значення, оскільки поведінкові вияви можуть бути ситуаційно обумовленими (наприклад, під впливом групи чи бідності), водночас психопатичний профіль відображає глибинні особистісні закономірності, що впливають на стабільність кримінальної активності, схильність до рецидиву й особливості протидії розслідуванню. Навіть наявність виражених психопатичних рис не означає автоматично зниження осудності чи наявності психічного захворювання; частіше йдеться про інший тип морального «налаштування» та емоційної реактивності, який у межах юридичної відповідальності є фактором підвищеної суспільної небезпеки, а не підставою для звільнення від відповідальності.

Криміногенний потенціал психопатичних рис пов'язаний насамперед із порушенням механізмів внутрішньої моральної регуляції. У більшості людей утримання від злочину забезпечується не лише страхом покарання, а й внутрішніми стримувачами: емпатією до потенційної жертви, відразою до насильства, соромом, провиною, моральними переконаннями, цінністю соціальної репутації, прив'язаністю до близьких. Психопатичний профіль «послаблює» ці стримувачі або робить їх формальними. Якщо суб'єкт недостатньо переживає провину й не відчуває глибокого співчуття, то моральні заборони набувають для нього інструментального характеру: дотримуватися норм вигідно тоді, коли це знижує ризики викриття, забезпечує ресурс чи підтримує позитивний імідж. За таких умов у критичній ситуації перевагу віддають короткостроковій вигоді або відчуттю контролю за іншими. Саме тому психопатичні риси корелюють із такими формами кримінальної поведінки, де потрібна готовність завдавати шкоди без емоційної дезорганізації, зокрема з інструментальним насильством, жорстокою експлуатацією, багатоепізодними шахрайствами, системним порушенням довіри.

Другим ключовим механізмом є специфічна реактивність на загрозу та покарання. Для значної частини осіб із вираженими психопатичними рисами характерні знижена тривожність і недостатній «сигнал небезпеки» в ситуаціях ризику. У поведінковому плані це виявляється як безстрашність або недооцінювання наслідків, підвищена толерантність до небезпеки, схильність діяти рішуче там, де інші зупиняються (Howner, Andiné, & Bertilsson, 2022). У кримінальному контексті це означає, що стримувальний ефект можливого викриття або покарання може бути слабшим, передусім якщо злочин обіцяє негайну вигоду чи задоволення потреби в домінуванні. Водночас слід ураховувати, що не лише «відсутність страху», а й особливості навчання на помилках визначають кримінальну стійкість: якщо суб'єкт недостатньо засвоює зв'язок між дією та негативним наслідком, то повторюваність протиправних актів зростає, а корекційні заходи (включно з дисциплінарними санкціями) можуть мати обмежений ефект. Отже, психопатичні риси створюють психологічне «тло», у якому зовнішні санкції не завжди виконують традиційну превентивну функцію.

Третім механізмом є імпульсивність і дефіцит виконавчого контролю, що зумовлюють порушення здатності відкладати винагороду, планувати довгострокові наслідки та гальмувати реакції в ситуаціях фрустрації. Імпульсивність не є виключно психопатичною, вона може супроводжувати різні стани та риси, однак у поєднанні з емоційною холодністю і знеціненням норм вона набуває особливої криміногенної

якості. Якщо імпульсивна особа здатна відчути провину, її можуть стримувати внутрішні переживання, а після конфлікту – схильність до компенсації шкоди; якщо ж імпульсивність поєднується з дефіцитом емпатії, то агресивні чи корисливі імпульси можуть реалізовуватися без суттєвого внутрішнього опору. Це особливо значуще для ситуаційних злочинів, які виникають на підґрунті конфліктів, ревнощів, образи, побутових суперечок, а також для кримінальних епізодів, пов'язаних із раптовим рішенням про незаконне заволодіння майном або насильницьке «самоствердження».

Четвертим механізмом є маніпулятивно-експлуатативний стиль міжособистісної поведінки. Особи із психопатичними рисами часто мають навички соціального впливу, здатні підлаштовуватися під очікування співрозмовника, використовувати лестощі, «дзеркалити» емоції, демонструвати удавану відвертість або каяття (Frick, & White, 2023). Проте це не обов'язково свідчить про глибоке емоційне переживання; радше йдеться про інструментальну соціальну компетентність, яка надає можливість отримувати ресурси, прихильність, довіру чи доступ до інформації. У кримінальному середовищі такі навички підвищують успішність у шахрайствах, вимаганнях, корупційних схемах, вербуванні співучасників, а також у протидії розслідуванню через введення в оману, створення хибних версій, дискредитацію потерпілих або свідків. Водночас маніпулятивність може виявлятися і в «легальних» соціальних ролях, наприклад, у бізнесі, політиці або адміністративній діяльності; у таких випадках криміногенний ефект залежить від того, чи виникає спокуса використати владу й доступ до ресурсів незаконним шляхом, чи є ефективні інституційні обмеження.

П'ятий механізм – моральна нейтралізація та когнітивні виправдання. Психопатичні особи нерідко будують систему раціоналізацій, що легітимізує порушення норм: «усі так роблять», «жертва сама винна», «це лише бізнес», «я просто беру своє», «правила – для слабких». Такі когнітивні стратегії знижують психологічний дискомфорт і дають змогу продовжувати антисоціальну поведінку без внутрішнього конфлікту. З кримінологічної позиції це сприяє переходу від епізодичних правопорушень до стабільної кримінальної ідентичності, коли суб'єкт починає сприймати себе як того, хто має право на порушення правил або стоїть «над законом». Украй небезпечним є поєднання моральної нейтралізації з високим рівнем домінантності й агресивності, оскільки в такому разі насильство можна трактувати як «нормальний» спосіб вирішення конфлікту або інструмент підтримання статусу.

Описані механізми надають можливість зрозуміти, чому психопатичні риси корелюють із певними типами злочинів. У сфері насильницької злочинності вони часто пов'язані з інструментальним, «холодним» насильством, коли агресія не є лише вибухом емоцій, а використовується як засіб досягнення мети – підкорення, залякування, отримання вигоди, нейтралізації перешкоди (Steinberg, & Icenogle, 2022). Таке насильство може бути контрольованим зовні, водночас жорстокішим і небезпечнішим, оскільки не стримується емпатією і не супроводжується природним емоційним гальмуванням. У корисливих злочинах психопатичні риси підвищують готовність порушувати довіру, обманювати, експлуатувати вразливих осіб, ігнорувати соціальні наслідки. У злочинах у сфері службової діяльності (корупційні правопорушення, зловживання владою, привласнення ресурсів) психопатичний профіль може бути релевантним через поєднання нарцисизму, почуття вседозволеності, холодного розрахунку та знецінення моральних обмежень. Водночас у деяких видах злочинності психопатичні риси виявляються опосередковано: наприклад, у кіберзлочинах і шахрайствах вони можуть підвищувати здатність протягом тривалого часу підтримувати обман, не відчуваючи провини, а в групових злочинах – сприяти ролі «ініціатора», який задає норму жорстокості та підштовхує інших до радикальніших дій.

Важливим є питання про типологію психопатичних виявів і їхній зв'язок із кримінальною поведінкою. Дослідники описують щонайменше два умовні полюси. Перший – відносно «контрольований» психопатичний стиль з вираженими міжособистісно-афективними рисами (холодність, маніпулятивність, безпринципність) за порівняно нижчої імпульсивності. Такий профіль може корелювати з «білокомірцевою» злочинністю, шахрайствами, корупційними практиками, складними організованими схемами, де потрібна здатність планувати й керувати ризиками. Другий полюс – «дезорганізований» профіль з високою імпульсивністю, агресивністю, схильністю до конфліктів, алкоголізації чи інших форм ризикованої поведінки. Він частіше поєднується з насильницькими та вуличними злочинами, рецидивом, низькою стабільністю соціальних ролей. Водночас у реальності ці профілі можуть змішуватися, а траєкторія кримінальної кар'єри змінюватися залежно від життєвих обставин, доступу до ресурсів, впливу кримінального середовища й індивідуального «навчання» злочинних навичок (Dhingra, & Boduszek, 2022).

Вивчення психопатичних рис як фактора кримінальної схильності потребує аналізу їхнього розвитку протягом життєвого шляху. Значна кількість досліджень акцентує, що деякі предиктори психопатичного профілю виявляються вже в дитинстві та підлітковому віці у вигляді стійкої агресивності, порушення правил, брехли-вості, жорстокості, а також специфічних «безсердечних» характеристик – зниженого співчуття, байдужості

до покарань, обмеженої емоційної реактивності (Muris, & Merckelbach, 2021). Проте ранні вияви не є вироком: розвиток особистості пластичний, залежить від якості прив'язаності, виховних стратегій, соціального оточення, травматичного досвіду, наявності підтримки та можливостей конструктивної соціалізації. Ризик зростає, коли біологічні передумови (імпульсивність, низька тривожність, темпераментні особливості) поєднуються з несприятливим середовищем: насильством у сім'ї, нехтуванням потребами дитини, криміногенним мікросоціумом, браком стабільних позитивних дорослих моделей, шкільною дезадаптацією. У таких умовах формується «порочне коло»: дитина демонструє проблемну поведінку, отримує відторгнення, шукає прийняття в девіантних групах, закріплює антисоціальні сценарії, а емпатійні механізми належно не розвиваються або підміняються інструментальною соціальною кмітливістю.

Значущим є питання про співвідношення біологічних і соціальних детермінант психопатичних рис. У сучасному підході немає жорсткого протиставлення «вроджене – набуте», натомість психопатичні характеристики визначено як результат взаємодії генетичних, нейробіологічних, психологічних і соціокультурних чинників. Біологічні дослідження фокусуються на специфіці нейронних систем, пов'язаних з обробкою емоційних стимулів, реакцією на страх і моральним оцінюванням; психологічні дослідження описують дефіцит емоційного навчання, знижене реагування на сигнали покарання та підвищену чутливість до винагороди; соціальні підходи досліджують роль травми, насильства, кримінального контексту та норм мікрогруп. Для кримінології важливим є висновок про багатофакторність: психопатичні риси створюють схильність, але рівень кримінальної реалізації залежить від того, чи надає середовище «можливості» для злочину, чи формує в суб'єкта альтернативні способи досягнення завдань, чи наявні інституційні механізми раннього втручання.

У контексті схильності до кримінальної поведінки важливе значення має феномен «кримінальної кар'єри» та рецидиву. Особи з вираженими психопатичними рисами, за даними низки емпіричних робіт, демонструють підвищений ризик повторного вчинення правопорушень, ранній дебют делінквентної поведінки та більшу різноманітність кримінальних епізодів. Це зумовлено сукупністю чинників: недостатнім страхом покарання, слабкою прив'язаністю до соціальних ролей (робота, сім'я), інструментальним ставленням до інших, схильністю до ризику, низькою мотивацією до тривалої ресоціалізації (Hyde, Shaw, & Moilanen, 2010). Крім того, психопатичні особи можуть демонструвати специфічну взаємодію з пенітенціарним середовищем: використання інших засуджених, маніпуляцію адміністрацією, зовнішню «пристосованість» без внутрішніх змін. Для практики це означає, що оцінка ризиків рецидиву має враховувати не лише формальні ознаки (кількість судимостей, тяжкість злочину), а й психологічні характеристики, що визначають готовність і здатність до зміни поведінки.

Психопатичні риси впливають на характер протидії розслідуванню та процесуальну поведінку. У взаємодії зі слідством такі особи можуть застосовувати різні стратегії: від демонстративної співпраці з метою контролю ситуації до агресивного заперечення або створення інформаційного шуму. Типовими є схильність до брехні без видимих ознак тривоги, використання суперечливих повідомлень для дезорієнтації, спроби знецінити потерпілого, перекласти відповідальність, змінювати показання залежно від тактичної вигоди. Однак і тут недоречно здійснювати стереотипізацію: не кожна брехня або конфліктність свідчать про психопатію, а в реальних кримінальних провадженнях поведінка підозрюваного залежить від низки факторів – страху, стресу, культурних норм, рівня освіти, досвіду взаємодії з правоохоронними органами. Тому коректний підхід полягає в комплексній оцінці особистості, контексту та поведінкових закономірностей, а не у навішуванні ярликів (Vitacco, Neumann, & Jackson, 2005).

Криміналістично значущою є також взаємодія психопатичних рис із груповою злочинністю та організованими кримінальними структурами. Психопатичний профіль може підвищувати ймовірність як входження до злочинної групи, так і зайняття в ній домінантної ролі, оскільки для керівництва й контролю потрібні жорсткість, безкомпромісність, готовність до насильства, здатність приймати ризиковані рішення. Такі особи можуть бути ефективними в управлінні через страх і маніпуляцію, однак вони ж нерідко є джерелом внутрішньої нестабільності угруповання через егоцентризм, зраду, прагнення «переграти» партнерів, недотримання неформальних правил. У деяких випадках психопатичні риси сприяють формуванню кримінальних «підприємницьких» стратегій, коли злочинність організується як бізнес, а насильство – як інструмент конкуренції. У таких сценаріях психопатичні характеристики можуть підвищувати інтенсивність експлуатації та жорстокість, знижуючи моральні бар'єри щодо застосування примусу, залякування, шантажу, а також використання вразливих груп.

Суттєвим аспектом є зв'язок психопатичних рис із віктимологічними наслідками, тобто з тим, як саме формується «портрет жертви» і як психопатичні особи обирають об'єкт посягання. Інструментальна логіка й дефіцит емпатії підвищують імовірність цілеспрямованого вибору уразливих осіб, які мають обмежені ресурси захисту або низьку здатність до протидії: залежних, соціально ізольованих, осіб із низькою правовою обізнаністю, тих, хто боїться розголосу.

У психологічному сенсі це пов'язано з прагненням мінімізувати ризики викриття та максимізувати контроль. Утім у реальних випадках вибір жертви може бути й випадковим, якщо злочин зумовлений імпульсивністю чи ситуативним конфліктом. Тому для криміналістичного аналізу важливо співвідносити тип психопатичних виявів (контрольований/імпульсивний), контекст події та характер взаємодії «суб'єкт – ситуація – жертва».

Увагу привертає питання про «успішних» або «соціально адаптованих» психопатів, які можуть не мати кримінального минулого, але демонструвати експлуататативні стратегії в межах формально законної діяльності. Для науки це є важливим аргументом проти прямого ототожнення психопатії зі злочинністю: наявність психопатичних рис не завжди призводить до кримінального порушення, оскільки суб'єкт може використовувати свої характеристики для легальних форм конкуренції або маніпуляції, залишаючись у межах права, передусім якщо інституційні правила та контрольні механізми працюють ефективно (Moffitt, 1993). Проте саме ця група становить потенційний ризик для корпоративної злочинності та зловживань владою, оскільки за слабкого контролю або за наявності корупційних можливостей інструментальний стиль може швидко перетворитися на протиправний. Для кримінологічного аналізу це засвідчує роль ситуаційних можливостей: психопатичні риси підвищують готовність скористатися незаконним шансом, але шанс формується структурою організації, рівнем прозорості, культурою нульової толерантності до порушень, ефективністю комплаєнсу, ризик-менеджменту та зовнішнього нагляду.

Також психопатичні риси важливо досліджувати у зв'язку з іншими особистісними характеристиками, насамперед із нарцисизмом, агресивністю, фрустраційною толерантністю та рівнем самоконтролю. Нарцисичні риси – грандіозність, потреба в захопленні, чутливість до приниження – у поєднанні із психопатичною холодністю можуть створювати особливо ризикований профіль, у якому суб'єкт прагне домінування та статусу й водночас не має внутрішніх моральних обмежень щодо шляхів досягнення цього статусу (Frick, & Ray, 2015). У кримінальному контексті це може виявлятися в насильницьких актах як «покарання за неповагу», демонстративних злочинах, прагненні «перемогти систему», а також у високій конфліктності та схильності до ескалації. Водночас підвищена агресивність може бути як інструментальною (холодною), так і реактивною (емоційно забарвленою), і саме психопатичні риси часто «зміщують» її у бік інструментальної: насильство стає засобом, а не лише емоційним вибухом.

Для розуміння схильності до кримінальної поведінки важливим є також те, як психопатичні риси впливають на формування цінностей і життєвих стратегій. У низці випадків спостерігається орієнтованість на негайну вигоду, домінування, контроль і задоволення, натомість соціальні цінності співпраці, взаємодопомоги, взаємної довіри мають нижчу суб'єктивну значущість (Pardini, & Fite, 2012). У такій системі цінностей право і мораль є зовнішніми обмеженнями, що перешкоджають «сильним», а не внутрішніми орієнтирами.

Це зближує психопатичний профіль із кримінальною субкультурою, де сила та вигода нерідко стають пріоритетом, а порушення норм – способом самоствердження. Украй небезпечними є ситуації, коли суб'єкт із психопатичними рисами потрапляє в середовище, що заохочує агресивність, брехню та домінування, оскільки такі риси отримують соціальне підкріплення та закріплюються як «успішна» стратегія.

Профілактичний аспект проблеми полягає в тому, що психопатичні риси можуть бути виявлені як фактори ризику ще до того, як сформується стійка кримінальна поведінка. Однак профілактика вимагає особливої етичної коректності: недопустимими є стигматизування підлітків або ярлики, які можуть підштовхувати до девіантної ідентичності (DeLisi, Vaughn, & Beaver, 2019). Науково обґрунтований підхід має полягати у виявленні конкретних проблемних патернів (агресивність, порушення правил, безвідповідальність, дефіцит емпатії), оцінюванні середовищних ризиків (насильство в сім'ї, неблагополуччя, девіантні групи) і застосуванні комплексних програм розвитку самоконтролю, соціально-емоційних навичок, навчання ненасильницьких способів розв'язання конфліктів, формування відповідальності. Важливо, що ефективність таких програм підвищується, коли вони поєднують індивідуальну роботу з дитиною, підтримку батьків, зміну виховних стратегій і корекцію шкільного середовища, оскільки саме в цих системах формуються базові навички соціальної взаємодії.

Ресоціалізація осіб із вираженими психопатичними рисами є складним завданням, оскільки традиційні підходи, орієнтовані на «усвідомлення провини» й емоційне каяття, можуть бути недостатньо ефективними. Проте це не означає безнадійності: реалістичнішими видаються моделі, що зосереджені на поведінкових завданнях, розвитку самоконтролю, формуванні навичок планування, підвищенні відповідальності за наслідки, створенні структурованого середовища з чіткими правилами й передбачуваними наслідками. Для кримінології важливо, що навіть за відсутності глибокої емпатії можливе формування «раціональної» нормативності, коли суб'єкт дотримується правил із прагматичних міркувань (вигода від законної поведінки, небажання втрачати ресурси), якщо соціальні інститути забезпечують стабільні стимули й контроль. Водночас слід ураховувати ризик маніпулятивного використання реабілітаційних програм, коли суб'єкт демонструє зовнішні ознаки виправлення

без реальних змін. Це потребує ретельної оцінки динаміки поведінки, а не лише вербальних заяв.

У науковій площині важливим є питання методології вивчення психопатичних рис і їхнього криміногенного значення. Оцінювання психопатії здійснюють різними методами – від клініко-інтерв'ю та аналізу життєвої історії до стандартизованих опитувальників і шкал. Для кримінологічних досліджень принциповим є дотримання валідності й надійності методів, уникнення «побутових» критеріїв на кшталт «холодний – значить психопат». Важливо розуміти, що психопатичні риси існують у континуумі: помірні вияви можуть не мати кримінальних наслідків, натомість високі вияви, поєднані з криміногенним середовищем, суттєво підвищують ризики. Це означає, що в правозастосуванні має значення не ярлик, а конкретні функціональні вияви: рівень імпульсивності, схильність до насильства, маніпулятивність, безвідповідальність, історія порушення норм, реакція на санкції, здатність до планування (Sijtsema, & Lindenberg, 2022). Науково коректний аналіз повинен оперувати не моралізаторськими судженнями, а описом механізмів поведінки та ймовірнісних ризиків.

У кримінологічному аналізі доцільно акцентувати, що психопатичні риси не є «універсальним поясненням» злочинності. Численними є випадки кримінальної поведінки, зумовлені ситуаційними факторами – економічною скрутою, залежністю, афектом, груповим тиском – без вираженого психопатичного профілю. Навпаки, існують особи із психопатичними рисами, які не вчиняють злочинів, компенсуючи свої особливості соціально прийнятними стратегіями або перебуваючи в умовах ефективного контролю та відповідальності. Тому психопатичні риси слід трактувати як фактор, що підвищує ризик, але не детермінує результат. Такий підхід відповідає сучасним науковим уявленням про багаторівневу детермінацію кримінальної поведінки, де особистісні риси є лише одним рівнем поряд із мікросоціальними, мезосоціальними та макросоціальними умовами (Skeem, & Cooke, 2010).

Водночас недооцінювати криміногенне значення психопатичних рис також не можна, оскільки саме вони часто пояснюють специфічні феномени, які складно зрозуміти через суто соціальні теорії: жорстокість без видимого мотиву співпереживання, повторювані обмани без каяття, насильство як інструмент контролю, схильність до тривалої експлуатації близьких, високий рівень рецидиву, попри негативні наслідки, цілеспрямоване використання інших людей як ресурсів. У цих випадках психопатичні риси виконують роль «підсилювача» кримінального ризику, знижуючи ефективність моральних й емоційних бар'єрів і підвищуючи готовність діяти протиправно, якщо це відповідає інтересам суб'єкта (Hoppenbrouwers, & Brazil, 2021).

Підсумовуючи, можна стверджувати, що психопатичні риси особистості є суттєвим фактором схильності до кримінальної поведінки завдяки комплексу взаємопов'язаних психологічних механізмів: дефіциту емпатії та почуття провини, зниженій реактивності на загрозу покарання, імпульсивності та порушенню самоконтролю, маніпулятивно-експлуатативному стилю взаємодії, моральній нейтралізації та прагненню до домінування і короткострокової вигоди. Їхній криміногенний потенціал реалізується по-різному залежно від типу психопатичного профілю, соціального контексту та наявності кримінальних можливостей, що підтверджує необхідність багатофакторного підходу. На рівні практики розуміння психопатичних рис має значення для оцінювання ризиків рецидиву, прогнозування поведінки в кримінальному провадженні, розроблення диференційованих профілактичних і ресоціалізаційних заходів, а також для підвищення психологічної компетентності суб'єктів кримінальної юстиції. На рівні науки ця проблема потребує подальших досліджень, що поєднують психологічні, нейробіологічні та соціальні підходи, зберігаючи етичну коректність і відмовляючись від стигматизуючих спрощень, адже лише така стратегія дає змогу адекватно описати реальну складність зв'язку між психопатичними рисами та кримінальною поведінкою.

Висновки

Проведене теоретико-аналітичне дослідження надало можливість комплексно осмислити психопатичні риси особистості як один із вагомих факторів схильності до кримінальної поведінки й уточнити їхнє місце в сучасних моделях детермінації злочинності. Отримані результати засвідчують, що психопатичні риси доцільно визначати не як ізольований або фатально зумовлювальний чинник, а як багатовимірний особистісний конструкт, який у поєднанні із соціальними, ситуаційними та поведінковими умовами здатний істотно підвищувати ризик формування антисоціальних і протиправних форм поведінки. Такий підхід відповідає меті статті, дає змогу уникнути спрощених і стигматизуючих інтерпретацій психопатії в кримінологічному контексті.

У межах дослідження встановлено, що криміногенна значущість психопатичних рис зумовлена передусім дефіцитом емпатії та почуття провини, ослабленням внутрішніх моральних обмежень, зниженою чутливістю до загрози покарання, а також імпульсивністю та схильністю до інструментального використання міжособистісних відносин. Саме сукупність зазначених характеристик формує психологічне підґрунтя для реалізації поведінкових стратегій, у межах яких порушення правових і соціальних норм сприймають як допустимий або раціонально виправданий спосіб досягнення особистої мети. Це дає змогу

пояснити підвищену ймовірність рецидивної, насильницької або системної кримінальної поведінки в суб'єктів з вираженим психопатичним профілем.

Важливим результатом дослідження є обґрунтування положення про диференційований характер впливу психопатичних рис на кримінальну поведінку. Аналіз сучасних наукових моделей засвідчив, що деякі компоненти психопатичного конструкту мають різну прогностичну цінність щодо конкретних форм злочинної активності. Зокрема, міжособистісно-афективні риси (емоційна холодність, маніпулятивність) пов'язані передусім з інструментальним насильством і корисливими злочинами, натомість поведінкові компоненти (дизінгібіція, імпульсивність) частіше корелюють із ситуативними та реактивними формами агресії. Це засвідчує необхідність відмови від узагальнених оцінок психопатії на користь профільного аналізу особистісних характеристик у кримінологічних дослідженнях і практиці оцінки ризиків.

Узагальнення результатів теоретичного аналізу дало змогу сформулювати висновок про те, що психопатичні риси істотно модифікують дію традиційних механізмів соціального контролю. Зокрема, в осіб із вираженими психопатичними характеристиками знижується ефективність стримувальної ролі правових санкцій та моральних норм, що ускладнює процеси профілактики й ресоціалізації. Водночас це не виключає можливості корекції поведінки, а й потребує використання інших підходів, орієнтованих на формування раціональної нормативності, чітких зовнішніх обмежень і структурованих соціальних умов, у яких протиправна поведінка стає менш вигідною з прагматичної позиції.

Отримані висновки мають як теоретичне, так і прикладне значення. У теоретичному вимірі вони поглиблюють розуміння психологічних механізмів схильності до кримінальної поведінки й уточнюють місце психопатичних рис у системі факторів злочинності. У прикладному аспекті результати може бути використано під час розроблення концепцій кримінологічної профілактики, програм оцінки ризику повторного правопорушення, а також під час формування міждисциплінарних підходів до аналізу особистості правопорушника в діяльності правоохоронних і судових органів.

Перспективи подальших досліджень обраної теми пов'язані з необхідністю поглибленого вивчення взаємодії психопатичних рис із соціальними й інституційними чинниками, зокрема умовами соціалізації, груповими нормами та організаційним контекстом. Доцільним є також розвиток порівняльних досліджень, спрямованих на аналіз відмінностей у вияві психопатичних рис та їх криміногенних наслідків у різних культурних і правових системах. Окремим перспективним напрямом є теоретичне опрацювання механізмів десистансу в осіб із вираженими психопатичними характеристиками й визначення умов, за яких ризик кримінальної поведінки може бути знижений без використання виключно репресивних заходів.

Подяки

Немає.

Фінансування

Дослідження не фінансувалося.

Конфлікт інтересів

Немає.

References

[1] DeLisi, M., Vaughn, M.G., & Beaver, K.M. (2019). The criminological significance of psychopathy: A review and new directions. *Aggression and Violent Behavior,* 46*,* 1-11. DOI: 10.1016/j.avb.2019.101368

[2] Dhingra, K., & Boduszek, D. (2022). Psychopathic traits and criminal behavior: A systematic review of longitudinal studies. *Personality and Individual Differences,* 188. DOI: 10.1016/j.paid.2021.111472

[3] Floyd, M., Patterson, M., & Malka, A. (2024). Longitudinal associations between psychopathic traits and offending outcomes: A systematic review and meta-analysis. *PLOS ONE,* 19(3). DOI: 10.1371/journal.pone.0301085

[4] Frick, P.J., & Ray, J.V. (2015). Evaluating callous-unemotional traits as a specifier for conduct disorder: Implications for DSM-5. *Journal of Child Psychology and Psychiatry,* 56(6), 635-646. DOI: 10.1111/jcpp.12325

[5] Frick, P.J., & White, S.F. (2023). Callous-unemotional traits and developmental pathways to antisocial behavior: Recent advances. *Annual Review of Clinical Psychology,* 19, 1-26. DOI: 10.1146/annurev-clinpsy-080921-092610

[6] Gillespie, S.M., Jones, A., & Garofalo, C. (2023). Psychopathy and dangerousness: An umbrella review and meta-analysis. *Clinical Psychology Review,* 100. DOI: 10.1016/j.cpr.2022.102240

[7] Habersaat, S., Boonmann, C., d'Huart, D., Bürgin, D., Schmeck, K., Fegert, J., Schmid, M., & Urben, S. (2025). Influence of psychopathic traits on desistance factors from criminal behavior during transition to adulthood. *Journal of Forensic Psychology Research and Practice*, 1-22. DOI: 10.1080/24732850.2025.2543549

[8] Hoppenbrouwers, S.S., & Brazil, I.A. (2021). Psychopathy, emotion, and the brain: New evidence and open questions. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews,* 124, 1-15. DOI: 10.1016/j.neubiorev.2021.01.012
[9] Howner, K., Andiné, P., & Bertilsson, G. (2022). Neurobiology of psychopathy: A systematic review. *Current Psychiatry Reports,* 24(5), 197-210. DOI: 10.1007/s11920-022-01325-8
[10] Hyde, L.W., Shaw, D.S., & Moilanen, K.L. (2010). Developmental precursors of moral disengagement and the role of moral disengagement in the development of antisocial behavior. *Journal of Abnormal Child Psychology,* 38(2), 197-209. DOI: 10.1007/s10802-009-9358-5
[11] Mancino, M.A., & Parinandi, P. (2022). Do psychopathic traits predict criminal activity? *Journal of Forensic Psychology Research and Practice,* 25(1), 1260-1293. DOI: 10.1080/15140326.2022.2144009
[12] Moffitt, T.E. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review,* 100(4), 674-701. DOI: 10.1037/0033-295X.100.4.674
[13] Muris, P., & Merckelbach, H. (2021). Trait psychopathy and antisocial behavior: An update. *Clinical Psychology Review,* 87. DOI: 10.1016/j.cpr.2021.102032
[14] Nentjes, L., Bernstein, D.P., Arntz, A., van der Helm, G.H.P., & Cima, M. (2023). Psychopathy and empathy: A meta-analytic review. *Aggression and Violent Behavior,* 68. DOI: 10.1016/j.avb.2022.101768
[15] Pardini, D.A., & Fite, P.J. (2012). Symptoms of conduct disorder, oppositional defiant disorder, attention-deficit/hyperactivity disorder, and callous-unemotional traits as unique predictors of psychosocial maladjustment in boys: Advancing an evidence base for DSM-5. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry,* 51(2), 113-125. DOI: 10.1016/j.jaac.2011.11.010
[16] Sijtsema, J.J., & Lindenberg, S. (2022). Moral disengagement and antisocial behavior: Advances in mechanisms and intervention targets. *Aggression and Violent Behavior,* 64. DOI: 10.1016/j.avb.2021.101593
[17] Skeem, J.L., & Cooke, D.J. (2010). Is criminal behavior a central component of psychopathy? Conceptual directions and empirical evidence. *Psychological Assessment,* 22(2), 433-445. DOI: 10.1037/a0018366
[18] Steinberg, L., & Icenogle, G. (2022). The relationship between psychopathic traits and risk-taking in adolescence: A developmental review. *Developmental Review,* 64. DOI: 10.1016/j.dr.2022.101021
[19] Vitacco, M.J., Neumann, C.S., & Jackson, R.L. (2005). Testing a four-factor model of psychopathy and its association with ethnicity, gender, intelligence, and violence. *Journal of Consulting and Clinical Psychology,* 73(3), 466-476. DOI: 10.1037/0022-006X.73.3.466

Список використаних джерел

[1] DeLisi M., Vaughn M. G., Beaver K. M. The criminological significance of psychopathy: A review and new directions. *Aggression and Violent Behavior.* 2019. No. 46. P. 1–11. DOI: 10.1016/j.avb.2019.101368
[2] Dhingra K., Boduszek D. Psychopathic traits and criminal behavior: A systematic review of longitudinal studies. *Personality and Individual Differences.* 2022. No. 188. DOI: 10.1016/j.paid.2021.111472
[3] Floyd M., Patterson M., Malka A. Longitudinal associations between psychopathic traits and offending outcomes: A systematic review and meta-analysis. *PLOS ONE.* 2024. No. 19 (3). DOI: 10.1371/journal.pone.0301085
[4] Frick P. J., Ray J. V. Evaluating callous-unemotional traits as a specifier for conduct disorder: Implications for DSM-5. *Journal of Child Psychology and Psychiatry.* 2015. No. 56 (6). P. 635–646. DOI: 10.1111/jcpp.12325
[5] Frick P. J., White S. F. Callous-unemotional traits and developmental pathways to antisocial behavior: Recent advances. *Annual Review of Clinical Psychology.* 2023. No. 19. P. 1–26. DOI: 10.1146/annurev-clinpsy-080921-092610
[6] Gillespie S. M., Jones A., Garofalo C. Psychopathy and dangerousness: An umbrella review and meta-analysis. *Clinical Psychology Review.* 2023. No. 100. DOI: 10.1016/j.cpr.2022.102240
[7] Habersaat S., Boonmann C., d'Huart D., Bürgin D., Schmeck K., Fegert J., Schmid M., Urben S. Influence of psychopathic traits on desistance factors from criminal behavior during transition to adulthood. *Journal of Forensic Psychology Research and Practice.* 2025. P. 1–22. DOI: 10.1080/24732850.2025.2543549
[8] Hoppenbrouwers S. S., Brazil I. A. Psychopathy, emotion, and the brain: New evidence and open questions. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews.* 2021. No. 124. P. 1–15. DOI: 10.1016/j.neubiorev.2021.01.012
[9] Howner K., Andiné P., Bertilsson G. Neurobiology of psychopathy: A systematic review. *Current Psychiatry Reports.* 2022. No. 24 (5). P. 197–210. DOI: 10.1007/s11920-022-01325-8
[10] Hyde L. W., Shaw D. S., Moilanen K. L. Developmental precursors of moral disengagement and the role of moral disengagement in the development of antisocial behavior. *Journal of Abnormal Child Psychology.* 2010. No. 38 (2). P. 197–209. DOI: 10.1007/s10802-009-9358-5

[11] Mancino M. A., Parinandi P. Do psychopathic traits predict criminal activity? *Journal of Forensic Psychology Research and Practice*. 2022. No. 25 (1). P. 1260–1293. DOI: 10.1080/15140326.2022.2144009
[12] Moffitt T. E. Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review.* 1993. No. 100 (4). P. 674–701. DOI: 10.1037/0033-295X.100.4.674
[13] Muris P., Merckelbach H. Trait psychopathy and antisocial behavior: An update. *Clinical Psychology Review.* 2021. No. 87. DOI: 10.1016/j.cpr.2021.102032
[14] Nentjes L., Bernstein D. P., Arntz, A., van der Helm, G. H. P., Cima, M. Psychopathy and empathy: A meta-analytic review. *Aggression and Violent Behavior.* 2023. No. 68. DOI: 10.1016/j.avb.2022.101768
[15] Pardini D. A., Fite P. J. Symptoms of conduct disorder, oppositional defiant disorder, attention-deficit/hyperactivity disorder, and callous-unemotional traits as unique predictors of psychosocial maladjustment in boys: Advancing an evidence base for DSM-5. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry.* 2012. No. 51 (2). P. 113–125. DOI: 10.1016/j.jaac.2011.11.010
[16] Sijtsema J. J., Lindenberg S. Moral disengagement and antisocial behavior: Advances in mechanisms and intervention targets. *Aggression and Violent Behavior.* 2022. No. 64. DOI: 10.1016/j.avb.2021.101593
[17] Skeem J. L., Cooke D. J. Is criminal behavior a central component of psychopathy? Conceptual directions and empirical evidence. *Psychological Assessment.* 2010. No. 22 (2). P. 433–445. DOI: 10.1037/a0018366
[18] Steinberg L., Icenogle G. The relationship between psychopathic traits and risk-taking in adolescence: A developmental review. *Developmental Review.* 2022. No. 64**.** DOI: 10.1016/j.dr.2022.101021
[19] Vitacco M. J. Neumann C. S., Jackson R. L. Testing a four-factor model of psychopathy and its association with ethnicity, gender, intelligence, and violence. *Journal of Consulting and Clinical Psychology.* 2005. No. 73 (3). P. 466–476. DOI: 10.1037/0022-006X.73.3.466

ARKUSHA Larysa
Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Criminalistics, Forensic Science and Polygraphology of the National University «Odessa Law Academy»
65009, 23 Fontanska Doroha St., Odesa, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0422-6416;
TSILMAK Olena
Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Psychology of the National University «Odessa Law Academy»
65009, 23 Fontanska Doroha St., Odesa, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7348-4876;
CHERNOV Oleksandr
Doctor of Philosophy in Law, Associate Professor of the Department of Criminalistics, Forensic Science and Polygraphology of the National University «Odessa Law Academy»
65009, 23 Fontanska Doroha St., Odesa, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-6038-9479

Psychopathic Personality Traits as a Factor in Criminal Behaviour

Abstract. The article is devoted to a comprehensive theoretical and methodological analysis of psychopathic personality traits as a factor in criminal behaviour in the context of contemporary criminological and psychological approaches. The relevance of the study is due to the growing scientific interest in the problem of individual determination of crime, as well as the need for a more differentiated and evidence-based use of psychological constructs in the field of criminal justice. The work substantiates the position that psychopathic traits cannot be considered a direct or universal determinant of criminal behaviour, but in combination with social and situational factors, they significantly increase the risk of forming persistent antisocial and unlawful patterns of behaviour. Within the scope of the study, psychopathic traits are considered as a multidimensional personality construct that includes interpersonal-affective (lack of empathy, superficial feelings of guilt, manipulative behaviour), behavioural (impulsivity, disinhibition, risk-taking) and cognitive-moral components (moral distancing, instrumental attitude towards social norms). It has been shown that it is

the interaction of these components that forms psychological mechanisms that reduce the effectiveness of internal self-control and traditional social restraints, in particular fear of punishment and moral prohibitions. This explains the increased likelihood of recidivist, violent or systematic criminal behaviour in individuals with a pronounced psychopathic profile. The article summarises contemporary scientific approaches to interpreting the connection between psychopathic traits and various forms of criminal activity and substantiates the need to abandon simplistic and stigmatising notions of psychopathy. It is emphasised that individual components of the psychopathic construct have different criminological relevance: interpersonal-affective traits are more often associated with instrumental forms of violence and acquisitive crimes, while behavioural components are associated with situational and reactive aggression. This differentiated approach provides a basis for more accurate risk prediction and the development of targeted prevention strategies. The practical significance of the results obtained lies in the possibility of using the formulated theoretical provisions in criminological analysis, assessment of the risk of reoffending, as well as in improving interdisciplinary interaction between psychology and criminal law. It is concluded that psychopathic traits should be taken into account in scientific and applied models in accordance with the principles of scientific correctness, individualisation and ethical justification, without automatically identifying them with criminality.

Keywords: antisocial orientation; personality deviations; criminogenic risk; individual determination of criminality; lack of empathy; moral neutralization; impulsiveness; violent behaviour; recidivism; psychological mechanisms of unlawful actions.

DOI: 10.33270/03263801.3
УДК 159.9:351.74

ГАЛЬЧЕНКО Вікторія*
доктор психологічних наук, доцент, головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем управління правоохоронною діяльністю та її психологічного супроводження навчально-наукового інституту післядипломної освіти Національної академії внутрішніх справ України
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2865-7245

Лідерські якості працівників системи МВС в сучасному науковому дискурсі

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми формування та розвитку лідерських якостей працівників системи Міністерства внутрішніх справ у сучасному науковому дискурсі. Узагальнено наукові підходи українських і закордонних дослідників до визначення сутності лідерства й лідерських якостей, зокрема в контексті діяльності правоохоронних органів. Досліджено погляди сучасних науковців щодо психологічних характеристик ефективних лідерів та особливостей розвитку лідерського потенціалу в правоохоронній сфері. Проаналізовано психологічну структуру лідерських якостей, яка охоплює комунікативно-організаційний, емоційно-вольовий, мотиваційний, мисленнєвий та особистісний компоненти. Обґрунтовано важливість формування емоційного інтелекту, резильєнтності, етичності, відповідальності та здатності до прийняття рішень у складних і непередбачуваних умовах службової діяльності. На основі узагальнення теоретичних положень і вимог до діяльності працівників сектору безпеки України в умовах війни визначено ключові лідерські якості працівників системи Міністерства внутрішніх справ і запропоновано стратегії їхнього розвитку. Увагу зосереджено на потребі впровадження спеціальних психологічних програм, наставництва, рефлексивних практик і психоедукаційних заходів, адже розвиток лідерства є важливим чинником підвищення ефективності управлінської діяльності, професійної стійкості персоналу та зміцнення довіри громадян до поліції.

Ключові слова: лідерство; лідерські якості; психологія управління; емоційний інтелект; резильєнтність; професійно-психологічна підготовка; поліцейська діяльність.

Історія статті:
Отримано: 11.03.2026
Прийнято: 15.04.2026
Опубліковано: 29.05.2026

Рекомендоване посилання:
Гальченко В. Лідерські якості працівників системи МВС в сучасному науковому дискурсі. *Юридична психологія.* 2026. № 1 (38). С. 28–35. DOI: 10.33270/03263801.3

*Відповідальний автор

© Гальченко В., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Дослідження лідерських якостей працівників системи МВС України набуває особливої значущості в сучасних умовах, коли перед державою постають багаторівневі виклики безпеки, соціально-політичні кризи й трансформація правоохоронних структур. Лідерські компетентності правоохоронців впливають не лише на ефективність організаційних процесів та якість взаємодії з громадянами, а й на морально-психологічний клімат у підрозділах, здатність колективів до адаптації в стресових ситуаціях, а також на розвиток професійної культури та інноваційного потенціалу служби.

В умовах динамічних змін у сфері безпеки ефективне лідерство сприяє швидкому прийняттю обґрунтованих рішень та підвищенню довіри з боку населення. Формування лідерських якостей стає ключовим чинником професійного зростання співробітників і стійкості організацій. Крім того, розвиток лідерського потенціалу зумовлює впровадження сучасних технологій і методів роботи, підвищуючи загальну ефективність правоохоронної діяльності.

Сучасні дослідження акцентують на комплексному розумінні лідерства в правоохоронних органах як поєднанні когнітивних, емоційних і поведінкових компонентів, що формують здатність працівників ефективно приймати рішення, керувати підлеглими та підтримувати стабільність організаційних процесів. В умовах військових і кризових ситуацій в Україні набуває актуальності дослідження впливу лідерських якостей на стресостійкість, самоорганізацію та професійну мобільність правоохоронців.

Огляд літератури

Дослідженню лідерських якостей працівників системи МВС України присвячено праці низки українських дослідників, серед яких: Ю. Бойко-Бузиль (2023), І. Вигівський (2024), О. Дишкантюк (2025), О. Євдокімова (2023), О. Кокун (2012), Л. Корнута (2025), Л. Лебедик (2021), І. Охріменко (2024), С. Похнатюк (2012), Д. Швець (2024) та ін.

Слід зауважити, що в сучасному науковому дискурсі немає одного узагальненого підходу до визначення поняття «лідерство». Проте це не є недоліком, а, навпаки, дає можливість дослідити означену проблематику з різних позицій, з'ясувати специфіку лідерської діяльності загалом та у сферах життєдіяльності особистості зокрема.

Енциклопедія сучасної України визначає лідерство (від англ. Lead – вести, керувати), по-перше, як соціальне утворення, зумовлене наявністю відповідних якостей (лідерських компетентностей), які сприяють якісній і ефективній діяльності (зокрема й управлінській), по-друге, як процес впливу особистості на власну діяльність або діяльність інших на основі особистих якостей. З огляду на ці обидва вияви, еволюція рівнів управління дає змогу тлумачити лідерство як управління, що здійснюється на основі взаємної поваги й довіри шляхом впливу на поведінку людей (послідовників) для реалізації суспільно значущих цілей (цінностей) (Zotkin, 2016).

Цінними для нашого дослідження стали наукові погляди С. Максименка (2014), який вважав, що «справжнє лідерство – це не стільки робота, обов'язок, функція, скільки поклик душі, який зумовлений виявом у людини такого особливого універсального енергетично-інформаційного утворення як нужда, що є носієм і чинником соціальної життєвої сили людини». Учений акцентував на наявності трьох основних напрямів концепцій лідерства, в яких: обґрунтовано перевагу чинника рис особистості; вирішальним чинником є ситуація; поєднано особистісні й ситуаційні чинники. Також дослідник зазначав, що існує щонайменше два типи лідерів – емоційний та інструментальний. Емоційний лідер впливає на створення належного психологічного клімату в групі, завжди є порадником та арбітром. Для інструментального лідера визначальним є взяття на себе ініціативи та відповідальності в процесі організації діяльності та на основі своєї компетентності.

У словнику української мови лідерські якості тлумачать як сукупність особистісних рис і властивостей людини, які забезпечують її здатність бути лідером, впливати на інших, організовувати та спрямовувати спільну діяльність, брати на себе відповідальність за прийняття рішень і досягнення групових цілей (Rusanivskyi, 2020).

На думку С. Максименка (2014), успішність становлення індивіда як лідера залежить від його здатності виявити потрібні якості (зокрема вміння, навички) у відповідних ситуаціях. Науковець виокремив такі узагальнені ознаки особистості керівника-лідера:

1. Здатність сприймати та задовольняти загальні потреби й проблеми керованого колективу.
2. Здатність бути організатором спільної діяльності.
3. Чуйність і проникливість, довіра до людей.
4. Представницькі схильності: лідер є виразником загальних для колективу позицій його членів.
5. Емоційно-психологічний вплив: він володіє неформальним авторитетом.
6. Оптимізм: лідер упевнений, що більшість проблем, які постають перед людьми, вирішувані.

Досліджуючи лідерські якості майбутніх офіцерів Збройних Сил України, О. Кокун (2012) зауважував, що специфіка військової діяльності зумовлює потребу в цілеспрямованому формуванні в курсантів лідерських якостей у процесі професійної підготовки в закладі вищої військової освіти. А під час військового професійного відбору слід зважати на наявність у майбутніх офіцерів особистісних рис, які в процесі здобуття освіти

потенційно зможуть перерости у лідерські якості. На основі ґрунтовного аналізу наявних підходів до проблеми лідерства та вимог до військової діяльності науковець розробив психологічну структуру лідерських якостей майбутнього офіцера, до якої увійшли п'ять компонентів: 1) комунікативно-організаційний (комунікабельність, переконливість, тактовність, дипломатичність, емпатійність, гнучкість, розвинуті мовленнєві та організаційні здібності); 2) емоційно-вольовий (цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, впевненість у собі, вимогливість, самовладання, стресостійкість); 3) мотиваційний (мотивація до лідерства та успіху); 4) мисленнєвий (швидкість мислення, логічність, креативність, проникливість, здатність до прогнозування та узагальнення, критичність, розсудливість); 5) особистісний (активність, ініціативність, обов'язковість, надійність, відповідальність, почуття гумору, оптимістичність, чесність, патріотизм, прагнення до самовдосконалення).

Поділяємо наукову позицію О. Брюховецької (2025), яка зазначала щодо необхідності розвитку лідерських якостей студентської молоді, оскільки у віці 18–25 років з'являються унікальні можливості для формування системи цінностей особистості, стійких патернів поведінки та професійних установок, які надалі визначатимуть стиль керівництва та моделі взаємодії з іншими людьми. Студентське середовище, на відміну від професійного, надає майбутньому фахівцю простір для експериментування з різними стилями лідерства без фінансових втрат та інших ризиків для кар'єри.

Водночас Л. Лебедик, В. Стрельніков (2021), вивчаючи теоретичні й практичні аспекти формування лідерських якостей у майбутніх офіцерів Національної гвардії України в процесі професійної підготовки, акцентують, що розвиток лідерства пов'язаний із формуванням відповідальності, ініціативності, здатності приймати рішення в складних умовах та ефективно організовувати діяльність підлеглих. На думку науковців, важливу роль у розвитку лідерських якостей відіграє освітнє середовище військового закладу, яке сприяє розвитку професійної компетентності, командної взаємодії та морально-вольових якостей майбутніх офіцерів. Натомість Б. Луценко (2020) визначає педагогічні умови формування лідерських якостей у майбутніх офіцерів-командирів Національної гвардії України як поєднання системного навчання та практичної підготовки, активізації самостійної діяльності курсантів, моделювання реальних службових і кризових ситуацій, індивідуального підходу до розвитку особистості та формування морально-етичних і професійних цінностей через наставництво й обговорення етичних питань, що сприяє розвитку відповідальності, ініціативності й ефективного командного лідерства.

Матеріали та методи

Метою цього дослідження є визначення та систематизація лідерських якостей працівників системи Міністерства внутрішніх справ України в сучасному науковому дискурсі, а також оцінювання їхнього впливу на ефективність організаційної діяльності, морально-психологічний клімат підрозділів та адаптаційні можливості персоналу в умовах кризових і стресових ситуацій.

Відповідно до мети було визначено завдання дослідження та етапи роботи над обраною проблемою: здійснити аналіз сучасної наукової літератури з обраної теми дослідження; дати визначення поняттям «лідерство», «лідерські якості»; на основі проведеного теоретичного аналізу виокремити лідерські якості працівників системи МВС; окреслити шляхи їхнього розвитку. Методологія аналізу означеної проблематики ґрунтується на поєднанні загальнонаукових і спеціальних методів: аналізу наукових джерел і документів (для вивчення сучасних підходів до лідерських якостей); порівняльного аналізу (для систематизації визначень); узагальнення й синтезу (для формування цілісного бачення якостей ефективного лідера в системі МВС), а також логічного методу – задля побудови висновків.

Результати й обговорення

Цікавою для наших наукових розвідок виявилася наукова позиція Л. Корнути (2025), яка визначає лідерство працівників поліції як здатність ініціювати та підтримувати спільну діяльність, впливати на мотивацію та поведінку інших людей на основі професійного авторитету, довіри й особистісної зрілості. Дослідниця зосереджує увагу на розвиткові в працівників поліції емоційного інтелекту як здатності усвідомлювати власні емоційні стани, регулювати їх та адекватно реагувати на емоції інших. Це, на думку авторки, допоможе поліцію нту бути врівноваженим та не піддаватися деструктивним афектам, добирати потрібні тактики поведінки щодо правопорушників. Слушною також є позиція науковиці щодо формування молодих лідерів на ранніх етапах професійної кар'єри. Для цього важливо не так «відбирати готових лідерів», як створювати умови, за яких працівники отримають можливості брати на себе відповідальність за невеликі ділянки роботи, заручившись підтримкою наставників, отримувати зворотний зв'язок щодо вибору стилю впливу на інших людей.

На думку Л. Корнути (2025), розвиток лідерських якостей працівників поліції також тісно пов'язаний із формуванням етичної культури в організації. Якщо в підрозділі допускають порушення прав людини, зловживання службовим

становищем або замовчування помилок, то навіть у працівника зі сформованими моральними орієнтирами та готовністю до етичного лідерства виникає конфлікт між власними цінностями та неформальними нормами організаційної поведінки. Водночас в ефективних програмах розвитку лідерства мають передбачатися особливості поліцейської професійної культури, умови воєнного та повоєнного періоду, підвищені ризики психологічної травматизації та професійного вигорання. Вони мають ґрунтуватися на сучасних досягненнях психологічної науки та міжнародному досвіді функціонування поліцейських організацій. Лише за таких умов лідерство в поліції набуватиме практичного змісту, сприятиме зміцненню довіри громадян, підвищенню якості поліцейських послуг і посиленню стійкості суспільства до безпекових викликів.

Важливим складником професійного лідерства M. S. Rogers, D. E. McNiel, R. L. Binder (2019) вважають здатність поліцейського ефективно діяти в складних, конфліктних і кризових ситуаціях, зберігаючи емоційну врівноваженість, професійну відповідальність та орієнтованість на дотримання прав людини. Така компетентність передбачає вміння швидко оцінювати обставини події, приймати обґрунтовані рішення, застосовувати навички комунікації та деескалації конфлікту, що сприяє мінімізації ризику насильства й забезпеченню безпеки всіх учасників взаємодії. Автори визначають концепцію Crisis Intervention Team (CIT) як модель міжвідомчої взаємодії поліції та фахівців у сфері психічного здоров'я, що передбачає спеціальне психологічне навчання поліцейських методів деескалації конфліктів, ефективної комунікації та безпечного врегулювання кризових ситуацій.

На нашу думку, професійна діяльність працівників системи МВС України потребує особливої підготовки як під час навчання в закладах вищої освіти (ЗВО), так і постійного самовдосконалення, курсів підвищення кваліфікації, участі в державних програмах перепідготовки керівного складу, школах молодих лідерів системи МВС тощо. Найкращим вікном можливостей для розвитку лідерських якостей, безсумнівно, є ЗВО, проте в процесі службової діяльності для цього з'являються інші альтернативи. Зокрема, науково-дослідна лабораторія з проблем управління правоохоронною діяльністю та її психологічного супроводження навчально-наукового інституту післядипломної освіти Національної академії внутрішніх справ розробляє систему заходів, яка міститиме низку дієвих інструментів (тренінгові програми, методичні рекомендації, посібники, інструкції, практичні порадники тощо) для розвитку лідерських якостей керівників різних рівнів системи МВС України.

З цього приводу Ю. Бойко-Бузиль (2023) зазначає, що керівник повинен бути обізнаним, цілеспрямованим, допитливим, методичним, доволі спритним, і окрім цього, організованим, раціональним і розважливим. Учена описує його як «наділеного харизмою провидця», готового до змін, перетворень і ризиків. Тому пріоритетним завданням професійно-психологічного добору управлінців системи МВС України має бути виявлення потенційного високопрофесійного кандидата, готового до управління людьми та особистісного розвитку. Науковиця, проаналізувавши досвід професійно-психологічної підготовки кадрів для системи МВС України, дійшла висновку, що пріоритетним напрямом у підготовці управлінського складу найчастіше визначено розвиток лідерських якостей, урегулювання конфліктних ситуацій, прийняття управлінських рішень.

Поділяємо думку Ю. Бойко-Бузиль (2023), яка вважає принципи андрагогіки ключовими в розвитку лідерських якостей керівників підрозділів системи МВС. Зокрема, у цьому процесі слід виокремити такі з них, як: принцип активності, спільної діяльності, діалогічності, опори на наявний досвід, індивідуалізації навчання, рефлексивності.

Отже, з огляду на зазначене вище, маємо переконання в тому, що впровадження науково обґрунтованих інноваційних інструментів професійно-психологічної підготовки лідерів системи МВС є одним із найважливіших напрямів модернізації та вдосконалення професійної управлінської діяльності.

Значущим вважаємо дослідження, яке здійснювалося впродовж 2022–2024 років українськими вченими (Vyhivskyi et al., 2024), у якому взяли участь 64 керівники середньої ланки поліцейських організацій і 462 офіцери поліцейських підрозділів, безпосередньо підпорядкованих цим керівникам. Результати діагностики засвідчили, що значна кількість сучасних керівників середньої ланки поліцейських організацій не схильні виявляти лідерські якості у своїх підрозділах. Встановлено, що 15,6 % сучасних керівників середньої ланки демонструють низький рівень лідерства. Середній рівень лідерських якостей зафіксовано в 50,0 % керівників, і цей результат загалом збігається з думкою офіцерів (51,1 %). Достатній рівень лідерських якостей керівників, який забезпечує ефективність їхньої управлінської діяльності, виявлено у 34,4 % респондентів. Визначено, що третина респондентів в обох групах (35,9 % керівників; 33,3 % офіцерів) вважають, що ефективність управлінської діяльності вища за середню та може бути покращена за допомогою різних заходів і засобів.

Нашу увагу привернули дослідження J. A. Schafer (2009), який виокремив риси та звички ефективних і неефективних лідерів, здійснив оцінювання ефективності лідерства загалом, визначив перешкоди для розвитку більш ефективних лідерів у сучасній поліцейській діяльності. Результати досліджень засвідчили, що ефективність лідерів у поліції була найбільш пов'язана з

чесністю, трудовою етикою, комунікацією та турботою про персонал. Водночас неефективні лідери не виявляли таких рис. Респонденти визначали розвиток лідерства як процес, якого досягають завдяки поєднанню навчання/освіти, досвіду та зворотного зв'язку. Перешкодами для збільшення кількості ефективних лідерів і лідерських практик були не фінансові, а культурні, структурні й політичні. Програми розвитку ефективних лідерів мали не лише ознайомлювати курсантів із різноманітними теоріями та перспективами лідерства, а й бути практико-орієнтованими. Корисним також було визнано наставництво як інструмент зростання молодих лідерів-поліцейських. Увагу було зосереджено на практичних стратегіях формування лідерських компетентностей, зокрема наставництві, тренінгах й оцінюванні потенціалу керівників, що сприяють підвищенню ефективності управління підрозділами та формуванню довіри в колективі та громаді (Schafer, 2010).

Adam G. Oxendine (2024) обстоює ідею постійного (безперервного) навчання лідерів-поліцейських середньої ланки. Автор зауважує, що більшість досліджень, проведених щодо лідерства в правоохоронних органах, зосереджено на виконавчому лідерстві через їхній прямий зв'язок із суспільством через ЗМІ та відповідальність за дії департаменту поліції. Зокрема, департамент має інвестувати час у середню ланку управління – керівників першої лінії – і понад вісім годин. Такі підходи, як відео, орієнтовані на лідерство, що закріплюють попередньо пройдені уроки, або невеликі лабораторні роботи впродовж кількох годин на день один чи два рази на місяць, сприятимуть постійному розвитку та навчанню лідерів середньої ланки.

Досліджуючи поліцейську культуру як систему професійних цінностей, норм і моделей поведінки, T. Cockcroft (2014), Loftus B. (2009), J. B. L. Chan (1997) вважають, що організаційна культура поліції суттєво впливає на стиль управління, взаємини між керівниками та підлеглими, а також на формування лідерських компетентностей. У цьому контексті ефективне лідерство пов'язують зі здатністю керівників підтримувати професійну етику, командну згуртованість і позитивний морально-психологічний клімат у підрозділі. На важливості організаційної культури в розвитку лідерських якостей поліцейських також акцентують J. Jang, J. Jeong (2022), зазначаючи, що ефективне лідерство в поліції залежить не лише від індивідуальних якостей керівника, а й від культури організації та соціального контексту. Близьку наукову позицію займає C. Filstad (2022), який досліджує лідерство в поліції з позиції практики, а не традиційних моделей, які фокусуються на рисах особистості чи управлінських функціях.

Наше бачення лідерських якостей працівників системи МВС ґрунтується не лише на аналізі філософської та психологічної літератури з проблем лідерства, а й на вимогах до діяльності працівників сектору безпеки України в умовах війни. Отже, вважаємо за необхідне виокремити ключові лідерські якості працівників системи МВС, до яких належать:

– етичність та відповідальність: спроможність діяти чесно, справедливо та відповідально;

– емоційний інтелект та рефлексивність: здатність свідомо аналізувати власні емоції, думки, дії, досвід і поведінку, коригувати взаємодію з іншими людьми;

– прийняття рішень під впливом непередбачуваних обставин: використання критичного мислення та здорового глузду в стресових ситуаціях;

– комунікативність: вміння формулювати та доносити іншим власну думку, активно слухати та вибудовувати партнерські взаємини в команді;

– емоційна стійкість і резильєнтність: здатність зберігати спокій, адаптуватися та відновлюватися в умовах невизначеності;

– схильність до наставництва: сприяння розвитку підлеглих, передавання досвіду, віра в трансформаційні можливості кожного члена команди.

З огляду на виокремлені лідерські якості, пропонуємо такі стратегії розвитку лідерських якостей у працівників системи МВС:

1. Впровадження спеціальних психологічних програм, які зосереджені як на теорії лідерства, так і на розвитку лідерських якостей керівного складу працівників системи МВС.

2. Використання заохочення всіх працівників, незалежно від звання, до вияву ініціативи та пропонування пропозицій щодо покращень службової діяльності.

3. Об'єднання молодих лідерів з досвідченим персоналом для більш ефективної роботи підрозділу.

4. Поступове збільшення відповідальності молодих лідерів для розвитку творчих можливостей та впевненості у власних силах.

5. Використання рефлексивної практики задля заохочення офіцерів до аналізу власної роботи, рішень і результатів.

6. Навчання працівників побудові партнерських відносин, що зміцнює довіру та громадську безпеку.

7. Підтримка культури лідерства шляхом встановлення прозорих, послідовних і справедливих правил взаємодії на всіх рівнях службової комунікації.

8. Проведення психоедукаційних заходів, тренінгів і майстер-майндів, спрямованих на підтримку метального здоров'я керівників і підлеглих.

9. Розширення можливостей підлеглих на основі надання їм більших повноважень і заохочення до самостійного прийняття рішень.

Маємо переконання в тому, що цілеспрямоване використання стратегій розвитку лідерських якостей працівників системи МВС сприятиме підвищенню ефективності управлінської діяльності та оптимізації процесів прийняття рішень у складних і кризових ситуаціях.

Висновки

Аналіз наукових підходів до проблеми розвитку лідерських якостей засвідчує, що лідерство в системі МВС є складним інтегративним феноменом, який поєднує особистісні, комунікативні, емоційно-вольові, мотиваційні та інтелектуальні характеристики особистості. Узагальнення наукових позицій українських і закордонних дослідників дало змогу визначити, що ефективне лідерство в правоохоронній діяльності ґрунтується не лише на формальному управлінському статусі, а й передусім на професійному авторитеті, етичності, здатності до комунікації, відповідальному прийнятті рішень і турботі про персонал. Вважаємо, що формування лідерських якостей має розпочинатися ще на етапі професійної підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти та продовжуватися в процесі службової діяльності через систему професійно-психологічної підготовки, наставництва, безперервного навчання та рефлексивної практики. Особливого значення набуває розвиток емоційного інтелекту, резильєнтності, здатності до прийняття рішень в умовах невизначеності та кризових ситуацій, що є властивими сучасному безпековому середовищу.

Отже, запропоновані в дослідженні ключові лідерські якості працівників системи МВС та окреслені стратегії їх розвитку можуть слугувати теоретичним і практичним підґрунтям для вдосконалення системи професійно-психологічної підготовки управлінських кадрів. Їх упровадження сприятиме формуванню ефективних керівників, здатних забезпечувати результативну діяльність підрозділів, підтримувати морально-психологічний клімат колективу та підвищувати рівень довіри суспільства до правоохоронних органів.

References

[1] Boiko, O.V., & Pokhnatiuk, S.V. (2012). Psychological and pedagogical analysis of differences between management and leadership functions in the professional activity of a unit commander. *Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, 2(27), 5-10.

[2] Briukhovetska, O.I. (2025). Development of leadership qualities of future specialists in the process of studying in higher education institutions. *Bulletin of Postgraduate Education: Series "Social and Behavioral Sciences; Management and Administration"*, 33(62), 27-48. DOI: 10.58442/3041-1858-2025-33(62)-27-48

[3] Chan, J.B.L. (1997). *Changing police culture: Policing in a multicultural society*. Cambridge University Press. DOI: 10.1017/CBO9780511518195

[4] Cockcroft, T. (2014). *Police culture: Themes and concepts*. Abingdon: Routledge. Retrieved from https://www.routledge.com/Police-Culture-Themes-and-Concepts/Cockcroft/p/book/9780415502597

[5] Filstad, C. (2022). *Police leadership as practice*. Routledge. Retrieved from https://www.routledge.com/Police-Leadership-as-Practice/Filstad/p/book/9781032123288

[6] Jang, J., & Jeong, J. (2022). A meta-analysis of police leadership and organizational effectiveness: Focusing on the South Korean police. *Policing: An International Journal*, 45(2), 315-333. DOI: 10.1108/PIJPSM-07-2021-0103

[7] Kokun, O.M. (2012). Psychological structure of leadership qualities of a future officer. *Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, (4), 170-174. Retrieved from https://files01.core.ac.uk/download/pdf/19596298.pdf

[8] Kornuta, L.M., & Dyshkantiuk, O.V. (2025). Development of leadership qualities of police officers. *Modern psychology: Challenges and prospects:* proceedings of the All-Ukrainian scientific and practical conference. Odesa: Yurydyka. DOI: 10.32837/11300.30955

[9] Lebedyk, L.V., & Strelnikov, V.Yu. (2021). Formation of leadership qualities in future officers of the National Guard of Ukraine. *Theory and Practice of Social Systems Management*, 3, 40-49. DOI: 10.20998/2078-7782.2021.3.07

[10] Loftus, B. (2009). *Police culture in a changing world*. Oxford University Press. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199560905.001.0001

[11] Lutsenko, B. (2020). Pedagogical conditions for the formation of leadership qualities in future officer-commanders of the National Guard of Ukraine. *Current Issues of Humanities*, 31(3), 305-309. DOI: 10.24919/2308-4863.3/31.214144

[12] Maksymenko, S.D. (2014). Leadership as a function of professional psychological competence of personality. *Problems of Modern Psychology*, 24, 7-14. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2014_24_3

[13] Oxendine, A.G. (2024). *Improving the quality and competency of leadership in law enforcement through adequate continued educational development*. Boston, MA. Retrieved from https://repository.library.northeastern.edu/files/neu:4f24j671r/fulltext.pdf

[14] Rogers, M.S., McNiel, D.E., & Binder, R.L. (2019). Effectiveness of police crisis intervention training programs. *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 47(4), 414-421. DOI: 10.29158/JAAPL.003863-19
[15] Rusanivskyi, V.M. (Eds.). (2020). *Dictionary of the Ukrainian Language* (Vol. 1-20). Kyiv: Nauk. dumka.
[16] Schafer, J.A. (2009). Developing effective leadership in policing: Perils, pitfalls, and paths forward. *Policing: An International Journal*, 32(2), 238-260. DOI: 10.1108/13639510910958163
[17] Schafer, J.A. (2010). Effective leaders and leadership in policing: Traits, assessment, development. *FBI Law Enforcement Bulletin*, 79(3), 13-19. DOI: 10.1108/13639511011085060
[18] Vyhivskyi, I.M., Okhrimenko, I.M., Shvets, D.V., Korniienko, M.V., Komisarov, O.H., & Smirnova, O.M. (2024). Peculiarities of leadership qualities manifestation by modern managers of police organizations: Psychological aspect. *Pol Merkur Lekarski*, 52(5), 557-561. DOI: 10.36740/Merkur202405112
[19] Yevdokimova, O.O., & Boiko-Buzyl, Yu.Yu. (2023). *Psychology of professional genesis of a manager in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine*. Kharkiv: Brovin O.V.
[20] Zotkin, A.O. (2016). *Leadership.* Encyclopedia of Modern Ukraine. Kyiv: Institute of Encyclopedic Research of the National Academy of Sciences of Ukraine. Retrieved from https://esu.com.ua/article-55444

Список використаних джерел

[1] Бойко О. В., Похнатюк С. В. Психолого-педагогічний аналіз відмінностей функцій керівництва і лідерства у професійній діяльності командира підрозділу. *Вісник Національного університету оборони України.* 2012. № 2 (27). С. 5–10.
[2] Броюховецька О. І. Розвиток лідерських якостей майбутніх фахівців у процесі навчання в закладах вищої освіти. *Вісник післядипломної освіти :* збірник наукових праць. *Серія «Соціальні та поведінкові науки; Управління та адміністрування».* 2025. Вип. 33 (62). С. 27–48. DOI: 10.58442/3041-1858-2025-33(62)-27-48
[3] Chan J. B. L. Changing police culture: Policing in a multicultural society. Cambridge University Press, 1997. 268 p. DOI: 10.1017/CBO9780511518195
[4] Cockcroft T. Police Culture: Themes and Concepts. Abingdon : Routledge, 2014. 160 p. URL: https://www.routledge.com/Police-Culture-Themes-and-Concepts/Cockcroft/p/book/9780415502597
[5] Filstad C. Police leadership as practice. Routledge, 2022. 186 p. URL: https://www.routledge.com /Police-Leadership-as-Practice/Filstad/p/book/9781032123288
[6] Jang J., Jeong J. A meta-analysis of police leadership and organizational effectiveness: Focusing on the South Korean police. *Policing: An International Journal.* 2022. No. 45 (2). P. 315–333. DOI: 10.1108/PIJPSM-07-2021-0103
[7] Кокун О. М. Психологічна структура лідерських якостей майбутнього офіцера. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. Вип. 4. С. 170–174. URL: https://files01.core.ac.uk/download/pdf/19596298.pdf
[8] Корнута Л. М., Дишкантюк О. В. Розвиток лідерських якостей працівників поліції. *Сучасна психологія: виклики та перспективи* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 10 жовт. 2025 р.). Одеса : Юридика, 2025. DOI: 10.32837/11300.30955
[9] Лебедик Л. В., Стрельніков В. Ю. Формування лідерських якостей у майбутніх офіцерів Національної гвардії України. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2021. № 3. С. 40–49. DOI: 10.20998/2078-7782.2021.3.07
[10] Loftus B. Police culture in a changing world. Oxford University Press, 2009. 236 p. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199560905.001.0001
[11] Луценко Б. Педагогічні умови формування лідерських якостей у майбутніх офіцерів-командирів Національної гвардії України. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2020. Вип. 31. Т. 3. С. 305–309. DOI: 10.24919/2308-4863.3/31.214144
[12] Максименко С. Д. Лідерство як функція професійної психологічної компетентності особистості. *Проблеми сучасної психології.* 2014. Вип. 24. С. 7–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ Pspl_2014_24_3
[13] Oxendine A. G. Improving the Quality and Competency of Leadership in Law Enforcement Through Adequate Continued Educational Development. Boston, Massachusetts, 2024. 70 p. URL: https://repository.library.northeastern.edu/files/neu:4f24j671r/fulltext.pdf
[14] Rogers M. S., McNiel D. E., Binder R. L. Effectiveness of police crisis intervention training programs. *J. Am Acad Psychiatry Law.* 2019. No. 47 (4). P. 414–421. DOI: 10.29158/JAAPL.003863-19
[15] Словник української мови : в 20 т. / голов. наук. ред. В. М. Русанівський. Київ : Наук. думка, 2020. 878 с.

[16] Schafer J. A. Developing effective leadership in policing: Perils, pitfalls, and paths forward. *Policing an International Journal*. 2009. No. 32 (2). P. 238–260. DOI: 10.1108/13639510910958163
[17] Schafer J. A. Effective leaders and leadership in policing: Traits, assessment, development. *FBI Law Enforcement Bulletin*. 2010. Vol. 79 (3). P. 13–19. DOI: 10.1108/13639511011085060
[18] Vyhivskyi I. M., Okhrimenko I. M., Shvets D. V., Korniienko M. V., Komisarov O. H., Smirnova O. M. Peculiarities of leadership qualities manifestation by modern managers of police organizations: psychological aspect. *Pol Merkur Lekarski*. 2024. No. 52 (5). P. 557–561. DOI: 10.36740/Merkur202405112
[19] Євдокімова О. О., Бойко-Бузиль Ю. Ю. Психологія професіогенезу керівника системи МВС України : монографія. Харків : Бровін О. В., 2023. 320 с.
[20] Зоткін А. О. Лідерство. *Енциклопедія сучасної України*. Київ : Ін-т енцикл. дослідж. НАН України, 2016. URL: https://esu.com.ua/article-55444

HALCHENKO Viktoriia
Doctor of Psychology, Associate Professor, Chief Research Fellow at the Research Laboratory on Law Enforcement Management and Its Psychological Support of the Educational and Scientific Institute of Postgraduate Education of the National Academy of Internal Affairs of Ukraine
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2865-7245

Leadership Qualities of Employees of the System of the Ministry of Internal Affairs in Modern Scientific Discussion

Abstract. The article provides a theoretical analysis of the problem of the formation and development of leadership qualities of employees of the Ministry of Internal Affairs (MIA) system in modern scientific discourse. Scientific approaches of domestic and foreign researchers to defining the essence of leadership and leadership qualities, particularly in the context of law enforcement activities, are generalized. The views of contemporary scholars on the psychological characteristics of effective leaders and the peculiarities of developing leadership potential in the law enforcement sphere are considered. The psychological structure of leadership qualities is analyzed, which includes communicative-organizational, emotional-volitional, motivational, cognitive, and personal components. The importance of developing emotional intelligence, resilience, ethical behavior, responsibility, and the ability to make decisions in complex and unpredictable conditions of professional activity is substantiated. Based on the generalization of theoretical provisions and the requirements for the activities of security sector personnel of Ukraine under wartime conditions, the key leadership qualities of employees of the MIA system are identified and strategies for their development are proposed. The necessity of implementing special psychological programs, mentoring, reflective practices, and psychoeducational measures is emphasized. It is highlighted that the development of leadership is an important factor in increasing the effectiveness of managerial activity, strengthening the professional resilience of personnel, and enhancing public trust in the police.

Keywords: leadership; leadership qualities; employees of the MIA system; management psychology; emotional intelligence; resilience; professional psychological training; police activity.

DOI: 10.33270/03263801.4
УДК 159.9:316.485:323.1

МАРЧЕНКО Ольга*
доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціології та психології навчально-наукового інституту № 5 Харківського національного університету внутрішніх справ, 61080, пр. Льва Ландау, 27, м. Харків, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1007-9560;
ШИЛІНА Алла
кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології навчально-наукового інституту № 5 Харківського національного університету внутрішніх справ, 61080, пр. Льва Ландау, 27, м. Харків, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7377-0776;
МАННАПОВА Катерина
кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології навчально-наукового інституту № 5 Харківського національного університету внутрішніх справ, 61080, пр. Льва Ландау, 27, м. Харків, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3754-4637

Психолого-правові засади медіації в етнополітичних конфліктах

Анотація. У статті досліджено психолого-правові засади медіації в етнополітичних конфліктах як одного з найперспективніших ненасильницьких способів запобігання, врегулювання та подолання їх негативних наслідків. Обґрунтовано актуальність звернення до медіації в умовах зростання міжетнічної напруженості, ускладнення політичних відносин, поширення дискримінаційних практик, негативних стереотипів і кризових форм міжгрупової взаємодії. Визначено міждисциплінарний характер медіації, яка перебуває на перетині психології, права, конфліктології, політології та етнопсихології. Уточнено сутність поняття медіації як процедури добровільного, конфіденційного та нейтрального посередництва за участю третьої сторони, спрямованої на досягнення взаємоприйнятного рішення без застосування примусу. Проаналізовано психологічні механізми етнополітичних конфліктів, пов'язані з груповою ідентичністю, етноцентризмом, фрустрацією, агресією, дефіцитом ресурсів, негативними стереотипами та маніпулятивним впливом політичних еліт. Встановлено, що традиційні дипломатичні та суто юридичні засоби не завжди враховують емоційно-ціннісну складову конфліктної взаємодії, натомість медіація дає змогу знизити емоційну напругу, налагодити комунікацію, сформувати атмосферу довіри й конструктивно вирішити конфлікт. З'ясовано принципи медіації, її функції та компетентності медіатора, серед яких важливого значення набувають процедурна, правова, конфліктологічна та комунікативна компетентності. Акцентовано, що ефективність медіації в етнополітичних конфліктах зумовлена поєднанням психологічного впливу та нормативно-правового регулювання. Сформульовано висновок, що медіація є не лише альтернативною процедурою врегулювання спорів, а й важливим інструментом збереження соціальної стабільності, міжетнічного порозуміння та довготривалого миру.

Ключові слова: медіація; етнополітичний конфлікт; психолого-правові засади; конфліктологія; етнопсихологія; міжетнічні відносини; медіатор; переговори; правове регулювання.

Історія статті:
Отримано: 24.03.2026
Прийнято: 29.04.2026
Опубліковано: 29.05.2026

Рекомендоване посилання:
Марченко О., Шиліна А., Маннапова К. Психолого-правові засади медіації в етнополітичних конфліктах. *Юридична психологія.* 2026. № 1 (38). С. 36–44. DOI: 10.33270/03263801.4

*Відповідальний автор

© Марченко О., Шиліна А., Маннапова К., 2026.
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Конфлікт як зіткнення інтересів є невід'ємним явищем в історії людства. Зрозуміло, що розвиток технологій зумовив зміну характеру конфліктних дій. Зазнали трансформації й методи, які використовують для управління конфліктами. Дедалі більшого розповсюдження та розвитку набуває медіація як інститут вирішення суперечок і конфліктів у різних сферах суспільного життя: у соціальній і правовій сферах, бізнесовому та IT-середовищах, у сімейних спорах, у роботі з громадами та політичних відносинах між державами (Bondarenko, & Prokodianchyk, 2024). М. Калашлінська (2024) зазначає, що «проблема полягає не в самому існуванні конфліктів, а в руйнівних наслідках агресивного способу їх вирішення за умови негативного розвитку подій та деструктивної комунікації сторін».

В умовах сьогодення однією з кризогенних зон суспільної взаємодії є політичні та міжнаціональні відносини. Історичний досвід і сучасні політичні події свідчать про недостатню ефективність прямих перемовин між сторонами конфлікту. Іноді такі перемовини є неможливими через відсутність бажання та брак ресурсів для досягнення взаєморозуміння сторін. Через наявність глибоких суперечностей у зазначеній сфері не завжди вдається досягти згоди традиційними методами, тому актуалізуються альтернативні методи врегулювання конфліктів і досягнення миру. Одним із таких методів є медіація. Процедура медіації як альтернативний спосіб вирішення спорів і конфліктів широко застосовується в усьому світі, насамперед у США, Австралії та Європі. Зокрема, у країнах-членах Європейського Союзу медіацію використовують не лише як спосіб вирішення спорів, коли конфлікт уже стався, а і як інструмент запобігання конфліктам. Поширення набуває практика зустрічей лідерів країн ЄС, що передбачає успішне вирішення конфліктів ненасильницьким способом, коли переговори здійснюють за участю так званої «нейтральної сторони» (Bondarenko, & Prokodianchyk, 2024). Слід зазначити, що Україна має значний досвід застосування медіації як інструменту захисту в процесі вирішення спорів різного характеру (Kalashlinska, 2024), що підтверджується наявністю чітко сформульованого законодавчого регулювання, зокрема Законом України «Про медіацію». Він визначає правові засади й порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфліктів (спорів), встановлює принципи медіації, статус медіатора, права та обов'язки сторін, а також вимоги до проведення цієї процедури в Україні[1].

Різні аспекти медіації є предметом вивчення у філософських, соціологічних, політологічних, психологічних, конфліктологічних, юридичних, лінгвістичних та ін. дослідженнях, що визначає міждисциплінарний характер досліджуваного феномену, який перебуває на межі соціальних і гуманітарних наук, між правом і психологією.

Аналіз етнополітичних конфліктів здійснюють такі науки й наукові напрями, як етнологія, націологія, етнополітологія, етнодержавознавство, етнопсихологія та етнополітична конфліктологія. В умовах глобалізації, підвищення мобільності населення, культурного змішування виникає нагальна потреба в нових підходах до вирішення етнополітичних конфліктів, що акцентують на психологічних аспектах. Водночас деескалація етнополітичних конфліктів відбувається за умов, якщо визнаються й забезпечуються права людини та групові норми.

Попри злободенність зазначеної проблеми, у психологічній науці та правовій сфері питання медіації в контексті запобігання, вирішення та подолання негативних наслідків етнополітичних конфліктів, на наш погляд, є малодослідженим, що й актуалізує тему нашої статті.

Матеріали та методи

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що зазвичай науковці зосереджують увагу на окремих аспектах медіації як важливого та дієвого способу альтернативного вирішення спорів (Riabchenko, 2020). Зокрема, науковці Л. Бондаренко й С. Прокодянчик (2024) визначають психологічні засади медіації як способу неагресивного вирішення та врегулювання конфліктів між людьми й різними соціальними групами (Bondarenko, & Prokodianchyk, 2024). Т. Часова (2023) вивчає можливості запровадження медіаційних процедур на стадії досудового розслідування. Дж. А. Ховісон (2025) та ін. пропонують менталізаційно орієнтований підхід до медіації (MBT-M), відповідно до якого медіація є науково обґрунтованим процесом відновлення здатності сторін до менталізації конфліктної поведінки, що сприяє глибшому розумінню причин ескалації спорів і підвищує ефективність їх конструктивного вирішення. А. Жданюк (2017) досліджує проблему інтеграції медіації у правову культуру України, що трансформує сутність соціально-професійної ролі всіх представників сфери надання юридичних послуг. Близькими за окресленою проблематикою є дослідження Я. Рябченко (2020), М. Лошицького (2023), М. Солонько (2023), А. Новак (2023), які присвячені історії становлення та розвитку медіації, визначенню її ролі як альтернативного способу вирішення та правового регулювання й захисту суб'єктивних публічних прав учасників адміністративних і цивільних відносин. У контексті зазначених досліджень доцільним є також аналіз інструментів врегулювання конфлікту інтересів у

[1] Про медіацію : Закон України від 16 листоп. 2021 р. № 1875-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1875-20?utm_source=chatgpt.com#Text

політичному сегменті України, оскільки недосконалість регуляторних механізмів і специфіка владних відносин підвищують рівень суспільної конфронтації, що зумовлює актуальність медіації як ефективного способу нейтрального посередництва та зниження ескалації політичних конфліктів (Frantsuz, & Zubko, 2022).

Зважаючи на багатоаспектність явища медіації, у своєму дослідженні зосередимося на психолого-правових засадах запровадження медіації в неагресивне вирішення етнополітичних конфліктів.

Мета статті полягає в уточненні сутності медіації та визначенні психолого-правових особливостей її запровадження у вирішенні етнополітичних конфліктів.

З огляду на міждисплінарний характер медіації, вважаємо доцільним комплексний підхід до відбору методів дослідження, які в сукупності визначають методологію дослідження, що базується «на структурному функціоналізмі та доповнюється такими еклектичними методами дослідження, які запозичені з різних гуманітарних дисциплін, включаючи також специфічні інструменти, що властиві політології, правознавству, психології та соціології» (Kalashlinska, 2024).

Результати й обговорення

Для уточнення сутності поняття медіації з'ясуємо його етимологію. Слово «медіація» походить від латинського *mediatio* – посередництво, дія незалежної «третьої» сторони, яка допомагає конфліктантам вирішити спір, зіткнення, суперечку. Історично медіація походить від залучення старійшини або вождя племені до вирішення конфлікту між конфліктуючими сторонами (Loshytskyi, Solonko, & Novak, 2023). Таку ситуацію умовно можна вважати залученням «нейтральної» сторони для вирішення «етнополітичного конфлікту» – спору всередині племені як етнічної спільноти, хоча в правовому аспекті йдеться скоріше не за медіацію, а за витоки судової системи, яка в умовах племені ототожнювалася з владою.

В єврейській, мусульманській, християнській традиціях роль медіатора виконували раввіни, імами, священники, які виступали посередниками в релігійних судах, врегулюванні сімейних і міжособистісних суперечок, спираючись на релігійну освіту й авторитет у громаді. Практика використання медіаторських послуг була поширена в давньогрецьких містах-державах, Римській імперії, стародавньому Китаї, середньовічній Європі. У Давній Греції медіація ототожнювалася з поняттям «проксенія», тобто «гостинність». До проксена зверталися «з метою встановлення та підтримання зв'язків, ведення переговорів і взаємодії між окремими громадянами, сім'ями, родами, племенами й навіть містами-державами» (Malazoniia, 2018). Необхідними для проксена були такі якості, як здоровий глузд і здатність до конструктивного спілкування, завдяки яким він міг бути довіреною особою, посередником, мав відповідальність між усіма сторонами спору, мав ураховувати й узгоджувати їхні інтереси задля досягнення угоди між конфліктантами. Подальшого розвитку медіація отримала в країнах Західної Європи. В українському науковому дискурсі ідея діалогу із залученням третьої, незацікавленої, сторони належала Феофану Прокоповичу. В іншому разі неминучою є бійка сторін, які впевнені у своїй правоті (Malazoniia, 2018).

Думки науковців, які досліджують проблему медіації, переважно збігаються та відповідають давнім і практичним уявленням про посередництво. Згідно з М. Поліщук (2014), «медіацією є альтернативний спосіб вирішення спору, за умовами якого сторони на добровільних засадах беруть участь у переговорах і, за допомогою незалежної та кваліфікованої третьої сторони (медіатора), намагаються досягнути консенсусу та вирішити власний спір з урахуванням інтересів кожної з них».

Як зазначають дослідники, медіація є ефективним соціально-психологічним і правовим інструментом, спрямованим на задоволення потреб учасників конфліктної взаємодії та зниження рівня деструктивних переживань, пов'язаних з міжособистісними конфліктами. У сучасному науковому дискурсі її тлумачать як один із дієвих способів мирного, неагресивного та ненасильницького врегулювання конфліктів між окремими особами та різними соціальними групами (Bondarenko, & Prokodianchyk, 2024), а також як самостійний науковий напрям у межах конфліктології та сфери альтернативного вирішення спорів (Blanco, Arias, & Ferreira, 2025).

Медіатор вислуховує аргументацію сторін щодо сутності спору й активно допомагає сторонам зрозуміти свої інтереси, оцінити можливість компромісів і самостійно прийняти рішення, що задовольнить усіх учасників переговорів.

У контексті мультикультурного середовища ця функція медіатора набуває особливого значення, оскільки міжкультурна медіація спрямована не лише на досягнення компромісу, а й на узгодження ідентичностей сторін, забезпечення поваги, рівності та соціальної інтеграції в межах чітко визначених професійних і правових стандартів (Karanikola, & Panagiotopoulos, 2025).

Для того щоб рішення медіатора сприяло узгодженню інтересів усіх конфліктантів, процес його прийняття має ґрунтуватися на таких принципах, як:

– вільне волевиявлення сторін;

– конфіденційність;

– нейтральність;

– рівноправність (Ivchuk, Yu., Ivchuk, K., & Prymak, 2018).

На підставі аналізу праці Н. Мазаракі (2024) та Т. Цувіної (2024) можна дійти висновку, що

медіаторська діяльність виконує низку взаємопов'язаних функцій: комунікативну, фасилітативну, інформаційно-роз'яснювальну, діагностичну, підтримувальну, балансувальну, організаційно-процедурну, гарантійну та примирювально-відновлювальну. Їхній зміст реалізується через забезпечення конструктивного діалогу між сторонами, полегшення переговорного процесу, роз'яснення сутності та правил медіації, виявлення інтересів і потреб учасників, підтримку слабшої сторони в умовах дисбалансу сил, належну організацію процедури та спрямування медіації на досягнення результату, що відповідає міжнародно визнаним стандартам прав людини.

З огляду на визначений перелік функціональних обов'язків медіатора, необхідним для нього є опанування процедурної компетенції, адже саме медіатор відповідальний за дотримання процедури посередництва під час врегулювання конфлікту. У процедурній компетенції можна виокремити когнітивну, діяльнісно-технічну, конативну, особистісну складові. Зокрема, когнітивну складову процедурної компетенції забезпечують конфліктологічні знання (чіткі уявлення про сутність поняття конфлікту, причини його виникнення), розуміння сутності процесу медіації та можливості її використання в переговорах конфліктуючих сторін, розуміння сутності та завдань кожної стадії медіації.

Діяльнісно-технічну складову процедурної компетенції медіатора формують уміння аналізувати структуру, види конфліктів і динаміку їхнього розвитку, а також арсенал технік щодо забезпечення гнучкості, алгоритмічності, реалістичності й конструктивності переговорних процедур.

Конативна складова передбачає достатньо швидке визначення типології особливостей поведінки в конфліктах, уміння знайти та застосувати ефективні стратегії врегулювання й вирішення конфлікту, актуальні саме для цієї ситуації.

Особистісна складова виявляється в комплексному розумінні та слідуванні ціннісних та етичних засад медіації, рефлексії та саморефлексії, які спрямовані на коригування цільових орієнтирів участі у вирішенні конфліктів.

Не менш важливою в системі компетенцій медіатора є правова компетенція, сутність якої полягає в знанні, розумінні й можливості практичного застосування фундаментальних норм законодавства, що регулюють і визначають процедуру проведення медіації (Bondarenko, & Prokodianchyk, 2024).

Окрім зазначених, до переліку обов'язкових компетенцій медіатора належать комунікативна та конфліктологічна. Зокрема, розвиток конфліктологічної компетентності є необхідним у професійному зростанні фахівця-медіатора для забезпечення ним результативності співпраці в будь-якій сфері та стабільного психологічного самопочуття сторін (Bondarenko, 2024). Наявність цих компонентів медіаторської компетентності «переконливо засвідчує важливу роль психологічних чинників у медіації та певною мірою навіть їх домінантну позицію стосовно інших, зокрема, правових» (Bondarenko, 2024).

На переконання К. Бондаренко, у сучасному суспільстві «конфлікт» має психологічні наслідки, які можуть негативно впливати на психічне й емоційне благополуччя його учасників, зокрема, викликати стрес, депресію, тривогу, втрату впевненості, занижену самооцінку. Проаналізуємо структуру етнополітичного конфлікту з позицій конфліктології, тобто визначимо зону конфліктної взаємодії, суб'єктів, особливості їхніх конфліктних дій і поведінки. З метою уточнення сутності, визначення передумов та особливостей перебігу зосередимо увагу на дослідженні О. Маруховської-Картунової (2006). У своїй наукової праці вчена виокремлює надзвичайну актуальність дослідження проблем етнополітичних конфліктів. Попри їхній пік у 80–90-ті роки минулого століття, нині загострення деструктивних процесів відбувається не лише у країнах Східної Європи, Азії, Африки та Латинської Америки, а й на Заході, зокрема у Франції та Німеччині. Зазвичай етнополітичний конфлікт виникає тоді, коли етнічні групи, зокрема етнічні меншини та корінні народи, відчувають несправедливість і зазнають навіть найменшої дискримінації, унаслідок чого вони протестують і бунтують, причому «за своїм характером ці протести й бунти можуть бути і ненасильницькими, і насильницькими. До терористичних актів та до методів партизанської війни етнічні групи, як правило, вдаються у тих країнах і в той час, коли контрольовані домінуючими етнонаціями держави проводять політику насильницької асиміляції та застосовують проти них репресії та державний терор в той час, коли контрольовані домінуючими етнонаціями держави проводять політику насильницької асиміляції та застосовують проти них репресії та державний терор» (Marukhovska-Kartunova, 2006).

У сучасних дослідженнях етнополітичних конфліктів увага дедалі частіше переноситься від жорстких типологій етнічних груп до аналізу характеру етнічного розлому, ступеня територіальної концентрації спільноти, її політичного статусу та стратегій мобілізації. У цьому контексті суб'єктами етнополітичних конфліктів постають насамперед етнічні групи, які політично мобілізуються навколо питань автономії, самовизначення, представництва або зміни свого статусу в межах держави. Причому динаміка таких конфліктів визначається не лише особливостями самої групи, а й типом її вимог, формами організації руху й обраною стратегією дії, що може охоплювати як інституційні й ненасильницькі засоби боротьби, так і радикалізовані форми протистояння. Такий підхід дає змогу точніше пояснювати варіативність етнополітичної мобілізації та конфліктної поведінки, ніж класичні схеми поділу груп на фіксовані категорії.

Слід зазначити, що характер міжособистісних взаємин може бути дружнім, нейтральним або конфліктним. Зауважимо, що в соціальній психології та етнопсихології виокремлюють особистісний і груповий рівні.

Важливість вивчення психологічного аспекту етнополітичних конфліктів визначено складністю соціальних, культурних та економічних проблем у міжетнічних взаєминах, які можуть бути вирішені лише з урахуванням психологічних та етнопсихологічних теорій і підходів, які пояснюють механізми виникнення та динаміки розвитку етнополітичних конфліктів.

Деякі автори доводять, що нерівність і колективна депривація етнічних груп спричиняють фрустрацію, яка може переростати в конфлікт. Психологічний аспект етнополітичного конфлікту інтегрує сукупність психологічних механізмів, які визначають поведінку індивідів і груп, їхню мотивацію, ідентичність, сприйняття «іншого», яке в етнопсихології називається етноцентризмом. Етноцентризм може призвести до недовіри, агресивної поведінки, ворожості між етнічними спільнотами, особливо коли історія співіснування містить травматичні події. Також розвитку етнополітичних конфліктів сприяють негативні стереотипи, які визначаються історичним досвідом, соціокультурними чинниками, медіаобразу, які зумовлюють негативне сприйняття представників інших етнічних спільностей як ворогів і загрозу небезпеці. Стереотипи можуть формуватися під впливом минулих конфліктів. Уплив негативних стереотипів може бути посилений політичними елітами та використаний ними як інструмент для підвищення своєї популярності серед електорату, маніпулювання суспільною думкою, мобілізації підтримки серед виборців, підвищення своєї популярності, виправдання своїх агресивних дій та ін. Часто для досягнення своєї мети та підкреслення загрози ззовні політичні еліти часто використовують націоналістичну риторику (Snyder, 2010).

На жаль, традиційні дипломатичні механізми не завжди враховують психологічні аспекти, які відіграють ключову роль у динаміці етнополітичних конфліктів. Дієвим інструментом у вирішенні етнополітичних конфліктів є медіація, що передбачає залучення нейтральної сторони, яка допоможе конфліктантам зменшити напруженість, подолати негативні стереотипи й упередження, змінити сприйняття, знайти точки дотику, вирішити суперечності, знайти спільну мову та дійти угоди без насильства та порушення суверенітету якої-небудь зі сторін, досягнення стабільності та миру. Пошук конструктивних рішень передбачає створення атмосфери довіри, що сприятиме кращому взаєморозумінню. Зазвичай спеціальні техніки й методи, що їх використовують у медіації, передбачають зосередження на спільних цінностях, створенні безпечного середовища, фасилітації, контролі над емоційним станом суб'єктів конфлікту та недопущенні його трансформації з раціонального в емоційний. Медіатор покликаний знизити «емоційний заряд» конфлікту та полегшити комунікацію сторін.

На відміну від спеціально-юридичних методів, медіаторські технології не передбачають аналізу фактів минулого, причин конфліктів, пошуку винного, а вимагають зосередження на поточній ситуацій, з перспективою виводу сторін на мирний трек.

Отже, посередник виступає в конфлікті нейтральною стороною та не може бути залучений у протистояння. Його завдання – допомогти обговорити конфліктну ситуацію та розробити компромісне рішення, яке влаштує всіх учасників та сприятиме уникненню ескалації конфлікту. Така позиція медіатора підвищує ефективність переговорів, особливо коли прямі переговори між конфліктантами неможливі або їх складно провести через дію певних чинників.

Окрім того, медіатор не має повноважень приймати рішення без участі обох сторін. Відмітною рисою медіації є добровільність, оскільки вона можлива лише за обопільною згодою конфліктантів, які не зобов'язані домовлятися та можуть від неї відмовитися. Причому жодна зі сторін не залишається у програші, оскільки приймається взаємовигідне для сторін рішення, а головне – зберігаються партнерські відносини та перспективи подальшої співпраці (Dolianovska, & Dolianivska, 2024). Одним із важливих завдань медіації є досягнення можливостей для майбутніх довгострокових безконфліктних взаємин між сторонами, що може суттєво зменшити ймовірність повторення конфліктів у майбутньому.

Щодо етапу конфлікту, то медіація є найефективнішою на початковому етапі конфлікту (латентному або демонстративному), коли сторони ще здатні до діалогу, емоції ще не досягли сплеску, відносини ще не зруйновані остаточно (наприклад, перемовини між українською та російською сторонами збройного конфлікту в березні–квітні 2022 року, коли медіатором виступала турецька сторона; це посередництво могло б стати ефективним, якби не трагічні події в місті Буча Київської області; надалі організувати перемовини дедалі складніше, чималих зусиль докладає американська сторона, представників якої теж можна вважати медіаторами). На думку науковця К. Бондаренко (2024), з психологічної позиції, медіація як робота з конфліктами є особливо дієвою, коли конфлікт «знаходиться в емоціональній сфері, а не формально-правовій. Медіація допомагає вирішити конфлікт за умов, коли сторони спору не в змозі вести продуктивний діалог», натомість «конфліктологія найчастіше тлумачить медіацію як цілеспрямоване втручання, яке спочатку послаблює конфлікт, потім створює підґрунтя для прийняття зважених рішень і, нарешті, розв'язання проблеми» (Bondarenko, 2024).

У сучасних умовах результативність медіації значно залежить від професійної компетентності медіатора, його спеціальної підготовки та відповідності усталеним фаховим вимогам. Порівняльний аналіз нормативного регулювання медіаторської професії в державах Європейського Союзу засвідчує несформованість уніфікованого підходу до визначення кваліфікаційних і навчальних стандартів, а також процедур акредитації та визнання медіаторів. Така фрагментарність правового регулювання, на думку дослідників, не лише ускладнює вільне надання медіаційних послуг у межах ЄС, а й актуалізує потребу в запровадженні узгоджених мінімальних стандартів підготовки, здатних забезпечити стабільний рівень якості медіації та зміцнити довіру до цього способу врегулювання спорів (Radanova, & Tvaronavičienė, 2024).

З огляду на це, зауважимо, що правовий статус медіації як інституту вирішення міжнародних спорів був закріплений у Паризькій Декларації 1856 року, у якій була визначена можливість і прописана процедура врегулювання суперечок між морськими державами-конфліктантами шляхом медіації. На Другій Гаазькій конференції (1907 р.) нейтральним державам було надано право діяти в ролі медіаторів у міжнародних спорах. Ці повноваження були підтверджені Пактом Ліги Націй 1920 року.

У Статуті ООН як організації-правонаступниці Ліги Націй медіацію визнано пріоритетним засобом вирішення міжнародних спорів. Зокрема, у ст. 33 Статуту ООН зазначено, що «сторони, які беруть участь у будь-якій суперечці, продовження якого могло б загрожувати підтримці міжнародного миру і безпеки, повинні перш за все намагатися вирішити суперечку шляхом переговорів, обстеження, *посередництва*, примирення, арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів або угод або іншими мирними засобами за своїм вибором»[1].

В Україні фундаментом формування принципів медіації є конституційні засади, а засадничі положення Конституції України визначають межі її вдосконалення. На думку О. Назарова (2023) та В. Деркач (2023), «існує ще ряд не закріплених законодавчо принципів, які лежать в основі медіації та потребують вивчення та унормування, зокрема, транспарентність, відповідальність сторін медіації, гнучкість, неформальний характер процедури примирення, змагальність».

Особливої актуальності набуває нормативне закріплення в державі інституту медіації, яке здійснене шляхом прийняття спеціального законодавства, яке визначає правові засади, сферу застосування та процесуальні гарантії проведення медіації, що детально описано в науково-практичному коментарі до профільного закону, зокрема Закону України «Про медіацію»[2].

Отже, такі ознаки медіації, як: неформальність; економія часу; можливість зниження матеріальної, моральної, безпекової та ін. «вартості» вирішення спору; можливість конструктивного впливу на процедуру вирішення етнополітичного конфлікту; можливість високої результативності його подолання; конфіденційність процедури, її творчий, нестандартний підхід; збереження або навіть відновлення взаємин з партнерами; запобігання виникненню подібних конфліктів у майбутньому, – перетворюють її на ефективний засіб вирішення етнополітичного конфлікту.

Висновки

Ознайомлення з організацією посередництва у спорах в різних соціокультурних умовах, зокрема, полікультурному середовищі, яке може продукувати етнополітичні конфлікти, вивчення особливостей динаміки та структури етнополітичного конфлікту надали можливість дійти висновку, що інститут медіації поступово еволюціонував від запровадження альтернативних методів урегулювання приватних спорів до дипломатичного інструменту врегулювання міждержавних конфліктів, а також універсального правового механізму альтернативного вирішення спорів, який застосовується як у міжнародному, так і у внутрішньодержавному правопорядку. У сучасних умовах медіація є не лише політико-дипломатичним засобом запобігання ескалації конфліктів, а й інституціоналізованою правовою процедурою, що ґрунтується на принципах добровільності, нейтральності, конфіденційності та рівності сторін.

Зважаючи на те, що медіацію в ситуації конфлікту визначено як новий професійний напрям вирішення спорів, перспективними, на нашу думку, є подальші дослідження науково-методичного забезпечення фахової підготовки медіаторів.

Подальші наукові розвідки в цьому напрямі доцільно спрямувати на поглиблене вивчення психологічних механізмів ефективності медіації в умовах етнополітичних конфліктів, зокрема ролі групової ідентичності, міжетнічних стереотипів, колективної пам’яті й емоційних чинників у процесі конфліктної взаємодії. Перспективним є також дослідження моделей підготовки професійних медіаторів, які поєднують правові, психологічні та конфліктологічні компетентності, а також розроблення науково-методичного забезпечення їхньої професійної підготовки. Окремої уваги потребує аналіз міжнародного досвіду застосування медіаційних практик у врегулюванні міжетнічних і політичних конфліктів, що надасть можливість визначити можливості адаптації

[1] Статут Організації Об’єднаних Націй : міжнар. док. від 26 черв. 1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010

[2] Про медіацію : Закон України від 16 листоп. 2021 р. № 1875-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1875-20?utm_source=chatgpt.com#Text

таких практик у національному правовому та соціокультурному контексті. Важливим напрямом досліджень також є емпіричне вивчення ефективності медіації як інструменту деескалації конфліктів у мультикультурному середовищі та розроблення міждисциплінарних моделей інтеграції психологічних і правових підходів у практику мирного врегулювання конфліктів.

Подяки

Немає.

Фінансування

Дослідження не фінансувалося.

Конфлікт інтересів

Немає.

References

[1] Blanco, C.M., Arias, A.A., & Ferreira, J.M.L. (2025). Is Mediation a Scientific Discipline? Theoretical and Practical Perspectives. *Conflict Resolution Quarterly,* 42(3), 437-447. DOI: 10.1002/crq.21459

[2] Bondarenko, K.S. (2024). Psychological and legal features of the introduction of the mediation procedure. *Current problems of the state and law,* 104, 17-22. DOI: 10.32782/apdp.v104.2024.3

[3] Bondarenko, L.O., & Prokodianchyk, S. (2024). Psychological foundations of mediation as an intermediary tool in conflict resolution. *Personality, Society, War:* Proceedings of the International Psychological Forum (pp. 50-53). Kharkiv: KhNUIA,.

[4] Chasova, T.O., & Kravets, N.V. (2023). Mediation as a challenge to the modern legal system. *Juridical Scientific and Electronic Journal,* 1, 153-155. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-1/34

[5] Dolianovska, I.M., & Dolianivska, Ya.L. (2024). Mediation as one of the effective ways of conflict settlement in commercial proceedings. *Legal Bulletin*. 1(11), 35-41. DOI: 10.31732/2708-339X-2024-11-A5

[6] Frantsuz, A., & Zubko, D. (2022). Political mediation in Ukraine. *Legal Bulletin,* 4, 26-30. DOI: 10.31732/2708-339X-2022-04-26-30

[7] Howieson, J.A., Mancini, V.O., Ruggiero, M., & Moroney, D. (2025). Mediation 2.0: a mentalizing-informed framework for renewed purpose and practice. *Psychiatry, Psychology and Law,* 32(3), 373-387. DOI: 10.1080/13218719.2024.2313999

[8] Ivchuk, Yu.Yu., Ivchuk, K.I., & Prymak, Yu.O. (2018). Mediation as a means of resolving international disputes. *Current Problems of Law: Theory and Practice,* 2(36), 7-15. Retrieved from https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/download/346/328/331

[9] Kalashlinska, M.V. (2024). Ensuring confidentiality in the mediation of political conflicts. *Political Life,* 1, 33-39. DOI: 10.31558/2519-2949.2024.1.5

[10] Karanikola, Z., & Panagiotopoulos, G. (2025). Identity negotiation and conflict resolution in contemporary multicultural settings: the contribution of intercultural mediators. *Genealogy,* 9(1). DOI: 10.3390/genealogy9010018

[11] Loshytskyi, M.V., Solonko, M.F., & Novak, A.V. (2023). History of the formation and development of mediation as an alternative means of resolving administrative and civil disputes. *Juridical Scientific and Electronic Journal,* 7, 42-47. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-7/8

[12] Malazoniia, N.H. (2018). History of the development and formation of mediation. *Scientific Bulletin of Public and Private Law,* 2(4), 166-169. Retrieved from http://www.nvppp.in.ua/vip/2018/4/tom_2/34.pdf

[13] Marukhovska-Kartunova, O.O. (2006). Ethnopolitical conflicts: where, when and how ethnic groups rebel. *Scientific Notes of I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine,* 29, 237-252. Retrieved from https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/marukhovska_kartunova_etnopolitychni.pdf

[14] Mazaraki, N., & Tsuvina, T. (2024). Creating an Effective Mediation Scheme for Business-Related Human Rights Abuses: The Case of Ukraine. *Business and Human Rights Journal,* 9(1), 129-149. DOI: 10.1017/bhj.2023.34

[15] Nazarov, O.A., & Derkach, V.V. (2023). Constitutional principles of mediation in the legislation of Ukraine. *Journal of the Kyiv University of Intellectual Property and Law,* 4, 24-29. DOI: 10.32782/chasopyskiivp/2023-4-4

[16] Polishchuk, M.Ya. (2014). The concept of mediation as an alternative method of dispute resolution. *State and Law,* 65, 134-139. Retrieved from http://jnas.nbuv.gov.ua/j-pdf/dip_2014_65_22.pdf

[17] Radanova, Yu., & Tvaronavičienė, A. (2024). Free movement of mediators across the European Union: a new frontier yet to be accomplished? *Access to Justice in Eastern Europe*, 7(1), 83-106. DOI: 10.33327/AJEE-18-7.1-a000122

[18] Riabchenko, Ya.S. (2020). The role of mediation in the protection of subjective public rights of participants in administrative relations and its legal regulation. *Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series "Jurisprudence",* 47(1), 162-165. DOI: 10.32841/2307-1745.2020.47-1.34

[19] Snyder, T. (2010). *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin.* New York: Basic Books.

[20] Zhdaniuk, A. (2017). Mediation as a technology for conflict prevention in the professional activity of lawyers. *Scientific Notes of Nizhyn Mykola Gogol State University,* 3, 75-80. DOI: 10.31654/2663-4902-2017-PP-3-75-80

Список використаних джерел

[1] Blanco C. M., Arias A. A., Ferreira J. M. L. Is Mediation a Scientific Discipline? Theoretical and Practical Perspectives. *Conflict Resolution Quarterly*. 2025. Vol. 42. Issue 3. P. 437–447. DOI: /10.1002/crq.21459

[2] Бондаренко К. С. Психологічні та юридичні особливості запровадження процедури медіації. *Актуальні проблеми держави і права.* 2024. Вип. 104. С. 17–22. DOI: 10.32782/apdp.v104.2024.3

[3] Бондаренко Л. О, Прокодянчик С. Психологічні засади медіації як посередництва у вирішенні конфліктів. *Особистість, суспільство, війна :* тези доп. учасників Міжнар. психол. форуму (Харків, 26 квіт. 2024 р.). Харків : ХНУВС, 2024. С. 50–53.

[4] Часова Т. О., Кравець Н. В. Медіація як виклик сучасної правової системи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. Вип. 1. С. 153–155. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-1/34

[5] Доляновська І. М., Долянівська Я. Л. Медіація як один з ефективних способів врегулювання конфліктів в господарському судочинстві. *Legal Bulletin*. 2024. № 1 (11). С. 35–41. DOI: 10.31732/2708-339X-2024-11-A5

[6] Француз А., Зубко Д. Політична медіація в Україні. *Legal Bulletin*. 2022. № 4. С. 26–30. DOI: 10.31732/2708-339X-2022-04-26-30

[7] Howieson J. A., Mancini V. O., Ruggiero M., Moroney D. Mediation 2.0: a mentalizing-informed framework for renewed purpose and practice. *Psychiatry*, *Psychology and Law*. 2025. No. 32 (3). P. 373–387. DOI: 10.1080/13218719.2024.2313999

[8] Івчук Ю. Ю., Івчук К. І., Примак Ю. О. Медіація як спосіб вирішення міжнародних спорів. *Актуальні проблеми права: теорія і практика.* 2018. № 2 (36). С. 7–15. URL: https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/download/346/328/331

[9] Калашлінська М. В. Забезпечення конфіденційності в медіації політичних конфліктів. *Політичне життя*. 2024. № 1. С. 33–39. DOI: 10.31558/2519-2949.2024.1.5

[10] Karanikola Z., Panagiotopoulos G. Identity negotiation and conflict resolution in contemporary multicultural settings: the contribution of intercultural mediators. *Genealogy.* 2025. Vol. 9, No. 1. DOI: 10.3390/genealogy9010018

[11] Лошицький М. В., Солонько М. Ф., Новак А. В. Історія становлення та розвитку медіації як альтернативного способу вирішення адміністративних і цивільних суперечок. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 42–47. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-7/8

[12] Малазонія Н. Г. Історія розвитку та становлення медіації. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2018. Т. 2. Вип. 4. С. 166–169. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip /2018/4/tom_2/34.pdf

[13] Маруховська-Картунова О. О. Етнополітичні конфлікти: де, коли і як бунтують етнічні групи. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2006. Вип. 29. С. 237–252 URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/ marukhovska_kartunova_etnopolitychni.pdf

[14] Mazaraki N., Tsuvina T. Creating an Effective Mediation Scheme for Business-Related Human Rights Abuses: The Case of Ukraine. *Business and Human Rights Journal.* 2024. Vol. 9. No. 1. P. 129–149. DOI: 10.1017/bhj.2023.34

[15] Назаров О. А., Деркач В. В. Конституційні принципи медіації в законодавстві України. *Часопис Київського університету інтелектуальної власності та права.* 2023. № 4. С. 24–29. DOI: 10.32782/chasopyskiivp/2023-4-4

[16] Поліщук М. Я. Поняття медіації як альтернативного методу вирішення спорів. *Держава і право*. 2014. № 65. С. 134–139. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/j-pdf/dip_2014_65_22.pdf

[17] Radanova Yu., Tvaronavičienė A. Free movement of mediators across the European Union: a new frontier yet to be accomplished? *Access to Justice in Eastern Europe.* 2024. Vol. 7. No. 1. P. 83–106. DOI: 10.33327/AJEE-18-7.1-a000122

[18] Рябченко Я. С. Роль медіації під час захисту суб'єктивних публічних прав учасників адміністративних відносин та її правове регулювання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція».* 2020. Т. 1. № 47. С. 162–165. DOI: 10.32841/2307-1745.2020.47-1.34

[19] Snyder T. Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin. New York : Basic Books, 2010. 480 p. URL: https://old.bisla.sk/english/wp-content/uploads/2014/03/Timothy-Snyder-Bloodlands-ethnic-cleansing.pdf.

[20] Жданюк А. Медіація як технологія запобігання конфліктам у професійній діяльності юристів. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя.* 2017. № 3. С. 75–80. DOI: 10.31654/2663-4902-2017-PP-3-75-80

MARCHENKO Olha
Doctor of Pedagogy, Professor, Professor of the Department of Sociology and Psychology of the Educational and Scientific Institute No. 5 of the Kharkiv National University of Internal Affairs
61080, 27 Lev Landau Ave., Kharkiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1007-9560;
SHYLINA Alla
PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor Psychology of the Department of Sociology and Psychology of the Educational and Scientific Institute No. 5 of the Kharkiv National University of Internal Affairs
61080, 27 Lev Landau Ave., Kharkiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7377-0776;
MANNAPOVA Kateryna
PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Sociology and Psychology of the Educational and Scientific Institute No. 5 of the Kharkiv National University of Internal Affairs
61080, 27 Lev Landau Ave., Kharkiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3754-4637

Psychological and Legal Foundations of Mediation in Ethnopolitical Conflicts

Abstract. The article examines the psychological and legal foundations of mediation in ethnopolitical conflicts as one of the most promising nonviolent means of their prevention, settlement, and mitigation of negative consequences. The relevance of mediation is substantiated in the context of growing interethnic tension, increasing complexity of political relations, the spread of discriminatory practices, negative stereotypes, and crisis forms of intergroup interaction. The interdisciplinary nature of mediation is emphasized, as it lies at the intersection of psychology, law, conflict studies, political science, and ethnopsychology. The essence of mediation is clarified as a procedure of voluntary, confidential, and neutral third-party facilitation aimed at achieving a mutually acceptable solution without coercion. The article analyzes the psychological mechanisms underlying ethnopolitical conflicts, including group identity, ethnocentrism, frustration, aggression, resource deprivation, negative stereotypes, and the manipulative influence of political elites. It is demonstrated that traditional diplomatic and purely legal instruments do not always take into account the emotional and value-based dimensions of conflict interaction, whereas mediation makes it possible to reduce emotional tension, establish communication, create an atmosphere of trust, and shift the conflict into a constructive framework. The principles of mediation, its functions, and the mediator's competencies are characterized, with particular attention given to procedural, legal, conflictological, and communicative competencies. It is argued that the effectiveness of mediation in ethnopolitical conflicts is determined by the combination of psychological influence and legal regulation. The article concludes that mediation should be regarded not only as an alternative dispute resolution procedure, but also as an important instrument for preserving social stability, interethnic understanding, and long-term peace.

Keywords: mediation; ethnopolitical conflict; psychological and legal foundations; conflict studies; ethnopsychology; interethnic relations; mediator; negotiations; legal regulation.

DOI: 10.33270/03263801.5
УДК 159.922

РОМАНЕНКО Оксана*
доктор психологічних наук, професор, професор кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https: //orcid.org/0000-0002-0104-0093

Застосування групових форм психологічної допомоги учасникам бойових дій

Анотація. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю розроблення наукових засад психологічної допомоги учасникам бойових дій. Мета цієї статті полягає у визначенні ролі застосування групових форм психологічної допомоги комбатантам. Методологію аналізу проблеми становили загальна теорія трансформації особистісних змін у кризових умовах, що ґрунтується як на диференціації, так і на інтеграції знань у різних галузях, а також психотерапевтичні концепції впливу на особистість. Методи дослідження: аналізування та узагальнення результатів прикладних досліджень у галузі надання психологічної допомоги учасникам бойових дій. Проаналізовано зарубіжний та український досвід вивчення психоемоційних станів особистості під впливом психотравми в умовах воєнного стану. Обґрунтовано необхідність поєднання індивідуальних і групових форм психотерапевтичного впливу під час надання психологічної допомоги. Окреслено основні завдання, що реалізуються в групових формах психологічної допомоги учасникам бойових дій: визначення поведінкових та емоційних виявів, які є неадаптивними й потребують змін; висвітлення ролі усталених бойових навичок, необхідність у яких минула; опанування вправ нервово-м'язової релаксації; запровадження свідомого процесу переорієнтації на життя вдома за допомогою обговорення правил життя в мирних умовах; пошук шляхів відновлення та гармонізації стосунків із близькими людьми. Основними методами, які застосовують у групових формах психотерапії, є інформаційні повідомлення, кейс-метод, групова дискусія. Доведено, що психологічна допомога комбатантам реалізується через широке коло загальних факторів впливу, що призводять до певних змін в особистісному розвитку. Практична значущість представлена визначенням змісту й методів застосування групових форм психологічної допомоги учасникам бойових дій.

Ключові слова: психотравма; психологічна допомога; групова форма; фактори психотерапевтичної дії; кейс-метод; групова дискусія.

Історія статті:
Отримано: 27.03.2026
Прийнято: 30.04.2026
Опубліковано: 29.05.2026

Рекомендоване посилання:
Романенко О. Застосування групових форм психологічної допомоги учасникам бойових дій. *Юридична психологія.* 2026. № 1 (38). С. 45–52. DOI: 10.33270/03263801.5

*Відповідальний автор

© Романенко О., 2026.
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Тривала участь військовослужбовців у бойових діях обумовлює необхідність пошуку ефективних шляхів збереження їх психічного здоров'я в умовах пролонгованого стресу високої інтенсивності. З початку російського вторгнення в Україну вчені активно досліджували цю проблему на основі аналізу психоемоційних станів особистості під впливом психотравмувальних подій воєнного стану та розробляли способи їх нейтралізації. Це відображено у вивченні першої хвилі стресу в Україні у воєнний період (Kurapov et al., 2023). Досліджено специфіку травми втрати під час воєнних дій (Konstantinov, Reznik, & Isralowitz, 2022). Описано психічні розлади особистості внаслідок неможливості асимілювати психотравматичний досвід (Sodolevska, 2023; Bereznenko, & Tsymbal, 2023). Визначено особливості негативних змін у психічному здоров'ї в період воєнного стану (Pavlenko et al., 2022). Запропоновано нейропсихологічні методи корекції наслідків збройних конфліктів (Jain et al., 2022).

Вивчаючи специфіку бойового стресу, науковці акцентують на його винятковому характері, пов'язаному із загальним дистресом організму, що складно піддається корекційним впливам. Це зумовлено низкою чинників: безпосередньою загрозою життю та здоров'ю, високим ризиком інвалідизації, тяжкими переживаннями внаслідок втрати побратима, перманентним станом невизначеності та напруження, блокуванням базових потреб організму. Описано специфіку психічного здоров'я комбатантів (Pavlova et al., 2022) і бойової психотравми як наслідку пережитого стресу (Lozinska, 2019; Pinchuk et al., 2022). Проаналізовано особистісні зміни поліцейських під впливом воєнного стану (Budanova, 2023).

Огляд літератури

Участь у бойових діях завжди призводить до особистісних трансформацій людини, що нерідко супроводжується розладами в когнітивній та емоційній сферах. Дослідники стверджують, що людина, яка протягом тривалого часу воювала, врешті-решт починає воювати сама з собою. Психотравма учасників бойових дій може виникати унаслідок як певної екстремальної події, так і тривалого дистресу (Barzoki et al., 2023; Rybchuk, 2020). Комбатанти, які отримали психотравму після екстремальної події, переживають стан гострого травматичного стресу, який подеколи набуває пролонгованого характеру і трансформується у психотравматичний стресовий розлад (Kazlauskas, Kairyte, & Zelviene, 2023). Виявлено ризики перетворень гострого травматичного стресу в особистісні розлади з плином часу (Koven, 2018; MacKenzie et al., 2021; Langer et al., 2023). Визначено основні показники відновлення особистості після пережитих подій: збереження критичності та здатності до діяльності (Pidlisnyi, 2023)

Особистісні трансформації військовослужбовців унаслідок психотравми виявляються насамперед у їхній соціальній дезадаптації (Prorok, Tsarenko, & Boiko, 2021). Це обумовлено складнощами переналаштування психіки до нових умов дійсності (Halych, M., & Halych, Ya., 2023). Унаслідок пережитого травматичного досвіду переважає депресивно-тривожний тип соціальної дезадаптації особистості, що супроводжується зниженням активності та підвищеною тривожністю (Bereznenko, & Tsymbal, 2023). Участь у бойових діях нерідко призводить до формування агресивної поведінки комбатантів (Pidlisnyi & Dembitskyi, 2022). У деяких випадках постають ризики суїцидальної поведінки, уживання психоактивних речовин й алкоголю (Shelestova, 2021). Перебіг переживання бойового стресу залежить від індивідуально-особистісних і типологічних рис, ставлення до пережитих подій, здатності до застосування конструктивних копінг-стратегій.

Матеріали та методи

Мета цієї статті полягає у визначенні ролі групових форм психологічної допомоги учасникам бойових дій. Відповідно до мети окреслено завдання дослідження, які обумовили такі етапи опрацювання проблеми: 1) визначення стану досліджень впливу участі в бойових діях на особистість; 2) окреслення переваг групової форми психологічної допомоги комбатантам; 3) обґрунтування змісту й методів групової роботи.

Методологію аналізу проблеми становила загальна теорія трансформації особистісних змін у кризових умовах, що ґрунтується як на диференціації, так і на інтеграції наявних знань у різних галузях, а також психотерапевтичні концепції впливу на особистість. Методи дослідження: аналізування та узагальнення результатів прикладних досліджень у галузі надання психологічної допомоги учасникам бойових дій.

Результати й обговорення

Психогенні чинники участі в бойових діях, складнощі соціальної реадаптації комбатантів після повернення додому обумовлюють необхідність підвищення ефективності психологічної допомоги. Найвідомішою моделлю психологічної допомоги, що пройшла перевірку часом і практикою та стала основою протоколу надання психологічної допомоги ВООЗ, є модель С. Хобфолла. Вона ґрунтується на п'яти основних принципах, які застосовують під час надання допомоги людям під впливом надзвичайних ситуацій: створення відчуття безпеки; забезпечення спокою; формування почуття індивідуальної та спільної ефективності; розвиток відчуття колективного зв'язку та надії (Hobfoll et al., 2007).

Ці принципи можуть бути адаптовані до конкретних соціальних і ситуативних запитів.

Метою психологічної допомоги учасникам бойових дій є мінімізація виявів несприятливих психоемоційних станів і відновлення адаптивної функції особистості. Головними аспектами такої допомоги є своєчасність надання та її дієвість, застосування як індивідуальних, так і групових форм роботи.

Процес психологічного відновлення передбачає кілька етапів. Психодіагностичний етап охоплює клінічне інтерв'ю, застосування психодіагностичних методик, оцінку психоневрологічного статусу індивіда. Індивідуальні консультування передбачають зняття емоційного напруження, упорядкування внутрішнього світу, стимулювання нових думок і переживань, визначення тригерів, опрацювання спогадів, опанування технік саморегуляції. Групові форми роботи надають можливість військовому обмінятися досвідом з іншими, що пережили схожі події, відновити соціальні навички, обговорити тактики подолання негативних психоемоційних станів, відновлення порушених функцій організму, покращення сімейних відносин.

Встановлення діагнозу ПТСР в учасників бойових дій характеризується варіативністю симптомів і передбачає поєднання різних методів. На першому етапі для нейтралізації гіперзбудливості застосовують такі методи: біологічний зворотний зв'язок; прогресивну нервово-м'язову релаксацію; візуалізацію, психотерапевтичні метафори; перероблення травм рухами очей (EMDR); фізичні вправи під медичним спостереженням.

У процесі роботи з уникненням і застряганням застосовують когнітивно-процесуальну та когнітивно-наративну психотерапію; техніку роботи зі страхом (заякорiння); терапію дисоційованих станів. Методики протидії онімінню передбачають техніки роботи з горем і почуттям провини; елементи психодрами. Робота з перепроживанням (флешбеки, нічні кошмари; раптове пробудження, здригання) триває шляхом терапії снів (включно інтерпретацію та аспекти роботи з частинами; систематичної десенситизації (свідомого відтворення події з видаленням тригера) з метою формування резильєнтності індивіда.

Вчені зауважують, що окремі симптоми ПТСР піддаються впливу за допомогою належно спланованої групової психотерапії (Piuselik, & Drevitska, 2015). Традиційно цю форму застосовують під час розв'язання проблем у соціальних відносинах, з огляду на індивідуально-психологічні особливості членів групи.

Групову психотерапію в широкому сенсі тлумачать як лікувальну ситуацію соціального впливу на особистість. Вирішальними для всієї групи є такі основні процеси: конформність, ідентифікація, опанування групового досвіду. Це означає, що, по-перше, члени групи зазнають впливу інших учасників. По-друге, учасники ідентифікують себе один з одним. По-третє, учасники привласнюють груповий досвід. Водночас під час групової психотерапії об'єктом психотерапевтичного впливу є цілісна особистість з усіма її рисами, думками, бажаннями та цінностями, як багатогранний і динамічний феномен.

Специфіка групової психотерапії полягає в цілеспрямованому використанні групової динаміки, тобто всієї сукупності взаємин і взаємодій, що виникають між учасниками групи, з лікувальною метою. Групова психотерапія є специфічним методом, під час використання якого основним інструментом психотерапевтичного впливу є група, на відміну від індивідуальної психотерапії, де таким інструментом є тільки психотерапевт. Її застосовують у межах різних теоретичних напрямів, які визначають її своєрідність і специфіку, а саме: конкретні завдання, змістову сторону й інтенсивність процесу, тактику психотерапевта, психотерапевтичні мішені, вибір методичних прийомів тощо.

Як самостійний напрям у психотерапії групова форма досліджує пацієнта в соціально-психологічному контексті, крізь призму його взаємин і взаємодій з навколишніми, фокусуючись не лише на індивіді та його внутрішньоособистісній проблематиці, а й на індивіді в сукупності його реальних взаємин з навколишнім світом. Стосунки в терапевтичній групі відображають соціальні взаємини учасників, оскільки група є моделлю реального життя, де виявляються усталені установки, цінності, способи емоційного реагування, поведінкові реакції.

Використання групової динаміки спрямовано на те, щоб кожний учасник мав можливість виявити себе, а також на створення в групі ефективної системи зворотного зв'язку, що дає змогу йому адекватніше та глибше зрозуміти самого себе, побачити власні неадаптивні установки, емоційні й поведінкові стереотипи, що виявляються в міжособистісній взаємодії, змінити їх в атмосфері доброзичливості та взаємного прийняття.

Важливу роль у груповій психотерапії відіграє поведінка групового психотерапевта, що зумовлена його теоретичною орієнтованістю. З позицій гуманістичного напряму роль групового терапевта полягає в концентрації уваги на клієнті та його спостереженні за ситуативними конфліктами, без втручання в них. Поведінка керівника групи має бути ліберальною, сконцентрованою на взаємодії членів групи. Керівник групи є не стільки терапевтом, який лікує пацієнта, а рівноправним партнером, що формує спонтанні відносини.

Є певні правила, які психолог має враховувати в процесі роботи з учасниками бойових дій: пильна увага до їхніх настроїв і станів; максимально поважне ставлення; обговорення на початкових етапах позитивних запитів, що стосуються майбутнього та самореалізації. Під час опрацювання чутливих питань, у разі

посилення почуття провини або гніву необхідно зупинитися, перейти до нейтральних тем, які можуть стимулювати учасників до обміну думками й досвідом (Piuselik, & Drevitska, 2015).

Основні завдання групового психотерапевта можна сформулювати так:

1) спонукання членів групи до вияву установок, переконань, поведінки, емоційних реакцій, їхнього обговорення й аналізу, а також до опрацювання запропонованих тем;

2) створення в групі умов для повного розкриття клієнтами своїх проблем та емоцій в атмосфері взаємного прийняття, безпеки, підтримки й захисту;

3) розроблення та підтримка в групі певних норм, гнучкість у виборі директивних і недирективних технік впливу.

У групі терапевт створює умови для використання таких основних факторів терапевтичного впливу: катарсису, що сприяє нейтралізації емоційного напруження, негативних емоцій; самопізнання, що відбувається шляхом розкриття свого внутрішнього світу в групі та прийняття реакцій членів групи, надання та отримання зворотного зв'язку; закріплення адаптивних форм поведінки; здатності до прийняття раціональних рішень, стилів реагування в конфліктних ситуаціях. Вільне обговорення в групі негативних емоцій (почуття провини, агресивність, ворожість) сприяє полегшенню, вивільненню затриманого афекту.

Важливе терапевтичне значення в групі мають такі явища:

– почуття причетності до групи, належності до однієї спільноти, що є запорукою єдності та міжособистісної взаємодії;

– віра в успішність групового процесу;

– універсальність проблем, оскільки усвідомлення схожості проблем сприяє полегшенню їх переживання;

– альтруїзм, тобто відчуття можливості бути потрібним і корисним іншим завдяки обміну досвідом;

– багаторазовий перенос (складнощі у сфері спілкування та соціальної адаптації виявляють і програють у групі, що створює можливості для їх подолання);

– міжособистісне навчання, оскільки група надає можливості для набуття нових форм поведінки, розвитку комунікативних умінь і навичок.

Здебільшого група охоплює від 8-ми до 12 учасників, що уможливлює створення безпечного терапевтичного середовища (сетингу), особистісної участі кожного учасника, індивідуального підходу до кожного її члена. Кожному учаснику пропонують обговорювати події, що відбулися з ним, проблеми і шляхи їх подолання. Учасників також заохочують говорити про свої почуття і думки під час сесій, надавати зворотний зв'язок іншим учасникам.

Групова терапія надає можливість відчути кожній людині, що вона не знаходиться на самоті зі своїми проблемами; інші також мають такі самі проблеми. Водночас учасники не зобов'язані обговорювати всі особисті питання, якщо вони цього не хочуть. Що активніше учасник бере участь у дискусіях, розповідає про свої почуття та думки, то більше можливостей він має, щоб цим скористатися.

Отже, групова форма психологічної допомоги учасникам бойових дій реалізується через широке коло факторів впливу, що призводять до певних змін в особистісному розвитку й охоплюють три сфери особистісних змін: когнітивну, емоційну та поведінкову.

Одним із найефективніших методів психологічної допомоги учасникам бойових дій є метод Ф. Пьюселіка. Основою його є концепція про природу ПТСР, який частково є результатом інтенсивного навчання та практики навичок ведення бою, що спричинило «воєнний» спосіб мислення і поведінки, які згодом стають автоматичними й надто сильним. Використання цих навичок у зоні бойових дій були способом вижити, виконати завдання, однак після повернення додому вони спричиняють непорозуміння та проблеми з навколишніми.

У зв'язку з цим для обговорення в групі учасникам бойових дій пропонують «Правила виживання в бою», а також групову дискусію на тему, як ці навички можуть ускладнювати цивільне життя. У процесі обговорення доцільно також застосовувати кейс-метод, який полягає в аналізі конкретних випадків.

1. *Безпека*. Ця навичка полягає в тому, що в зоні бойових дій військові мають бути постійно напоготові. Певні дії вдома, наприклад, дорожні затори, можуть запускати почуття вразливості й небезпеки.

2. *Питання довіри та визначення ворога.* Щоб вижити, військові повинні навчитися нікому не довіряти в зоні бойових дій. Краще вважати всіх ворогами, доки не переконаєшся в протилежному. Однак удома недовіра й підозріливість негативно позначаються на міжособистісних стосунках.

3. *Відданість меті.* Найважливіша мета військового – виконати бойове завдання командира. У мирному житті люди визначають і коригують завдання самостійно.

4. *Ухвалення рішень.* У зоні бойових дій виконання наказів є вкрай важливим для особистої безпеки. В умовах мирного сімейного життя прийняття рішень – спільна справа.

5. *Тактики реагування.* Виживання військового в зоні бойових дій залежить від автоматичної реакції на небезпеку. Для цього необхідно зберігати у справному стані та готовності все обладнання, передусім зброю. Недосконалість порядку вдома може дратувати військового та спричиняти конфлікти на побутовому рівні.

6. *Передбачуваність і контроль.* У зоні бойових дій передбачення ворогом місцезнаходження та пересування військового наражає його на небезпеку. Тому військові вчаться бути непередбачуваними та приховувати інформацію, що вдома, у колі близьких, може стати джерелом серйозних проблем.

7. *Контроль емоцій.* Участь у бойових діях залучає людину до подій, де превалюють страх, втрати та горе. Діяльність військового вимагає, щоб він діяв швидко, завжди перебував у готовності до бойової тривоги. Єдині емоції, які є дозволеними, – це гнів і дратівливість.

8. *Складнощі під час розмов про війну*. Непросто говорити про те, наскільки сильно війна змінює людей, їх базові переконання про гуманність і справедливість. Складно пояснити людям, які живуть в умовах мирного життя, що траплялося на полі бою, які рішення доводилося приймати. Розмови про війну викликають надлишок емоцій (печалі та жаху), ускладнюють спілкування із цивільними.

Ці правила бою створюють перешкоди для спілкування в умовах мирного часу, проте є й такі, які найбільше придатні для застосування в мирних умовах. Вони також можуть бути питаннями для групової дискусії.

1. *Зупинка посеред хаосу.* Почувши несподівані гучні звуки або несподіваний рух навкруги, слід зупинитися фізично, емоційно, затримати дихання, відключити тимчасово непотрібні системи, напружити зір і слух, відреагувати. Аде в умовах бою ця реакція відбувалася максимально сильно, а в мирних умовах необхідно знизити надмірне реагування. Для цього потрібно спробувати передбачити ситуацію заздалегідь й опрацювати декілька варіантів реакцій, обравши з них оптимальну реакцію для дому. Цю вправу слід повторювати доти, доки не з'явиться впевненість у тому, що фокус уваги та реакції адекватний обставинам. Контроль цієї навички слід підкріплювати вправою «Градусник емоцій». Для цього пригадують ситуації з надмірно бурхливою негативною реакцією, їх ступінь позначається в 10-бальній системі на відрізку вгорі. Внизу позначають реальну шкоду від згаданої ситуації. Різниця в оцінюванні засвідчує надмірне реагування, що потребує корекції.

2. Вірність перевіреним друзям. Військові довіряють лише перевіреним друзям, тобто людям, слова яких цілком відповідають діям. Належне виконання плану є критично важливим. У мирному житті це може виявлятися в тому, що від близьких очікують бойового рівня покори, що може ускладнювати взаємини та спричиняти конфлікти. Тема для групової дискусії: «Чи очікую я від своєї сім'ї повного підпорядкування і чи перестаю їх цінувати, якщо вони не підкорюються?».

3. Планування наперед. У бою військові завжди планують наперед. Непідготовлений солдат становить загрозу безпеці. Непередбачуваність поведінки рідних викликає занепокоєння та гнів. Питання для групової дискусії: «Чи стану я очікувати такої самої поведінки від своєї сім'ї вдома?», «Чи вистачить мені розумного обсягу підготовки, достатнього для цивільного життя вдома, чи я буду вимагати від близьких рівня підготовки, необхідного для ведення бою?».

4. *Дозвіл на почуття.* У бойових умовах діє правило: не відчувай емоцій, а також не відчувай своє тіло, якщо тебе це відволікає. Удома необхідно прагнути до возз'єднання з тілесними відчуттями та почуття задоволення від повернення в комфортні умови, у свій дім, який захищав у бою.

5. *Контроль території.* У бойових умовах військовий має досконало знати територію, він думає про це щомиті. Знання території дає змогу знати місця для сховища, шляхи наступу та відходу, переваги й недоліки власного розміщення. Ці навички, відпрацьовані до автоматизму, змушують його постійно спрямовувати увагу на територію, а не на людей поруч. Питання для групової дискусії: «Як я постійно контролюю навколишній простір і як це заважає мені розслабитися та насолоджуватися життям удома?».

6. *Дії в разі загрози.* У бою військові постійно перебувають в очікуванні загрози. Ця звичка міцно вкорінюється та спонукає до миттєвих імпульсивних дій у разі підозри на небезпеку. Удома військові чекають на небезпеку значно частіше, ніж чогось приємного. До того, як це правило буде відкориговано для дому, військовий діятиме не вагаючись, як його навчили в бойових умовах. У процесі групової терапії слід визначати такі схильності та навчатися їх замінювати роздумами перед тим, як діяти.

Висновки

Психогенні фактори впливу участі в бойових діях на особистість зумовлюють необхідність пошуку шляхів підвищення якості й доступності психологічної допомоги. Доведено, що деякі симптоми ПТСР підлягають впливу за допомогою належно спланованої групової психотерапії. Традиційно цю форму застосовують для розв'язання проблем у соціальних відносинах, з огляду на індивідуально-психологічні особливості членів групи. Обґрунтовано доцільність застосування групової психотерапії для учасників бойових дій, яка створює унікальну терапевтичну ситуацію внаслідок залучення в реальну взаємодію з іншими людьми, об'єднаних бойовим досвідом. Доведено необхідність застосування загальних факторів психотерапії, притаманних різним її формам і методам. Специфіка групової психотерапії полягає в цілеспрямованому використанні групової динаміки, тобто всієї сукупності взаємин і взаємодій, що виникають між учасниками групи, з лікувальною метою. Групова форма психотерапії передбачає опрацювання таких завдань:

визначення поведінкових та емоційних виявів, які є неадаптивними та потребують змін; висвітлення ролі усталених бойових навичок, необхідність у яких минула; опанування вправ нервово-м'язової релаксації; запровадження свідомого процесу переорієнтації на життя вдома через обговорення домашніх правил життя і тих ситуацій, де їх потрібно застосовувати; відновлення та гармонізація стосунків з близькими людьми. Основними методами, які застосовують у групових формах психотерапії, є інформаційні повідомлення, кейс-метод, групова дискусія.

Подяки

Немає.

Фінансування

Дослідження не фінансувалося.

Конфлікт інтересів

Немає.

References

[1] Barzoki, H., Ebrahimi, M., Khoshdel, A., Noorbala, A., Rahnejat, A., Avarzamani, L., Ghadam, H., & Avakh, F. (2023). Studying the Prevalence of PTSD in Veterans, Combatants and Freed Soldiers of Iran-Iraq War: A Systematic and Meta-analysis Review.т*Psychology, Health &Medicine,* 28(3), 812-818. DOI: 10.1080/13548506.2021.1981408

[2] Bereznenko, M., & Tsymbal, T. (2023). The impact of the war on the health of Ukrainians. *Grail of science,* 24, 416-417. DOI: 10.36074/grail-of-science.17.02.2023.076

[3] Budanova, M. (2023). Martial law and possible transformation of the policeman's personality. *Legal psychology,* 1(32), 79-85. DOI: 10.33270/03233201.79

[4] Halych, M., & Halych, Ya. (2023). Determinants of appearance and features of manifestations of mental behavioral disorders under military conditions. *Legal pscychology,* 1(32), 51-59. DOI: 10.33270/03233201.51

[5] Hobfoll, S.E., Hall, B.J., Canetti-Nisim, D., Galea, S., Johnson, R.J., & Palmieri, P.A. (2007). Refining our understanding of traumatic growth in the face of terrorism: Moving from meaning cognitions to doing what is meaningful. *Appl Psychol,* 56(3), 345-366. DOI: 10.1111/j.1464-0597.2007.00292.x

[6] Jain, N., Prasad, S., Czerth, Z., Chodnekar, S. Y., Mohan, S., Savchenko, E. (2022). War psychiatry: identifying and managing the neuropsychiatric consequences of armed conflicts. *Journal of Primary Care & Community Health,* 13. DOI: 10.1177/21501319221106625

[7] Kazlauskas, E., Kairyte, A., & Zelviene, P. (2023). Complex posttraumatic stress disorder in adolescence: A two-year follow-up study. *Clinical Child Psychology and Psychiatry Online First,* 29(2). DOI: 10.1177/13591045231187975

[8] Konstantinov, V., Reznik, A., & Isralowitz, R. (2022). The impact of the Russian–Ukrainian war and relocation on civilian refugees. *J Loss Trauma,* 28, 267-269. DOI: 10.1080/15325024.2022.2093472

[9] Koven, S.G. (2018). Veteran treatments: PTSD interventions. *Healthcare,* 6. DOI: 10.3390/healthcare6030094

[10] Kurapov, A., Danyliuk, I., Loboda, A., Kalaitzaki, A., Kowatsch, T., Klimash, T., & Predko, V. (2023). Six months into the war: a first-wave study of stress, anxiety, and depression among in Ukraine. *Frontiers Psychiatry,* 14. DOI: 10.3389/fpsyt.2023.1190465

[11] Langer, P.C., Dymczyk, A., Brehm, A., & Ronel, J. (2023). *Trauma concepts in research and practice:An Overview* (1st ed.). Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden; Imprint: Springer. DOI: 10.1007/978-3-658-40484-0_3

[12] Lozinska, N. (2019). Psychotrauma as a consequence of traumatic stress in various areas of modern psychology. *Bulletin of the National Defense University of Ukraine,* 50(2), 65-73. DOI: 10.33099/2617-6858-2018-50-2-65-73

[13] MacKenzie, A., Ostrowski-Delahanty, S., Pacella-LaBarbara, M., & Douglas, L. (2021). *Delahanty Classification of Acute Stress Disorder* (pp. 45-61). Oxford Academic. DOI: 10.1093/oxfordhb/ 9780190088224.013.3

[14] Pavlenko, V., Kurapov, A., Drozdov, A., Korchakova, N., Reznik, A., & Isralowitz, R. (2022). Ukrainian "help" profession women: war and location status impact on well-being. *J Loss Trauma,* 28, 92–95. DOI: 10.1080/15325024.2022.2105482

[15] Pavlova, I., Graf-Vlachy, L., Petrytsa, P., Wang, S., & Zhang, S. (2022). Early evidence on the mental health of Ukrainian civilian and professional combatants during the Russian invasion. *Eur Psychiatry,* 65(1). DOI: 10.1192/j.eurpsy.2022.2335

[16] Pidlisnyi, Yu. (2023). Psychological Features of Combat Psychotrauma Experienced by Combatants. *Legal pscychology,* 2(33), 113-119. DOI: 10.33270/03233302.113

[17] Pidlisnyi, Yu., & Dembitskyi, V. (2022). Theoretical Origins of the Study of Potential Aggression of a Combatant after the End of Hostilities *Legal pscychology,* 2(31), 41-46. DOI: 10.33270/03223102.41

[18] Pinchuk., I, Goto, R., Pimenova, N., Kolodezhny, O., Guerrero, A., & Skokauskas, N. (2022). Mental health of helpline staff in Ukraine during the 2022 Russian invasion. *Eur Psychiatry,* 65. DOI: 10.1192/j.eurpsy.2022.2306
[19] Piuselik, F., & Drevitska, O. (2015). Psychological work methodology for veterans and combatants of anti-terrorist operation. *Medical education,* 24(1), 655-659. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpsnmapo_2015_24%281%29__110
[20] Prorok, N., Tsarenko, L., & Boiko, S. (2021). Adaptation, maladaptation, adaptation disorders: issues of terminology. *The grail of science,* 9, 373-381. DOI: 10.36074/grail-of-science.22.10.2021.66
[21] Rybchuk, O. (2020). Psychogenic disorders of military personnel: history and modernity. *Bulletin of the National Defense University of Ukraine,* 51(1), 118-123. DOI: 10.33099/2617-6858-2019-51-1-118-123
[22] Shelestova, O. (2021). Borderline mental disorders and adaptation disorders (differential diagnosis, case description). *Herald of kiev institute of business and technology,* 46(4), 74-81. DOI: 10.37203/kibit.2020.46.09
[23] Sodolevska, V. (2023). Issues of mental health due to the state of war in Ukraine. *Psychosomatic medicine and general practice,* 7(2). DOI: 10.26766/pmgp.v7i2.394

Список використаних джерел

[1] Barzoki H., Ebrahimi M., Khoshdel A., Noorbala A., Rahnejat A., Avarzamani L., Ghadam H., Avakh F. Studying the Prevalence of PTSD in Veterans, Combatants and Freed Soldiers of Iran-Iraq War: A Systematic and Meta-analysis Review. *Psychology, Health & Medicine.* 2023. No. 28 (3). P. 812–818. DOI: 10.1080/13548506.2021.1981408
[2] Березненко М., Цимбал Т. Вплив війни на здоров'я українців. *Grail of science.* 2023. № 24. С. 16–417. DOI: 10.36074/grail-of-science.17.02.2023.076
[3] Буданова М. Воєнний стан і можливі трансформації особистості поліцейського. *Юридична психологія.* 2023. № 1 (32). С. 79–85. DOI: 10.33270/03233201.79
[4] Галич М., Галич Я. Детермінанти появи й особливості виявів психічних поведінкових порушень в умовах воєнного стану. *Юридична психологія*. 2023. № 1 (32). С. 51–59. DOI: 10.33270/03233201.51
[5] Hobfoll S. E., Hall B. J., Canetti-Nisim D., Galea S., Johnson R. J., Palmieri P. A. Refining our understanding of traumatic growth in the face of terrorism: Moving from meaning cognitions to doing what is meaningful. *Appl Psychol.* 2007. No. 56 (3). P. 345–366. DOI: 10.1111/j.1464-0597.2007.00292.x
[6] Jain N., Prasad S., Czerth Z., Chodnekar S. Y., Mohan S., Savchenko E. War psychiatry: identifying and managing the neuropsychiatric consequences of armed conflicts. *Journal of Primary Care & Community Health.* 2022. No. 13. DOI: 10.1177/21501319221106625
[7] Kazlauskas E., Kairyte A., Zelviene P. Complex posttraumatic stress disorder in adolescence: A twoyear follow-up study. *Clinical Child Psychology and Psychiatry Online First.* 2023.No. 29 (2). DOI: 10.1177/13591045231187975
[8] Konstantinov V., Reznik A., Isralowitz R. The impact of the Russian–Ukrainian war and relocation on civilian refugees. *J Loss Trauma.* 2022. No. 28. P. 267–269. DOI: 10.1080/15325024.2022.2093472
[9] Koven S. G. Veteran treatments: PTSD interventions. *Healthcare.* 2018. No. 6. DOI: 10.3390/healthcare6030094
[10] Kurapov A., Danyliuk I., Loboda, A., Kalaitzaki A., Kowatsch T., Klimash T., Predko V. Six months into the war: a first-wave study of stress, anxiety, and depression among in Ukraine. *Frontiers Psychiatry.* 2023. No. 14. DOI: 10.3389/fpsyt.2023.1190465
[11] Trauma concepts in research and practice: An Overview / by P. C. Langer, A. Dymczyk, A. Brehm, J. Ronel. 1st ed. Wiesbaden : Springer Fachmedien Wiesbaden ; Imprint : Springer, 2023. DOI: 10.1007/978-3-658-40484-0_3
[12] Лозінська Н. Психотравма як наслідок травматичного стресу в різних напрямках сучасної психології. *Вісник Національного університету оборони України.* 2019. № 50 (2). С. 65–73. DOI: 10.33099/2617-6858-2018-50-2-65-73
[13] MacKenzie A., Ostrowski-Delahanty S., Pacella-LaBarbara M., Delahanty D. L. Classification of Acute Stress Disorder. *Delahanty Classification of Acute Stress Disorder.* Oxford Academic*,* 2021. P. 45–61. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780190088224.013.3
[14] Pavlenko V., Kurapov A., Drozdov A., Korchakova N., Reznik A., Isralowitz R. Ukrainian «help» profession women: war and location status impact on well-being. *J Loss Trauma*. 2022. No. 28. P. 92–95. DOI: 10.1080/15325024.2022.2105482
[15] Pavlova I., Graf-Vlachy L., Petrytsa P., Wang S., Zhang S. Early evidence on the mental health of Ukrainian civilian and professional combatants during the Russian invasion. *Eur Psychiatry.* 2022. No. 65 (1). DOI: 10.1192/j.eurpsy.2022.2335

[16] Підлісний Ю. Психологічні особливості переживання бойової психотравми комбатантами. *Юридична психологія.* 2023. № 2 (33). С. 113–119. DOI: 10.33270/03233302.113
[17] Підлісний Ю., Дембіцький В. Теоретичні витоки дослідження потенційної агресії комбатанта після закінчення воєнних дій. *Юридична психологія.* 2022. № 2 (31). С. 41–46. DOI: 10.33270/03223102.41
[18] Pinchuk I., Goto R., Pimenova N., Kolodezhny O., Guerrero A., Skokauskas N. Mental health of helpline staff in Ukraine during the 2022 Russian invasion. *Eur Psychiatry.* 2022. No. 65. DOI: 10.1192/j.eurpsy.2022.2306
[19] Пьюселік Ф., Древіцька О. Методологія психологічної роботи з ветеранами і бійцями АТО. *Медична освіта.* 2015. № 24 (1). С. 655–659. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpsnmapo_2015_24%281%29__110
[20] Пророк Н., Царенко Л., Бойко С. Адаптація, дезадаптація, розлади адаптації: питання термінології. *Грааль науки.* 2021. № 9. С. 373–381. DOI: 10.36074/grail-of-science.22.10.2021.66
[21] Рибчук О. Психогенні розлади військовослужбовців: історія та сучасність. *Вісник Національного університету оборони України.* 2020. Т. 51. № 1. С. 118–123. DOI: 10.33099/2617-6858-2019-51-1-118-123
[22] Шелестова О. Межові психічні розлади та розлади адаптації (диференційна діагностика опис випадків). *Herald of kiev institute of business and technology.* 2021. Т. 46. № 4. С. 74–81. DOI: 10.37203/kibit.2020.46.09
[23] Sodolevska V. Issues of mental health due to the state of war in Ukraine. *Psychosomatic medicine and general practice.* 2023. Vol. 7. No. 2. DOI: 10.26766/pmgp.v7i2.394

ROMANENKO Oksana
Doctor of Psychology, Professor, Professor of the Department of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0104-0093

Application of Group Forms of Psychological Assistance to Combatants

Abstract. The relevance of the study is due to the need to develop scientific principles of psychological assistance to combatants. The purpose of this article is to determine the role of the use of group forms of psychological assistance to combatants. The methodology for analyzing the problem was the general theory of transformation of personal changes in crisis conditions, which is based on both differentiation and integration of existing knowledge in various fields, as well as psychotherapeutic concepts of influence on the personality. Research methods: analysis and generalization of the results of applied research in the field of providing psychological assistance to combatants. Foreign and domestic experience in studying psycho-emotional states of the individual under the influence of psych trauma in martial law conditions is analyzed. The need to combine individual and group forms of psychotherapeutic influence in the provision of psychological assistance is substantiated. The main tasks implemented in group forms of psychological assistance to participants in hostilities are outlined: identifying behavioral and emotional manifestations that are maladaptive and require change; revealing the role of established combat skills, the need for which has passed; mastering neuromuscular relaxation exercises; introducing a conscious process of reorientation to life at home through discussing the rules of life in peaceful conditions; finding ways to restore and harmonize relationships with loved ones. The main methods used in group forms of psychotherapy are information messages, case method, group discussion. It is proven that psychological assistance to combatants is implemented through a wide range of general influencing factors that lead to certain changes in personal development. The practical significance is represented by the definition of the content and methods of applying group forms of psychological assistance to combatants.

Keywords: psych trauma; psychological assistance; group form; factors of psychotherapeutic action; case method; group discussion.

DOI: 10.33270/03263801.6
УДК 343.97+159.9

ТИМОШЕНКО Віра*
доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології навчально-наукового експертно-криміналістичного інституту Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2947-5627
КОРОЛЬЧУК Віктор
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, заступник начальника відділу організації освітнього процесу Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1104-3175

Психологічні та кримінологічні аспекти агресії й агресивності

Анотація. У статті висвітлено проблему агресії та агресивності в сучасному світі. Обґрунтовано, що до агресивних дій може призводити загальна соціальна напруженість, індивідуальні, групові та рольові фрустраційні чинники. Зазначені процеси суттєво загострюються під впливом воєнних дій та корупції в Україні, що й зумовлює актуальність дослідження. Мета статті полягає в з'ясуванні соціальних і природних детермінант агресивної поведінки, визначенні причин агресивності людини та можливостей її нейтралізації. Методологічну основу дослідження становлять системний та історичний підходи, а також формально-логічний метод, прийоми індукції та дедукції, аналізу й синтезу, принцип відображення, згідно з яким усі психічні явища є результатом відображення навколишнього світу. У висновках констатовано, що основна причина агресії полягає в стані суспільства, матеріальних і духовних умовах існування людей. Агресію визначено як адаптивну реакцію, яка дає переваги окремим людям. Контроль агресії також є адаптивною реакцією, яка має вибіркову перевагу для людей. Кримінальна агресія реалізується в насильницькій злочинності, якій властиві жорстокість (садизм), високий ступінь зухвалості й цинізму, безжальне та безкомпромісне ставлення до жертви злочину. Наукова новизна полягає в обґрунтуванні думки, що усунути всі фактори агресивної поведінки неможливо. Її можна лише певною мірою контролювати, передусім шляхом застосування покарань. Вивчення психологічних, фізіологічних, біохімічних, спадкових, ситуативних та інших механізмів гніву, ворожості, насильства й агресії надає ученим широкі можливості для винайдення шляхів запобігання кримінальній та девіантній поведінці й лікуванні психічних захворювань. У цьому полягає практична значущість дослідження.

Ключові слова: конфлікт; ворожі емоції; фрустрація; депресія; насилля; гнів; насильницька злочинність.

Історія статті:
Отримано: 18.03.2026
Прийнято: 16.04.2026
Опубліковано: 29.05.2026

Рекомендоване посилання:
Тимошенко В., Корольчук В. Психологічні та кримінологічні аспекти агресії й агресивності. *Юридична психологія.* 2026. № 1 (38). С. 53–63. DOI: 10.33270/03263801.6

*Відповідальний автор

© Тимошенко В., Корольчук В., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Проблема агресії є однією з найбільш актуальних проблем сучасної науки. Термін «агресія» (франц. *agressif* – агресивний, войовничий, від лат. *aggressio* – напад) використовують у багатьох науках, але найбільше його досліджують психологія, психіатрія, біологія, соціологія, право, етика й філософія. Як відомо, історія людства пов'язана з насиллям, війнами, що є крайньою формою агресії, небезпечною для всього живого. Усвідомлена агресивна поведінка, жорстокість, навіть отримання задоволення від чужих страждань – усе це, на жаль, завжди було притаманне людині. Нині, за небаченого раніше поширення зброї у світі, буденність агресивної поведінки, легкість, з якою вбивають як військових, так і цивільних, стала серйозною загрозою існуванню глобальної цивілізації. Зараз світова спільнота стурбована російсько-українською війною, під час якої вже загинули сотні тисяч людей, перманентними конфліктами на Близькому Сході та в Африці, геополітичним суперництвом між Китаєм і США. Занепокоєння зумовлює зростання військових бюджетів країн світу, поширення ядерної зброї, активізацію міжнародних терористичних організацій тощо. Слід зазначити, що до агресивних дій може призводити соціальна напруженість із будь-якого приводу. Це може виявлятися як невдоволення ситуацією, агресивна налаштованість, агресивні наміри, що не стали дією, проте наявні у свідомості груп населення у формі звинувачення когось (іншої групи, організації, інституту) за незадовільний стан справ. Зазвичай суб'єкт, що вдається до агресивних дій, вважає, що вони сприятимуть послабленню соціальної напруги. Однак насправді це лише посилює її.

Напруженість не обов'язково зумовлює вплив зовнішнього світу. Вона може виникати й за уявного відтворення дій і прогнозування їх можливих наслідків. Психічна напруженість може виникати й зростати з нічого, за умови, коли немає ніяких дій, але її наслідки – зміни в стані індивіда й агресивні реакції – можуть бути цілком реальними й важкими не лише для окремих людей, а й для спільнот і суспільства загалом. Напруженість може тривати довго, не виявляючись, і одного разу раптово призвести до конфлікту з якогось, на перший погляд, незначного приводу. В одних випадках індивід виявляє агресивність у відповідь на щось, що дратує його особисто, в інших – агресивна поведінка є результатом дотримання вимог чи норм якоїсь групи. Тоді агресивність необов'язково є наслідком внутрішнього стану людини, але в будь-якому разі виявляється в її поведінці. Агресивні форми поведінки можуть бути й стереотипами, необхідними для виконання деяких соціальних ролей у певному соціальному контексті. Тобто агресивну форму поведінки можуть зумовлювати індивідуальні, групові й рольові фрустраційні фактори або функціонально-рольові потреби. Впливаючи на психіку індивіда, усі ці фактори виявляються в його орієнтованості й поведінці. Перебуваючи в стані психічної напруги, він необов'язково схильний до агресивних реакцій. Водночас не кожний індивід, схильний до агресивних реакцій, завжди перебуває в стані напруги.

Наразі зруйноване буденне життя й традиційні цінності, що здавалися непорушними, відбулися зміни в усіх соціальних нормах та основах соціального порядку. За таких умов людина відчуває гостру фрустрованість, наслідком якої є підвищення екстрапунітивності. Екстрапунітивні реакції (реакції зовнішнього звинувачення) є типом поведінкових відповідей на фрустрацію (розчарування), коли людина звинувачує в проблемі зовнішні фактори – інших людей чи обставини, а не себе, спрямовуючи агресію назовні. Це виявляється в гніві, збудженні й перекладанні відповідальності на когось, кого вона вважає винним. Надалі людина може адаптуватися до нових умов, а може й не адаптуватися, виявити агресію та вчинити злочин, що засвідчує особливу важливість й актуальність контролю людської агресивності, оскільки вона є рушійною силою деструктивності та небезпечним криміногенним фактором.

Метою статті є з'ясування соціальних і природних детермінант агресивної поведінки, визначення причин агресивності людини та можливостей її нейтралізації для попередження протиправної поведінки.

Огляд літератури

Проблема агресивної, насильницької поведінки стала об'єктом інтересу низки українських і закордонних учених. Вони по-різному пояснюють причини й механізми агресивної поведінки людини. З. Фрейд (1982) і К. Лоренц (2021) пов'язували агресію з інстинктом. Водночас Л. Берковіц, концепцію якого досліджує Н. Дрндаревич (2021), визначав агресивну поведінку як реакцію на фрустрацію, яку зумовлюють зовнішні стимули. Деякі автори вважають агресію результатом соціального навчання (Pretorius, & Herbst, 2025). Вплив психічного здоров'я на деструктивну поведінку людей досліджують І. Кобата, Е. Фукуура, Ю. Каба, Ю. Сігемацу (2025). Використання генетичних прогнозів агресивної поведінки в системі кримінального правосуддя проаналізували П. Рефоло, С. Ферракуті, С. Грассі, К. Раймонді, Д. Меркурі, М. Зедда, Д. Ауліно, А. Д. Спаньйоло, А. Оліва (2025). Зв'язок між психічним здоров'ям, злочинністю й насиллям визначали Ч. Галле, К. Ц. Пепеласі, Н. Піларіну, А. Фумагаллі (2020). Вплив різних психічних розладів на насильницьку поведінку дослідили Д. Уайтінг, П. Ліхтенштейн і С. Фазель (2021). Деякі філософсько-правові й теоретико-правові аспекти агресивної поведінки вивчала І. М. Жаровська (2023). Праці зазначених авторів засвідчують, що прихильники

психоаналітичного й еволюційного підходів вважають агресію вродженою, генетично запрограмованою формою поведінки. На думку необіхевіористів, агресія формується протягом життя й тому піддається корекції. Результати емпіричних досліджень засвідчують користь другої позиції, згідно з якою агресія зумовлена як когнітивними, так і емоційними механізмами та залежить від індивідуальних і ситуаційних факторів. Щоб зменшити ймовірність агресивної поведінки, психологи запропонували цілу низку дій, що дають змогу вплинути на когнітивне оцінювання подій, емоційний стан і поведінкові навички потенційного агресора. Проте постає питання: які люди найчастіше вчиняють агресивні дії та насильницькі злочини, які детермінанти кримінальної агресії та в чому її особливості. Нині проблема визначення всіх детермінант агресивної поведінки залишається невирішеною. У дослідженнях, які не враховують конкретно-історичні умови соціальних явищ, відбувається змішання понять «агресія» та «насильство», ототожнення агресивних, насильницьких дій індивідуального характеру, зокрема злочинних, із виявами соціально-політичного насильства, попри те, що вони мають різну природу та детерміновані зовсім різними причинами й умовами. З огляду на реалії нашого часу, аналіз певних аспектів цієї проблеми є актуальним. Автори статті вважають такий аналіз своїм завданням.

Матеріали та методи

Методологічну основу дослідження становить системний підхід, за якого діяльність та особистість постають цілісними, взаємопов'язаними системами, що складаються з елементів (функцій) та відносин, де властивості цілого не зводяться до суми складових. Особистість та її агресивну поведінку визначено як частини більших систем (інституту, організації, спільноти), ураховано всі ресурси, внутрішню структуру, зв'язки між елементами та зворотний зв'язок, що забезпечує можливість функціонування й розвитку кожного елемента як окремо, так і в комплексі з іншими елементами. У такий спосіб реалізують загальні психологічні принципи детермінізму, розвитку й системності, вивчають їхню значущість у реалізації агресивної поведінки.

Використано історичний підхід до дослідження агресивності людини як продукту розвитку в процесі спілкування з іншими людьми, а також як наслідку еволюції психіки людини, її індивідуальних особливостей.

Застосовано також формально-логічний метод і прийоми індукції та дедукції, аналізу й синтезу, завдяки чому проаналізовано кримінальну поведінку людини та її наслідки, модельовано правові ситуації, а також досліджено психологічні аспекти прийняття рішень згідно з чіткими правилами логіки та мислення, абстрагуючись від емпіричних даних.

Автори взяли за основу принцип відображення, що дає підстави для висновку, що всі психічні явища є результатом відображення навколишнього світу. Психічні явища тлумачать як різні форми та рівні суб'єктивного відображення об'єктивної дійсності. Психічне відображення є суб'єктивним, але його зміст детермінований об'єктивною реальністю. Результатом стало визначення основних причин і мотивів агресивної кримінальної поведінки.

Результати й обговорення

Юридична психологія визначає агресію як мотивовану, деструктивну поведінку, що порушує правові й моральні норми, спрямовану на заподіяння дискомфорту або шкоди, яка може бути як фізичною, так і вербальною, а також має значення для кваліфікації правопорушень. Причому шкоди може зазнати як одна людина, так і спільнота, або соціум загалом. Агресія завжди пов'язана зі шкодою або небезпекою її завдати. Метою агресора, який діє усвідомлено, є саме завдання шкоди. Умовно, агресія мотивована наміром завдати шкоди об'єкту агресії. Лише у разі садистського вияву агресії метою є страждання жертви. Власних страждань прагне лише мазохіст. У цьому разі мотив стосується наслідків, що настали, або самої дії, і збігається з метою. Визначення мотиву відповідає на запитання, чому людина діяла саме так, а не інакше. Мета визначає напрям дій та їхній результат.

Юридична психологія вивчає причини агресії, які можуть бути як зовнішніми (стрес, конфлікти), так і внутрішніми (психічні розлади, особливості особистості). Зокрема війна, як одна із зовнішніх причин агресії, тягне за собою посттравматичні розлади в багатьох людей, які безпосередньо брали участь у військових діях та які постраждали в зоні цих дій, у їхніх близьких і родичів, і тих, хто за цим спостерігає навіть завдяки засобам масової інформації. Це стосується й населення, яке потерпає від обстрілів, ракетних атак, ударів безпілотників, яке змушене кілька діб не спати, сидіти в підвалах, або у своїх квартирах без води, тепла й світла. Такі умови існування є руйнівними для психічного й фізичного здоров'я людей. Істотним чинником агресії в українському суспільстві є також корупція, реальних результатів боротьби з якою наразі не помітно, а наслідком її існування стало різке зниження рівня життя та маргіналізація населення (Tymoshenko et al., 2021).

Загалом категорія «агресія» має нейтральне значення та може бути як позитивною, яка слугує життєвим інтересам і виживанню, так і негативною, орієнтованою на задоволення власне агресивного потягу. Розрізняють два типи агресії:

ворожу й інструментальну. Єдина мета ворожої агресії – заподіяти шкоду, натомість інструментальна агресія має на меті не заподіяння шкоди, а досягнення будь-якої іншої позитивної мети. Обидва види можуть виявлятися як під контролем свідомості, так і поза ним. Серед видів агресивних людей вирізняються ті, що постійно поводяться різко з оточенням та за певних обставин здатні завдати йому фізичної шкоди, і ті, що зовні підкоряються суспільним нормам, але мають таємну пристрасть – патологічну потребу в садизмі. Деякі з них стають серійними вбивцями. Також розрізняють агресію відкриту й приховану. Агресія може виявлятися у прямій чи непрямій формах та класифікуватися за декількома видами, як, наприклад, фізична, вербальна, схильність до роздратування та негативізм. Водночас агресію може бути адаптивною реакцією, що може призвести до певних переваг, таких як використання чи захист ресурсів (Navas-Casado, García-Sancho, & Salguero, 2023).

Також розрізняють агресію недиференційовану, локальну, ворожу та жорстоку (Wulandaria, & Nurhamida, 2024). Недиференційована агресія не має предмета агресії, відрізняється від цілеспрямованої агресії (інструментальної), виявляється в безпричинних скандалах навіть із незнайомими людьми та раптових, вибухових спалахах гніву або ворожості, які не відповідають ситуації, не мають чіткої, конкретної мети або завдання. Їй властиві імпульсивні дії, такі як крики, удари або знищення майна. Наприклад, вияв агресії в коментарях у Фейсбуці, коли через наявність іншої думки щодо погоди людину принижують, ображають, а часом і погрожують їй.

Локальній агресії властивий менший ступінь роздратування суб'єкта, який спочатку намагається запобігти агресивним діям, а якщо його зусилля є безрезультатними, переходить до словесних образ або навіть бійки.

Ворожа агресія відображає світоглядну позицію суб'єкта та виявляється в ігноруванні контрагента, невтручанні, запереченні, що супроводжують ненависть, злість, заздрість тощо. До активних дій такі агресори вдаються не одразу й не завжди.

Агресія жорстока виявляється в заподіянні фізичної шкоди та/або завданні психічної травми. Приводом для агресивних дій у цьому разі є вороже ставлення до конкретної людини або будь-кого.

Агресія може бути пасивною, за якої виявом ворожості є впертість, ігнорування чи саботаж. Є можливою й аутоагресія – спрямування агресії на самого себе, самоушкодження, самопринижения чи самознищення.

Результати патопсихологічних досліджень засвідчують, що практичне значення мають такі види агресивних реакцій: фізична агресія (напад); непряма агресія (злісні плітки, жарти, вибухи люті); схильність до подразнення (готовність до вияву негативних почуттів за найменшого збудження); негативізм (опозиційна манера поведінки від пасивного опору до активної боротьби); образа (заздрість і ненависть до оточення, спричинені дійсними або вигаданими відомостями); підозрілість у діапазоні від недовіри й обережності до переконання, що всі люди завдають шкоди або планують її; вербальна агресія (Baron, & Richardson, 1994).

Юридична психологія досліджує етапи розвитку агресії (від вербальної до фізичної) та шляхи корекції, аналізуючи зв'язок агресивної поведінки з кримінальними та адиктивними виявами.

Загальновідомо, що мотив – це внутрішній психологічний фактор, який спрямовує та визначає вибір поведінки людини. Виокремлюють різновиди мотивів агресивної поведінки (DeMuth, 2023), зокрема: патологічні, що виявляються у вигляді психозів, марення, галюцинацій тощо (часто є наслідком психічних захворювань і відхилень); ворожі, що спричиняють емоційні зриви, спалахи люті, ненависті, гніву; гедоністичні (агресія є інструментом отримання задоволення); авторитарні, що виявляються в прагненні до влади (одержимість прагненням домінувати над оточенням за будь-яку ціну); нігілістичні (агресія є способом порушення загальноприйнятих правил і норм); мотиви психічної саморегуляції (прагнення врівноважити власний емоційний стан); захисні мотиви (здійснення актів проактивної чи реактивної агресії); мотиви набуття й досягнення, провокують агресію, яка виявляється для заволодіння матеріальними цінностями, підвищення соціального статусу; мотиви слідування (виявлення агресії з метою дотримання встановлених соціальних норм; маргінальна, соціально активна, звична, конформістська поведінка) (Li et al., 2022).

Основними причинами агресивної девіантної поведінки, тобто зовнішнім чи внутрішнім приводами, що запускають дію, зазвичай визнають довгострокові фізичні й психічні навантаження, професійні та сімейні невдачі, алкогольну чи наркотичну залежність, тривалий прийом антидепресантів, травми психологічного характеру, нестачу повноцінного відпочинку тощо (Tordjman, 2022). Виявам агресії може сприяти емоційний стан. Люди, які не вміють регулювати свій гнів та інші емоції, можуть з більшою ймовірністю поводитися агресивно, намагаючись виправити, припинити або уникнути неприємних емоційних станів. Надмірне регулювання емоцій також може призводити до агресивної поведінки, посилення негативних настроїв, зниження стримувальних факторів агресії, порушення процесів прийняття рішень, послаблення соціальних зв'язків, підвищення фізіологічного збудження та перешкоджання розв'язанню складних ситуацій.

У сучасній науці увагу зосереджують на зовнішніх (негенетичних) факторах, що зумовлюють насильство, – позамежній стратифікації, пропаганді агресивного стилю поведінки в ЗМІ,

наркотизмі, алкоголізації, культурній деградації тощо, що пояснює значний опір суспільства обговоренню генетичних детермінант кримінальної агресії (Zhong, Yu, & Fazel, 2020).

З позиції проблем соціалізації агресивні дії зумовлені здебільшого такими чинниками, як: умови життя, вплив виховання й засобів масмедіа, конфлікти з різними суспільними інститутами, можливість легкого доступу до атрибутів жорстокої поведінки. До найбільш значущих чинників, що спричиняють десоціалізацію, належать низький матеріальний достаток, безробіття, втеча з дому в підлітковому віці, рання алкоголізація та наркоманія. Соціальні чинники не лише визначають динаміку кримінальної агресії, а й самі є найважливішими причинами виникнення насильницької злочинності.

Сутність генетичних впливів на поведінку й виявлення генетичних ризиків у людей становлять об'єкт дослідження клінічної кримінології. З огляду на це, є доцільними пропозиції щодо профілактичного лікування, яке на ранній стадії попереджає агресивність, зумовлену генетичними ризиками (Refolo et al., 2025).

Отже, непрямою причиною конкретної поведінки може бути сукупність генів. Проте причиною появи й закріплення такої поведінки є еволюційний процес, який призвів до відбору цих конкретних генів через вплив навколишнього середовища та зумовив здатність виявляти агресивну поведінку як адаптацію.

Використання генетичних прогнозів агресивної поведінки зумовлює серйозні етичні побоювання, до яких належать ризики дискримінації, стигматизації, євгенічного мислення, детерміністичних інтерпретацій, переоцінювання небезпеки, порушення конфіденційності, медикалізації та потенційні наслідки обмеженої наукової експертизи в процесі ухвалення юридичних рішень. Для відповідального розв'язання цих проблем необхідний цілісний і міждисциплінарний підходи. Замість покладатися на редукціоністські пояснення, майбутні дослідження й політика мають інтегрувати дані генетики, нейробіології, психології, соціології та юриспруденції для розвитку кращого розуміння злочинності й агресивної поведінки (Refolo et al., 2025).

Агресивна поведінка нерідко пов'язана з емоційними переживаннями, такими як гнів, ворожість, напруженість тощо. Гнів – це емоція (істотне роздратування, обурення), а ворожість – це більш стійке емоційно-особистісне ставлення або установка щодо інших, яке охоплює гнів, відразу, презирство й неприязнь, що часто спрямовані назовні, але не завжди призводять до агресії. Гнів може бути короткочасною реакцією, а ворожість – це комплекс почуттів, що виявляються тривалий час.

Американський психолог Річард Лазарус (1922–2002) відомий тим, що розробив когнітивно-оціночну теорію емоцій і транзакційну модель стресу та його подолання, які пояснюють, як суб'єктивне оцінювання індивідів формує емоційні реакції та адаптивну поведінку. Він вивчав гнів у межах своєї когнітивної теорії стресу: гнів виникає як оцінювання ситуації (когнітивне оціню-вання) як погрози або перешкоди (ворожості), а не просто як інстинктивна реакція, що спонукає до дії з метою усунення ворожості, яка перешкоджає досягненню цілей (Lazarus, 2023). Зазвичай гнів виникає, якщо під загрозою виявляється само-оцінка чи оцінка з боку оточення, і призводить до стресу. Р. Лазарус (2023) стверджує, що стрес – це стан або відчуття людини, коли вона усвідомлює, що вимоги перевищують особисті й соціальні ресурси, які вона здатна мобілізувати. Жодні події, реакції оточення не визначають стрес, вирішальним чинником є сприйняття людиною психологічної ситуації. На думку Р. Лазаруса (2023), вплив стресу на людину ґрунтується на почутті загрози, вразливості й здатності справлятися з ситуацією, ніж на власне стресовій події. Він визначає психологічний стрес як особливі відносини між людиною та навколиш-нім середовищем, які людина оцінює як обтяжливі або такі, що перевищують її ресурси та загрожують її успіхам.

Відомий психолог Джон К. Барфут (1992) визначав ворожість як антагоністичне ставлення до людей, що містить когнітивний, афективний і поведінковий компоненти. Афективний компонент становлять взаємопов'язані емоції: гнів, роздратування, образа, зневага, обурення, огида тощо. Когнітивний компонент представлений негативними переконаннями щодо людської природи загалом (цинізм) і переконаннями в недоброзичливості інших людей щодо самого суб'єкта (ворожі атрибуції, недовіра, підозрілість). Поведінковий компонент поєднує різноманітні форми вияву ворожості в поведінці, часто замасковані: агресію, негативізм, небажання співпрацювати, уникнення спілкування тощо. Тому Дж. Барфут (1992) вважає ворожість складним утворенням, що охоплює гнів та агресію як поведінкові індикатори.

На думку Джеймс Рід Еверілла (1935–2024), гнів є антисоціальним, негативним і дуже поширеним явищем, яке на міжособистісному рівні передбачає факт порушення соціально прийнятих норм поведінки та наявність мети помститися або принаймні покарати кривдника (Averill, 1982). Причому об'єктом нечасто стає незнайома людина, що викликає неприязнь. Метою гніву є зміна тих умов, які призвели до його виявів, а причиною – невиправдані дії чи випадок, якого можна уникнути.

Ворожість не завжди призводить до агресії, а замість гніву може супроводжуватися іншими емоційними переживаннями. Як психологічне явище її нечасто вирізняють безпосередньо в поведінці індивіда, хоча вона має численні вияви в різноманітних психічних процесах та явищах. Отже, вивчення сфери відносин особистості, зокрема ворожості, є методологічною проблемою.

Найбільш виразно ворожість виявляється у міжособистісних взаємодіях, причому конкретна форма виявів ворожості в процесі спілкування залежить від багатьох чинників. Негативне ставлення до оточення може виражатися в небажанні йти на компроміс, невмінні співпрацювати, уникненні близьких міжособистісних відносин чи соціальних контактів взагалі й навіть у прагненні виконувати самостійно роботу, яку доцільно було б доручити іншим. Останнє з ворожістю пов'язане необов'язково. Найчастіше таке прагнення, як виконувати роботу самостійно, пов'язане з тим, що людина знає безвідповідальність інших, можливих виконавців та їхній професійний рівень і прагнення скористатися результатами роботи інших людей. Прикладом ворожості можуть бути расові, етнічні й інші забобони. Вони за своєю сутністю є формою ворожого ставлення, тому завжди стають причиною агресивних дій проти відповідних об'єктів.

До агресії може призводити фрустрація – негативний психічний стан, що виникає через неможливість досягти мети або задовольнити потребу через перешкоди, які сприймаються як непереборні, викликаючи почуття розчарування, роздратування, тривоги, безсилля чи розпачу. Однією з найдавніших наукових теорій людської агресії є теорія фрустрації-агресії, запропонована Джоном Доллардом, Нілом Міллером, Леонардом Дубом, Орвалом Маурером і Робертом Сіртом 1939 року. Зазначені вчені припустили, що агресія – це не імпульси, які автоматично виникають у надрах несвідомого, а наслідок фрустрації, причому акцентували на тому, що агресія завжди є наслідком фрустрації (а фрустрація, своєю чергою, завжди тягне за собою агресію) (Herasymchuk, 2025).

Зокрема, доведено, що фрустрація викликатиме ворожу агресію пропорційно до того, наскільки фрустрована мета задовольняє потребу індивіда у значущості. Причому імпульс до агресії у відповідь на втрату значущості посилюватиметься за умов, які обмежують здатність індивіда до роздумів та оброблення великої кількості інформації (що може призвести до появи альтернативних, соціально схвалюваних засобів досягнення значущості). Фрустрація, що знижує значущість, викликатиме ворожу агресію, якщо імпульс до агресії не буде замінений неагресивним засобом відновлення значущості. Окрім втрати значущості, можливість її отримання може посилити імпульс до агресії (Kruglanski et al., 2023).

Особливо небезпечною для людини й суспільства є агресія у сфері кримінально-правових відносин. Кримінальна агресія – це протиправна поведінка, спрямована на умисне заподіяння фізичної, матеріальної, моральної шкоди іншій живій істоті (істотам), неживим об'єктам або власне собі. Об'єктом кримінальної агресії може бути жива істота, неживий предмет, юридична особа, держава. Залежно від суб'єкта, кримінальну агресію поділяють на індивідуальну, колективну, масову. Основними критеріями кримінальної агресії є, по-перше, безсумнівний руйнівний характер діяння; по-друге, заборона зазначеного діяння кримінальним законодавством. Однак не всі види агресивної поведінки обов'язково антисоціальні. Наприклад, дії в межах вимушеної оборони або крайньої потреби можуть бути агресивними, але не протиправними. Дії щодо відвернення нападу агресора, наприклад у разі війни, є не лише корисними для соціуму, а й необхідними для виживання людей.

Слід виокремити факт взаємодії генетичної основи й довкілля в механізмі кримінальної агресії. У дослідженнях учених немає підтвердження наявності феномену антисоціального генотипу, що спричиняє адаптивний діапазон поведінки. Середовище з низьким рівнем загроз або проблемних ситуацій з меншою ймовірністю зумовлює антисоціальні агресивні поведінкові реакції, ніж середовище з високим рівнем проблем і загроз. Розуміння сутності ситуацій, які можуть спричинити кримінальну агресію в осіб з високою генетичною схильністю до неї, може надати широкі можливості для профілактичного впливу, спрямованого на формування навичок поведінкового контролю.

Форми вияву кримінальної агресії детерміновані руйнацією сформованих у суспільній свідомості уявлень про дозволене й недозволене, впливом сумнівних цінностей, запозичених з культур інших народів та не завжди прийнятних для менталітету українців, поширенням серед населення кримінальної субкультури, в якій агресія є однією з домінантних цінностей.

Поняття «агресія», що описує поведінку, слід відрізняти від поняття «агресивність» – тобто властивість особистості, що виявляється в готовності до агресії. Вона може бути як стійкою рисою особистості, так і тимчасовою, що з'являється в певний момент і не є постійним станом, отже не є властивістю особистості. Кримінальна агресія необов'язково ґрунтується на агресивній особистісній установці. Агресивність людини не завжди виявляється в агресивних діях (Tymoshenko, 2015).

Агресивність часто супроводжує поганий стан здоров'я. Хронічні вияви гніву негативно впливають на організм людини. З погляду сучасної психології, спалахи агресії є причиною низки захворювань психогенного походження, оскільки негативні емоції пов'язані з тілом і його фізіологічними особливостями. Гнів є причиною хронічного депресивного стану. Що частіше людина виявляє агресію, то тривалішим стає реабілітаційний період апатії та аномії. Наслідками після спалахів гніву можуть бути: втрата енергії; почуття провини, пов'язана з тим, що було завдано шкоди іншій людині; зниження

самооцінки, уражене самолюбство, оскільки шкоди було завдано самому собі; депресивний стан.

Кожна особистість повинна мати певний ступінь агресивності як вияв інстинкту самозбереження. Шляхом численних спостережень К. Лоренц (2021) доводить, що агресія зазнає еволюції через мінливість і відбір, але людина, завдяки своїй свідомості, розуму, може трансформувати агресію в інші форми реагування. Вивчення праць К. Лоренца (2021) наводить на думку: за умови втрати контролю над свідомістю (наприклад, у разі вживання алкоголю або наркотиків), нереалізована агресивність перетворює індивіда на знаряддя вбивства. Водночас за умови контролю над свідомістю агресивність не робить суб'єкта небезпечним. З одного боку, зв'язок між агресивністю та агресією не є жорстким, з іншого – власне акт агресії не завжди набуває свідомо небезпечних форм поведінки в суспільстві. Серед населення, засобів масової інформації побутує думка, що агресивність є синонімом злісних діянь, заради досягнення та володіння якими діяння вчиняється. У психології не будь-яка агресивна поведінка є злим наміром, таким його робить мотив діяльності, ті цінності, заради досягнення й володіння якими діяння здійснюється.

Вияв агресивного потягу завжди пов'язаний з орієнтованістю на власну особистість, яка високо цінується. Коли потреба в честолюбстві чи марнославстві не задовольняються, відбувається посилення агресивного потягу, тобто агресивність – це властивість особистостей, які страждають надмірним честолюбством чи марнославством (Koch et al., 2025),

Надмірний розвиток агресивності визначає поведінку особистості, яка може стати конфліктною, нездатною до нормального спілкування. Сама по собі агресивність не робить суб'єкта соціально небезпечним, оскільки, з одного боку, зв'язок між агресивністю та агресією не є жорстким, а з іншого, його поведінка може не набувати соціально небезпечних форм. На агресивність впливає тривожність, емоційна лабільність, самоконтроль, світогляд, ціннісні орієнтації тощо.

Агресія може супроводжуватися насиллям. Насилля в юридичній психології – це комплексне явище, що охоплює не лише фізичне заподіяння шкоди, а й психологічний, економічний, сексуальний тиск, маніпуляції, погрози, залякування, образи, ізоляцію, приниження, спрямовані на придушення волі, порушення свободи вибору, контроль, руйнування самооцінки з метою підпорядкування жертви, що відображають у законі як злочинне діяння, а в психології визначають як деструктивну модель взаємодії. Норвезький соціолог Йохана Вінсент Галтунга (1930–1924) тлумачив насильство не лише як пряму фізичну дію (війни, теракти), а і як структурну (придушення через соціальні інститути, бідність, нерівність, дискримінацію) і культурну (ідеологія, расизм, сексизм, виправдання насильства). Він запровадив поняття «трикутник насильства», де ці три форми взаємопов'язані: культурне насильство виправдовує структурне, а структурне зумовлює пряме. На думку Й. Галтунги (1969), насильство – це розрив між потенційним благополуччям і реальним життям, коли люди не можуть реалізувати свої можливості через системні проблеми. Це завжди нелегальний вплив на людину, що примушує її поводитися не так, як вона того б хотіла, результатом чого стає шкода. Водночас поняття «агресія» і «насилля» не є синонімами.

Центральним змістовим елементом у тлумаченні поняття насилля є примус, який завжди здійснюється через вплив на психіку людини засобами, що посягають на її фізичне або духовне здоров'я. Застосування сили призводить до шкоди, яка завдається основним людським потребам чи навіть життю загалом, що знижує рівень їх задоволення нижче за потенційно можливий.

Найбільш доступним для емпіричного спостереження є пряме насильство з усіма видами жорстокості, що виявляється людьми щодо інших людей, інших форм життя та природи загалом. Його прямими формами є вбивство, тілесні ушкодження, злидні, десоціалізація із власної культури та ресоціалізація в іншу (наприклад, заборона рідної мови та нав'язування іншої), ставлення до особи/осіб як до людей другого сорту, зрештою, це репресії, вигнання, знущання. Згідно з Й. Галтунгом (1969), структурним насильством можуть бути такі діяння, як: експлуатація, яка призводить до того, що залежні люди пригнічені настільки, що помирають від голоду та хвороб; експлуатація, внаслідок якої залежні можуть опинитися в стані постійної бідності, якому властиві недоїдання й хвороби; вплив на свідомість шляхом обмеження інформації; маргіналізація. Структурне насильство тотожне соціальній несправедливості. Під культурним насильством Й. Галтунг (1969) пропонує розглядати ті аспекти культури символічної сфери нашого існування, які представлені релігією та ідеологією, мовою й мистецтвом, емпіричною та формальною наукою (логікою та математикою), що можуть бути використані для виправдання й легітимації прямого та структурного насильства. Культурне насильство призводить до того, що пряме й структурне насильство починає сприйматися як справедливе або принаймні прийнятне. Вивчення культурного насильства пояснює, яким чином акт прямого насильства та факт структурного насильства легітимізуються.

Для насильницьких злочинців властиві висока збудливість суб'єкта й низький рівень емоційного самоконтролю – дратівливість, імпульсивність, емоційна нестабільність, зосередженість на негативних переживаннях, а також використання неефективних стратегій боротьби з труднощами,

які не дають змоги людині з'ясувати причини проблем, що виникли, і знайти оптимальний спосіб їх розв'язання (Drndarević, 2021). Основними відмітними рисами особи, що здійснює насильницькі злочини, є дефект соціальної ідентифікації, емоційна тупість, імпульсивна агресивність. Особи, винні в убивствах, тілесних ушкодженнях, катуванні, ґвалтуваннях, хуліганських діях, вирізняються крайньою десоціалізацією, стереотипізованістю асоціальних поведінкових навичок, часто страждають на алкоголізм. Для їхньої поведінки властивий крайній егоцентризм, прагнення до негайного задоволення бажань, що спонтанно виникли, примітивізм і цинізм. У насиллі вони вбачають єдиний засіб вирішення конфліктів. Ці особи широко використовують засоби психологічного самозахисту – самовиправдання своєї антисоціальної поведінки, перенесення вини на потерпілого й зовнішні обставини (Međedović, & Vujičić, 1922).

Насильство найчастіше визначають у правовому аспекті, тому юридичне тлумачення насильства зумовлене його протиправністю та суспільною небезпекою. Визначення насильства в кримінально-правовій літературі відображають лише частину виявів насилля, що вивчають кримінологія та психологія.

Висновки

Отже, агресія є складним явищем, що має багато причин. Це результат взаємодії соціальних і біологічних факторів, дія яких корегується конкретними відносинами й ситуацією. Основна причина агресії полягає в стані суспільства, в матеріальних та духовних умовах становлення, існування, розвитку й діяльності людей, які тісно пов'язані з суспільними відносинами.

Феномен агресії є антисоціальною формою девіантної поведінки й гострою соціально-психологічною проблемою сучасності, який досліджують з позиції низки соціально-психологічних концепцій, серед яких теорія інстинкту, еволюційний, когнітивний і соціологічний підходи, соціобіологічна теорія й теорія спонукання. Причинами агресивної девіантної поведінки індивіда можуть бути різні чинники: від довгострокових фізичних і психічних навантажень до різних форм залежностей.

Людська агресія – це адаптивна реакція, яка дає переваги окремим людям. Контроль над агресією також є адаптивною реакцією, яка має вибіркову перевагу для людей. Агресивні інстинкти зумовлюють стимули довкілля, які когнітивно обробляються задля найбільш адаптивної відповіді на вплив.

Агресія є специфічною формою поведінки, натомість агресивність – психічною якістю особистості. Причому агресію трактують як процес, що має специфічну функцію та організацію; агресивність – як певну структуру, що є компонентом складнішої структури психіки людини. Агресивність як психологічне явище в моральному аспекті є нейтральною, оскільки вона може призводити як до соціально схвалюваної, так і до протиправної поведінки. Її можна розглядати як комплексне особистісне утворення, що охоплює взаємопов'язані елементи як емоційно-вольової, так і ціннісно-нормативної сфери.

Кримінальна агресія реалізується в насильницькій злочинності. Насильницьким злочинам властива жорстокість (садизм), високий ступінь зухвалості й цинізму, безжальне й безкомпромісне ставлення до жертви злочину. Результатом насильства стають вкрай трагічні й непоправні наслідки: смерть, тяжкі каліцтва, заподіяння фізичної та моральної шкоди жертві насильницького злочину. Насильство суттєво впливає на стан правової та моральної атмосфери в суспільстві, духовне життя людей і відносини між ними, формування ціннісних орієнтацій і виховання молоді, політику та прийняття державних рішень, економічну, фінансову й соціальну сфери.

Усунути всі фактори агресивної поведінки неможливо. Її можна лише певною мірою контролювати, передусім шляхом застосування покарань. Проте покарання не здатне подолати причини агресії та стримати всі вияви агресивної поведінки. Якщо в певному суспільстві агресію вважають прийнятною формою поведінки, людина буде використовувати цю форму не надто задумуючись над її наслідками. Зараз можна говорити про агресивне суспільство, яке формує свої правила поведінки – боротьби за виживання. Однією з умов успішного розв'язання проблеми зменшення виявів агресії є наукове дослідження соціально-економічних, політичних, духовно-моральних, правових і психологічних чинників, що детермінують агресивну поведінку, та визначення способів її стримання.

Наслідки агресії для суспільства передбачають зростання злочинності, девіантної поведінки, психологічний дискомфорт, соціальну напруженість, а також шкоду індивідам і соціуму, призводячи до деградації соціальних зв'язків і посилення конфліктів як на особистісному рівні (депресії, втрата самооцінки), так і суспільному (статистичне підвищення агресивності).

Вивчення психологічних, фізіологічних, біохімічних, спадкових, ситуативних та інших механізмів гніву, ворожості, насильства й агресії надає ученим широкі можливості для винайдення шляхів запобігання кримінальній і девіантній поведінці та лікування серйозних психічних захворювань. У цьому полягає практична значущість дослідження.

Подяки

Немає.

Фінансування

Дослідження не фінансувалося.

Конфлікт інтересів

Немає.

References

[1] Averill, J.R. (1982). *Anger and Aggression: An Essay on Emotion (Springer Series in Social Psychology).* New York: Springer-Verlag. Retrieved from https://archive.org/details/angeraggressione0000aver/page/n5/mode/2up

[2] Barefoot, J.C. (1992). Developments in the measurement of hostility. *Hostility, coping, & health,* 13-31. DOI: 10.1037/10105-001

[3] Baron, R.A., & Richardson, D.R. (1994). Human Aggression. *Springer Science & Business Media*, 7. Retrieved from https://books.google.com.ua/books/about/Human_Aggression.html?id=MOljg8xXI1oC&redir_esc=y

[4] DeMuth, W. (2023). *Understanding Aggressors: Motivations Behind Predators, Thieves, and the Enraged*. Retrieved from https://www.cvpsd.org/post/understanding-aggressors-motivations-behind-predators-thieves-and-the-enraged

[5] Drndarević, N. (2021). Psychological Theories of Aggression. *Zbornik Instituta Za kriminološka I sociološka istraživanja,* 40(2-3), 91-104. DOI: 10.47152/ziksi202123026

[6] Freud, S. (1982). *Psychologie des Unbewußten* (Studienausgabe Bd III). S. Fischer. Verlag GmbH, Frankfurt am Main. Retrieved from https://philosophie.uni-wuppertal.de/fileadmin/philosophie/PDFs_allg/Seminarmaterialien/Brudzinska/Pages_from__Sigmund_Freud_Studienausgabe_3__Sigmund_Freud-Psychologie_des_Unbewu%C3%9Ften-Fischer__1991__5-9-2.pdf

[7] Galtung, J. (1969). Violence, Peace, and Peace Research. *Journal of Peace Research,* 6(3), 167-191. Retrieved from https://www2.kobe-u.ac.jp/~alexroni/IPD%202015%20readings/IPD%202015_7/Galtung_Violence,%20Peace,%20and%20Peace%20Research.pdf

[8] Halle, C., Tzani-Pepelasi, K., Pylarinou, N., & Fumagalli, A. (2020). The link between mental health, crime and violence. *New Ideas in Psychology*, 58. DOI: 10.1016/j.newideapsych.2020.100779

[9] Herasymchuk, O. (2025). Aggression as an adaptive mechanism. *European humanities studies: State and Society,* 1(1), 119-135. DOI: 10.38014/ehs-ss.2025.1.09

[10] Kobata, I., Fukuura, Y., Kaba, Y., & Shigematsu, Y. (2025). Situational Factors Impacting Harmful Behavior Towards Others Related to Mental Health in the Community and Their Associations: A Scoping Review Based on Systematic Reviews. *Healthcare,* 13(2). DOI: 10.3390/healthcare13020152

[11] Koch, J., Hernandez-Pena, L., Buades-Rotger, M., & Wagels, L. (2025). A Historical Overview of Aggression Research: Theoretical Frameworks, Measurement Tools, and Future Directions. *Social Psychology.* DOI: 10.31234/osf.io/e9xrs_v1

[12] Kruglanski, A.W., Ellenberg, M., Szumowska, E., Molinario, E., Speckhard, A., Leander, N.P., Pierro, A., Cicco, G.D., & Bushman, B.J. (2023). Frustration–aggression hypothesis reconsidered: The role of significance quest. *Aggressive behavior*, 49(5), 445-468. DOI: 10.1002/ab.22092

[13] Lazarus, R.S., & Lazarus, B.N. (2023). *Passion and Reason: Making Sense of Our Emotions.* New York: Oxford University Press. DOI: 10.1093/oso/9780195087574.001.0001

[14] Li, R., Yang, R., Huang, M. & Xia, L.-X. (2022). The longitudinal effect of violent attitude on physical aggression and the underlying motivational mechanisms. *Personality and Individual Differences*, 188. DOI: 10.1016/j.paid.2021.111476

[15] Lorenz, K. (2021). *On Aggression* (2nd ed.). London: Routledge. DOI: 10.4324/9781003209249

[16] Međedović, J., & Vujičić, N. (2022). How dark is the personality of murderers? Psychopathy, Machiavellianism, and sadism in homicide offenders. *Personality and Individual Differences,* 197. DOI: 10.1016/j.paid.2022.111772

[17] Navas-Casado, M.L., García-Sancho, E., & Salguero, J.M. (2023). Associations between maladaptive and adaptive emotion regulation strategies and aggressive behavior: A systematic review. *Aggression and Violent Behavior,* 71. DOI: 10.1016/j.avb.2023.101845

[18] Pretorius, L., & Herbst A.G. (2025). Understanding client violence through social learning theory: A scoping review. *Social Sciences & Humanities Open*, 11. DOI: 10.1016/j.ssaho.2025.101513

[19] Refolo, P., Ferracuti, S., Grassi, S., Raimondi, C., Mercuri, G., Zedda, M., Aulino, G., Spagnolo, A.G., & Oliva, A. (2025). Ethical issues in the use of genetic predictions of aggressive behavior in the criminal justice system: a systematic review. *Frontiers in Genetick*. DOI: 10.3389/fgene.2025.1599750

[20] Tordjman, S. (2022). Aggressive behavior: A language to be understoodLes comportements agressifs: un langage à comprendre. *L'Encéphale*, 48(1), 4-13. DOI: 10.1016/j.encep.2022.08.007

[21] Tymoshenko, V.I. (2015). Aggressive behavior: its essence and causes. *Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine,* 6(164), 58-59. Retrieved from https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0496d981-bc13-4b2b-8b9c-6431a59e64d0/content

[22] Tymoshenko, V.I., Maksymov, S.I., Makarenko, L.O., Kravchenko, O.S., & Kravchenko, S.S. (2021). Threats to human rights in a globalized world. *Amazonia Investiga*, 10(39), 9-15. DOI: 10.34069/AI/2021.39.03.1

[23] Whiting, D., Lichtenstein, P., & Fazel, S. (2021). Violence and mental disorders: a structured review of associations by individual diagnoses, risk factors, and risk assessment. *The Lancet Psychiatry*, 8(2), 150-161. DOI: 10.1016/S2215-0366(20)30262-5
[24] Wulandaria, A.N., & Nurhamida, Y. (2024). Factors Causing Aggression Behavior Viewed from Psychology: A Literature Study. *International Journal of Research Publication and Reviews*, 5(7), 2071-2082. DOI: 10.55248/gengpi.5.0724.1802
[25] Zharovska, I.M. (2023). Aggressive behavior in a modern transitive society: philosophical and legal and theoretical and legal aspects. *Bulletin of the Lviv University of Trade and Economics. Legal Sciences*, 13, 12-16. DOI: 10.32782/2616-7611-2023-13-02
[26] Zhong, S., Yu, R., & Fazel, S. (2020). Drug Use Disorders and Violence: Associations With Individual Drug Categories. *Epidemiol Rev,* 42(1), 103-116. DOI: 10.1093/epirev/mxaa006

Список використаних джерел

[1] Adler A. The aggression drive in life and in neurosis. *Revista de Psicoanálisis.* 1974. Vol. 38 (2–3). P. 417–426. Retrieved from https://archive.org/details/angeraggressione0000aver/page/n5/mode/2up
[2] Barefoot J. C. Developments in the measurement of hostility. *Hostility, coping, & health*. 1992. P. 13–31. DOI: 10.1037/10105-001
[3] Baron R. A., Richardson D. R. Human Aggression. *Springer Science & Business Media.* 1994. P. 7. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Human_Aggression.html?id=MOljg8xXI1oC&redir_esc=y
[4] DeMuth, W. (2023). *Understanding Aggressors: Motivations Behind Predators, Thieves, and the Enraged*. Retrieved from https://www.cvpsd.org/post/understanding-aggressors-motivations-behind-predators-thieves-and-the-enraged
[5] Drndarević N. Psychological Theories of Aggression. *Zbornik Instituta Za kriminološka I sociološka istraživanja*. 2021. Vol. 40. Issue (2–3). P. 91–104. DOI: 10.47152/ziksi202123026
[6] Freud S. Psychologie des Unbewußten (Studienausgabe Bd III). S. Fischer. Verlag GmbH, Frankfurt am Main, 1982. URL: https://philosophie.uni-wuppertal.de/fileadmin/philosophie/PDFs_allg/Seminarmaterialien/Brudzinska/Pages_from__Sigmund_Freud_Studienausgabe_3__Sigmund_Freud-Psychologie_des_Unbewu%C3%9Ften-Fischer__1991__5-9-2.pdf
[7] Galtung J. Violence, Peace, and Peace Research. *Journal of Peace Research*. (1969). Vol. 6. Issue 3. P. 167–191. URL: https://www2.kobe-u.ac.jp/~alexroni/IPD%202015%20readings/IPD%202015_7/Galtung_Violence,%20Peace,%20and%20Peace%20Research.pdf
[8] Halle C., Tzani-Pepelasi K., Pylarinou N., Fumagalli A. The link between mental health, crime and violence. *New Ideas in Psychology.* 2020. No. 58. DOI: 10.1016/j.newideapsych.2020.100779
[9] Herasymchuk O. Aggression as an adaptive mechanism. *European humanities studies: State and Society*. 2025. Vol. 1. Issue 1. P. 119–135. DOI: 10.38014/ehs-ss.2025.1.09
[10] [10] Kobata, I., Fukuura, Y., Kaba, Y., & Shigematsu, Y. (2025). Situational Factors Impacting Harmful Behavior Towards Others Related to Mental Health in the Community and Their Associations: A Scoping Review Based on Systematic Reviews. *Healthcare.* Vol. 13. Issue 2. DOI: 10.3390/healthcare13020152
[11] Koch J., Hernandez-Pena L., Buades-Rotger M., Wagels L. A Historical Overview of Aggression Research: Theoretical Frameworks, Measurement Tools, and Future Directions. *Social Psychology.* 2025. DOI: 10.31234/osf.io/e9xrs_v1
[12] Kruglanski A. W., Ellenberg M., Szumowska E., Molinario E., Speckhard A., Leander N. P., Pierro A., Cicco G. D., Bushman B. J. Frustration–aggression hypothesis reconsidered: The role of significance quest. *Aggressive behavior.* 2023. Vol. 49. Issue 5. P. 445–468. DOI: 10.1002/ab.22092
[13] Lazarus R. S., Lazarus B. N. Passion and Reason: Making Sense of Our Emotions. New York : Oxford University Press, 2023. DOI: 10.1093/oso/9780195087574.001.0001
[14] Li R., Yang R., Huang M., Xia L.-X. The longitudinal effect of violent attitude on physical aggression and the underlying motivational mechanisms. *Personality and Individual Differences*. 2022. No. 188. DOI: 10.1016/j.paid.2021.111476
[15] Lorenz K. On Aggression. 2nd Edition. London : Routledge, 2021. 307 p. DOI: 10.4324/9781003209249
[16] Međedović J., Vujičić N. How dark is the personality of murderers? Psychopathy, Machiavellianism, and sadism in homicide offenders. *Personality and Individual Differences*. 2022. No. 197. DOI: 10.1016/j.paid.2022.111772
[17] Navas-Casado M. L., García-Sancho E., Salguero J. M. Associations between maladaptive and adaptive emotion regulation strategies and aggressive behavior: A systematic review. *Aggression and Violent Behavior*. 2023. No. 71. DOI: 10.1016/j.avb.2023.101845
[18] Pretorius L., Herbst A. G. Understanding client violence through social learning theory: A scoping review. *Social Sciences & Humanities Open*. 2025. No. 11. DOI: 10.1016/j.ssaho.2025.101513

[19] Refolo P., Ferracuti S., Grassi S., Raimondi C., Mercuri G., Zedda M., Aulino G., Spagnolo A. G., Oliva A. Ethical issues in the use of genetic predictions of aggressive behavior in the criminal justice system: a systematic review. *Frontiers in Genetick*. 2025. DOI: 10.3389/fgene.2025.1599750
[20] Tordjman S. Aggressive behavior: A language to be understoodLes comportements agressifs: un langage à comprendre. *L'Encéphale.* 2022. Vol. 48. Supplement 1. P. 4–13. DOI: 10.1016/j.encep.2022.08.007
[21] Тимошенко В. І. Агресивна поведінка: її сутність та причини. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2015. № 6 (164). С. 58–59. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0496d981-bc13-4b2b-8b9c-6431a59e64d0/content
[22] Tymoshenko V. I., Maksymov S. I., Makarenko L. O., Kravchenko O. S., Kravchenko S. S. Threats to human rights in a globalized world. *Amazonia Investiga.* 2021. No. 10 (39). P. 9–15. DOI: 10.34069/AI/2021.39.03.1
[23] Whiting D., Lichtenstein P., Fazel S. Violence and mental disorders: a structured review of associations by individual diagnoses, risk factors, and risk assessment. *The Lancet Psychiatry*. 2021. No. 8 (2). P. 150–161. DOI: 10.1016/S2215-0366(20)30262-5
[24] Wulandaria A. N., Nurhamida Y. Factors Causing Aggression Behavior Viewed from Psychology: A Literature Study. *International Journal of Research Publication and Reviews.* 2024. No. 5 (7). P. 2071–2082. DOI: 10.55248/gengpi.5.0724.1802
[25] Жаровська І. М. Агресивна поведінка в сучасному транзитивному суспільстві: філософсько-правові та теоретико-правові аспекти. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Серія «Юридичні науки».* 2023. № 13. С. 12–16. DOI: 10.32782/2616-7611-2023-13-02
[26] Zhong S., Yu R., Fazel S. Drug Use Disorders and Violence: Associations With Individual Drug Categories. *Epidemiol Rev.* 2020. No. 42 (1). P. 103–116. DOI: 10.1093/epirev/mxaa006

TYMOSHENKO Vira
Doctor of Law, Professor, Leading Research Fellow of the Research Laboratory on Forensic Support and Forensic Expertise of the Educational and Scientific Forensic Expertise Institute of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2947-5627;
KOROLCHUK Viktor
PhD in Law, Senior Research Fellow, Deputy Head of the Department of Organization of the Educational Process of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1104-3175

Psychological and Criminological Aspects of Aggression and Aggressiveness

Abstract. The problem of aggression and aggressiveness in the modern world is considered. Aggressive actions can be caused by social tension for any reason, individual, group and role frustration factors. All this is exacerbated in the conditions of war and corruption, which is currently taking place in Ukraine. This is the relevance of the article. Purpose: to clarify the social and natural determinants of aggressive behavior, to determine the causes of human aggressiveness and the possibilities of its neutralization. Methodological basis: systemic and historical approaches, as well as the formal-logical method, methods of induction and deduction, analysis and synthesis, the principle of reflection, according to which all mental phenomena are the result of a reflection of the surrounding world. The conclusions state that the main cause of aggression lies in the state of society, the material and spiritual conditions of people's existence. Aggression can be considered as an adaptive reaction that gives advantages to individual people. Control of aggression is also an adaptive reaction that has a selective advantage for people. Criminal aggression is realized in violent crime, which is characterized by cruelty (sadism), a high degree of audacity and cynicism, a ruthless and uncompromising attitude towards the victim of the crime. The scientific novelty lies in substantiating the idea that it is impossible to eliminate all factors of aggressive behavior. It can only be controlled to a certain extent, primarily through the use of punishment. The study of psychological, physiological, biochemical, hereditary, situational and other mechanisms of anger, hostility, violence and aggression provides scientists with ample opportunities for inventing ways to prevent criminal and deviant behavior and treat mental illnesses. This is the practical significance of the study.

Keywords: conflict; hostile emotions; frustration; depression; violence, anger; violent crime.

DOI: 10.33270/03263801.7
УДК 159.91:341.231.14

АДАМОВА Олена*
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та психології Міжнародного університету
65009, Фонтанська дорога 33, м. Одеса, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6389-1192

Репродуктивне здоров'я людини у стресових реаліях збройного конфлікту: психосоматичний та юридичний підходи

Анотація. Стаття присвячена аналізу впливу стресових реалій збройного конфлікту на репродуктивне здоров'я людини через інтеграцію психосоматичного та юридичного підходів. Збройні конфлікти супроводжують постійна тривога, психоемоційне навантаження, втрати й вимушена міграція, що спричиняє хронічний стрес і розвиток посттравматичного стресового розладу. Такі умови формують довготривале порушення адаптаційних механізмів організму, що позначається як на психічному, так і на соматичному рівнях. Це призводить до порушень ендокринної системи, дисбалансу гормонів та інших змін, що негативно впливають на репродуктивну функцію. Унікальність дослідження полягає в поєднанні психосоматичного підходу, який вивчає зв'язок між хронічним стресом, рівнем кортизолу та функціонуванням репродуктивної системи, та юридичного аналізу, що акцентує на захисті репродуктивних прав. Встановлено, що зниження рівня кортизолу через виснаження адаптаційних резервів організму є важливим маркером посттравматичного стресового розладу й потребує комплексної нейрогормональної терапії та психологічної підтримки. У межах цього підходу репродуктивне здоров'я постає не лише як медична, а і як соціально зумовлена та правова категорія. В юридичному аспекті важливого значення набуває забезпечення доступу до медичних послуг, зокрема репродуктивної медицини, навіть у кризових умовах війни. Проаналізовано національні й міжнародні нормативно-правові акти, такі як Женевська конвенція, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) і резолюція Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй № 1325 «Жінки, мир, безпека», у яких держави зобов'язують забезпечувати право на репродуктивне здоров'я. У статті увагу зосереджено на важливості міждисциплінарного підходу, що дає змогу не лише глибше зрозуміти вплив війни на репродуктивне здоров'я, а й розробити ефективні стратегії підтримки постраждалих. Інтеграція психосоматичних методів, медико-психологічних і правових заходів може сприяти пришвидшенню реабілітації осіб, які зазнали негативного впливу стресових факторів війни.

Ключові слова: репродуктивне здоров'я людини; репродуктивні права; хронічний стрес; посттравматичний стресовий розлад; психосоматичний підхід; юридичний підхід; збройний конфлікт.

Історія статті:
Отримано: 23.03.2026
Прийнято: 21.04.2026
Опубліковано: 29.05.2026

Рекомендоване посилання:
Адамова О. Репродуктивне здоров'я людини у стресових реаліях збройного конфлікту: психосоматичний та юридичний підходи. *Юридична психологія.* 2026. № 1 (38). С. 64–70. DOI: 10.33270/03263801.7

*Відповідальний автор

© Адамова О., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Збройний конфлікт і пов'язані з ним стресові фактори значно впливають на репродуктивне здоров'я людини, що актуалізує використання комплексного міждисциплінарного підходу до аналізу цієї проблеми. Наслідки військових дій, примусова міграція, втрата близьких і постійна психологічна напруга сприяють розвитку психосоматичних порушень, таких як хронічна тривожність, депресія, безсоння та інші розлади, які негативно впливають на репродуктивну систему людини. Дослідження засвідчують, що хронічний стрес може провокувати ускладнення, наприклад у вагітних: підвищення ризику передчасних пологів, порушення плацентарної функції та негативний вплив на розвиток плода, що потребує розроблення ефективних підходів до медико-правового захисту (Ruehlmann, Sammallahti, & Hidalgo, 2023).

На законодавчому рівні питання забезпечення репродуктивного здоров'я в умовах війни врегульовує низка як національних, так і міжнародних нормативно-правових актів. В Україні Конституція (стаття 49) гарантує право громадян на охорону здоров'я, зокрема доступ до медичних послуг[1]. У Законі України «Про охорону дитинства» увагу зосереджено на важливості захисту здоров'я матері й дитини[2] На міжнародному рівні у Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) передбачено зобов'язання держав забезпечувати доступ до медичних послуг, зокрема репродуктивних, навіть під час кризових ситуацій[3]. У сучасних реаліях війни ці нормативні положення набувають особливого значення, оскільки військові дії та пов'язані з ними соціально-економічні потрясіння зумовлюють нові виклики для реалізації цих прав.

Метою статті є дослідження впливу стресових реалій збройного конфлікту на репродуктивне здоров'я людини з огляду на психосоматичний та юридичний підходи. Зокрема, проаналізовано, як хронічний стрес і посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) впливають на репродуктивну функцію через механізми зміни рівня кортизолу, що може як підвищуватися у відповідь на гострий стрес, так і знижуватися в процесі тривалого виснаження адаптаційних резервів організму. У дослідженні з'ясовано взаємозв'язок між психоемоційним станом, гормональним балансом і фізіологічними виявами репродуктивної системи, а також виокремлено потребу в юридичному забезпеченні репродуктивних прав у кризових умовах війни.

У сучасних наукових дослідженнях і публікаціях висвітлено значний вплив стресу, спричиненого збройними конфліктами, на репродуктивне здоров'я людини. Як зауважує О. Нідельчук (2024), хронічний стрес в умовах війни може призводити до порушень репродуктивної системи, оскільки є предиктором розвитку й погіршення перебігу репродуктивних розладів у вигляді порушень менструального циклу, безпліддя, а також проблем з вагітністю, таких як затримка розвитку плода або його неправильний розвиток. Це засвідчує потребу у своєчасній діагностиці й ефективній стратегії корекції хронічного стресу з використанням нейрогормональної терапії та психологічної допомоги (Nidelchuk, 2024, p. 57).

У дослідженні, опублікованому в міжнародному науковому журналі «The Lancet», зазначено, що збройні конфлікти значно впливають на фізичне і психічне здоров'я жінок і дітей, зокрема через підвищення рівня стресу, який зумовлює психічні порушення (депресія, тривожні розлади, ПТСР) і може призвести до порушень репродуктивної функції. Такі стани спричиняють підвищений ризик ускладнень під час вагітності, а саме: передчасні пологи, викидні, проблеми з розвитком плода й порушення плацентарної функції (Bendavid et al., 2021).

Огляд літератури

Зв'язок між психічним здоров'ям і репродуктивною функцією людини досліджують у галузі сучасної психосоматичної медицини. А. Левінські, М. Брзозовська (2022) стверджують, що стрес, особливо хронічний, і посттравматичний стресовий розлад є важливими чинниками, що спричиняють порушення репродуктивного здоров'я. У жінок стрес пов'язаний з проблемами овуляції, гормональними дисбалансами й розвитком синдрому полікістозних яєчників; у чоловіків – зі зниженням рівня тестостерону, погіршенням якості сперми й еректильною дисфункцією. Отже, стресові стани впливають на репродуктивну функцію, підвищуючи рівень кортизолу та знижуючи активність гонадотропних гормонів (Lewinski, & Brzozowska, 2022, p. 95).

В Оксфордському посібнику з перинатальної психології зазначено, що, згідно із сучасними нейробіологічними дослідженнями(Glover, 2015), жінки з ПТСР мають вищий ризик викиднів, передчасних пологів і проблем у розвитку плода, особливо в умовах збройного конфлікту. Також, з огляду на гендерні особливості психосоматичних реакцій, чоловіки частіше схильні до еректильної дисфункції, а жінки – до психогенних болів і дисменореї. Посттравматичний стресовий розлад, що часто виникає в осіб, які пережили бойові дії, сприяє порушенню репродуктивного здоров'я (Ayers, & Ford, 2016, p. 182).

[1] Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 9254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text

[2] Про охорону дитинства : Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text

[3] Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок : міжнар. док. від 18 груд. 1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text

У дослідженні з юриспруденції, яке присвячене тлумаченню міжнародного гуманітарного права щодо гарантування абортів та інших послуг у сфері статевого та репродуктивного здоров'я під час збройного конфлікту, К. Зампас, Р. Браун та О. Афулуке (2024) зауважують, що захист репродуктивних прав у кризових ситуаціях є важливим завданням для міжнародного та національного правового поля (Zampas, Brown, & Afulukwe, 2024, p. 31).

Отже, проаналізувавши низку сучасних досліджень, можна стверджувати, що вони засвідчують посилений уплив стресових реалій збройного конфлікту на репродуктивне здоров'я людини. Хронічний стрес і ПТСР призводять до значних дисфункцій репродуктивної системи у жінок і чоловіків, зокрема гормонального дисбалансу, безпліддя, ускладнення вагітності й порушень функції плаценти. Також ідеться про підвищення рівня кортизолу у відповідь на стрес. Але, на нашу думку, рівень кортизолу може й знижуватися в процесі тривалого виснаження стресових механізмів, що впливає на активність гонадотропних гормонів. В юридичному аспекті дослідники зосереджують увагу на важливості забезпечення доступу до репродуктивних послуг навіть у кризових ситуаціях, що підтверджує потребу в інтеграції психоматичного та юридичного підходів для розв'язання цієї проблематики.

Матеріали та методи

Міждисциплінарний підхід, який поєднує юридичний і психосоматичний аналіз, є надзвичайно важливим для розв'язання проблем, пов'язаних із впливом війни на репродуктивне здоров'я всіх категорій населення. Він дає змогу не лише оцінити масштаби цього явища, а й з'ясувати складні взаємозв'язки між психологічними травмами, хронічним стресом і фізіологічними порушеннями. Постійна тривога та психоемоційне навантаження спричиняють порушення роботи ендокринної системи, що може призводити до репродуктивних дисфункцій як у чоловіків, так і у жінок. Такий підхід сприяє розробленню цілісних стратегій, які передбачають надання психологічної підтримки, забезпечення доступу до медичних послуг та юридичного захисту. Крім того, інтеграція знань із психосоматики та права сприяє створенню умов для реабілітації осіб, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, з огляду на їхні індивідуальні потреби. Методами дослідження є аналіз та узагальнення результатів наукових розвідок.

Результати й обговорення

Хронічний стрес і посттравматичний стресовий розлад можуть призводити до значних змін у функціонуванні репродуктивної системи людини через механізми, пов'язані з рівнем кортизолу. Відомо, що кортизол, як основний гормон стресу, зазвичай підвищується у відповідь на гострий стрес, проте в процесі тривалого виснаження адаптаційних резервів організму його рівень може знижуватися, що також негативно впливає на репродуктивну функцію.

Р. Єгуда (2001) зазначає, що тривалий вплив стресу може призводити до дисрегуляції гіпоталамо-гіпофізарно-надниркової осі (ГГН осі), що, своєю чергою, впливає на рівні кортизолу в організмі. Зокрема, у пацієнтів з ПТСР спостерігається як підвищений, так і знижений рівень кортизолу залежно від стадії та хронічності розладу, що свідчить про виснаження адаптаційних механізмів організму (Yehuda, 2001, p. 41).

Крістін Хейм (2008) та її колеги вивчали вплив ранніх травматичних подій на гормональну регуляцію стресу в дорослому віці. На думку вчених, особи, які зазнали травм у дитинстві, мають змінену реактивність ГГН осі, що може виявлятися як у підвищених, так і в знижених рівнях кортизолу у відповідь на стресові стимули. Тому, оцінюючи вплив стресу на репродуктивне здоров'я, слід зважати на індивідуальну історію пацієнта. Водночас підвищений рівень кортизолу є важливим фактором ризику щодо ранніх утрат вагітності (Nepomnaschy et al., 2006, p. 3938).

У межах експериментального дослідження встановлено зв'язок між рівнем кортизолу й вираженістю симптомів ПТСР: нижчі рівні кортизолу асоціюються з більш вираженими симптомами розладу. Зокрема, доведено, що особливістю осіб з цим розладом є поєднання низького базального рівня кортизолу та підвищеного рівня катехоламінів (Vasylevskyi et al., 2023, p. 123; Zoladz, & Diamond, 2013).

Згідно з іншим дослідженням, після впливу травми пацієнти з ПТСР мають низький рівень глюкокортикоїдів. У науковій статті про зміни в ендокринній системі чоловіків з ПТСР, отриманим унаслідок бойової травми, наведено дані про зміни гормонального фону. Зокрема, було виявлено хронічну гіперсекрецію кортикотропін-рилізинг-гормону, що призводило до зниженого рівня кортизолу. Це явище вважають парадоксальним, оскільки зазвичай стрес асоціюється з підвищенням рівня кортизолу (Lurin, 2023, p. 69).

З'ясовано, що дисрегуляція ГГН осі зумовлює зниження рівня кортизолу через адаптаційне виснаження резервів організму в процесі тривалого стресу. Знижений рівень кортизолу під час упливу психологічної травми спричиняє розвиток ПТСР. Встановлено, що екзогенне введення гідрокортизону може знизити ризик ПТСР (Lurin, 2023, p. 70-71).

Отже, хронічний стрес і ПТСР можуть бути пов'язані зі зниженням рівня кортизолу. Виснаження адаптаційних резервів організму в умовах хронічного стресу може спричиняти зниження рівня кортизолу, що призводить до дисрегуляції гіпоталамо-гіпофізарно-надниркової осі. Оскільки кортизол взаємодіє з іншими

гормонами, що регулюють репродуктивну функцію, це може впливати на репродуктивне здоров'я.

Дослідження підтверджують, що у пацієнтів з ПТСР спостерігається знижений рівень кортизолу, що суперечить поширеній думці про підвищення цього гормону під час стресу. З огляду на це, розроблення терапевтичних утручань для осіб з ПТСР потребує врахування індивідуальних особливостей гормональної регуляції, особливо в контексті збереження та відновлення репродуктивного здоров'я.

З юридичної позиції, забезпечення репродуктивних прав у кризових умовах війни є надзвичайно важливим. Міжнародне гуманітарне право та національні законодавства мають гарантувати доступ до медичних послуг, зокрема репродуктивну допомогу, навіть у складних умовах (забезпечення доступу до контрацепції, безпечних абортів, підтримка під час вагітності й пологів). Недотримання цих прав може призводити до серйозних наслідків для здоров'я населення, особливо вразливих груп, таких як жінки та діти.

У контексті збройного конфлікту особливої актуальності набуває захист від сексуального насильства, яке може негативно впливати на репродуктивне здоров'я. Жертви такого насильства потребують негайної медичної та психологічної допомоги, а також юридичного захисту. Міжнародні організації, такі як Організація Об'єднаних Націй (ООН) і Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), розробили рекомендації щодо надання допомоги постраждалим від сексуального насильства в умовах конфлікту. Проте основними перешкодами для їх упровадження на практиці є нестабільна ситуація й обмежені ресурси.

Правовий захист репродуктивного здоров'я в умовах війни є також надзвичайно важливим й актуальним питанням. Згідно із міжнародним правом, держави зобов'язані гарантувати охорону здоров'я навіть під час збройних конфліктів. Зокрема, Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (стаття 27)[1] та Конвенція ООН про права дитини[2] зобов'язують держави-учасниці захищати право на життя й здоров'я жінок і дітей. Резолюція 1325 Ради Безпеки ООН «Жінки, мир, безпека» також акцентує на потребі в забезпеченні захисту жінок і дівчат у зонах конфлікту.

В Україні нормативно-правова база в цій сфері, окрім положень Конституції України, містить закони «Основи законодавства України про охорону здоров'я»[3] і «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»[4]. У відповідь на виклики війни були запроваджені додаткові заходи для розширення доступу до медичних послуг, зокрема репродуктивної медицини, для жінок і дітей. Однак значною перешкодою є руйнування медичної інфраструктури та логістичні труднощі, через що вразливі категорії населення позбавлені можливості отримувати медичну допомогу.

Потреба в посиленні правового регулювання для гарантування компенсацій за втрату репродуктивного здоров'я внаслідок стресових і травматичних обставин війни є очевидною. Важливим напрямом у цьому контексті є розроблення державних програм, які забезпечать психологічну й медичну підтримку постраждалим. Створення спеціалізованих центрів для надання комплексної допомоги жертвам війни, а також законодавчі ініціативи, спрямовані на відновлення репродуктивних прав, такі як фінансування процедур штучного запліднення, є ключовими заходами для розв'язання цієї проблеми (Onyshko, & Parasiuk, 2023, p. 120).

Розроблення медико-юридичних рекомендацій для поліпшення репродуктивного здоров'я осіб, постраждалих від війни, має враховувати інтеграцію психосоматичної підтримки в систему охорони здоров'я. Відповідно до рекомендацій ВООЗ, зокрема протоколів управління стресом в умовах кризових ситуацій, та результатів сучасних досліджень українських учених щодо психічного здоров'я в умовах воєнного конфлікту, які аналізують уплив війни на різні групи населення (Pyholenko, Pyholenko, & Kuksa, 2023, p. 243), слід упроваджувати спеціалізовані програми для осіб, які пережили психоемоційне травмування.

У процесі розроблення програм правового захисту жертв війни важливо враховувати їхні репродуктивні потреби. Наприклад, Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» може бути використаний як основа для внесення змін, що гарантуватимуть компенсації за шкоду репродуктивному здоров'ю[5]. Програми реабілітації мають передбачати фінансування процедур штучного запліднення для осіб, які втратили можливість природного зачаття внаслідок бойових дій або стресу.

[1] Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни : міжнар. док. від 12 серп. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#text

[2] Конвенція про права дитини : міжнар. док. від 20 листоп. 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

[3] Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листоп. 1992 р. № 2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text

[4] Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовт. 2014 р. № 1706-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text

[5] Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 8 верес. 2005 р. № 2866-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text

Співпраця між державними органами, громадськими організаціями та міжнародними інституціями є ключовою для покращення доступу до медичних та юридичних послуг. Наприклад, програми ООН, зокрема UNFPA[1], уже надають допомогу в Україні, пропонуючи психологічну підтримку, медичні послуги й засоби контрацепції в регіонах, постраждалих від війни, що підтверджують звіти організації, які можна знайти на офіційному сайті UNFPA.

Однією з основних рекомендацій є створення інтегрованих реєстрів осіб, які потребують допомоги у сфері репродуктивного здоров'я. Такий підхід відповідає вимогам законодавства щодо захисту персональних даних, зокрема Закону України «Про захист персональних даних», і надасть можливість ефективніше координувати взаємодію між медичними закладами та соціальними службами.

Упровадження медико-юридичних рекомендацій у практичну діяльність має передбачати систему навчання фахівців – юристів, лікарів і психологів, – що сприятиме підвищенню їх обізнаності щодо механізмів психосоматичних розладів і специфіки їх правового регулювання. Навчальні програми можуть бути розроблені на основі європейського досвіду, зокрема освітніх проєктів Європейської асоціації репродуктивної медицини[2].

Висновки

Дослідження впливу стресових реалій збройного конфлікту на репродуктивне здоров'я людини в межах психосоматичного та юридичного підходів засвідчують складність цього явища. Встановлено, що хронічний стрес, а також посттравматичний стресовий розлад негативно впливають на репродуктивну функцію людини, зокрема через зміни в гормональному фоні. Рівень кортизолу, як важливий маркер стресу, зумовлює різні патерни поведінки залежно від тривалості стресової ситуації. У короткостроковій перспективі підвищення кортизолу може бути відповіддю організму на гострий стрес, однак у разі хронічного стресу чи ПТСР відбувається зниження рівня кортизолу, що свідчить про виснаження адаптаційних резервів організму. Ці гормональні зміни можуть впливати на репродуктивну функцію через порушення в роботі яєчників, сперматогенезу й інших фізіологічних процесів, що значно знижує здатність до зачаття та погіршує стан репродуктивної системи загалом.

Одним із ключових аспектів є психосоматичний уплив, коли стрес не лише психологічно, а й фізіологічно впливає на організм, створюючи порушення в роботі репродуктивної системи. Це також підтверджує наявність різноманітних фізіологічних симптомів, таких як дисбаланс гормонів, проблеми овуляції у жінок, якість сперми й еректильна дисфункція у чоловіків, безпліддя. У вагітних це пов'язано з ризиком передчасних пологів і порушенням розвитку плода, що потребує діагностики, нейрогормональної терапії та психологічної підтримки для збереження репродуктивного здоров'я.

Крім застосування психосоматичного підходу, розв'язання цієї проблеми потребує вивчення її соціально-правових аспектів. Згідно з результатами дослідження, збройні конфлікти зумовлюють особливі юридичні виклики, зокрема у сфері забезпечення репродуктивних прав осіб, які постраждали від війни. Захист прав таких осіб потребує комплексних юридичних заходів, зокрема надання медичних послуг, а також реабілітаційних програм, що передбачають як фізичну, так і психологічну підтримку.

Слід зосередитися на розвитку спеціалізованих правових норм, які б забезпечували захист репродуктивних прав жінок і чоловіків в умовах війни. Наявність правових гарантій для осіб, що пережили травми війни, є важливою складовою комплексного підходу до розв'язання проблем репродуктивного здоров'я в кризових ситуаціях, що передбачає не лише надання медичної допомоги, а й застосування юридичних заходів з метою компенсації втрати репродуктивної здатності через бойові дії чи стрес. Важливою є також підтримка міжнародних організацій, які допомагають у реалізації такої допомоги, оскільки війна зазвичай ускладнює доступ до медичних і правових послуг на національному рівні. Успішне вирішення цих питань потребує взаємодії між медичними установами, соціальними службами й правовими інститутами для забезпечення належної допомоги постраждалим.

Отже, результати дослідження засвідчують, що підходи до розв'язання проблем репродуктивного здоров'я в умовах збройного конфлікту мають бути комплексними й міждисциплінарними, з огляду на психосоматичні та юридичні аспекти.

Подяки

Немає.

Фінансування

Дослідження не фінансувалося.

Конфлікт інтересів

Немає.

[1] *United Nations Population Fund :* [site]. URL: https://ukraine.unfpa.org/uk

[2] *European Society of Human Reproduction and Embryology :* [site]. URL: https://www.eshre.eu/

References

[1] Ayers, S., & Ford, E. (2016). Post-traumatic stress during pregnancy and the postpartum period. *Oxford Handbook of Perinatal Psychology* (pp. 182-200). A. Wenzel (Ed.). Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199778072.013.18

[2] Bendavid, E., Boerma, T., Akseer, N., Langer, A., Malembaka, E.B., Okiro, E.A., & Wise, P.H. (2021). The effects of armed conflict on the health of women and children. *Lancet*, 397(10273), 522-532. DOI: 10.1016/S0140-6736(21)00131-8

[3] Glover, V. (2015). Prenatal stress and its effects on the fetus and the child: possible underlying biological mechanisms. *Advances in Neurobiology*, 10, 269-283. DOI: 10.1007/978-1-4939-1372-5_13

[4] Heim, C., Mletzko, T., Purselle, D., Musselman, D.L., & Nemeroff, C.B. (2008). The dexamethasone/corticotropin-releasing factor test in men with major depression: role of childhood trauma. *Biological psychiatry*, 63(4), 398-405. DOI: 10.1016/j.biopsych.2007.07.002

[5] Lewinski, A., & Brzozowska, M. (2022). Female infertility as a result of stress-related hormonal changes. *Gynecological and Reproductive Endocrinology & Metabolism,* 3-2, 94-98. DOI: 10.53260/grem.22302035

[6] Lurin, I.A., Seliukova, N.Yu., Koreneva, Ye.M., Boiko, M.O., Misiura, K.V., Nehoduiko, V.V. (2023). The Changes in the Endocrine System of Men with Post-Traumatic Stress Disorder Due to Combat Operations. *Problems of Endocrine Pathology,* 4, 66-75. DOI: 10.21856/j-PEP.2023.4.08

[7] Nepomnaschy, P.A., Welch, K.B., McConnell, D.S., Low, B.S., Strassmann, B.I., & England, B.G. (2006). Cortisol levels and very early pregnancy loss in humans. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 103(10), 3938-3942. DOI: 10.1073/pnas.0511183103

[8] Nidelchuk, O.V. (2024). Chronic Stress in Wartime and Reproductive Health: The Experience of Neurohormonal Correction in Obstetrician-Gynecologist Clinical Practice. *Medical aspects of women's health,* 2(154), 56-61. Retrieved from https://mazg.com.ua/ua/archive/2024/2%28154%29/pages-56-61/

[9] Onyshko, O., & Parasiuk, V. (2023). Reproductive rights and guarantees for their protection in Ukraine and European countries. *Analytical and comparative legal studies,* 5, 120-128. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.02.20

[10] Pyholenko, I.V., Pyholenko, Yu.A., & Kuksa, K.M. (2023). The influence of military conflict on the mental health of Ukrainians. *Habitus,* 45, 243-248. DOI: 10.32782/2663-5208.2023.45.40

[11] Ruehlmann, K.A., Sammallahti, S., & Hidalgo, C.A.P. (2023). Epigenome-wide meta-analysis of prenatal maternal stressful life events and newborn DNA methylation. *Molecular Psychiatry,* 28, 5090-5100. DOI: 10.1038/s41380-023-02010-5

[12] Vasylevskyi, V., Hlahovych, V., Liutianska, N., Koval, R., Plavkov, O., Charniuk, D., & Soputniak, M. (2023). Medical-Biological and Socio-Economic Impact of Post-Traumatic Stress Disorder on the Population in the Conditions of Hostilities. *Medical science of Ukraine*, 19(2), 122-131. DOI: 10.32345/2664-4738.2.2023.16.

[13] Yehuda, R. (2001). Biology of posttraumatic stress disorder. *The Journal of clinical psychiatry*, 62(17), 41-46. Retrieved from https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/11495096/

[14] Zampas, C., Brown, R., & Afulukwe, O. (2024). Interpreting international humanitarian law to guarantee abortion and other sexual and reproductive health services in armed conflict. *Health and human rights,* 26(1), 31-43. Retrieved from https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC11197860/

[15] Zoladz, P.R., & Diamond, D.M. (2013). Current status on behavioral and biological markers of PTSD: a search for clarity in a conflicting literature. *Neuroscience and biobehavioral reviews*, 37(5), 860-895. DOI: 10.1016/j.neubiorev.2013.03.024

Список використаних джерел

[1] Ayers S., Ford E. Post-traumatic stress during pregnancy and the postpartum period. *Oxford Handbook of Perinatal Psychology* / A. Wenzel (Ed.). Oxford : Oxford University Press, 2016. P. 182–200. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199778072.013.18

[2] Bendavid E., Boerma T., Akseer N., Langer A., Malembaka E. B., Okiro E. A., Wise P. H. The effects of armed conflict on the health of women and children. *Lancet.* 2021. No. 397 (10273). P. 522–532. DOI: 10.1016/S0140-6736(21)00131-8

[3] Glover V. Prenatal stress and its effects on the fetus and the child: possible underlying biological mechanisms. *Advances in Neurobiology*. 2015. No. 10. P. 269–283. DOI: 10.1007/978-1-4939-1372-5_13

[4] Heim C., Mletzko T., Purselle D., Musselman D. L., Nemeroff C. B. The dexamethasone/corticotropin-releasing factor test in men with major depression: role of childhood trauma. *Biological psychiatry.* 2008. No. 63 (4). P. 398–405. DOI: 10.1016/j.biopsych.2007.07.002

[5] Lewinski A., Brzozowska M. Female infertility as a result of stress-related hormonal changes. *Gynecological and Reproductive Endocrinology & Metabolism.* 2022. No. 3-2. P. 94–98. DOI: 10.53260/grem.22302035

[6] Лурін І., Селюкова Н., Коренєва Є., Бойко М., Місюра К., Негодуйко В. Зміни в ендокринній системі чоловіків з посттравматичним стресовим розладом, отриманим внаслідок бойової травми. *Проблеми ендокринної патології.* 2023. № 4. С. 66–75. DOI: 10.21856/j-PEP.2023.4.08

[7] Nepomnaschy P. A., Welch K. B., McConnell D. S., Low B. S., Strassmann B. I., England B. G. Cortisol levels and very early pregnancy loss in humans. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. 2006. No. 103 (10). P. 3938–3942. DOI: 10.1073/pnas.0511183103
[8] Нідельчук О. В. Хронічний стрес в умовах війни та репродуктивне здоров'я: досвід нейрогормональної корекції в клінічній практиці акушера-гінеколога. *Медичні аспекти здоров'я жінки.* 2024. № 2 (154). С. 56–61. URL: https://mazg.com.ua/ua/archive/2024/2%28154%29/pages-56-61/
[9] Онишко О., Парасюк В. Репродуктивні права та гарантії їх забезпечення в Україні та в країнах Європи. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 5. С. 120–128. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.02.20
[10] Пиголенко І. В., Пиголенко Ю. А., Кукса К. М. Вплив воєнного конфлікту на психічне здоров'я українців. *Габітус.* 2023. № 45. С. 243–248. DOI: 10.32782/2663-5208.2023.45.40
[11] Ruehlmann K. A., Sammallahti S., Hidalgo C. A. P. Epigenome-wide meta-analysis of prenatal maternal stressful life events and newborn DNA methylation. *Molecular Psychiatry.* 2023. No. 28. P. 5090–5100. DOI: 10.1038/s41380-023-02010-5
[12] Василевський В., Глагович В., Лютянська Н., Коваль Р., Плавков О., Чарнюк Д., Сопутняк М. Медико-біологічний та соціально-економічний вплив посттравматичного стресового розладу на населення в умовах бойових дій. *Медична наука України.* 2023. № 19 (2). С. 122–131. DOI: 10.32345/2664-4738.2.2023.16.
[13] Yehuda R. Biology of posttraumatic stress disorder. *The Journal of clinical psychiatry.* 2001. No. 62 (17). P. 41–46. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/11495096/
[14] Zampas C., Brown R., Afulukwe O. Interpreting international humanitarian law to guarantee abortion and other sexual and reproductive health services in armed conflict. *Health and human rights.* 2024. No. 26 (1). P. 31–43. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC11197860/
[15] Zoladz P. R., Diamond D. M. Current status on behavioral and biological markers of PTSD: a search for clarity in a conflicting literature. *Neuroscience and biobehavioral reviews.* 2013. No. 37 (5). P. 860–895. DOI: 10.1016/j.neubiorev.2013.03.024

ADAMOVA Olena
PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology of International University
65009, Fontanska doroga 33, Odesa, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6389-1192

Human Reproductive Health in the Stressful Realities of Armed Conflict: Psychosomatic and Legal Approaches

Abstract. The article is devoted to analyzing the impact of the stress realities of armed conflict on human reproductive health through the integration of psychosomatic and legal approaches. Armed conflicts are accompanied by constant anxiety, psycho-emotional stress, losses, and forced migration, which cause chronic stress and the development of post-traumatic stress disorder. Such conditions result in long-term disruptions of the body's adaptive mechanisms, affecting both mental and somatic levels. This, in turn, causes dysfunctions of the endocrine system, hormonal imbalance, and other changes that negatively affect reproductive function. The originality of the study lies in the combination of a psychosomatic approach, which examines the relationship between chronic stress, cortisol levels, and the functioning of the reproductive system, and legal analysis, which focuses on the protection of reproductive rights. It is demonstrated that a decrease in cortisol levels due to the exhaustion of the body's adaptive reserves is an important marker of post-traumatic stress disorder and requires comprehensive neurohormonal therapy and psychological support. Such an approach makes it possible to consider reproductive health not only as a medical issue but also as a socially conditioned and legal category. The legal dimension emphasizes the necessity of ensuring access to medical services, including reproductive healthcare, even under the crisis conditions of war. The study analyzes national and international legal instruments, such as the Geneva Conventions, the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW), and United Nations Security Council Resolution No. 1325, which obligate states to guarantee the right to reproductive health. The article demonstrates the importance of an interdisciplinary approach that allows not only for a deeper understanding of the impact of war on reproductive health but also for the development of effective support strategies for affected individuals. The integration of psychosomatic methods, medical and psychological interventions, and legal measures may contribute to accelerating the rehabilitation of persons who have experienced the negative effects of war-related stress factors.

Keywords: human reproductive health; reproductive rights; chronic stress; post-traumatic stress disorder; psychosomatic approach; legal approach; armed conflict.

DOI: 10.33270/03263801.8
УДК 340+347.9

ВАНДЖУРАК Роман*
доктор філософії в галузі права, старший науковий співробітник відділу проблем публічного права Науково-дослідного інституту публічного права
03035, вул. Г. Кірпи, 2А, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8474-2276;
КУШАКОВА-КОСТИЦЬКА Наталія
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, провідний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України
01024, вул. Пилипа Орлика, 3, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1116-4751

Вплив цифрових технологій на судову дискрецію (на прикладі застосування штучного інтелекту)

Анотація. У статті досліджено особливості здійснення судового розсуду в умовах розвитку та впровадження сучасних цифрових технологій. Зокрема, проаналізовано проблематику, пов'язану з перевагами та ризиками застосування штучного інтелекту в системі судочинства. Актуальність зазначеної проблематики зумовлена, з одного боку, масштабністю цифровізації життєдіяльності сучасного суспільства, а з іншого – суперечливістю поглядів представників юридичної науки та практики щодо застосування штучного інтелекту під час підготовки дискреційних процесуальних рішень. Мета пропонованої статті полягає у вирішенні окреслених суперечностей, а також визначенні шляхів і засобів раціоналізації застосування штучного інтелекту в правосудді. Встановлено, що однією з головних перешкод на шляху впровадження систем штучного інтелекту в царину судочинства є так званий «ефект чорної скрині», що ускладнює досягнення належної міри прозорості й обґрунтованості судових рішень, прийнятих з використанням таких систем. Обґрунтовано, що дієвим методологічним засобом подолання цієї перешкоди може слугувати логічне моделювання базових принципів функціональної організації штучного інтелекту. Аргументовано, що на базі систем штучного інтелекту можуть бути змодельовані лише ті аспекти дискреції, що мають формально-алгоритмічний характер. Тому дискреція має залишатися прерогативою людини із застосуванням штучного інтелекту як інструменту, а не як суб'єкта правосуддя. Саме на таких засадах запропоновано дослідити питання щодо меж використання штучного інтелекту в правозастосовній діяльності, безвідносно до того, у якому саме з її компонентів він використовується. Практична значущість отриманих результатів полягає в їхній спрямованості на мінімізацію ризиків застосування систем штучного інтелекту в правосудді та посилення конструктивного ефекту такого застосування.

Ключові слова: правове регулювання технологій; правосуддя; суддівський розсуд; інформаційні технології; штучний інтелект; експертні системи; межі застосування штучного інтелекту; правосвідомість судді; внутрішнє переконання.

Історія статті:
Отримано: 25.03.2026
Прийнято: 28.04.2026
Опубліковано: 29.05.2026

Рекомендоване посилання:
Ванджурак Р., Кушакова-Костицька Н. Вплив цифрових технологій на судову дискрецію (на прикладі застосування штучного інтелекту). *Юридична психологія.* 2026. № 1 (38). С. 71–82. DOI: 10.33270/03263801.8

*Відповідальний автор

© Ванджурак Р., Кушакова-Костицька Н., 2026.
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Стрімкий розвиток інформаційних технологій (зокрема тих, що функціонують на базі штучного інтелекту (ШІ)) та їх проникнення практично в усі сфери людського життя актуалізували цілком закономірну потребу в правовій регламентації їх використання. З огляду на це, 2 лютого 2024 року Європейська Рада ухвалила «Закон про штучний інтелект»[1], який був ухвалений Європейським парламентом 13 березня 2024 року та опублікований 12 липня 2024 року. Він набув чинності 2 серпня 2024 року, попри те, що більшість його положень застосовуватимуться після дворічного перехідного періоду, за винятком окремих норм, що почнуть діяти через 6 або 12 місяців.

Попри транскордонний характер дії більшості положень зазначеного закону, їх було взято за нормативну основу Стратегії цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2024 року № 1351-р[2]. Передбачувана цією Стратегією інноваційна діяльність охоплює також і судові інституції, адже штучний інтелект має значний потенціал для підвищення ефективності здійснення правосуддя. Отже, штучний інтелект успішно інкорпорувався в цю галузь і нині активно використовується у правозастосовній діяльності.

Водночас наукова спільнота дедалі частіше висловлює застереження щодо потенційних наслідків його застосування. Це стосується не лише ефективності надання правових послуг, а й здатності штучного інтелекту негативно впливати на процес прийняття судових рішень (дискреційної діяльності). Через масштабність цієї проблеми сформувалася практично одностайна переконаність науковців і практиків у необхідності нівелювання цього небажаного впливу у спосіб законодавчого врегулювання.

Розробленню механізмів такого врегулювання перешкоджає передусім брак концептуальної єдності щодо доцільності й меж використання штучного інтелекту в процесі здійснення судової дискреції. Суперечливість цих питань підтверджує, що розв'язання проблеми потребує фундаментального аналізу у філософсько-правовій площині.

Отже, мета дослідження полягає у з'ясуванні впливу цифрових технологій на судову дискрецію та можливостей раціонального застосування штучного інтелекту у сфері здійснення правосуддя.

Матеріали та методи

У сучасній науковій літературі наявна значна кількість праць, присвячених проблематиці використання інформаційних технологій у сфері юриспруденції загалом і правозастосуванні зокрема. Зокрема, вагомий внесок у розроблення цього напряму здійснили такі науковці, як О. Балацька (2025), Я. Берназюк (2024, 2025), О. Бессонов (2025), Д. Бєлов (2023), М. Бєлова (2023), С. Глесс (2020), В. Деркач (2025), С. Крушинський (2025), Ф. Маймур (2025), М. Мелянчук (2025), О. Мельник (2025), О. Никон (2024), О. Плесканка (2023), В. Свірневська (2026), В. Ткаченко (2025), Дж. Торнтон (2016), М. Шерер (2019), Н. Шишка (2021) та багато інших.

Проте слід зауважити, що в таких дослідженнях увагу здебільшого зосереджено на питаннях цифровізації та застосування штучного інтелекту в системі функціонування різних галузей судочинства, натомість бракує досліджень в аспекті впливу штучного інтелекту саме на здійснення дискреційних повноважень суб'єктів правозастосування (зокрема, суддів). На рівні філософсько-правового аналізу такі розвідки досі не здійснювалися. Проблематика статті є актуальною з позиції сучасних викликів щодо юридичної науки й практики.

Методологічну основу роботи становили класичні й сучасні підходи до вивчення феномену процесуальної дискреції у правозастосуванні. У процесі дослідження застосовано комплекс філософських, загальнонаукових і спеціальних методів. Зокрема, під час вивчення стану наукового опрацювання досліджуваної теми й оцінювання сучасних концепцій правозастосовного розсуду використано метод логіко-критичного аналізу. Дослідження інноваційних змін у нормативному регулюванні й процедурних аспектах судового розсуду у вітчизняній правозастосовній системі в межах європейської та світової судової практики ґрунтувалося на застосуванні методу порівняльно-правового аналізу. Методи дедуктивно-логічного аналізу, імовірнісно-статистичних оцінок, формалізації, логічного моделювання, індуктивного узагальнення та аналогії надали можливість проаналізувати логіко-гносеологічні основи алгоритмізації деяких аспектів розсудових процедур на базі ШІ.

Результати й обговорення

Як передбачено Стратегією цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року, одним з основних завдань її реалізації є «забезпечення створення умов розвитку внутрішньої інфраструктури для досліджень, інновацій та

[1] Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No. 300/2008, (EU) No. 167/2013, (EU) No. 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act) (Text with EEA relevance) ELI. URL: http://data.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj

[2] Стратегія цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 груд. 2024 р. № 1351-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1351-2024-p#Text

впровадження рішень у сфері штучного інтелекту» (стратегічна ціль 16). Окрім того, з 2021 року у Верховному Суді активно використовується База правових висновків Верховного Суду[1]. Завдяки модернізаціям, здійсненим у 2023 році, ця система інтегрує функціонал штучного інтелекту для ефективного пошуку релевантної судової практики Верховного Суду, а також Європейського суду з прав людини. Ключовою особливістю цього ресурсу є його здатність до повнотекстового аналізу. Це означає, що користувач має можливість завантажити текстовий документ або окремий його фрагмент, на основі якого система ідентифікує відповідну судову практику Верховного Суду. У зв'язку з тим, що практика Верховного Суду, згідно з чинним національним законодавством, підлягає обов'язковому врахуванню під час розгляду судових справ, цей інструментарій суттєво сприяє оптимізації та прискоренню процесу пошуку необхідних правових позицій. Оскільки зазначена База функціонує в режимі відкритого доступу, її використання доступне не лише для суддів та їхніх помічників, а й для будь-яких зацікавлених осіб, які мають доступ до глобальної мережі Інтернет. Отже, рівень інтегрованості штучного інтелекту у вітчизняну систему правосуддя помітно зростає.

Водночас більшість дослідників, що вивчають зазначену проблематику, виокремлюють певну неоднозначність в оцінюванні наслідків використання ШІ суб'єктами прийняття процесуальних рішень. Наприклад, Д. Бєлов та М. Бєлова (2023) зауважують, що перспектива використання штучного інтелекту в судочинстві та судових рішеннях є актуальною темою, яка має як позитивні, так і негативні аспекти. На їхню думку, системи ШІ можуть значно полегшити процеси судочинства, забезпечуючи швидкий доступ до інформації та аналізу судових рішень. Однак використання ШІ зумовлює потребу в дотриманні етичних аспектів, забезпеченні прозорості, відповідальності й захисту прав громадян. Відповідно, зростає необхідність у розробленні нормативно-правового регулювання, що встановлює стандарти використання ШІ в судочинстві; здійсненні експертної оцінки та навчанні суддів, а також дослідженні й удосконаленні методів та інструментів використання ШІ. Крім того, слід активно запобігати й управляти ризиками, пов'язаними з використанням ШІ, зокрема забезпечувати кібербезпеку, конфіденційність і захист персональних даних (Bielov, & Bielova, 2023).

Також зазначено, що «існують суттєві ризики, пов'язані з використанням ШІ в судах. Одним із ключових способів впливу ШІ на соціальну справедливість є упереджене прийняття рішень, що генерують машинні системи» (Balatska, 2025). Причому найбільш поширеним у науковій літературі ризиком є високий рівень залежності операційних систем від вхідних даних, яка може призводити до порушення фундаментальних прав та дискримінації (Thornton, 2016). Наприклад, технології розпізнавання облич демонструють вищий рівень помилок для людей з темнішим кольором шкіри, що може мати серйозні наслідки для тих, кого неправильно ідентифікують, аж до суттєвих порушень прав людини (Masisha).

Тому вивчення впливу штучного інтелекту на дискреційні повноваження нині набуває особливої актуальності, оскільки останні здійснюються на основі внутрішнього переконання суб'єктів прийняття процесуальних рішень, а отже, саме ці суб'єкти (а не системи ШІ) несуть за них особисту відповідальність. Саме тому нормативні положення щодо використання штучного інтелекту в системі здійснення правосуддя імплементовані в документи, які регулюють її діяльність.

Відповідно до ст. 16 нової редакції Кодексу суддівської етики (затвердженої З'їздом суддів України 18 вересня 2024 року[2]), «використання суддею технологій штучного інтелекту є допустимим, якщо це не впливає на незалежність та неупередженість судді, не стосується оцінки доказів і процесу ухвалення рішень та не порушує вимог законодавства». До основних завдань, які вже сьогодні може реалізовувати штучний інтелект, залучений в процесі підготовки та коригування дискреційних процесуальних рішень, належать такі:

1) здійснювати підбірку та перевіряти релевантність і чинність законодавства, яке наведене стороною у поданому процесуальному документі, зокрема щодо редакції відповідного акта на момент виникнення спірних правовідносин;

2) здійснювати підбірку та перевіряти релевантність і чинність практики Верховного Суду (наявність ініціатив Верховного Суду для відступу), яка наведена стороною у поданому процесуальному документі;

3) підтверджувати відсутність практики Верховного Суду щодо конкретного спору/правовідносин та, зокрема, за її відсутності здійснювати підбірку релевантної практики Європейського суду з прав людини, Суду Європейського Союзу тощо;

4) на базі навчання офіційних перекладів Мінюсту рішень Європейського суду з прав людини, здійснювати переклад усіх нових рішень цього Суду;

5) виявляти пов'язані або схожі триваючі справи (для їх об'єднання, узгодження позицій тощо), а також підстави для ініціювання відкриття зразкової справи;

6) виявляти в проєкті судового рішення граматичні й логічні помилки;

[1] Верховний Суд: база правових позицій. URL: https://lpd.court.gov.ua

[2] Про затвердження Кодексу суддівської етики : рішення XX чергового з'їзду суддів України від 18 верес. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-24#Text

7) надавати особі на етапі подачі процесуального документа інформацію про початок відліку процесуальних строків, розмір судового збору, повноту поданих документів тощо (відповідно до вимог процесуального закону);

8) здійснювати перевірку достовірності поданих доказів, повноважності представника тощо (відповідно до відомостей з офіційних реєстрів);

9) сигналізувати про можливу наявність «конфлікту інтересів» та, відповідно, підстав для самовідводу;

10) підтверджувати наявність у відзиві відповіді на всі доводи позову, апеляційної або касаційної скарги (Bernaziuk, 2024).

Інакше кажучи, будь-які технологічні засоби є лише знаряддями людської діяльності, що підвищують її ефективність; а тому «результат, отриманий із застосуванням ШІ, не існує поза межами професійної відповідальності: усе, що включається в юридичну роботу, підпадає під ті самі вимоги, що й будь-який інший підготовлений людиною матеріал. Саме тому хибним є підхід, за якого ШІ сприймається як інструмент, що «знає» право або «розуміє» істину. Більшість таких систем працює за принципом генерації найбільш імовірного тексту на підставі наданих даних. Це може давати швидкий і зовні переконливий результат, але не гарантує ані достовірності фактів, ані точності правових висновків, ані коректності посилань. Помилка в такому випадку часто виглядає правдоподібно, а тому може залишитися непоміченою без ретельної перевірки» (Parliamentary study…).

У підсумках парламентського вивчення європейського досвіду щодо впровадження інструментів штучного інтелекту у сфері правосуддя зазначено, що «використання інструментів штучного інтелекту не повинно впливати на повноваження суддів приймати рішення або на суддівську незалежність. Судове рішення завжди має ухвалюватися людиною і не може бути делеговане інструменту штучного інтелекту» (Anokhina, 2026). Своєю чергою, Європейська Комісія також зосереджує увагу на тому, що судова система є сектором, у якому, з огляду на характеристики діяльності, можна очікувати виникнення значних ризиків. «Необхідні достатні запобіжники, щоб гарантувати захист основних прав і забезпечити відповідальні, надійні, орієнтовані на суспільні інтереси та на людину розробку і використання додатків штучного інтелекту в секторі правосуддя» (Council Conclusions…, 2020).

Для розв'язання зазначених проблем, а також з метою створення умов для розроблення та використання надійного штучного інтелекту в Україні, зокрема в судовій системі й середовищі правосуддя, запропоновано: 1) досягти належного рівня безпечності систем ШІ та їхньої відповідності європейським стандартам; 2) забезпечити правову визначеність для сприяння інвестиціям та інноваціям у сфері ШІ; 3) удосконалити чинне судоустрійне законодавство України й розробити нове законодавство про основні права та вимоги безпеки, що застосовуються до систем ШІ у судовій системі й середовищі правосуддя; 4) удосконалити чинне процесуальне законодавство України з метою безпечного й ефективного впровадження та використання судами інформаційних технологій і штучного інтелекту (Anokhina, 2026).

У контексті виконання окреслених завдань передбачено:

– визначення стандартів використання технологій ШІ, включно з вимогами до прозорості алгоритмів;

– підвищення ролі міждисциплінарних досліджень, що поєднують право, інформатику, філософію та етику;

– формування етичних кодексів у сфері цифрових досліджень, що встановлюють межі допустимого втручання алгоритмів в автономні рішення людини;

– підвищення вимог до науково-технічної експертизи, яка стає важливою складовою доказового процесу.

У функціонуванні судової системи такі зміни означають переосмислення природи правозастосування, адже технології починають формувати нову структуру інформаційного середовища, у якому суддя здійснює дискрецію. Ідеться про те, що навіть традиційні функції судового розсуду (інтерпретація правових норм; оцінка значущості доказів; балансування між інтересами сторін; застосування принципів права та обґрунтування висновків і рішень на основі внутрішнього переконання судді) істотно модифікуються в епоху цифровізації правосуддя. Адже сьогодні рішення судді приймається в умовах зростаючого обсягу цифрових доказів; можливості використання ШІ для аналітичного опрацювання даних; автоматизованих систем документообігу; електронного судочинства та доступу до великих масивів судової практики.

ШІ стає не лише допоміжним інструментом, а й чинником, який впливає на структуру мислення судді та параметри його розсуду: суддя може бути схильним покладатися на «готові» аналітичні висновки алгоритму (що, з одного боку, може сприяти певному розвантаженню його інтелектуальної активності, а з іншого – призводити до деградації його когнітивно-критичного потенціалу); внутрішнє переконання може зміщуватися у бік технократичної логіки за умови зростання ризику нівелювання його чуттєво-психологічного компонента; деякі процедурні рішення (які мають стандартизований характер і не передбачають диверсифікації їхніх тлумачень) можуть бути делеговані автоматизованим системам. Отже, відбувається якісне трансформування дискреції від суто інтелектуально-оціночного процесу до моделі «людина + алгоритм ШІ».

У контексті аналізу проблем використання моделей штучного інтелекту в правосудді доречно згадати низку застережень, висловлених професором Лондонського університету імені королеви Марії М. Шерер (2019). На його переконання, ці моделі не можуть бути використані для попереднього прогнозування остаточних результатів у процесі розроблення та прийняття судових рішень. Адже, наприклад, моделі ШІ, які зазвичай базуються на інформації, отриманій з попередніх вхідних даних, імовірно, дотримуватимуться «консервативних» підходів і можуть бути не адаптовані для роботи з важливими змінами політики з часом. Дослідник також акцентує, що «сліпе шанобливе ставлення до алгоритмічної об'єктивності та непогрішності є недоречним, і що моделі ШІ можуть увічнювати існуючі упередження». Крім того, «необхідність того, щоб ці рішення були обґрунтованими, ймовірно, буде важливою перешкодою для їх прийняття на основі ШІ. Нарешті, використання ШІ та його залежність від імовірнісних висновків може являти собою значну зміну процесуальної парадигми... Відповідно, ШІ, безсумнівно, фундаментально вплине на юридичну професію, включаючи прийняття судових рішень, але наслідки його застосування необхідно ретельно зважувати» (Scherer, 2019).

З огляду на зазначене, однією з головних перешкод на шляху впровадження систем ШІ у царину судочинства є так званий «ефект чорної скрині», що ускладнює досягнення належної міри прозорості й обґрунтованості судових рішень, прийнятих з використанням таких систем. Адже, на відміну від судді, що аргументує свої висновки, автоматизована система такою здатністю не володіє.

Проте, на нашу думку, дієвим засобом подолання цієї перешкоди може слугувати логічне моделювання базових принципів функціональної організації штучного інтелекту. Адже, по-перше, остання часто збігається з логікою організації природного людського мислення як його інформаційно-модельний аналог; по-друге, відтворюючи суто логічну форму цієї організації, можна абстрагуватися від численних програмно-технічних нюансів, розуміння яких потребує відповідної кваліфікації; по-третє, цей підхід відкриває широкі можливості щодо об'єктивізації та логічної обґрунтованості процесуальних висновків, навіть якщо вони були отримані за допомогою ШІ.

За своєю логічною організацією системи штучного інтелекту не є однорідними. Така організація має бути адаптованою до специфіки сфери їхнього застосування. Зокрема, є наявною низка систем так званого «класичного типу», що базуються на досить жорстких правилах та алгоритмах. До таких, зокрема, належать експертні системи, призначені для правової кваліфікації діянь. Причому «судове рішення є продуктом, здавалося б, механічного або математичного застосування попередньо встановлених правових принципів або правил до доведених фактів за допомогою логіки. Основну ідею тут можна виразити простою формулою «R + F = C» або «правило плюс факти дають висновок». Якщо конкретніше, то юридичний силогізм складатиметься з більшої передумови у формі попередньо встановленого правила (наприклад, «якщо P, то Q») та меншої передумови, яка прагне встановити, що необхідна підстава, передбачена більшою передумовою (P), фактично мала місце. Якщо така умова виконана, то за допомогою дедуктивного міркування або субсумпції суддя робить висновок, що застосування юридичного наслідку (Q) у даній справі є логічно обґрунтованим» (Scherer, 2019).

У цьому разі алгоритм системи ШІ є логічно тотожним принципам міркування судді-експерта, що в обох випадках зводитиметься до такої формули:

$$P_1(x) \wedge \ldots \wedge P_n(x) \rightarrow Q(x);\ P_1(a) \wedge \ldots \wedge P_n(a) \vdash Q(a),$$

що означає: якщо існує загальне правило (норма), відповідно до якого наявність у певного діяння *x* ознак $P_1, \ldots P_n$ є достатньою підставою для кваліфікації останнього як *Q*, то виявлення цих самих ознак у конкретного діяння *a* дає змогу зробити обґрунтований висновок щодо віднесення цього діяння до класу *Q*.

Це лише перший та найпростіший крок судової дискреції, який легко й прозоро моделюється на базі інформаційних технологій. Однак головна складність у прийнятті виважених і справедливих процесуальних рішень полягає у поширеній проблемності застосування однієї й тієї самої загальної норми до різних індивідуально-специфічних випадків. Водночас багато законодавчих норм мають досить розгалужену «санкційну вилку», призначену для потенційної індивідуалізації судових рішень з урахуванням особливостей розглядуваної справи. У формально-логічному вигляді це можна подати таким чином:

$$Q(x) \rightarrow S_1(x) \vee \ldots \vee S_n(x).$$

Тобто у разі кваліфікації певного діяння *x* як *Q*, можливим є застосування санкцій від S_1 до S_n. Дискреційний вибір у діапазоні останніх здійснюється на основі узагальнень попередньої судової практики, які також можуть значною мірою бути інтенсифікованими завдяки застосуванню штучного інтелекту. Однак при цьому вже застосовуватимуться системи дещо іншого типу. Якщо розглянуті вище «традиційні моделі» функціонують на базі виключно принципів класичної каузальної логіки, дедуктивно підводячи окремі випадки під попередньо встановлені загальні правила, то у цьому контексті штучний інтелект сам вибудовує певне узагальнювальне правило з наявної практично-досвідної інформації. Причому можливості ШІ щодо обсягу опрацювання емпіричних даних є незрівнянно ширшими, ніж у будь-якої людини. Такого роду «моделі, що функціонують у режимі нейронних мереж, часто не мають

попередньо визначених правил. Дедуктивні причинно-наслідкові міркування тут замінюються зворотним підходом, оскільки програма машинного навчання витягує алгоритм зі спостережуваних даних. Замість використання логіки, модель штучного інтелекту обчислює ймовірності, тобто ступінь очікуваності будь-якого заданого результату» (Scherer, 2019).

Такі генеровані ШІ алгоритми є подібними до індуктивних узагальнень попереднього досвіду, здійснюваних людиною, та виражаються у вигляді залежностей на кшталт: $Q(x) \land A \rightarrow S_1(x)$ («якщо діяння *x*, кваліфіковане як *Q,* поєднується з обставиною *A*, то зазвичай застосовується санкція S_1»); $Q(x) \land B \rightarrow S_2(x)$ («у разі поєднання такого діяння з обставиною *B*, застосовують санкцію S_2») тощо.

На основі таких згенерованих залежностей (відповідно до поєднання розглядуваного судом діяння з певними супутніми обставинами) здійснюється вибір між наявними санкційними альтернативами. Він може бути здійснений як самим суддею, так і за допомогою системи ШІ. У будь-якому випадку він може бути легко перевірений та обґрунтований відповідальним за нього уповноваженим суб'єктом на підставі описаних логічних механізмів.

Окремим аспектом є визначення нормативних меж використання штучного інтелекту в судочинстві. Наприклад, у ст. 16 нової редакції вже зазначеного Кодексу суддівської етики, затвердженої 18 вересня 2024 року, рішенням XX чергового з'їзду суддів України, передбачено, що «використання суддею технологій штучного інтелекту є допустимим, якщо це не впливає на незалежність та неупередженість судді, не стосується оцінки доказів і процесу ухвалення рішень та не порушує вимог законодавства». Таке застосування не має впливати на процесуальну незалежність і неупередженість суддів, знімати з них відповідальність за ухвалювані ними рішення, а також здійснюватися всупереч вимогам закону. Однак навряд чи доречною є категорична заборона будь-якого залучення ШІ до оцінки доказів. Для ефективнішої автоматизованої оцінки доказів на предмет їхньої достовірності вже досить тривалий час успішно використовуються так звані «Байєсові мережі», які шляхом опрацювання на базі ШІ значного масиву криміналістичного досвіду надають можливість встановити ймовірнісні показники отриманих у процесі слідства свідчень, що не піддаються безпосередній верифікації (Vlek, Prakken, & Renooij, 2016).

Доцільність обмеженого використання штучного інтелекту є предметом активних наукових дискусій, адже «ШІ виявляє значний потенціал у зборі та обробці доказів у судових процесах. ШІ може допомогти автоматизувати процеси збору, аналізу та оцінки доказів, що сприяє підвищенню ефективності та об'єктивності правосуддя» (Bielov, & Bielova, 2023). Наведено низку аспектів використання ШІ у збиранні й опрацюванні доказів. Зокрема, системи ШІ можуть використовуватися для автоматичного аналізу текстових документів, таких як свідчення, доповіді експертів, письмові висновки тощо. Застосування методів опрацювання природної мови дає змогу системам автоматично виокремлювати ключові факти, розрізняти типи документів і виявляти зв'язки між ними (Gless, 2020). За допомогою ШІ можна візуалізувати складні дані та докази, що надає можливість суддям, прокурорам та адвокатам краще розуміти й аналізувати інформацію. Наприклад, за допомогою алгоритмів машинного навчання можна створювати графіки, діаграми та графи, що відображають зв'язки між різними доказами або структуру подій. Окрім того, ШІ може бути використаний для створення експертних систем, які надають юристам і суддям підтримку під час прийняття рішень. Ці системи базуються на аналізі судової практики, законодавства та прецедентів, що дозволяє забезпечити рекомендації та обґрунтовані висновки відповідно до визначених правових принципів (Bielov, & Bielova, 2023). Тобто на основі ШІ може бути оцінена не лише міра достовірності доказів, а і їхня належність щодо зв'язку з обставинами, що підлягають доказуванню; допустимість щодо способу отримання, закріплення та логічної сумісності; а також їхньої достатності для прийняття відповідного процесуального рішення.

Водночас застосування ШІ зумовлює й цілком обґрунтовані побоювання. Зокрема, «якщо машинні докази пропонуються як докази в кримінальному процесі, їх необхідно належним чином контекстуалізувати та перевірити на достовірність. Такі докази, як і людські свідчення, часто-густо не є безпомилковими. Особливо там, де цифровий вихід непрозорого пристрою, спочатку виробленого як технологія для потреб споживача, приймається як провідник фактів або непрямих доказів, законодавчі органи та суди повинні розглядати це питання як неупереджено, так і критично» (Gless, 2020). Отже, «матеріали, згенеровані ШІ (наприклад, ChatGPT), не мають чіткого процесуального статусу та не можуть вважатися повноцінними доказами через відсутність джерела, авторства та механізму перевірки достовірності» (Derkach, Prokopovych-Tkachenko, & Rudenko, 2025). Судова практика виявляє обережне ставлення до таких матеріалів: вони зазвичай відхиляються судами як докази або ж допускаються виключно як допоміжні елементи аргументації. До того ж «стрімкий розвиток цифрових технологій створює потребу в формалізації підходів до використання ШІ у правовій діяльності. Юридична кваліфікація генерованих матеріалів має базуватись на розмежуванні функцій – автономних і допоміжних. Автономні продукти не можуть бути джерелом доказів, натомість інструментальне використання ШІ (наприклад, для аналізу вже наявних доказів) може бути визнане

правомірним за умови дотримання низки технічних і правових вимог» (Derkach, Prokopovych-Tkachenko, & Rudenko, 2025).

У контексті обмеження застосування штучного інтелекту в судочинстві, зокрема у процесі розроблення та прийняття дискреційних процесуальних рішень, слід зосереджувати увагу не так на окресленні певних «червоних ліній» його використання, як на відповідальності суб'єктів, уповноважених виносити такі рішення. Адже подібно до того, як відповідальним за дотримання правил дорожнього руху є водій, а не транспортний засіб, яким він керує, штучний інтелект як один з інструментів оптимізації судочинства навряд чи може знімати відповідальність за неправосудне рішення з судді, що його ухвалив після використання цього інструменту.

Крім того, інформаційні технології досить стрімко розвиваються. Нещодавно комп'ютерне розпізнавання образів вважалося надскладною науково-технічною проблемою, натомість сучасні системи ефективно виконують це завдання. Донедавна більшість гросмейстерів перемагали комп'ютер у шахи, а сьогодні жоден з них не може цього зробити. Значних успіхів досягнуто і в удосконаленні комп'ютерного перекладу, генеруванні текстових документів та багатьох інших застосуваннях ШІ. Отже, недоцільно визначати межі використання того засобу, що постійно розширює власні можливості.

До важливих напрямів застосування штучного інтелекту в правосудді належить також аналіз судових рішень на основі алгоритмів машинного навчання. Цей підхід дає можливість автоматизувати процеси аналізу великого обсягу судових рішень та виявлення закономірностей, трендів і прецедентів. Він передбачає такі етапи здійснення згаданого аналізу:

1) збирання та підготовка даних (на цьому етапі здійснюється збирання судових рішень і відповідних метаданих; ці дані можуть бути взяті з різних джерел, таких як судові архіви, бази даних або правові портали, після чого вони підлягають попередньому опрацюванню, як, зокрема, очищення, нормалізація та перетворення до формату, зрозумілого для подальшого аналізу);

2) вибір моделей машинного навчання, придатних для ефективного аналізу судових рішень (це можуть бути алгоритми класифікації, кластеризації, регресії та інші залежно від поставленої задачі та вимог до аналізу даних);

3) навчання моделей на базі підготовлених даних, у межах якого вони аналізують характеристики судових рішень і навчаються виявляти закономірності, зв'язки та структуру даних;

4) аналіз ознак (після навчання моделей здійснюється аналіз судових рішень для виокремлення корисних ознак або характеристик, які можуть бути використані для подальшого аналізу; це можуть бути такі ознаки, як типи справ, вирішувані питання, рішення суддів, судова практика, мотиви рішень та багато інших);

5) виявлення закономірностей, трендів і прецедентів у судових рішеннях у процесі машинного навчання (наприклад, можна виявити, які фактори або аргументи найбільше впливають на прийняття рішень, які рішення є подібними за обставинами або які правові стандарти найчастіше застосовуються тощо);

6) прогнозування рішень: на основі зібраних даних та аналізу моделі машинного навчання можуть бути використані для передбачення майбутніх судових рішень; наприклад, можна прогнозувати результати певних типів справ або передбачати імовірність успіху апеляції;

7) вирішення правових питань і надання консультацій на основі аналізу судових рішень, здійснюваного засобами ШІ.

Це може бути корисним для юристів, адвокатів і суддів у процесі підготовки справи, виявлення підстав для апеляції або забезпечення консультативної підтримки (Bielov, & Bielova, (2023).

Однією із сучасних тенденцій використання ШІ в судочинстві є розроблення систем розпізнавання й аналізу правової інформації. За допомогою алгоритмів машинного навчання та нейронних мереж системи ШІ можуть аналізувати великі обсяги правових документів, судових рішень, прецедентів та іншої відповідної інформації. Це дає змогу забезпечити швидший пошук релевантної правової інформації, виявлення закономірностей та зв'язків між судовими рішеннями, що може сприяти більш обґрунтованому та справедливому судочинству.

У контексті численних дилем щодо співвідношення переваг і ризиків, які має застосування ШІ в системі судочинстві, одним з найактуальніших питань є те, чи не підриває штучний інтелект такого ключового компонента цієї системи, як судовий розсуд. Це питання стало лейтмотивом проведеного Верховним Судом України заходу «Штучний інтелект у роботі адвоката та судовому процесі: можливості, межі, відповідальність», що відбувся 11 березня 2026 року (Artificial Intelligence…, 2026). У своєму виступі на цьому заході суддя Верховного Суду в Касаційному адміністративному суді Я. Берназюк зосередив увагу на рішенні Київського апеляційного суду, який наприкінці літа 2025 року скасував вирок і направив справу на новий розгляд, оскільки в процесі підготовки тексту вироку був використаний ШІ, а це не відповідає вимогам КПК України. Колегія суддів акцентувала на змісті вироку, який обтяжений, зокрема, наведенням теоретичних аспектів права, згенерованих ChatGPT, що ставить під сумнів суддівський розсуд та судове тлумачення окремих питань з огляду на суть пред'явленого обвинувачення. Колегія дійшла висновку, що технології слід використовувати так, щоб вони не порушували сутності судового

розгляду (ухвала Київського апеляційного суду від 30 липня 2025 року у справі № 11-кп/824/1818/2025).

У процесі дискусій щодо перспективи заміни судочинства штучним інтелектом суддя Верховного Суду у Касаційному цивільному суді В. Крат поставив питання: чи можна передати судовий розсуд алгоритмам? Він наголосив: машина – це що завгодно, але не суд, ШІ не може бути суддею, а тому доповідач наполягав на неможливості передання суддівського розсуду ШІ. А вирішення справ, де суддівський розсуд не потрібний, за його словами, не є судочинством у класичному розумінні. Учасник дискусії припустив можливість передачі таких справ програмі, але, на його думку, «це не можна назвати впровадженням штучного інтелекту в судочинство»; адже сутнісною характеристикою останнього є саме суддівський розсуд (Artificial Intelligence…, 2026).

Цілком поділяємо таку позицію, оскільки розсуд, окрім своєї інтелектуальної складової та формально-аналітичного аспекту, що піддається алгоритмізації на базі інформаційних технологій, має психологічний та морально-етичний компоненти, на яких ґрунтуються почуття емпатії й справедливості в процесі вирішення справи в суді та які не притаманні жодній з систем штучного інтелекту. Відповідно, суто асистивне використання ШІ лише в одному з цих аспектів судової дискреції навряд чи доречно вважати підміною ним останньої.

Як зазначено в настановах ЮНЕСКО від 2025 року щодо використання штучного інтелекту в судах і трибуналах, «інструменти штучного інтелекту можуть підтримувати основні цілі судового сектору. Однак, прийняття недосконалих інструментів та недбале використання систем штучного інтелекту судовою системою також може підривати права людини, такі як право на справедливий суд та належну правову процедуру, доступ до правосуддя та ефективних засобів правового захисту, захист конфіденційності та даних, рівність перед законом та недискримінація, а також судові цінності, такі як неупередженість, незалежність та підзвітність» (Gutiérrez, 2025).

Зокрема, у настановах запропоновано принципи та рекомендації щодо максимізації переваг інструментів штучного інтелекту в системі правосуддя та запобігання потенційній шкоді, особливо порушенням прав людини. Судова влада може безпосередньо впроваджувати принципи та рекомендації для організацій та окремих осіб, проте вони також можуть бути використані як шаблон для розроблення контекстуально орієнтованих національних і субнаціональних керівних принципів. Зауважено, що ефективне впровадження інструментів штучного інтелекту в секторі правосуддя потребує не лише прийняття правил і керівних принципів, а й забезпечення готовності використовувати інструменти штучного інтелекту етично та відповідально, а також щоб інструменти штучного інтелекту були доступними, надійними та відповідали правам людини.

Ключова ідея полягає в тому, що «інструменти штучного інтелекту не замінюють кваліфікованих юридичних міркувань, людських суджень чи індивідуальних юридичних консультацій» (Gutiérrez, 2025). Наприклад, чат-боти на базі штучного інтелекту, що працюють на LLM, генерують текст, поєднуючи послідовності лінгвістичних форм, виявлених у навчальних даних, «відповідно до ймовірнісної інформації про те, як вони поєднуються, але без будь-яких змістовних інтерпретацій. Ці інструменти штучного інтелекту не можуть замінити кваліфіковані юридичні міркування, оскільки вони не мають обґрунтування чи контекстуального розуміння юридичної проблеми. Використання LLM особами, які не є юристами, для юридичних цілей вимагає обережності, оскільки результати систем можуть здаватися авторитетними та послідовними, водночас представляючи факти, які можуть бути неточними, та відповіді, які не узгоджуються з юридичними фактами. Отже, судова влада повинна прагнути використовувати інструменти штучного інтелекту для покращення, а не заміни людських суджень» (Gutiérrez, 2025).

У доповіді Європейської комісії з ефективності правосуддя Ради Європи (від 28 лютого 2025 року) акцентовано, що «не існує повністю автоматизованих систем штучного інтелекту, які могли б функціонувати абсолютно незалежно в судах (так зване «роботоправосуддя»)… Результати дослідження підкреслюють, що штучний інтелект повинен служити помічником, а не заміною у процесі прийняття судових рішень. Судді можуть використовувати ці інструменти як дорадчі системи, зберігаючи при цьому власну здатність до розсуду протягом усього процесу… Механізми правового нагляду мають вирішальне значення для забезпечення підзвітності в процесах прийняття рішень на основі штучного інтелекту, а практика оцінювання має бути прозорою та відкритою для перевірки» (European Commission…, 2025).

З огляду на те, що використання ШІ у судочинстві не є суто технічною проблемою, 2018 року Комісія ухвалила вагомий міжнародний акт – Етичну хартію з використання штучного інтелекту в судовій системі. У Хартії передбачено принципи, якими можуть керуватися політики, законодавці й фахівці в галузі правосуддя в умовах швидкого розвитку ШІ в національних судових процесах[1].

З огляду на доведений досвідом багатьох країн світу (серед яких США, Велика Британія, Франція та інші країни з високим рівнем економічного й політико-правового розвитку)

[1] European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment. URL: https://www.coe.int/en/web/ cepej/cepej-european-ethical-charter-on-the-use-of-artificial-intelligence-ai-in-judicial-systems-and-their-environment.

значний потенціал інформаційних технологій щодо оптимізації діяльності в усіх її сферах (зокрема й у правозастосуванні), український уряд ухвалив Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні (згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 року № 1556-р). Водночас слід констатувати, що через зазначені ризики «в Україні впровадження штучного інтелекту в правосуддя залишається проблемним питанням» (Pleskanka, 2023).

Для зменшення негативного впливу так званих «правових галюцинацій», пов'язаних із застосуванням ШІ, доцільно зобов'язати суд та учасників судового процесу перевіряти під особисту відповідальність обґрунтованість тверджень і висновків систем штучного інтелекту щодо права й фактів, достовірність їх посилань на джерела права, а також позначати випадки їх використання в процесуальних документах. Адже саме по собі використання висновків штучного інтелекту в правовому обґрунтуванні позиції сторони у справі не може вважатися зловживанням процесуальними правами. Навіть якщо такі висновки ставлять під сумнів конкретний підхід суду до тлумачення та застосування норми права, посилання на них не слід a priori вважати підривом авторитету суду лише на тій підставі, що вони отримані з допомогою ШІ. Як слушно зауважує адвокат Ф. Маймур (2025), «висновки системи штучного інтелекту, будучи включеними до процесуального документа, є рівнозначними міркуванням учасника справи, який подає відповідний процесуальний документ. Більше того, підстав для твердження про те, що висновки суду самі по собі не можуть оспорюватись з посиланням на оцінку їх обґрунтованості з боку штучного інтелекту, не має та бути не може; адже метою судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення судових справ, для чого висновки систем штучного інтелекту можуть бути значно корисніші за незрозуміле прагнення утвердити позицію суду щодо розуміння того чи іншого правового явища як недоторканну істину».

Отже, у сучасних умовах дискреційна компетентність судді передбачає володіння не лише правовими знаннями та практичним досвідом правозастосування, а й цифровою грамотністю, навичками критичного аналізу результатів, отриманих за допомогою алгоритмізованих систем ШІ, і розумінням принципових основ методології їх ефективного використання.

Висновки

Як і будь-який інший засіб, здатний посилювати певні людські можливості, сучасні інформаційні технології поєднують у собі як вагомий конструктивний потенціал, так і низку ризиків їх застосування в правосудді. Зокрема, це стосується суддівської дискреції, покликаної забезпечувати прийняття процесуальних рішень з урахуванням специфіки розглядуваної справи та справедливого балансу інтересів сторін, натомість штучний інтелект працює в режимі стандартно-алгоритмічних підходів. Тому оптимальним вбачається формування інтегративної моделі суддівського розсуду, яка поєднує технологічні можливості ШІ з ціннісними орієнтирами верховенства права. Причому дискреція має залишатися прерогативою людини із застосуванням ШІ як інструменту, а не як суб'єкта правосуддя.

З іншого боку, відповідальний за ухвалювані рішення суддя має обґрунтовувати висновки, отримані за допомогою систем ШІ, що зумовлює необхідність відповідного розширення професійної компетентності. Дієвим засобом оптимізації таких обґрунтувань є метод логічного моделювання, що базується на аналогії між функціональними принципами систем ШІ та логікою побудови природного людського мислення.

Попри те, що в умовах цифровізації та інформатизації правосуддя суддівська дискреція зазнає відчутного «технократичного» впливу, її сутнісний зміст не може бути зведеним до суто інтелектуально-аналітичної процедури з нівелюванням моральних, психологічних, правових та інших її аспектів. Тому впровадження штучного інтелекту в систему правосуддя потребує чіткого регулювання як етичними, так і юридичними нормами з урахуванням передового європейського та світового досвіду в цій сфері.

Подяки

Немає.

Фінансування

Дослідження не фінансувалося.

Конфлікт інтересів

Немає.

References

[1] Anokhina, Ya. (2026). Hallucinations with consequences: ethical aspects of using AI in the work of a lawyer. *LIGA ZAKON*. Retrieved from https://unba.org.ua/publications/11473-galyucinacii-z-naslidkami-etichni-aspekti-vikoristannya-ai-v-roboti-yurista.html

[2] Artificial Intelligence in Justice – Help or Threat to Judicial Discretion: Opinions of Supreme Court Judges. (2026). *Supreme Court*. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1987559

[3] Balatska, O.R. (2025). Artificial intelligence in justice: challenges and prospects for social justice. *Legal scientific electronic journal*, 2, 439-442. DOI: 10.32782/2524-0374/2025-2/104

[4] Bernaziuk, Ya. (2024). New principles of justice. *Supreme Court*. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/101-%20new_principles_court_bernaziuk.pdf

[5] Bernaziuk, Ya. (2025). Justice and technologies using artificial intelligence: short-term and medium-term integration prospects. *Application of artificial intelligence technologies*. Retrieved from https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/153_Justice_AI_Technologies_Integration_Prospects_bernaziuk.pdf
[6] Bessonov, O.V. (2025). Foreign experience in the use of artificial intelligence in justice. *Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University. Series "Law",* 88(3), 375-380. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.88.3.56
[7] Bielov, D.M., & Bielova, M.V. (2023). Artificial intelligence in judicial proceedings and court decisions, potential and risks. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series "Law"*, 78(2), 315-320. DOI: 10.24144/2307-3322.2023.78.2.50
[8] *Council Conclusions "Access to Justice – Seizing the Opportunities of Digitalisation".* (2020). Brussels. Retrieved from https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11599-2020-INIT/en/pdf
[9] Derkach, V., Prokopovych-Tkachenko, Ye., & Rudenko, Ye. (2025). The use of artificial intelligence in the judicial process of Ukraine: legal, ethical and procedural aspects. *Legal Electronic Scientific Journal*, 3, 460-464. DOI: 10.32782/2524-0374/2025-3/109
[10] European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). (2025). 1 st AIAB Report on the Use Of Artificial Intelligence (AI) in Thejudiciary Based on the Information Contained in the Resource Centre on Cyberjustice and AI. Retrieved from https://rm.coe.int/cepej-aiab-2024-4rev5-en-first-aiab-report-2788-0938-9324-v-1/1680b49def
[11] Gless, S. (2020) AI in the Courtroom: A Comparative Analysis of Machine Evidence in Criminal Trials. *Georgetown Journal of International Law*, 51(2), 195-253. Retrieved from https://ssrn.com/abstract=3602038
[12] Gutiérrez, J.D. (2025). *Guidelines for the use of AI systems in courts and tribunals.* UNESCO. DOI: 10.58338/LIEY8089
[13] Krushynskyi, S. (2025). Application of artificial intelligence technologies in criminal proceedings: realities and prospects. *Current problems of law*, 3, 117-122. DOI: 10.35774/app2025.03.117
[14] Maimur, F. (2025). The use of artificial intelligence in the administration of justice: problems and prospects. *Law and public administration*, 1, 61-67. DOI: 10.32782/pdu.2025.1.9
[15] Masisha, R. *AI and Social Justice: Navigating the Impact of Artificial Intelligence on Society's Equity and Inclusion*. Retrieved from https://ourfutureisscience.org/blog/ai-and-social-justice-navigating-the-impact-of-artificial-intelligence-on-societys-equity-and inclusion
[16] Melianchuk, M. (2025). Digitalization of civil proceedings: novelties and prospects. *Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series "Legal Sciences*", 1(129), 38-44. DOI: 10.17721/1728-2195/2025/1.129-7
[17] Melnyk, O., & Yurko, I. (2025). Application of artificial intelligence in the implementation of administrative proceedings: analysis of legal regulation, risks and prospects. *Administrative Law and Process*, 3, 58-79. DOI: 10.32782/2227-796X.2025.3.05
[18] Nykon, O.Z. (2024). Legal analysis of the current state of digitalization of the justice system in Ukraine through the prism of the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine. *Scientific innovations and advanced technologies. Series "Law",* 9(37), 457-473. DOI: 10.52058/2786-5274-2024-9(37)-457-473
[19] Parliamentary study on legislative trends in the implementation of artificial intelligence tools in the field of justice in the European Union. *Research Service of the Verkhovna Rada of Ukraine.* Retrieved from https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33379.pdf
[20] Pleskanka, O. (2023). Peculiarities of application of artificial intelligence in the system of electronic justice. *Legal electronic scientific journal,* 2, 357-359. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-2/84
[21] Scherer, M. (2019). Artificial Intelligence and Legal Decision-Making: The Wide Open? Study on the Example of International Arbitration. Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3392669.
[22] Shyshka, N.V. (2021). Artificial intelligence in Ukrainian justice: legal prerequisites for implementation. *Legal scientific electronic journal,* 3, 143-145. DOI: 10.32782/2524-0374/2021-3/35
[23] Svirnevska, V. (2026). Artificial intelligence in court decisions: where the line of what is permissible passes. *Information and analytical center LIGA*. Retrieved from https://jurliga.ligazakon.net/news/241795_shtuchniy-ntelekt-u-sudovikh-rshennyakh-de-prokhodit-mezha-dopustimogo
[24] Thornton, J. (2016). Cost, accuracy, and subjective fairness in legal information technology: A response to technological due process critics. *New York University Law Review,* 91(6), 1821-1850. Retrieved from https://nyulawreview.org/issues/volume-91-number-6/cost-accuracy-and-subjective-fairness-in-legal-information-technology-a-response-to-technological-due-process-critics/
[25] Tkachenko, V.V. (2025). Automation of justice: the place of artificial intelligence in the legal system. *European Legal Journal*, 6-7, 304-313. DOI: 10.36919/3041-1149(Print).6-7.2025.304-313
[26] Vlek, C.S., Prakken, H., & Renooij, S. (2016). A method for explaining Bayesian networks for legal evidence with scenarios. *Artificial Intelligence and Law,* 24(3), 285-324. DOI: 10.1007/s10506-016-9183-4

Список використаних джерел

[1] Анохіна Я. Галюцинації з наслідками: етичні аспекти використання ШІ в роботі юриста. *ЛІГА ЗАКОН.* 2026. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/242900_galyutsinats-z-nasldkami-etichn-aspekti-vikoristannya-ai-v-robot-yurista

[2] Штучний інтелект у правосудді – допомога чи загроза судовому розсуду: думки суддів Верховного Суду. *Верховний Суд*. 2026. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1987559

[3] Балацька О. Р. Штучний інтелект у правосудді: виклики та перспективи соціальної справедливості. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 2. С. 439–442. DOI: 10.32782/2524-0374/2025-2/104

[4] Берназюк Я. Нові принципи здійснення правосуддя. *Верховний Суд.* 2024. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent /101-%20new_principles_court_bernaziuk.pdf

[5] Берназюк Я. Правосуддя і технології з використанням штучного інтелекту: короткострокові та середньострокові перспективи інтеграції. *Застосування технологій штучного інтелекту.* 2025. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/153_Justice_AI_Technologies_ Integration_Prospects_bernaziuk.pdf

[6] Бессонов О. В. Зарубіжний досвід використання штучного інтелекту в правосудді. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2025. Вип. 88. Ч. 3. С. 375–380. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.88.3.56

[7] Бєлов Д. М., Бєлова М. В. Штучний інтелект в судочинстві та судових рішеннях, потенціал та ризики. *Науковий вісник Ужгородського національного університет. Серія «Право»*. 2023. Вип. 78. Ч. 2. С. 315–320. DOI: 10.24144/2307-3322.2023.78.2.50

[8] Council Conclusions «Access to Justice – Seizing the Opportunities of Digitalisation». Brussels, 8 October 2020 (OR. en) 11599/20. URL: https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11599-2020-INIT/en/pdf

[9] Деркач В., Прокопович-Ткаченко Є., Руденко Є. Використання штучного інтелекту в судовому процесі України: правові, етичні та процесуальні аспекти. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2025. № 3. С. 460–464. DOI: 10.32782/2524-0374/2025-3/109

[10] European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). 1 st AIAB Report on the Use of Artificial Intelligence (AI) in Thejudiciary Based on the Information Contained in the Resource Centre on Cyberjustice and AI. Strasbourg, 28 February 2025. 13 p. URL: https://rm.coe.int/cepej-aiab-2024-4rev5-en-first-aiab-report-2788-0938-9324-v-1/1680b49def

[11] Gless S. AI in the Courtroom: A Comparative Analysis of Machine Evidence in Criminal Trials. *Georgetown Journal of International Law.* 2020. Vol. 51. No. 2. P. 195–253. URL: https://ssrn.com/abstract=3602038

[12] Gutiérrez J. D. Guidelines for the use of AI systems in courts and tribunals. UNESCO, 2025. 44 p. DOI: 10.58338/LIEY8089

[13] Крушинський С. Застосування технологій штучного інтелекту в кримінальному провадженні: реалії і перспективи. *Актуальні проблеми правознавства*. 2025. № 3. С. 117–122. DOI: 10.35774/app2025.03.117

[14] Маймур Ф. Використання штучного інтелекту при здійсненні правосуддя: проблеми та перспективи. *Право та державне управління*. 2025. № 1. С. 61–67. DOI: 10.32782/pdu.2025.1.9

[15] Masisha R. AI and Social Justice: Navigating the Impact of Artificial Intelligence on Society's Equity and Inclusion. URL: https://ourfutureisscience.org/blog/ai-and-social-justice-navigating-the-impact-of-artificial-intelligence-on-societys-equity-and inclusion

[16] Мелянчук М. Цифровізація цивільного судочинства: новели та перспективи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. *Серія «Юридичні науки»*. 2025. Вип. 1 (129). С. 38–44. DOI: 10.17721/1728-2195/2025/1.129-7

[17] Мельник О., Юрко І. Застосування штучного інтелекту у здійсненні адміністративного судочинства: аналіз правового регулювання, ризики та перспективи. *Адміністративне право і процес*. 2025. № 3. С. 58–79. DOI: 10.32782/2227-796X.2025.3.05

[18] Никон О. З. Правовий аналіз сучасного стану цифровізації системи правосуддя в Україні крізь призму юридичних позицій Конституційного Суду України. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Право».* 2024. № 9 (37). С. 457–473. DOI: 10.52058/2786-5274-2024-9(37)-457-473

[19] Парламентське дослідження щодо законодавчих тенденцій впровадження інструментів штучного інтелекту у сфері правосуддя в Європейському Союзі. *Дослідницька служба Верховної Ради України.* URL: https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33379.pdf

[20] Плесканка О. Особливості застосування штучного інтелекту в системі електронного правосуддя. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2023. № 2. С. 357–359. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-2/84

[21] Scherer M. Artificial Intelligence and Legal Decision-Making: The Wide Open? Study on the Example of International Arbitration : Queen Mary School of Law Legal Studies Research Paper No. 318/2019 (May 22, 2019). 33 p. URL: https://ssrn.com/abstract=3392669.
[22] Шишка Н. В. Штучний інтелект в українському правосудді: правові передумови запровадження. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 3. С. 143–145. DOI: 10.32782/ 2524-0374/2021-3/35
[23] Свірневська В. Штучний інтелект у судових рішеннях: де проходить межа допустимого. *Інформаційно-аналітичний центр ЛІГА*. 2026. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/ 241795_shtuchniy-ntelekt-u-sudovikh-rshennyakh-de-prokhodit-mezha-dopustimogo
[24] Thornton J. Cost, accuracy, and subjective fairness in legal information technology: A response to technological due process critics. *New York University Law Review.* 2016. Vol. 91. No. 6. P. 1821–1850. URL: https://nyulawreview.org/issues/volume-91-number-6/cost-accuracy-and-subjective-fairness-in-legal-information-technology-a-response-to-technological-due-process-critics/
[25] Ткаченко В. В. Автоматизація правосуддя: місце штучного інтелекту в правовій системі. *Європейський правничий часопис*. 2025. Вип. 6–7. С. 304–313. DOI: 10.36919/3041-1149(Print).6-7.2025.304-313
[26] Vlek C. S., Prakken H., Renooij S. A method for explaining Bayesian networks for legal evidence with scenarios. *Artificial Intelligence and Law.* 2016. Vol. 24. No. 3. P. 285–324. DOI: 10.1007/s10506-016-9183-4

VANDHZURAK Roman
Doctor of Philosophy in Law, Senior Research Fellow of the Department of Public Law Problems of the Research Institute of Public Law
03035, 2A H. Kirpy St., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8474-2276;
KUSHAKOVA-KOSTYTSKA Nataliia
Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Leading Researcher of the Institute of Lawmaking and Scientific and Legal Expertise of the National Academy of Sciences of Ukraine
01024, 3 Pylypa Orlyka St., Kyiv Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1116-4751

The Impact of Digital Technologies on Judicial Discretion (Using the Example of Artificial Intelligence)

Abstract. The article examines the peculiarities of exercising judicial discretion in the context of the development and implementation of modern digital technologies. In particular, it analyzes the issues related to the advantages and risks of using artificial intelligence in the judicial system. The relevance of the above-mentioned issues is due, on the one hand, to the scale of digitalization of modern society's life, and on the other hand, to the contradictory views of representatives of legal science and practice regarding the use of AI in the preparation of discretionary procedural decisions. Therefore, the purpose of the proposed article is to attempt to resolve some of the aforementioned contradictions, as well as to identify ways and means of rationalizing the use of artificial intelligence in justice. It is demonstrated that one of the main obstacles to the implementation of AI systems in the field of justice is the so-called "black box effect", which makes it difficult to achieve an appropriate degree of transparency and validity of judicial decisions made using such systems. In this regard, it is justified that an effective methodological means of overcoming this obstacle can be logical modeling of the basic principles of the functional organization of artificial intelligence, which opens up wide opportunities in terms of objectification and logical validity of procedural conclusions, even if they were obtained using AI. The thesis is argued according to which only those aspects of discretion that are of a formal-algorithmic nature can be modeled on the basis of AI systems (without affecting its moral-value, psychological, ethical, political-legal and other components that determine the specifics of the judge's legal consciousness and inner convictions). Therefore, discretion should remain a prerogative of a person with the use of AI as a tool, but not as a subject of justice. It is on these principles that it is proposed to consider the issue of the limits of the use of artificial intelligence in law enforcement activities, regardless of which of its components it is used in (selection and analysis of case materials, evaluation of evidence provided by the parties, preparation of procedural conclusions, etc.). The practical significance of the results obtained lies in their focus on minimizing the risks of using AI systems in justice and enhancing the constructive effect of such use.

Keywords: legal regulation of technologies; justice; judicial discretion; information technology; artificial intelligence; expert systems; limits of AI application; judge's legal consciousness; inner conviction.

DOI: 10.33270/03263801.9
УДК 159.9:343.9:316.624.2

ВЛАСЕНКО Софія*
кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем управління правоохоронною діяльністю та її психологічного супроводження навчально-наукового інституту післядипломної освіти Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3645-9599

Девіантна поведінка як передумова протиправної діяльності

Анотація. Статтю присвячено ґрунтовному вивченню проблеми девіантної поведінки особистості та її трансформації в протиправну діяльність. Значущість досліджуваної проблематики зумовлена динамічними соціальними змінами, що набувають особливої гостроти в умовах воєнного часу, а також потребою в здійсненні психологічного аналізу внутрішніх детермінант, які створюють підґрунтя для вчинення правопорушень. Мета полягає в теоретичному аналізі психологічних особливостей девіантної поведінки особистості як фактора ризику виникнення протиправної діяльності. У статті проаналізовано поняття девіантної поведінки, а також схарактеризовано її основні види. На підставі аналізу теоретичних джерел визначено, що девіантна поведінка є багатофакторним явищем, яке не лише виявляється в порушенні норм і правил, а є специфічним способом адаптації людини до соціуму. Досліджено провідні чинники девіацій; встановлено, що пріоритетна роль належить саме соціальним і психологічним детермінантам, а переважна більшість видів поведінкових відхилень має складний характер обумовлення. Поєднання цих чинників зумовлює поступову трансформацію девіацій у протиправну діяльність. У межах дослідження поняття протиправної поведінки інтерпретовано як синонімічне делінквентній. Окреслено структуру правової поведінки, що дало змогу здійснити порівняльну характеристику складників девіантної та делінквентної активності. Аргументовано, що трансформація структурних компонентів поведінки та перехід від девіацій до протиправних діянь спричинені впливом зовнішніх чинників і деформацією правосвідомості, передусім її регулятивного складника. Виокремлено пріоритетні напрями профілактики відхильної поведінки. Практична цінність роботи зумовлена можливістю впровадження запропонованих підходів у діяльність правоохоронних органів і закладів освіти з метою підвищення ефективності попередження протиправної діяльності в умовах викликів сучасності.

Ключові слова: девіантна поведінка; делінквентна поведінка; протиправна діяльність; деформація правосвідомості; правосвідомість; профілактика девіантної поведінки.

Історія статті:
Отримано: 02.03.2026
Прийнято: 07.04.2026
Опубліковано: 29.05.2026

Рекомендоване посилання:
Власенко С. Девіантна поведінка як передумова протиправної діяльності. *Юридична психологія.* 2026. № 1 (38). С. 83–94. DOI: 10.33270/03263801.9

*Відповідальний автор

© Власенко С., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Сучасні суспільні процеси вирізняються динамічними соціальними змінами, серед яких – посилення напруженості, трансформація ціннісних орієнтацій, інформаційна перенасиченість, соціально-економічна нестабільність, послаблення традиційних соціальних інститутів, зміна характеру суспільного контролю, поширення кризових і травматичних досвідів тощо. Ці явища актуалізують проблему девіантної поведінки як одного з ключових факторів формування протиправної діяльності. Відхилення від соціальних і правових норм неможливо пояснювати виключно з позиції права, оскільки вони набувають дедалі складніших форм. Зазначені тенденції зумовлюють потребу у здійсненні психологічного аналізу внутрішніх механізмів саморегуляції, які є детермінантою вчинення правопорушень.

З огляду на викладене, слід вважати, що аналіз девіацій як основи протиправних виявів потребує виходу за межі правоцентричного підходу та врахування психологічних чинників, що зумовлюють вчинки особи.

Психологічний підхід до аналізу девіантності та її наслідків дає змогу чітко окреслити ціннісно-мотиваційні орієнтації, емоційні патерни, когнітивні викривлення та внутрішні суперечності, які створюють базис для формування моделей поведінки, що виходять за межі правових і соціальних норм конкретного соціуму. Такий аналіз забезпечує ґрунтовне розуміння природи протиправної діяльності.

У цьому контексті актуальності набуває дослідження девіантної поведінки як передумови протиправної діяльності, оскільки фундамент для порушення соціальних і правових норм закладається на рівні особистісних характеристик, мотиваційно-ціннісної сфери й емоційно-вольової регуляції. Комплексний психологічний аналіз девіантних виявів дає змогу не лише поглибити теоретичне розуміння механізмів неправомірних дій, а й створити наукову базу для розроблення ефективних профілактичних і корекційних заходів, спрямованих на зниження частоти вчинення правопорушень у теперішніх соціальних умовах.

Огляд літератури

Проблема девіантної поведінки, зокрема її генеза, детермінанти, характер протікання та його залежність від онтогенетичного етапу, гендерних і професійних ролей, рівня психічного здоров'я, загального психологічного стану, наслідки девіацій, а також особливості попередження та коригування поведінкових відхилень є предметом досліджень як зарубіжних, так і українських науковців.

Аналіз зарубіжної наукової літератури дає підстави виокремити кілька фундаментальних векторів дослідження цього явища. Одним із найрозробленіших аспектів є вивчення поведінкових відхилень крізь призму розладів особистості (Kosson, Lorenz, & Newman, 2006; Morana, Stone, & Abdalla-Filho, 2006; Glenn, Johnson, & Raine, 2013; Lester, White, & Giordano, 2015; Repo-Tiihonen, & Hallikainen, 2016; Black, 2024). У межах цього підходу увагу зосереджено на витоках антисоціального розладу (Glenn, Johnson, & Raine, 2013; Repo-Tiihonen, & Hallikainen, 2016; Black, 2024), а також його ролі у формуванні тяжких злочинних нахилів, зокрема серійної злочинності та канібалізму (Kosson, Lorenz, & Newman, 2006; Morana, Stone, & Abdalla-Filho, 2006; Lester, White, & Giordano, 2015). Важливе місце в науковому дискурсі посідає вивчення феноменології насильницької та асоціальної активності як специфічних форм девіацій (Patterson, DeBaryshe, & Ramsey, 1989; Pihl, 1995; Friedman, Kramer, & Kreisher, 1999; Ono, & Pumariega, 2008), а також аналіз механізмів розвитку адиктивних виявів (Lôo, & Susini, 1976). Попри широкий спектр підходів, найрепрезентативнішим масивом даних є дослідження, присвячені кореляції між соціальними чинниками та процесом формування поведінкових аномалій (Heinze, Toro, & Urberg, 2004; Gardner, Dishion, & Connell, 2008; Lansford et al., 2014; Hinnant, & Forman-Alberti, 2019). Альтернативою соціоцентричного підходу є біологічна парадигма, яка зосереджується на верифікації фізіологічних і генетичних передумов виникнення девіантності (Sterzer, 2010).

Проблему поведінкових девіацій у працях українських учених досліджують крізь призму їхніх детермінант і виявлення комплексних чинників генези таких порушень (Chaikovska, 2015; Romanenko, 2021; Khudaverdova, 2021). Увагу зосереджено на вивченні девіантності як соціально-психологічного явища, а також розробленні дієвих стратегій її профілактики (Makarenko, & Andreicheva, 2015; Kozyriev, 2016; Andrusyshyn, 2019; Pundiev, & Basko, 2025). Важливим вектором наукових пошуків залишається обґрунтування методів психологічної корекції деструктивних дій (Sakun, & Kysla, 2020; Hurtovenko, 2024). Водночас у сучасних реаліях актуальності набуває вивчення особливостей асоціальних виявів, що формуються в умовах воєнного стану (Lukashenko, 2019; Dunets, 2025; Petsa, & Rosokha, 2025).

Зазначене дає змогу констатувати, що, попри ґрунтовний аналіз біологічних, соціальних й особистісних чинників девіантності у світовій та українській науці, більшість наявних праць стосуються стабільних умов функціонування суспільства. Проте сучасні виклики, спричинені повномасштабною війною, радикально змінюють детермінацію людської поведінки, нівелюючи звичні адаптаційні механізми та створюючи нові форми соціально-психологічного напруження. Саме в цей період межа між девіацією та протиправним діянням стає найвразливішою. У критичних обставинах воєнного часу психологічні деструкції, які раніше мали прихований характер,

трансформуються в безпосередні передумови для вчинення правопорушень. Зростання рівня агресивності, аномія суспільних норм і деформація ціннісних орієнтацій створюють специфічне психологічне підґрунтя для переходу від відхиленої поведінки до реальної протиправної діяльності.

Матеріали та методи

Мета статті полягає в теоретичному аналізі психологічних особливостей девіантної поведінки особистості як фактора ризику виникнення протиправної діяльності.

Поставлену мету реалізовано через виконання низки завдань:

1) проаналізувати поняття та види поведінкових девіацій;

2) визначити чинники виникнення девіантності;

3) обґрунтувати взаємозв'язок між деструктивними виявами особистості та формуванням протиправної діяльності;

4) окреслити пріоритетні напрями профілактики асоціальних вчинків.

Методологічну основу дослідження становлять фундаментальні положення сучасної психології, соціології та права, що дає змогу застосувати комплексний підхід до вивчення проблеми девіантності. Реалізацію цього підходу здійснюють шляхом поєднання системного, детерміністичного й особистісно орієнтованого принципів. Відповідно до позицій системного підходу, девіантну поведінку визначено як результат взаємодії особистості й соціуму. Детерміністичний підхід надає можливість визначити чинники, покладені в основу виникнення поведінкових девіацій. Особистісно орієнтований підхід зосереджує увагу на внутрішніх психологічних механізмах, які відповідають за вибір стратегії протиправної діяльності.

Під час написання статті було застосовано такі методи:

1) аналіз, синтез, порівняння та узагальнення наукових джерел за темою для визначення понятійно-категорійного апарату дослідження;

2) методи індукції та дедукції, що надали можливість прослідкувати перехід від різних форм девіантної поведінки до формування протиправної діяльності;

3) прогностичний метод – з метою визначення провідних шляхів профілактики асоціальної поведінки.

Результати й обговорення

У психології та суміжних наукових галузях девіантну поведінку особистості прийнято визначати як форму соціальної активності, що характеризується невідповідністю встановленим у конкретному соціумі правовим регламентаціям, етичним стандартам і загальноприйнятим нормам.

М. Кікалішвілі (2011) тлумачить зазначене явище як активність, що має характер відхилення, й акцентує на потребі чіткої диференціації між нею та іншими деструктивними виявами, а саме: делінквентною, аномальною, асоціальною, адиктивною поведінкою тощо. У табл. 1 представлено та проаналізовано поведін-кові відхилення, виокремлені в науковій розвідці М. Кікалішвілі.

Згідно з даними табл. 1 (с. 86), відхилення пове-дінки переважно є усвідомленими й такими, що можуть бути контрольовані особистістю. Аналізу-ючи типологію, зазначену в таблиці, слід зауважити, що делінквентна, аномальна, адиктивна й акцентуйована поведінка є конкретними формами девіацій. Одна з найпоширеніших класифікацій передбачає такі форми девіантної поведінки:

1) делінквентна поведінка;

2) адиктивна поведінка;

3) патохарактерологічна поведінка;

4) психопатологічна поведінка;

5) поведінка, зумовлена гіперздібностями.

Розглянемо детальніше ці форми девіацій.

Поняття делінквентної поведінки тлумачать у вузькому та широкому значеннях. У загальному контексті вона охоплює різноманітні протиправні діяння: від порушень дисципліни та загальноприйнятих правил до кримінальних злочинів. Водночас у фаховій літературі часто використовують вужче трактування, згідно з яким цей термін застосовують переважно до некримінальних проступків, учинених неповнолітніми. Доволі часто делінквентність вважають крайнім виявом девіантності.

Адиктивна або залежна поведінка полягає в прагненні до уникнення реальності шляхом зміни власного психічного стану. У межах психології, соціології та психіатрії всі такі вияви прийнято поділяти на хімічні та поведінкові. Різноманітні варіанти залежностей можуть бути як відносно прийнятними в соціумі (кавоманія, трудоголізм), так і засуджуваними (алкоголізм, наркоманія, лудоманія), що безпосередньо засвідчує їх соціальну зумовленість.

Патохарактерологічна поведінка – форма девіації, що формується в осіб з яскраво вираженими акцентуаціями характеру або розладами особистості та виявляється як стійкі неадекватні реакції на зовнішні подразники, які порушують соціальну адаптацію. На відміну від попередніх форм девіацій, вона може бути як соціально, так і біологічно зумовленою.

Психопатологічна поведінка – форма девіантної активності, основою якої є симптоми та синдроми психічних розладів. Оскільки такі стани часто мають ендогенне походження, то й ця форма девіацій є переважно біологічно зумовленою.

Таблиця 1

Основні види поведінкових відхилень

Поведінкове відхилення	Об'єкт порушення	Етіологія	Рівень усвідомлення	Наслідки
Девіантна поведінка	Соціальні норми та правила	Має переважно соціальну природу. Деякі види можуть мати біопсихологічні передумови	Усвідомлена та контрольована	Громадський осуд, адміністративна відповідальність
Делінквентна поведінка	Правові норми	Має переважно соціальну природу	Усвідомлена та контрольована	Адміністративна або кримінальна відповідальність
Аномальна поведінка (психопато-логічна)	Соціальні та правові норми	Має переважно ендогенну або біопсихосоціальну природу	Неусвідомлена або усвідомлена частково	Надання медичної допомоги, лікування та реабілітація
Адиктивна поведінка	Соціальні та правові норми	Має переважно екзогенну природу	Усвідомлена, але контрольована частково	Громадський осуд, адміністративна, кримінальна відповідальність та медико-соціальні наслідки
Дезадаптивна поведінка	Процес соціальної адаптації та взаємодії	Екзогенна, зрідка – ендогенна природа	Усвідомлена, контрольована частково, інколи не контрольована	Соціальна ізоляція, перехід у стійку девіацію
Асоціальна поведінка	Соціальні норми	Має здебільшого соціальну природу	Усвідомлена, проте характеризується байдужістю до думки соціуму	Соціальна ізоляція, можливий перехід у девіантну чи делінквентну поведінку
Неадекватна поведінка	Ситуативні норми, соціальні очікування	Можлива як соціальна, так і біологічна природа	Усвідомлена частково або неусвідомлена	Залежить від причини виникнення: від міжособистісних конфліктів до потреби медичної допомоги
Деструктивна поведінка	Соціальні та правові норми	Переважно соціальна-психологічна природа, можливі індивідуально-особистісні чинники	Усвідомлена, проте вольовий контроль ослаблений	Громадський осуд, адміністративна або кримінальна відповідальність
Акцентуйована поведінка (патохаракте-рологічна)	Соціальні норми	Переважно індивідуально-типологічна, зумовлена поєднанням біологічних і соціальних чинників	Усвідомлена зі слабким вольовим контролем	Ускладнення міжособистісної взаємодії
Агресивна поведінка	Соціальні та правові норми	Переважно екзогенна, рідше – ендогенна	Усвідомлена, проте складно контрольована	Руйнування соціальних відносин, адміністративна, кримінальна відповідальність
Конфліктна поведінка	Соціальні норми	Переважно екзогенна, рідше – ендогенна	Усвідомлена	Соціальна напруженість, порушення міжособистісних стосунків

Поведінка, зумовлена гіперздібностями, – це специфічна дезадаптація, що характеризується порушенням соціальної взаємодії та адаптації в осіб із високим рівнем обдарованості чи геніальністю. Вона виникає як наслідок неможливості особистості пристосуватися до загальноприйнятих стандартів.

Ця класифікація засвідчує, що девіантна поведінка – це багатогранний феномен, який охоплює як соціально-правові аспекти, так і психологічні захисні механізми. Зазначимо також, що причиною низки відхилень є деформація структури особистості або клінічні вияви психічних розладів. За певних умов фактором дезадаптації може стати навіть інтелектуальний і творчий потенціал особистості, що значно перевищує середньостатистичну норму. Тобто девіації можуть мати як екзогенне, так й ендогенне походження, часто комбінуючи ці чинники.

Така типологія є доволі вичерпною, проте вона ґрунтується переважно на клініко-психологічних ознаках і формі вияву відхилень. Для глибшого розуміння природи девіантної поведінки слід розглянути її крізь призму підходу Р. Мертона, у якому акцентовано на соціально-структурних чинниках і способах адаптації індивіда до завдань, встановлених суспільством.

О. Макаренко, А. Андрейчева (2015) на підставі напрацювань Р. Мертона виокремили такі форми поведінкових девіацій:

I. Конформізм.

II. Інноваційність.

III. Ритуалізм.

IV. Ескейпізм.

V. Радикалізм (Makarenko & Andreicheva, 2015).

Конформізм у межах цієї класифікації постає як пристосування особистості до думки інших, прагнення поділяти їхні погляди та переконання, а також беззастережне дотримання норм оточення. Попри те, що конформізм забезпечує стабільність, у своїх крайніх виявах він призводить до деструктивних наслідків, тому його визначають як одну з форм девіантної поведінки. До негативних аспектів цього феномену належать: ефект групового мислення, втрата індивідуальної відповідальності, гальмування соціального прогресу й інновацій, соціальна мімікрія, лицемірство.

Інновація як тип девіації визначена пріоритетом особистісного успіху над законними способами його досягнення. Цю модель умовно характеризує фраза – «мета виправдовує засоби». За своєю суттю це виправдання аморальних і протиправних методів з метою отримання матеріальної чи соціальної вигоди.

Ритуалізм – специфічна форма девіації, за якої індивід відмовляється від домінуючих культурних ідеалів заради «сліпого» слідування суспільним нормам, правилам, стандартам. Мета такої поведінки полягає в уникненні життєвих невдач, незручностей чи осуду з боку інших.

Ескейпізм – пасивна, але глибока форма девіації, яка вирізняється одночасним запереченням суспільних завдань і легітимних засобів їх досягнення. Ескейпістами вважають осіб з адиктивною поведінкою, схильністю до бродяжництва, а також тих, хто потрапляє під деструктивний релігійний вплив або обирає шлях повної соціальної ізоляції.

Радикалізм – це найактивніша форма девіацій, за якої індивід прагне не просто відкинути панівні культурні норми та правила, а повністю їх трансформувати.

Аналізуючи теорію Р. Мертона, можна виокремити три узагальнені форми девіантної поведінки: активні девіації, пасивні й адаптивні. Така класифікація демонструє, що деструктивність постає не лише у вигляді прямих правопорушень. Тобто девіантна поведінка – це складний спектр особистісних реакцій, що виникають у відповідь на неможливість досягнути успіху соціально схваленими методами.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що девіантна поведінка – це багатовимірне явище, яке виявляється не лише як порушення соціальних норм і правил, а й як специфічний спосіб адаптації індивіда до зовнішніх вимог. Різноманітність форм і видів поведінкових девіацій є свідченням того, що вони виникають не випадково, а спричинені дією конкретних детермінант. Саме тому слід зосередити увагу на чинниках девіантної поведінки, які спонукають індивіда до вибору конкретних моделей адаптації.

Згідно з даними табл. 1, поведінкові відхилення мають переважно психосоціальну етіологію. О. Чайковська (2015) пропонує деталізувати перелік причин девіацій, згрупувавши їх у чотири ключові блоки: індивідуальні або психобіологічні, педагогічні, психологічні та соціальні фактори. Схожий підхід пропонують В. Тимошенко та В. Корольчук (2023), які виокремлюють серед причин девіантної поведінки умови зовнішнього середовища, соціальні чинники, біологічні та психологічні фактори.

Своєю чергою О. Романенко (2021) систематизує передумови деструктивної поведінки на основі ключових психотерапевтичних шкіл:

I. Психодинамічний напрям, у межах якого девіації трактують як наслідок внутрішнього конфлікту та боротьби інстинктів. Увагу зосереджено на виявах агресії, а також деструктивних захисних механізмах психіки, зокрема заміщенні та регресії.

II. Індивідуальна психологія детермінантом вбачає несприятливий зовнішній вплив, що перешкоджає гармонійному розвитку особистості.

III. Поведінкова терапія. Витоки порушень визначено як наслідок дефектів соціалізації, зокрема помилок виховання та навчання (Romanenko, 2021).

В умовах війни актуалізуються специфічні передумови порушень соціальних норм. Поряд із класифікацією Л. Дунець (2025), яка виокремлює

психологічні, соціальні, сімейні, економічні та воєнні чинники, інші дослідники фокусуються на конкретних джерелах впливу. Зокрема, А. Худавердова (2021), Д. Пеца (2025), Я. Росоха (2025), М. Лукашенко (2019) вбачають причини відхилень у травматичному досвіді особистості, а також деструктивному впливі цифрових технологій, медіапростору та соціальних мереж.

Підсумовуючи погляди дослідників, констатуємо, що девіантна поведінка має комплексну психосоціальну природу, причому її детермінанти набувають гостроти та особливостей саме у воєнний період, що зумовлені впливом воєнних подій та суспільними трансформаціями. Багатоаспектна природа девіацій спричиняє їх поступову трансформацію від морально-етичних проступків до конкретних протиправних діянь, що актуалізує необхідність детального аналізу зв'язку між цими феноменами.

В. Тимошенко (2011) пропонує тлумачити протиправну поведінку як різновид антисоціальної. Авторка визначає цей тип поведінки як антинормативний, суспільно шкідливий, небезпечний для особистості та суспільства, а також такий, що тягне за собою юридичну відповідальність. Науковиця ототожнює протиправну та делінквентну поведінку. У межах цього дослідження ми також будемо дотримуватися зазначеного підходу. З метою з'ясування особливостей девіантної та делінквентної поведінки, а також виявлення чинників трансформації відхилень у протиправну площину вважаємо за доцільне розглянути структуру правової поведінки.

У науковому доробку М. Логвиненка (2021) внутрішня будова правової поведінки представлена у вигляді трьох взаємопов'язаних компонентів:

1) когнітивний компонент охоплює обізнаність особи у правовій сфері та здатність до усвідомлення й аналізу власних вчинків;

2) мотиваційно-цільовий компонент формується на основі мотивів й орієнтацій на конкретний правовий результат.

3) діяльнісний компонент – це зовнішнє вираження поведінкових актів індивіда.

У табл. 2 представлено порівняльний аналіз структури девіантної та делінквентної поведінки.

Таблиця 2

Порівняльний аналіз девіантної та делінквентної поведінки

Структурний компонент	Девіантна поведінка	Делінквентна поведінка
Когнітивний	Уявлення про соціальні норми та правила викривлені, критичність до власних дій на низькому рівні	Правові норми ігнорують або заперечують. Власну протиправну поведінку усвідомлюють, піддаючи раціоналізації
Мотиваційно-ціннісний	Головними мотивами вважають прагнення до самоствердження, пошук «гострих» відчуттів, зниження емоційного напруження тощо	Домінують мотиви, спрямовані на отримання матеріальної або статусної вигоди через порушення норм закону
Діяльнісний	Порушення моральних й етичних норм	Дії, що мають ознаки правопорушення

Результати, представлені в табл. 2, дають змогу простежити специфіку трансформації кожного структурного компонента під час переході від девіації до делінквентності.

Зокрема, когнітивний компонент девіантної поведінки виявляється в тому, що особа інтерпретує свою поведінку як нормативну й часто як спосіб самовираження, протесту чи засвідчення власної унікальності. За делінквентної поведінки особа усвідомлює наявність відхилення, проте намагається його раціоналізувати. Прикладом такої раціоналізації може бути самовиправдання: «Я вкрав, бо не мав іншого вибору». Такий підхід дає змогу суб'єкту мінімізувати внутрішній конфлікт, співвіднести його із загальноприйнятими нормами.

Щодо мотиваційно-ціннісного компоненту пріоритетними мотивами девіантів стають цінності індивідуальної свободи та заперечення загальних обмежень. Натомість за делінквентної поведінки вектор мотивації зміщується в бік прагматичної мети й отримання конкретної вигоди.

Аналіз діяльнісного компонента демонструє чіткий перехід від етичних порушень до протиправних дій. Якщо девіантні вияви здебільшого ігнорують суспільні звичаї та правила, то делінквентна активність спрямована на безпосереднє порушення чинного законодавства. Отже, ключова відмінність полягає в юридичній кваліфікації вчинків і ступені їхньої суспільної небезпечності.

Узагальнюючи викладене, зазначимо, що трансформація структурних компонентів поведінки є свідченням того, що перехід від етичного відхилення до нормативних порушень визначають як зовнішніми чинниками, так і глибокими змінами правосвідомості індивіда. Саме тому для повного розуміння генези протиправної діяльності вважаємо за доцільне проаналізувати психологічні механізми викривлення правових настанов і ціннісних орієнтацій, які є внутрішнім фільтром під час вибору стратегії поведінки.

У психологічних науках правосвідомість особистості трактують як сферу відображення індивідуального або групового сприйняття права через знання норм і ставлення до правозастосу-

вання. Ключовими функціями цього феномену визначають пізнавальну, оцінювальну та регулятивну. Остання реалізується через систему мотивів, орієнтацій та правових установок. Саме регулятивна функція є основним внутрішнім запобіжником деструктивної активності. Деформацію цієї сфери визначають як стійку негативну зміну, що безпосередньо залежить від порушення сприйняття правової реальності та наділення права не властивими йому функціями (Tymoshenko, 2020; Parkhomenko & Tymoshenko, 2024). В. Тимошенко виокремлює такі її види: правовий нігілізм (заперечення цінності права), правовий ідеалізм (переоцінка можливостей закону), конформізм (пасивне дотримання норм, без внутрішнього переконання) і злочинна спрямованість поглядів (свідоме ігнорування та порушення права) (Tymoshenko, 2020). Ці викривлення стають сполучною ланкою, що перетворює загальну девіантність особистості на вектор протиправної діяльності. Вважаємо, що взаємозв'язок між девіантною поведінкою та протиправною діяльністю полягає в поступовій деформації регулятивної функції правосвідомості, коли внутрішні негативні установки стають визначальним мотивом поведінки. Тобто, якщо початкова девіація виявляється в нехтуванні етичними нормами, то подальша руйнація правових установок знімає психологічну заборону на порушення закону. У такому стані особа втрачає самоконтроль, що перетворює деструктивні риси характеру на активний мотив для вчинення правопорушень.

Детермінанти деформацій регулятивної функції правосвідомості поділяють на суб'єктивні й об'єктивні. До найпоширеніших суб'єктивних чинників Н. Пархоменко та В. Тимошенко (2024) відносять психофізіологічні особливості, особистісні риси, розлади особистості й надміру виражені акцентуації характеру. Об'єктивні чинники, на думку авторів, охоплюють негативні соціальні умови, корупцію та інші соціальні проблеми, природні лиха, ідеологічні фактори, вплив війни тощо.

Зв'язок між деструктивними виявами особистості та формуванням протиправної діяльності графічно зображено на рис.

Рис. Зв'язок між деструктивними виявами особистості та протиправною діяльністю

На рисунку відображено, що девіантна поведінка є передумовою протиправної діяльності. Обидві форми активності (і девіантна, і делінквентна поведінка) детерміновані єдиним процесом деформації правосвідомості. Саме під впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників відбувається викривлення розуміння правових норм, а також девальвація особистісних цінностей. Перелічені деструктивні зміни спершу виявляються як поведінкові девіації і через ослаблення контролю та формування толерантності до порушень закономірно трансформуються у відкриту протиправну діяльність.

Оскільки девіація – це критичний етап, що передує вчиненню правопорушення, постає гостра необхідність у визначенні пріоритетних напрямів профілактики, спрямованих на нівелювання деструктивних детермінант, корекцію правосвідомості та недопущення трансформації відхильної поведінки в протиправну діяльність.

Профілактика девіантної поведінки є складною міждисциплінарною категорією, яку не можна

тлумачити як суто психологічну проблему. Її ефективна реалізація можлива лише через комплекс психологічних, педагогічних, соціальних і правових заходів. У сучасній науковій літературі в межах структури такого впливу традиційно виокремлюють первинний, вторинний і третинний етапи профілактики (Mahdysiuk, Demchuk, & Pavlova, 2021). Інший підхід до структури профілактики девіантної поведінки пропонує М. Ятчук (2017), визначаючи в її складі когнітивний, мотиваційний, емоційний та діяльнісний рівні. У межах цього підходу авторка виокремлює конкретні практичні напрями роботи, серед яких увагу зосереджує на просвітницьких лекціях, тренінгах, актуалізації творчого потенціалу й індивідуально-виховних бесідах. Паралельно з цим Л. Магдисюк (2021) у співавторстві із В. Демчук і Б. Павловою (2021) характеризують актуальні підходи до превенції, які ґрунтуються на інтеграції новітніх інструментів впливу. До переліку найефективніших напрямів автори відносять застосування інформаційних технологій, тренінгову роботу й арттерапевтичні методи, що дає змогу забезпечити комплексний вплив на особистість у соціальному просторі. Надзвичайно актуальними є дослідження девіантності, виникнення якої безпосередньо пов'язане з деструктивним впливом воєнних подій на особистість. Зокрема, А. Андріеті та Л. Ваврик (2024) акцентують на тому, що профілактичний вплив девіантної поведінки у військових має враховувати конкретну форму девіацій. О. Шемчук (2023) і співавтори виокремлюють такі підходи до профілактики девіантної поведінки військових: інформаційний, соціально-профілактичний, медико-біологічний, соціально-педагогічний та підхід, що пов'язаний із застосуванням санкцій.

Отже, аналіз таких концепцій засвідчує, що ефективна превенція вимагає ефективного поєднання різнорівневих методів впливу. Саме своєчасна корекція девіантних виявів є ефективним заходом запобігання їх трансформації в стійкі вияви протиправної діяльності. Комплексна профілактика, адаптована до умов воєнного часу, є ключовим механізмом нейтралізації факторів, які детермінують злочинну поведінку особистості та загрожують суспільному правопорядку.

Висновки

Девіантну поведінку особистості розглядають як форму соціальної активності, що порушує правові регламентації, етичні стандарти та загальноприйняті норми, встановлені в конкретному суспільстві. Аналіз наукових джерел за темою дослідження надав можливість класифікувати види відхилень з позиції двох основних підходів: на основі клініко-психологічних ознак і форм їх вияву, а також соціально-структурних факторів і способів адаптації.

Чинники виникнення деструктивних виявів умовно поділяють на дві групи: ендогенні й екзогенні, проте переважна більшість форм і видів такої активності вирізняється комплексною етіологією. Такі детермінанти набувають якісної своєрідності саме у воєнний період, що зумовлено глибокими суспільними трансформаціями та специфікою впливу війни на свідомість і правосвідомість громадян. Саме глибокі зміни останньої, зокрема її регулятивного компонента, є основою взаємозв'язку між девіантною та делінквентною діяльністю, унаслідок чого первинна девіація трансформується у відкриту протиправну діяльність.

Своєчасна й ефективна комплексна профілактика девіацій є фундаментальним інструментом запобігання трансформації поведінкових відхилень у стійкі форми протиправних діянь.

Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо в розробленні й апробації спеціалізованих психосоціальних програм, спрямованих на раннє виявлення девіантних виявів особистості, а також у створенні ефективних методик корекції таких відхилень з метою запобігання вчиненню правопорушень.

Подяки

Немає.

Фінансування

Дослідження не фінансувалося.

Конфлікт інтересів

Немає.

References

[1] Andriieti, A.V., & Vavryk, L.V. (2024). Psychological aspects of prevention of deviant behavior of military personnel in the security and defense sector of Ukraine. *Habitus*, 65, 116-121. DOI: 10.32782/2663-5208.2024.65.20

[2] Andrusyshyn, R.M. (2019). Deviant behavior as a form of social deviation. *Legal horizons*, 16, 24-29. DOI: 10.21272/legalhorizons.2019.i16.p:24

[3] Black, D.W. (2024). Update on antisocial personality disorder. *Current Psychiatry Reports,* 26(10), 543–549. DOI: 10.1007/s11920-024-01528-x

[4] Chaikovska, O.M. (2015). Components of the system of factors of deviant behavior of adolescents. *Problems of modern psychology*, 28, 627-637. DOI: 10.32626/2227-6246.2015-28.%25p

[5] Dunets, L.M. (2025). Main forms of deviant behavior during war. *Scientific perspectives*, 12(66), 2258-2268. DOI: 10.52058/2708-7530-2025-12(66)-2258-2268

[6] Friedman, A.S., Kramer, S., & Kreisher, C. (1999). Childhood predictors of violent behavior. *Journal of Clinical Psychology,* 55(7), 843-855. DOI: 10.1002/(sici)1097-4679(199907)55:7<843::aid-jclp6>3.0.co;2-x

[7] Gardner, T.W., Dishion, T.J., & Connell, A.M. (2008). Adolescent self-regulation as resilience: Resistance to antisocial behavior within the deviant peer context. *Journal of Abnormal Child Psychology,* 36(2), 273-284. DOI: 10.1007/s10802-007-9176-6

[8] Glenn, A.L., Johnson, A.K., & Raine, A. (2013). Antisocial personality disorder: A current review. *Current Psychiatry Reports,* 15(12). DOI: 10.1007/s11920-013-0427-7

[9] Heinze, H.J., Toro, P.A., & Urberg, K.A. (2004). Antisocial behavior and affiliation with deviant peers. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology,* 33(2), 336-346. DOI: 10.1207/s15374424jccp3302_15

[10] Hinnant, J.B., & Forman-Alberti, A.B. (2019). Deviant peer behavior and adolescent delinquency: Protective effects of inhibitory control, planning, or decision making? *Journal of Research on Adolescence,* 29(3), 682-695. DOI: 10.1111/jora.12405

[11] Hurtovenko, N.V. (2024). Methodological substantiation of psychological correction of deviant behavior. *Scientific notes. Series "Psychology"*, 4(6), 26-31. DOI: 10.32782/cusu-psy-2024-4-4

[12] Khudaverdova, A. (2021). Specific factors of deviant behavior of military personnel. *Bulletin of Lviv University. Series "Psychological Sciences"*, 11, 225-230. DOI: 10.30970/PS.2021.11.27

[13] Kikalishvili, M.V. (2011). Deviant behavior: Concept and features. *Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 3(22), 109-122. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2011_3_19

[14] Kosson, D.S., Lorenz, A.R., & Newman, J.P. (2006). Effects of comorbid psychopathy on criminal offending and emotion processing in male offenders with antisocial personality disorder. *Journal of Abnormal Psychology,* 115(4), 798-806. DOI: 10.1037/0021-843X.115.4.798

[15] Kozyriev, M.P. (2016). Deviant behavior as a socio-psychological phenomenon and its prevention. *Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Series "Psychological"*, 1, 28-39. Retrieved from http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/904

[16] Lansford, J.E., Dodge, K.A., Fontaine, R.G., Bates, J.E., & Pettit, G.S. (2014). Peer rejection, affiliation with deviant peers, delinquency, and risky sexual behavior. *Journal of Youth and Adolescence,* 43(10), 1742-1751. DOI: 10.1007/s10964-014-0175-y

[17] Lester, D., White, J., & Giordano, B. (2015). Cannibalism. *Omega (Westport),* 70(4), 428-435. DOI: 10.1177/0030222815573732

[18] Lohvynenko, M. (2021). Concept and components of legal behavior. *Entrepreneurship, economy and law*, 4, 283-286. DOI: 10.32849/2663-5313/2021.4.44

[19] Lôo, H., & Susini, J. R. (1976). La toxicomanie: Un comportement déviant. *Revue du Praticien,* 26(43), 2965-2980. Retrieved from https://bdoc.ofdt.fr/index.php?lvl=notice_display&id=69793

[20] Lukashenko, M.Yu. (2019). Traumatic experience of military actions as a factor of deviant behavior. *Legal psychology*, 1(24), 32-38. DOI: 10.33270/03192401.32

[21] Mahdysiuk, L.I., Demchuk, V.B., & Pavlova, B.V. (2021). Modern approaches to prevention of deviant behavior in psychological service activity. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Pedagogy and Psychology"*, 7(1), 9-17. DOI: 10.52534/msu-pp.7(1).2021.9-17

[22] Makarenko, O.M., & Andreicheva, A.O. (2015). The concept of deviant behavior in social and psychological aspects. *Scientific Notes: Pedagogical, Psychological Sciences and Social Work*, 175, 61-64. Retrieved from https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/8917

[23] Morana, H.C., Stone, M.H., & Abdalla-Filho, E. (2006). Personality disorders, psychopathy and serial killers. *Brazilian Journal of Psychiatry,* 28(2), S74-S79. DOI: 10.1590/s1516-44462006000600005

[24] Ono, Y., & Pumariega, A.J. (2008). Violence in youth. *International Review of Psychiatry,* 20(3), 305-316. DOI: 10.1080/09540260801990241

[25] Parkhomenko, N.M., & Tymoshenko, V.I. (2024). Determinants and consequences of deformation of individual legal consciousness under negative conditions of the modern world. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series "Law"*, 81(1), 81-87. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.81.1.12

[26] Patterson, G.R., DeBaryshe, B.D., & Ramsey, E. (1989). A developmental perspective on antisocial behavior. *American Psychologist,* 44(2), 329-335. DOI: 10.1037/0003-066X.44.2.329

[27] Petsa, D.D., & Rosokha, Ya.M. (2025). Deviant behavior under martial law: Factors, consequences, mechanisms of influence. *Analytical and comparative law*, 1, 53-57. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.01.7

[28] Pihl, R.O. (1995). Violent behavior. *Journal of Psychiatry & Neuroscience,* 20(2), 101-103. Retrieved from https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC1188668/

[29] Pundiev, V.V., & Basko, H.P. (2025). Psychological and pedagogical aspects of prevention of deviant behavior in the process of adolescent socialization. *Mental health*, 4, 157-161. DOI: 10.32782/3041-2005/2025-4.26

[30] Repo-Tiihonen, E., & Hallikainen, T. (2016). Antisocial personality disorder. *Duodecim; Lääketieteellinen Aikakauskirja,* 132(2), 130-136. Retrieved from https://www.researchgate.net /publication/297714927_Antisocial_personality_disorder
[31] Romanenko, O. (2021). Factors of deviant behavior of adolescents from the standpoint of different psychotherapeutic approaches. *Legal psychology,* 28(1), 7-13. DOI: 10.33270/03212801.7
[32] Sakun, Ye., & Kysla, O. (2020). Correctional and developmental work with children with deviant behavior. *Young scientist*, 6(82), 111-114. DOI: 10.32839/2304-5809/2020-6-82-23
[33] Shemchuk, O., Shemchuk, V., & Torchevskyi, R. (2023). Psychological and pedagogical view on the problem of deviant behavior of military personnel in the conditions of the Russian-Ukrainian war. *Military education*, 2(48), 308-322. DOI: 10.33099/2617-1775/2023-02/308-322
[34] Sterzer, P. (2010). Born to be criminal? What to make of early biological risk factors for criminal behavior. *American Journal of Psychiatry,* 167(1), 1-3. DOI: 10.1176/appi.ajp.2009.09111601
[35] Tymoshenko, V.I. (2011). Illegal behavior: Definition and motivation. *Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 12, 61-67. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2011_12_10
[36] Tymoshenko, V.I. (2020). Deformed legal consciousness as a prerequisite for illegal behavior. *Scientific notes of the V.I. Vernadsky Tavrichesky National University. Series "Legal Sciences"*, 31(70), 27-32. DOI: 10.32838/1606-3716/2020.4/05
[37] Tymoshenko, V.I., & Korolchuk, V.V. (2023). Causes and legal consequences of deviant behavior. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series "Law"*, 76(1), 73-78. DOI: 10.24144/2307-3322.2022.76.1.11
[38] Yatchuk, M.S. (2017). The problem of deviant behavior among employees of the State Criminal-Executive Service of Ukraine. *Current problems of psychology,* 11(16), 245-255. Retrieved from http://appsychology.org.ua/data/jrn/v11/i16/26.pdf

Список використаних джерел

[1] Андріеті А. В., Ваврик Л. В. Психологічні аспекти профілактики девіантної поведінки військовослужбовців сектору безпеки і оборони України. *Габітус.* 2024. Вип. 65. С. 116–121. DOI: 10.32782/2663-5208.2024.65.20
[2] Андрусишин Р. М. Девіантна поведінка як форма соціального відхилення. *Правові горизонти.* 2019. № 16. С. 24–29. DOI: 10.21272/legalhorizons.2019.i16.p:24
[3] Black D. W. Update on Antisocial Personality Disorder. *Curr Psychiatry Rep.* 2024. Vol. 26 (10). P. 543–549. DOI: 10.1007/s11920-024-01528-x
[4] Чайковська О. М. Складові системи чинників девіантної поведінки підлітків. *Проблеми сучасної психології.* 2015. № 28. С. 627–637. DOI: 10.32626/2227-6246.2015-28.%25p
[5] Дунець Л. М. Основні форми поведінки відхилення під час війни. *Наукові перспективи.* 2025. № 12 (66). С. 2258–2268. DOI: 10.52058/2708-7530-2025-12(66)-2258-2268
[6] Friedman A. S., Kramer S., Kreisher C. Childhood predictors of violent behavior. *J Clin Psychol.* 1999. Vol. 55 (7). P. 843–855. DOI: 10.1002/(sici)1097-4679(199907)55:7<843::aid-jclp6>3.0.co;2-x
[7] Gardner T. W., Dishion T. J., Connell A. M. Adolescent self-regulation as resilience: resistance to antisocial behavior within the deviant peer context. *J Abnorm Child Psychol.* 2008. Vol. 36 (2). P. 273–284. DOI: 10.1007/s10802-007-9176-6
[8] Glenn A. L., Johnson A. K., Raine A. Antisocial personality disorder: a current review. *Curr Psychiatry Rep.* 2013. Vol. 15 (12). DOI: 10.1007/s11920-013-0427-7
[9] Heinze H. J., Toro P. A., Urberg K. A. Antisocial behavior and affiliation with deviant peers. *J Clin Child Adolesc Psychol.* 2004. Vol. 33 (2). P. 336–346. DOI: 10.1207/s15374424jccp3302_15
[10] Hinnant J. B., Forman-Alberti A. B. Deviant Peer Behavior and Adolescent Delinquency: Protective Effects of Inhibitory Control, Planning, or Decision Making? *J Res Adolesc.* 2019. Vol. 29 (3). P. 682–695. DOI: 10.1111/jora.12405
[11] Гуртовенко Н. В. Методологічне обґрунтування психологічної корекції девіантної поведінки. *Наукові записки. Серія «Психологія».* 2024. Вип. 4 (6). С. 26–31. DOI: 10.32782/cusu-psy-2024-4-4
[12] Худавердова А. Специфічні чинники девіантної поведінки військовослужбовців. *Вісник Львівського університету. Серія «Психологічні науки».* 2021. Вип. 11. С. 225–230. DOI: 10.30970/PS.2021.11.27
[13] Кікалішвілі М. В. Девіантна поведінка: поняття та ознаки. *Вісник Академії адвокатури України.* 2011. № 3 (22). С. 109–122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2011_3_19
[14] Kosson D. S., Lorenz A. R., Newman J. P. Effects of comorbid psychopathy on criminal offending and emotion processing in male offenders with antisocial personality disorder. *J Abnorm Psychol.* 2006. Vol. 115 (4). P. 798–806. DOI: 10.1037/0021-843X.115.4.798

[15] Козирєв М. П. Девіантна поведінка як соціально-психологічне явище та її профілактика. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Психологічна».* 2016. № 1. С. 28–39. URL: http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/904
[16] Lansford J. E., Dodge K. A., Fontaine R. G., Bates J. E., Pettit G. S. Peer rejection, affiliation with deviant peers, delinquency, and risky sexual behavior. *J Youth Adolesc.* 2014. Vol. 43 (10). P. 1742–1751. DOI: 10.1007/s10964-014-0175-y
[17] Lester D., White J., Giordano B. Cannibalism. *Omega (Westport).* 2015. Vol. 70 (4). P. 428–435. DOI: 10.1177/0030222815573732
[18] Логвиненко М. Поняття та складники правової поведінки. *Підприємство, господарство і право.* 2021. № 4. С. 283–286. DOI: 10.32849/2663-5313/2021.4.44
[19] Lôo H., Susini J. R. La toxicomanie: un comportement déviant [Drug addiction: a deviant behavior?]. *Rev Prat.* 1976. Vol. 26 (43). P. 2965–2980. URL: https://bdoc.ofdt.fr/index.php?lvl=notice_display&id=69793
[20] Лукашенко М. Ю. Травматичний досвід військових дій як чинник девіантної поведінки. *Юридична психологія.* 2019. № 1 (24). С. 32–38. DOI: 10.33270/03192401.32
[21] Магдисюк Л. І., Демчук В. Б., Павлова Б. В. Сучасні підходи профілактики девіантної поведінки у діяльності психологічної служби. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія».* 2021. Т. 7 (1). С. 9–17. DOI: 10.52534/msu-pp.7(1).2021.9-17
[22] Макаренко О. М., Андрейчева А. О. Поняття девіантної поведінки в соціальному та психологічному аспектах. *Наукові записки: педагогічні, психологічні науки та соціальна робота.* 2015. Т. 175. С. 61–64. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/8917
[23] Morana H. C., Stone M. H., Abdalla-Filho E. Personality disorders, psychopathy and serial killers. *Braz J Psychiatry.* 2006. Vol. 28 (Suppl. 2). P. S74–S79. DOI: 10.1590/s1516-44462006000600005
[24] Ono Y., Pumariega A. J. Violence in youth. *Int Rev Psychiatry.* 2008. Vol. 20 (3). P. 305–316. DOI: 10.1080/09540260801990241
[25] Пархоменко Н. М., Тимошенко В. І. Детермінанти та наслідки деформації індивідуальної правосвідомості за негативних умов сучасного світу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2024. Вип. 81. Ч. 1. С. 81–87. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.81.1.12
[26] Patterson G. R., DeBaryshe B. D., Ramsey E. A developmental perspective on antisocial behavior. *Am Psychol.* 1989. Vol. 44 (2). P. 329–335. DOI: 10.1037/0003-066X.44.2.329
[27] Пеца Д. Д., Росоха Я. М. Девіантна поведінка за умов воєнного стану: чинники, наслідки, механізми впливу. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 01. С. 53–57. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.01.7
[28] Pihl R. O. Violent behavior. *J Psychiatry Neurosci.* 1995. Vol. 20 (2). P. 101–103. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC1188668/
[29] Пундєв В. В., Басько Г. П. Психолого-педагогічні аспекти профілактики девіантної поведінки у процесі соціалізації підлітків. *Ментальне здоров'я.* 2025. № 4. С. 157–161. DOI: 10.32782/3041-2005/2025-4.26
[30] Repo-Tiihonen E., Hallikainen T. Antisocial personality disorder. *Duodecim; Lääketieteellinen Aikakauskirja.* 2016. Vol. 132 (2). P. 130–136. URL: https://www.researchgate.net/publication/297714927_Antisocial_personality_disorder
[31] Романенко О. Чинники девіантної поведінки підлітків з позицій різних психотерапевтичних підходів. *Юридична психологія.* 2021. Т. 28. № 1. С. 7–13. DOI: 10.33270/03212801.7
[32] Сакун Є., Кисла О. Корекційно-розвивальна робота з дітьми із девіантною поведінкою. *Молодий вчений.* 2020. Вип. 6 (82). С. 111–114. DOI: 10.32839/2304-5809/2020-6-82-23
[33] Шемчук О., Шемчук В., Торчевський Р. Психолого-педагогічний погляд на проблему девіантної поведінки військовослужбовців в умовах російсько-української війни. *Військова освіта.* 2023. № 2 (48). С. 308–322. DOI: 10.33099/2617-1775/2023-02/308-322
[34] Sterzer P. Born to be criminal? What to make of early biological risk factors for criminal behavior. *Am J Psychiatry.* 2010. Vol. 167 (1). P. 1–3. DOI: 10.1176/appi.ajp.2009.09111601
[35] Тимошенко В. І. Протиправна поведінка: визначення та мотивація. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2011. № 12. С. 61–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2011_12_10
[36] Тимошенко В. І. Деформована правосвідомість як передумова протиправної поведінки. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки».* 2020. Т. 31 (70). № 4. С. 27–32. DOI: 10.32838/1606-3716/2020.4/05
[37] Тимошенко В. І., Корольчук В. В. Причини та юридичні наслідки девіантної поведінки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2023. Вип. 76. Ч. 1. С. 73–78. DOI: 10.24144/2307-3322.2022.76.1.11
[38] Ятчук М. С. Проблема девіантної поведінки у працівників державної кримінально-виконавчої служби України. *Актуальні проблеми психології.* 2017. Т. XI. Вип. 16. С. 245–255. URL: http://appsychology.org.ua/data/jrn/v11/i16/26.pdf

VLASENKO Sofiia
PhD in Psychology, Associate Professor, Senior Researcher of the Research Laboratory on the Problems of Law Enforcement Management and its Psychological Support of the Educational and Scientific Institute of Postgraduate Education of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3645-9599

Deviant Behavior as a Prerequisite for Illegal Activity

Abstract. The article is devoted to a comprehensive examination of the problem of deviant behavior and its transformation into unlawful activity. The relevance of this issue is обусловлена dynamic social changes that have become particularly acute under wartime conditions, as well as the need for a psychological analysis of internal determinants that form the basis for the commission of offenses. The aim of the study is to provide a theoretical analysis of the psychological characteristics of deviant behavior as a risk factor for the emergence of unlawful activity. The article analyzes the concept of deviant behavior and characterizes its main types. Based on the analysis of theoretical sources, it is established that deviant behavior is a multifactorial phenomenon that is manifested not only in the violation of norms and rules but also represents a specific way of an individual's adaptation to society. The leading factors of deviance are examined, and it is determined that social and psychological determinants play a primary role, while most behavioral deviations are of a complex and multicausal nature. The interaction of these factors contributes to the gradual transformation of deviance into unlawful activity. Within the framework of the study, unlawful behavior is interpreted as synonymous with delinquent behavior. The structure of legal behavior is outlined, which made it possible to conduct a comparative analysis of the components of deviant and delinquent activity. It is argued that the transformation of the structural components of behavior and the transition from deviance to unlawful acts are driven by external factors and the deformation of legal consciousness, particularly its regulatory component. Priority directions for the prevention of deviant behavior are identified. The practical significance of the study lies in the possibility of implementing the proposed approaches in the activities of law enforcement agencies and educational institutions in order to enhance the effectiveness of preventing unlawful behavior under contemporary challenges.

Keywords: deviant behavior; delinquent behavior; unlawful activity; deformation of legal consciousness; legal consciousness; prevention of deviant behavior.

DOI: 10.33270/03263801.10
УДК 159.944.4-053.81«364»

ЛИТВИН Вікторія*
кандидат юридичних наук, т.в.о. завідувача відділення поліграфологів Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2029-0346;
РІВЧАЧЕНКО Олена
кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1817-4223

Інтегровані моделі стресоподолання молоді в період воєнного стану

Анотація. Актуальність теми зумовлена тим, що на території країни вже тривалий час не припиняються бойові дії, які супроводжуються значними людськими втратами серед військового й цивільного населення, руйнуванням важливої цивільної та критичної інфраструктури, вимушеним переміщенням громадян. З огляду на це, населення країни змушене проживати в ситуації тривалого психоемоційного напруження й невизначеності. Особливо вразливою до впливу відповідних стресогенних чинників є студентська молодь, яка перебуває на етапі становлення та ще не має достатньо сформованих механізмів психологічної адаптації. Постійне перебування у відповідних умовах може зумовлювати розвиток хронічного стресу, що спричиняє зниження навчальної та трудової діяльності, ускладнення соціальної адаптації та взаємодії з оточенням. Метою статті є емпіричне вивчення притаманних студентській молоді моделей ресурсоорієнтованості, які сприяють їх ефективній адаптації до нетипових стресових ситуацій, зумовлених умовами воєнного часу, та надають можливість зберігати здатність до навчання, професійного розвитку й повсякденної діяльності. У межах дослідження проаналізовано основні стресові стани, які можуть переживати особи в умовах тривалих кризових подій. Проаналізовано український та закордонний досвід дослідження моделей стресоподолання населення, яке перебувало в умовах воєнних конфліктів і зазнало вимушеного тимчасового переміщення. Наукова новизна дослідження полягає в представленні результатів емпіричного аналізу моделей ресурсоорієнтованості студентської молоді у відсоткових показниках, що надало можливість визначити домінантні канали ресурсів, які сприяють підтриманню фізичного й психічного благополуччя молоді в умовах тривалого стресового впливу.

Ключові слова: стрес; стресоподолання; воєнний стан; молодь; ресурсоорієнтованість.

Історія статті:
Отримано: 17.03.2026
Прийнято: 23.04.2026
Опубліковано: 29.05.2026

Рекомендоване посилання:
Литвин В., Рівчаченко О. Інтегровані моделі стресоподолання молоді в період воєнного стану. *Юридична психологія.* 2026. № 1 (38). С. 95–103. DOI: 10.33270/03263801.10

*Відповідальний автор

© Литвин В., Рівчаченко О., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Тривале перебування українського суспільства в умовах воєнного стану сприяло формуванню відносно стійких адаптаційних стратегій реагування на травматичні події. Однак військова агресія проти України (масовані авіаційні удари по території держави, загибель військових і цивільного населення, терористичні акти тощо) спричиняє подальше психоемоційне напруження, що негативно впливає на психологічне благополуччя населення. Послідовне нашарування психотравмувальних подій, викликаних збройною боротьбою за незалежність України, призвело до появи в українського населення кумулятивного стресу. Згідно з останніми дослідженнями Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?», близько половини населення переживає високий рівень стресу й 73 % з опитаних ще мають ресурси для стійкості та протидії розвитку стійких негативних стресових станів (Mental health program…).

Слід зауважити, що зазначені психотравмувальні події можуть мати відстрочений характер вияву, коли наслідки актуалізуються через декілька років після впливу стресогенів. У такому разі латентний перебіг психотравматичного досвіду може зумовлювати формування стійких емоційно-когнітивних і поведінкових відхилень, які перешкоджатимуть соціалізації особи до нових умов життя в період відбудови. Постає науково-практичне завдання у визначенні інтегрованих моделей стресоподолання молодого покоління, що забезпечують сталу структуру психічної діяльності особистості в майбутньому. Також актуалізується потреба в дослідженні ефективних підходів, які надають можливість уникнути наслідків травматизуючих подій та підвищити рівень психологічної стійкості особистості.

Огляд літератури

Вивчення стресу, набутого внаслідок військових дій, а також аналіз його впливу на психічний стан та особистісне функціонування індивіда традиційно становили предмет підвищеного наукового інтересу дослідників різних галузей: психології, психіатрії, медицини й соціальних наук. Особливої актуальності набувають проблеми розвитку механізмів стресостійкості й моделей стресоподолання, спрямованих на мінімізацію негативних наслідків психотравмувального досвіду й відновлення адаптаційного потенціалу особистості в різному віці. Проблематику впливу бойових дій на стресостійкість підлітків представлено в наукових роботах К. Журби (2022). Проведено аналіз підходів до розуміння копінг-стратегій як чинників стресостійкості в працях Т. Мельничук і В. Лук'янчука (2025). Систему розвитку стресостійкості в процесі навчання розглянуто в роботі С. Бєляєва, Л. Кондрацької, О. Бабельчук (2024). Науковці запропонували декілька рівнів заходів, спрямованих на розвиток стресоподолання та психічної стійкості. У дослідженнях В. Найчук, Н. Лєсніченко (2024) описано досвід використання мультимодальних моделей з метою подолання деструктивних емоційних станів особистості. Н. Лук'янчук (2025), опрацьовуючи аспекти психологічної підтримки особистості, здійснила аналіз методів самодопомоги особистості, які передбачають: фізичну активність, релаксаційні техніки й когнітивно-поведінкові стратегії. У роботах І. Візнюк, М. Пайкуш, С. Долинного й А. Долинної (2025) висвітлено роль індивідуальних ресурсів, соціального середовища та психологічної підтримки в подоланні наслідків психотравми. Л. Потапюк (2023) здійснив аналіз дослідження стресостійкості студентів в умовах російсько-української війни. Автор дійшов висновку, що особистісна модель боротьби зі стресом створюється на основі побудови внутрішніх суб'єктивних умов, а емоційна стійкість під час психологічної адаптації та відновлення є однією з динамічних властивостей емоційності. М. Березюк і С. Діхтяренко (2023) розробили підходи до трансформацій базових компонентів стресостійкості здобувачів вищої освіти під впливом стресогенних обставин, зумовлених війною. Н. Жигайло і Т. Шолубка (2022) дослідили фактори стресогенності й психологічної стійкості студентів, які проживали повномасштабне вторгнення в країну. Окрім цього, автори запропонували шляхи підвищення рівня психологічної стійкості, такі як: емоційний інтелект, добробут тут і зараз, взаємна підтримка, інформаційна чистота, ведення щоденника, читання, віра, спілкування, сон, відпочинок.

У науковій літературі особливості стресоподолання та ресурсоорієнтованості неодноразово ставали предметом дослідницького інтересу з боку закордонних науковців. Whitney R. Ringwald, Sienna R. Nielsen, Janan Mostajabi, Colin E. Vize, Tessa van den Berg[c] and at. (2024) здійснювали дослідження стресових станів вибірки респондентів з огляду на тяжкість і контрольованість стресу особистості. M. Ervasti, J. Kallio, I. Määttänen, J. Mäntyjärvi, M. Jokela (2019) описали можливість використання особами з високим рівнем невротизму мобільних додатків, спрямованих на управління стресом. I. Shanava, E. Kereselidze, M. Gvilava (2025) здійснили дослідження життєвої орієнтованості серед населення Грузії, постраждалих від війни. Автори дійшли висновку, що психосоціальні практичні заходи мають бути спрямовані не лише на зменшення симптомів стресу, а й на відновлення позитивних очікувань щодо майбутнього та життєвої значущості, які слугують критичними ресурсами для довгострокової психологічної адаптації. R. Schwarzer (2024) вивчав внутрішні й зовнішні ресурси подолання стресу в умовах війни, тероризму й вимушеної міграції. Він встановив, що соціальна підтримка слугує пом'якшувальним

фактором у подоланні негараздів і відновленні післятравматичного досвіду. З огляду на попередньо представлені результати наукових доробок науковців, постає завдання визначити, як сучасна молодь долає наднормований стрес та як відновлюється в умовах військових дій на території країни.

Матеріали та методи

Метою пропонованої статті є дослідження й узагальнення актуальних моделей стресоподолання студентства, представлених у національному та міжнародному науковому просторі, а також визначення їхніх структурно-функціональних характеристик і можливості використання в сучасних умовах життя населення. З огляду на визначені дослідницькі завдання та з метою аналізу реального стану досліджуваної проблематики, було використано низку загальнонаукових та спеціальних методів. За методологічну основу дослідження взято «Модель «BASIC Ph», розроблену Ізраїльським центром попередження стресу, що вивчає внутрішні ресурси особистості, які дають змогу зберегти ментальне та соматичне здоров'я на належному рівні. Відповідна методика містить 36 адаптованих запитань, за допомогою яких оцінюють долання стресових ситуацій підвищеного психологічного навантаження за шістьма каналами. Дослідження здійснювалося впродовж лютого 2026 року в Національній академії внутрішніх справ серед здобувачів вищої освіти, середній вік яких – 19–21 рік, зокрема в опитуванні брали участь 31 респондент жіночої статі та 9 респондентів чоловічої. Опитування проводилося анонімно та за добровільної згоди учасників. Для оцінювання та інтерпретації результатів було застосовано такі методи, як: аналіз, синтез, порівняльний та емпіричний методи, а також математичні й статистичні методи отриманих даних, – застосування яких підтверджує наукову достовірність та об'єктивність описаних у науковій статті результатів.

Результати й обговорення

Військові дії, які тривають на території України, супроводжуються людськими втратами, ураженням цивільної інфраструктури та значним психоемоційним напруженням населення країни. Кожного дня міста й селища держави піддаються авіаційним атакам, що негативно позначається на психологічному стані суспільства. Тривала дія зазначених стресогенів на людину може спричинити: *а) негативний стрес (дистрес),* який виявляється у фантомних і гострих реакціях (підозрілості, агресії, депресії, виснаженості, гіперактивності, тривожності тощо); *б) стан подовженого стресу* (постійне очікування небезпеки й страх отримати пошкодження) (Zlobina, 2024); *в) розлад адаптації* (пригніченість, фрустрацію, зниження раціонального мислення, нездатність виконувати повсякденні справи); *г) посттравматичний стресовий розлад* (нав'язливі спогади, оніміння, відсутність інтересу до навколишнього світу, уникнення психотравмувальних стрес-факторів, відчуття загрози, гіперпильність та гіперзбудження); д) часті *панічні розлади (атаки)* (інтенсивний страх протягом декількох хвилин, пітливість, тремтіння, прискорене серцебиття, дереалізацію тощо).

Згідно з останніми соціальними дослідженнями емоційно-психологічного стану українського суспільства «Українського інституту майбутнього (UIF)», учасники опитування часто відчувають втому, швидку стомлюваність, стурбований чи уривчастий сон, почуття тривоги чи страху, поганий настрій, а також дратівливість (Emotional and psychological state). Дослідження впливу війни на психологічний стан громадян України психологів-науковців П. Духлія та Д. Трофімової (2024) засвідчують, що цивільне населення відчуває погіршення психоемоційного стану, що виявляється у високих рівнях стресу, тривоги, депресії, зростанні астенії та вегетативних порушень. Водночас І. Фільчук (2025) здійснила наукове оцінювання психоемоційного стану людини, постраждалої внаслідок війни, згідно з яким більшість опитуваних помітили погіршення здоров'я, викликане хронічним стресом, а також середній або високий рівень суб'єктивної травматизації внаслідок війни або через втрату рідних і близьких.

В умовах воєнного стану вразливою групою через нижчі психоемоційні ресурси протидії стресам є не лише особи похилого віку, а й молодь. Відповідна категорія населення гостро реагує на психотравмувальні події через відсутність достатнього життєвого досвіду, несформованість значної кількості моделей стресоподолання, а також підвищену емоційну чутливість до стресогенів. Зокрема, дослідники У. Михайлишин, В. Сухан та О. Анталовці (2023) встановили, що в перші місяці війни молодь зазнала високого рівня стресу, що виявилося в тривожності, неуважності, небажанні жити тощо. Після тривалої адаптації до умов життя в період дії надзвичайного стану в молоді спостерігалося зменшення ознак інтелектуальної, поведінкової, емоційної та фізіологічної складової стресу. Також, згідно з дослідженням психічного здоров'я здобувачів вищої освіти С. Тертишної та О. Чернякової (2024), більшість опитаних уже мають наявність симптому тривожного розладу легкого ступеня й симптому легкої депресії. Також автори у висновку констатують, що 25 % з опитаних студентів мають ознаки тривожного розладу середньої важкості й депресії.

Іноземний досвід вивчення ментального здоров'я молоді під час воєн у Ємені засвідчив, що студентство переживало тривожність щодо свого майбутнього, депресії та проблеми адаптації до навчання в інших країнах (Alotaibi, 2021). Під час сирійського конфлікту науковці спрямували інтерес на дослідження психоемоцій-

ного стану дітей, які зазнали переміщення. Результати дослідження підтверджують, що в більшості переважає низька мобільність, проблеми з регуляцією емоцій і постіміграційний стрес (Hazer, & Gredebäck, 2023).

Отже, актуальною є потреба у визначенні основних моделей особистісних ресурсів молодого покоління, які забезпечують здатність адаптуватися до тривалого бойового стресу, зберігати психологічну стійкість і підтримувати своє ефективне функціонування не лише в навчанні, а й у соціальному житті. Реалізація цього завдання здійснювалася із застосуванням валідного психодіагностичного інструментарію, зокрема Тесту «BASIC Ph», який містить 36 закритих запитань, сформованих у форматі шкального оцінювання. Зазначена методика передбачає оцінювання відповідей опитаних за визначеною шкалою, що фіксує вираженість досліджуваних моделей стресоподолання.

Аналіз провідних моделей стресоподолання за результатами проведеного опитування засвідчив, що загальній групі респондентів притаманний нерівномірний розподіл вираженості окремих ресурсних моделей запропонованої анкети. Передусім найбільш вираженою серед студентів (40%; 16 ос.) була когнітивна (Cognition). Відповідні результати констатують переважання інтелектуально-раціональних стратегій подолання стресових ситуацій.

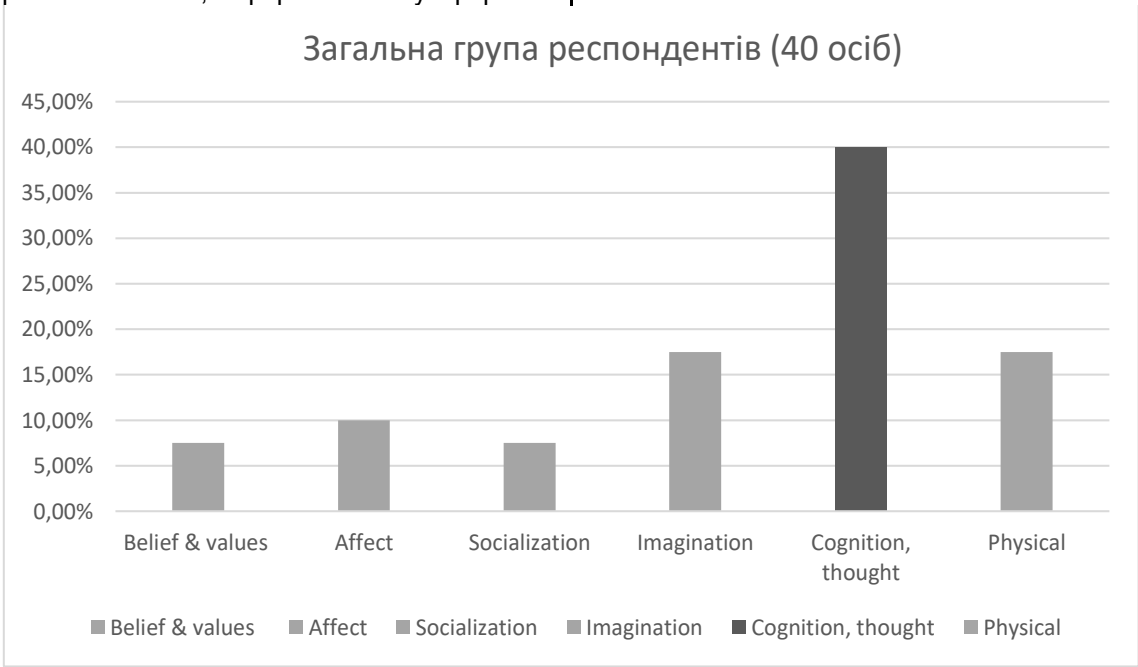

Рис. 1. Результати тесту «Basic Ph» загальної групи респондентів

Суттєва частка опитуваних вдається до раціонального осмислення стресогена, відкидаючи «тунельне бачення», і схильна до аналітичного опрацювання стресових подій, контролюючи власні емоції та стани. Усвідомлений контроль поведінки в стресовій ситуації дає змогу швидко адаптуватися до складних обставин і знайти раціональні способи подолання психоемоційного напруження.

Середнього рівня вираженості набули в респондентів моделі фізичної активності (Physical) та уяви (Imagination) (по 17,5 %; 16 осіб). Фізичні вправи забезпечують зменшення рівня кортизолу в організмі та послаблюють внутрішнє напруження й тривожність. Окрім цього, фізичне навантаження сприяє вивільненню накопиченої напруги й стабілізації психоемоційного стану. Схильність до творчості сприяє емоційному розвантаженню. Відповідним способом особа дистанціюється від стресової ситуації та має можливість обдумати альтернативні способи реагування на неї. Отже, завдяки адаптаційному потенціалу, мотивація до подолання стресу в молодої людини сприяє формуванню відчуття психологічної рівноваги.

Інші моделі стресоподолання менше переважають. Наприклад, модель вірування (Belief) притаманна малій кількості осіб з групи (7,5 %; 3 особи). В умовах виживання людина звертається до раціоналізації та шукає конкретні способи подолання можливих життєвих криз, наприклад, такі як зміна роботи або місця проживання тощо. Окрім цього, наявний травматичний досвід (втрата близької людини, втрата житла, травми, ампутації тощо) змушує сумніватися й зумовлює виникнення скептицизму щодо релігійних переконань загалом. Модель вираженості емоцій (Affect) також не має високих показників (10 %; 4 особи), оскільки студенти усвідомлюють спільний досвід переживань кожного й намагаються не перевантажувати інших своїми проблемами.

У межах відповідного дослідження проаналізовано моделі стресоподолання окремо груп хлопців і дівчат. Отримані дані засвідчують відмінності у використанні запропонованих в анкеті моделей групою дівчат.

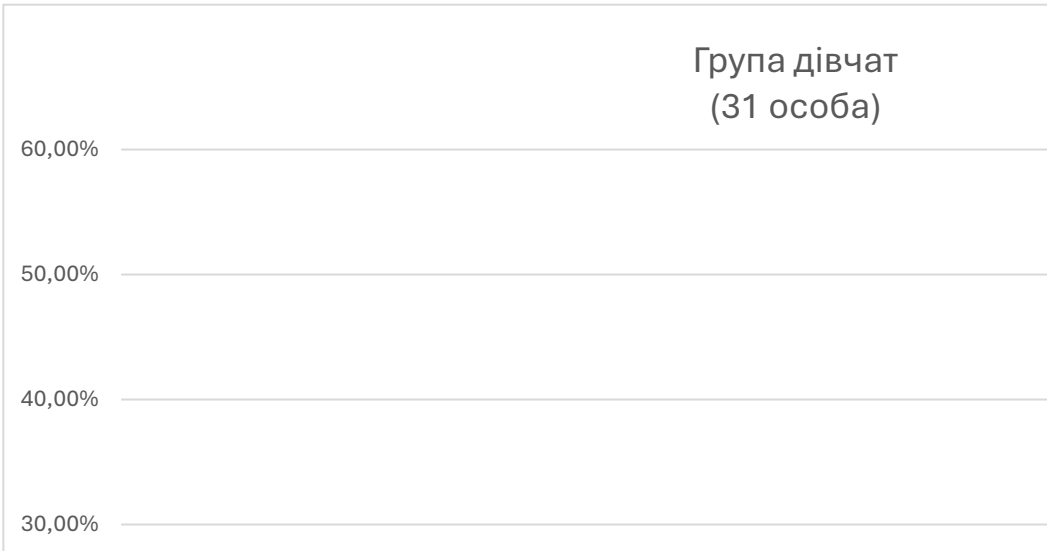

Рис. 2. Результати тесту «Basic Ph» групи дівчат

Домінантним став когнітивний канал (Cognition) (48 %; 15 осіб). Дівчата схильні до осмислення події та пошуку причин і прогнозування можливих наслідків. Рефлексивне опрацювання стресових ситуацій сприяє розумінню власного стану, емоцій і почуттів. Це дає змогу їм переоцінювати значущість негативних подій і шукати раціональні рішення. Наступною за рівнем представленості є модель уяви (Imagination) (16 %; 5 осіб). Жіночій статі притаманна когнітивна стратегія регуляції емоцій. Завдяки моделюванню в уяві варіантів розвитку негативних подій відбувається психологічна підготовка організму до потенційних стресогенних ситуацій, що дає змогу в майбутньому швидко адаптуватися до них.

Афективна (Affect), соціальна (Socialisation) та фізична (Physical) моделі не мають суттєвих відмінностей (по 10 %; 3 особи). Відповідна динаміка засвідчує, що в стресі жіноча стать швидше активізується та вдається до соціально орієнтованих копінг-стратегій, пов'язаних з високим рівнем їх емпатійності й потребою в соціальній взаємодії. Часто вони стають волонтерами або обирають майбутню професію з огляду на суспільну корисність: соціальних працівників, психологів, волонтерів та ін. Найменш вираженою моделлю є модель віри (Belief) (6 %; 2 особи). Духовно-ціннісні орієнтири відходять на другорядний план у зв'язку зі здатністю дівчат до саморефлексії.

Водночас ієрархічна структура стресоподолання в групі хлопців дещо відрізняється. Домінантною моделлю стресоподолання серед хлопців стала модель фізичної активності (Physical) (45 %; 4 особи). Заняття спортом, фізична робота, відпочинок, рухова активність знижують психофізіологічне напруження та сприяють емоційній стабільності. Високий показник також має модель уяви (Imagination) (22 %; 2 особи). Внутрішні механізми фантазування психологічно відвертають увагу від стресової ситуації й сприяють автоматичному її перенесенню на інший об'єкт, що, своєю чергою, призводить до зниження інтенсивності впливу стресу на людину.

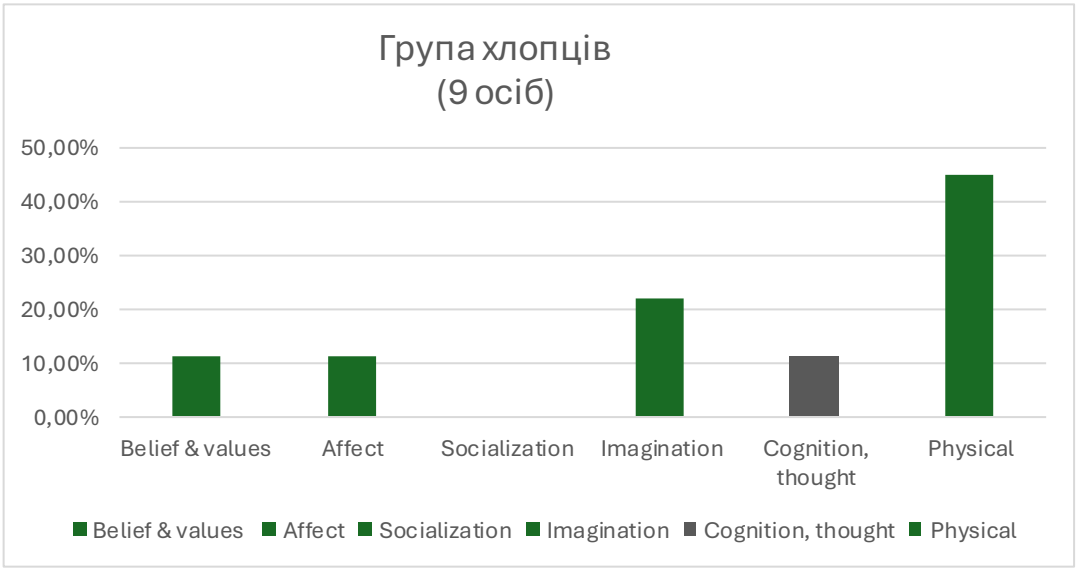

Рис. 3. Результати тесту «Basic Ph» групи хлопців

Результати дослідження також підтверджують, що групі хлопців не притаманно вдаватися до пошуку підтримки з боку інших (Socialisation) (0 %; 0 осіб). Вони орієнтовані на себе та самостійне розв'язання проблем і не виявляють бажання ділитися власними переживаннями з іншими. Решта моделей стресоподолання (Affect, Belief, Cognition) представлені в дослідженні на однаковому рівні (11 %; 1 особа). Звернення до релігійних переконань допомагає осмислити складні події в житті та прийняти їх, що сприяє збереженню емоційної рівноваги. Окрім цього, група респондентів стримано реагує на негативні зміни в житті, що запобігає імпульсивним діям та сприяє прийняттю виважених раціональних рішень у складних стресових ситуаціях. Також описані результати дослідження засвідчують, що групі опитаних хлопців притаманна раціоналізація. У стресовому стані вони спрямовують свій пошук на практичні способи виконання завдань, які не спричиняють значних емоційних виявів.

Висновки

Тривала боротьба за незалежність України супроводжується постійною загрозою для життя й здоров'я не лише військових, а й цивільного населення. Отже, суспільство зазнало руйнування звичного способу життя й було вимушене адаптуватися до нових реалій, що поєднується зі значним рівнем їх психоемоційного напруження. Ситуація ускладнюється й тим, що ворог стає все підступнішим і застосовує новітні способи ураження, які провокують постійний стан невизначеності й тривоги серед суспільства. Під впливом зазначених факторів більшість українського суспільства вимушені навчатися, працювати та реалізовувати власний потенціал в умовах тривалого стресового навантаження.

За період активної боротьби населення певною мірою вже адаптувалося до таких умов, формуючи нові моделі поведінки й стресоподолання, механізми психологічної саморегуляції та копінг-стратегії. У цьому контексті уваги потребує молоде покоління, яке лише перебуває на етапі особистісного становлення (емоційного й соціального). Тому тривалий вплив бойових стресогенних факторів може мати деструктивні наслідки, зокрема для їхніх психологічних установок, способів реагування на вплив стрес-факторів, копінг-стратегій і загального рівня психологічної стабільності. З огляду на це, актуальним є дослідження моделей стресоподолання молоді в період складних життєвих обставин.

Емпіричне вивчення відповідних моделей дало змогу визначити низку механізмів ресурсоорієнтованості, які надають можливість адаптуватися до психоемоційного напруження й перебувати в психологічній рівновазі. Інтерпретовані результати засвідчили, що загалом групі респондентів притаманна інтелектуально-раціональна модель стресоподолання. Відповідна модель супроводжується прагненням студентів різнобічно вивчати стрес-фактор, оцінювати його й шукати логічні способи його усунення без суттєвих психоемоційних витрат. Водночас структура використання відповідних моделей за гендерною ознакою дещо відрізняється. Група опитаних респондентів чоловічої статі застосовує модель фізичної активності із залученням до активної діяльності. Натомість респонденти жіночої статі схильні до фантазування й раціонально-когнітивних моделей. Зазначене свідчить про відмінність у механізмах адаптації до стресових впливів, що змушує враховувати гендерний аспект під час формування програм підтримки населення країни, в якій ведуться бойові дії.

References

[1] Alotaibi, N.M. (2021). Future Anxiety Among Young People Affected by War and Armed Conflict: Indicators for Social Work Practice. *Front. Sociol,* 6. DOI: 10.3389/fsoc.2021.729811

[2] Bereziuk, M., & Dikhtiarenko, S. (2023). Transformations of basic components of stress resistance of higher education students during the war. *Bulletin of the National University of Defense of Ukraine,* 71(1), 41-47. DOI: 10.33099/2617-6858-2023-71-1-41-47

[3] Bieliaiev, S.B., Kondratska, L.V., & Babelchuk, O.I. (2024). System of development of stress resistance in the conditions of a higher education institution. *Academic Visions*, 33. DOI: 10.5281/zenodo.12620889

[4] Dukhlii, P.M., & Trofimova, D.O. (2024). The impact of war on the psychological state of Ukrainian citizens: analysis of empirical data. *Habitus,* 68, 141-150. DOI: 10.32782/2663-5208. 2024.68.24

[5] Emotional and psychological state of Ukrainians. (n.d.). *uifuture.org.* Retrieved from https://uifuture.org/publications/emoczijno-psyhologichnyj-stan ukrayinciv%EF%BF%BC/

[6] Ervasti, M., Kallio, J., Määttänen, I., Mäntyjärvi, J., & Jokela, M. (2019). Influence of Personality and Differences in Stress Processing Among Finnish Students on Interest to Use a Mobile Stress Management App. *Survey Study JMIR Ment Health,* 6(5). DOI: 10.2196/10039

[7] Filchuk, I. (2025). Peculiarities of the psycho-emotional state of a person affected by war. *Problems of extreme and crisis psychology,* 1(9), 144-156. DOI: 10.52363/dcpp-2025.1.12
[8] Hazer, L., & Gredebäck, G. (2023). The effects of war, displacement, and trauma on child development. *Humanit Soc Sci Commun,* 10. DOI: 10.1057/s41599-023-02438-8
[9] Lukianchuk, N. (2025). Psychological support of the individual during the war in Ukraine. *Academic notes of the University "KROK",* 1(77), 513-520. DOI: 10.31732/2663-2209-2025-77-513-520
[10] Melnychuk, T., & Lukianchuk, V. (2025). Coping strategies as a factor in stress resistance of military and civilians in war conditions. *Organizational psychology. Economic psychology*, 35(2), 7-15. DOI: 10.31108/2.2025.2.35.1
[11] Mental health program "How are you?". (n.d.). *howareu.com.* Retrieved from https://howareu.com/news/47-ukraintsiv-povidomliaiut-pro-vysokyi-riven-stresu-rezultaty-doslidzhennia
[12] Mykhailyshyn, U.B., Sukhan, V.S., & Antalovtsi, O.V. (2023). Psychological state of higher education students during martial law. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series "Psychology",* 2, 27-33. DOI: 10.32782/psy-visnyk/2023.2.5
[13] Naichuk, V.V., & Lesnichenko, N.P. (2024). Development of stress resistance of the individual by means of art therapy in conditions of martial law. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series "Psychology",* 2, 133-136. DOI: 10.32782/psy-visnyk/2024.2.26
[14] Potapiuk, L.M. (2023). Peculiarities of the formation of students' stress resistance in the conditions of the Russian-Ukrainian war. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series "Psychology"*, 2, 34-38. DOI: 10.32782/psy-visnyk/2023.2.6
[15] Ringwald, W.R., Nielsen. S.R., Mostajabi, J.an, Vize, C.E., & van den Berg, T. (2024). Characterizing stress processes by linking big five personality states, traits, and day-to-day stressors. *Journal of Research in Personality,* 110. DOI: 10.1016/j.jrp.2024.104487
[16] Schwarzer, R. (2024). Stress, resilience, and coping resources in the context of war, terror, and migration. *Current Opinion in Behavioral Sciences,* 57. DOI: 10.1016/j.cobeha.2024.101393
[17] Shanava, I., Kereselidze, E., & Gvilava, M. (2025). A Study of Life Orientation Among Individuals Affected by War World. *Journal of Advanced Research and Reviews*, 28(03). DOI: 10.30574/wjarr.2025.28.3.4279
[18] Tertyshna, S., & Cherniakova, O. (2024). Peculiarities of mental health of higher education students in martial law. *Scientific method: reality and future trends of researching: IV International Scientific and Theoretical Conference* (pp. 76-78). Retrieved from https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/1991
[19] Vizniuk, I., Paikush, M., Dolynny, S., & Dolynna, A. (2025). Psychological aspects of the impact of traumatic experience on the mental health of the individual. *Psychological Journal,* 15, 8-17. DOI: 10.31499/2617-2100.15.2025.342053
[20] Zhurba, K. (2022). War as a factor influencing the meaningful life sphere of modern adolescents. *Pedagogical thought*, 2(110), 105-109. DOI: 10.37026/2520-6427-2022-110-2-105-109
[21] Zhyhailo, N., & Sholubka, T. (2022). Formation of psychological resilience of students of higher education institutions during the war. *Bulletin of Lviv University. Series "Psychological Sciences",* 14, 3-14. DOI: 10.30970/PS.2022.14.1
[22] Zlobina, O.G. (2024). Stress states of the population of Ukraine in the context of the war: social-group analysis. *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine,* 6, 49-56. DOI: 10.15407/visn2024.06.049

Список використаних джерел

[1] Alotaibi N. M. Future Anxiety Among Young People Affected by War and Armed Conflict: Indicators for Social Work Practice. *Front. Sociol.* 2021. Vol. 6. DOI: 10.3389/fsoc.2021.729811
[2] Бєляєв С. Б., Кондрацька Л. В., Бабельчук О. І. Система розвитку стресостійкості в умовах закладу вищої освіти. *Академічні візії.* 2024. Вип. 33. DOI: 10.5281/zenodo.12620889
[3] Березюк М., Діхтяренко С. Трансформації базових компонентів стресостійкості здобувачів вищої освіти під час війни. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. Вип. 71 (1). С. 41–47. DOI: 10.33099/2617-6858-2023-71-1-41-47
[4] Візнюк І., Пайкуш М., Долинний С., Долинна А. Психологічні аспекти впливу травматичного досвіду на психічне здоров'я особистості. *Психологічний журнал.* 2025. Вип. 15. С. 8–17. DOI: 10.31499/2617-2100.15.2025.342053
[5] Ringwald W. R., Nielsen S. R., Mostajabi J., Vize C. E., van den Berg T. Characterizing stress processes by linking big five personality states, traits, and day-to-day stressors. *Journal of Research in Personality.* 2024. Vol. 110. DOI: 10.1016/j.jrp.2024.104487

[6] Духлій П. М., Трофімова Д. О. Вплив війни на психологічний стан громадян України: аналіз емпіричних даних. *Habitus.* 2024. № 68. С. 141–150. DOI: 10.32782/2663-5208. 2024.68.24

[7] Журба К. Війна як чинник впливу на смисложиттєву сферу сучасних підлітків. *Педагогічна думка*. 2022. Вип. 2 (110). С. 105–109. DOI: 10.37026/2520-6427-2022-110-2-105-109

[8] Жигайло Н., Шолубка Т. Формування психологічної стійкості студентів ЗВО під час війни. *Вісник Львівського університету. Серія «Психологічні науки».* 2022. Вип. 14. С. 3–14. DOI: 10.30970/PS.2022.14.1

[9] Zlobina O. G. Stress states of the population of Ukraine in the context of the war: social-group analysis. *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine.* 2024. Vol. (6). P. 49–56. DOI: 10.15407/visn2024.06.049

[10] Ervasti M., Kallio J., Määttänen I., Mäntyjärvi J., Jokela M. Influence of Personality and Differences in Stress Processing Among Finnish Students on Interest to Use a Mobile Stress Management App. *Survey Study JMIR Ment Health.* 2019. Vol. 6 (5). DOI: 10.2196/10039

[11] Лук'янчук Н. Психологічна підтримка особистості під час війни в Україні. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2025. Вип. 1 (77). С. 513–520. DOI: 10.31732/2663-2209-2025-77-513-520

[12] Мельничук Т., Лук'янчук В. Копінг-стратегії як чинник стресостійкості військових і цивільних в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2025. Вип. 35 (2). С. 7–15. DOI: 10.31108/2.2025.2.35.1

[13] Михайлишин У. Б., Сухан В. С., Анталовці О. В. Психологічний стан здобувачів вищої освіти в період воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Психологія»*. 2023. Вип. 2. С. 27–33. DOI: 10.32782/psy-visnyk/2023.2.5

[14] Найчук В. В., Лєсніченко Н. П. Розвиток стресостійкості особистості засобами арттерапії в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Психологія»*. 2024. Вип. 2. С. 133–136. DOI: 10.32782/psy-visnyk/2024.2.26

[15] Емоційно-психологічний стан українців : онлайн-дослідж. URL: https://uifuture.org/publications/emoczijno-psyhologichnyj-stanukrayincziv%EF%BF%BC/

[16] Потапюк Л. М. Особливості формування стресостійкості студентів в умовах російсько-української війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Психологія»*. 2023. Вип. 2. С. 34–38. DOI: 10.32782/psy-visnyk/2023.2.6

[17] Програма ментального здоров'я «Ти як?». URL: https://howareu.com/news/47-ukraintsiv-povidomliaiut-pro-vysokyi-riven-stresu-rezultaty-doslidzhennia

[18] Shanava I., Kereselidze E., Gvilava M. A Study of Life Orientation Among Individuals Affected by War World. *Journal of Advanced Research and Reviews.* 2025. Vol. 28 (03). DOI: 10.30574/wjarr.2025.28.3.4279

[19] Schwarzer R. Stress, resilience, and coping resources in the context of war, terror, and migration. *Current Opinion in Behavioral Sciences.* 2024. Vol. 57. DOI: 10.1016/j.cobeha.2024.101393

[20] Тертишна С., Чернякова О. Особливості психічного здоров'я здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану. *Scientific method: reality and future trends of researching :* IV International Scientific and Theoretical Conference 2024. С. 76–78. URL: https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/1991

[21] Hazer L., Gredebäck G. The effects of war, displacement, and trauma on child development. *Humanit Soc Sci Commun.* 2023. No. 10. DOI: 10.1057/s41599-023-02438-8

[22] Фільчук І. Особливості психоемоційного стану людини постраждалої внаслідок війни. *Проблеми екстремальної та кризової психології.* 2025. Вип. 1 (9). С. 144–156. DOI: 10.52363/dcpp-2025.1.12

LYTVYN Viktoriia
PhD in Law, Acting Head of the Polygraph Examination Department of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2029-0346;
RIVCHACHENKO Olena
PhD in Law, Associate Professor, Professor of the Department of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., 1, Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1817-4223

Integrated Models of Stress Coping in Youth during Martial Law

Abstract. The relevance of this topic is due to the fact that fighting has hostilities have been ongoing in the country for a prolonged period, accompanied by significant human losses among both military personnel and civilians, the destruction of critical and civilian infrastructure, and the forced displacement of the population. In this context, the population is compelled to live under conditions of prolonged psycho-emotional stress and uncertainty. Student youth are particularly vulnerable to the impact of these stress factors, as they are in a formative stage and do not yet possess sufficiently developed mechanisms of psychological adaptation. Prolonged exposure to such conditions may lead to the development of chronic stress, resulting in decreased academic and work performance, as well as difficulties in social adaptation and interaction. The aim of the article is to empirically investigate the resource-oriented coping models inherent in student youth, which facilitate their effective adaptation to atypical stressful situations caused by wartime conditions and enable them to maintain their capacity for learning, professional development, and daily functioning. The study analyzes the main stress conditions that individuals may experience during prolonged crisis situations. It also examines ukrainian and international experience in studying stress coping models among populations affected by military conflicts and forced displacement. The scientific novelty of the study lies in the presentation of the results of an empirical analysis of resource-oriented models among student youth in percentage terms, which made it possible to identify dominant resource channels that contribute to maintaining the physical and mental well-being of young people under prolonged stress.

Keywords: stress; stress coping; martial law; youth; resource orientation.

DOI: 10.33270/03263801.11
УДК 159.922.27:316.48-054.73-057.36

ЛУБЕНЕЦЬ Ірина*
кандидат юридичних наук, старший дослідник, провідний науковий співробітник лабораторії з проблем управління правоохоронною діяльністю та її психологічного супроводження навчально-наукового інституту післядипломної освіти Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2597-0356

Особливості реінтеграції та адаптації ветеранів до умов мирного життя

Анотація. Актуальність обраної теми зумовлена суттєвим зростанням кількості осіб із бойовим досвідом унаслідок повномасштабної війни в Україні. Цей фактор підвищує значущість проблеми їхньої успішної адаптації та реінтеграції до умов мирного життя. Повернення ветеранів до цивільного середовища супроводжується складними психоемоційними, соціальними та поведінковими трансформаціями, які впливають на їхню здатність до повноцінного функціонування, соціальної взаємодії та професійної реалізації. Метою статті є теоретичне обґрунтування процесу психологічної реінтеграції ветеранів та визначення ефективних напрямів їх адаптації до умов цивільного життя. Для досягнення поставленої мети здійснено аналіз і систематизацію наукових підходів українських і зарубіжних дослідників, уточнено зміст ключових понять «реінтеграція» та «адаптація», а також окреслено багаторівневу модель цього процесу. Методологія дослідження ґрунтується на принципах системності, детермінізму й особистісно-центрованого підходу в межах юридичної психології з використанням методів логіко-семантичного аналізу, узагальнення, систематизації та інтерпретації емпіричних даних. У результаті дослідження визначено ключові психологічні механізми впливу бойового досвіду на особистість. Обґрунтовано значення сім'ї та місцевої громади як базових ресурсів підтримки, а також необхідність комплексного психологічного супроводу, що передбачає діагностичні, корекційні, терапевтичні та профілактичні заходи. Запропоновано застосування сучасних психотерапевтичних підходів і групових форм роботи для відновлення психологічної стійкості та соціальної активності ветеранів. Практичне значення полягає у поглибленні розуміння механізмів психологічної адаптації ветеранів і формуванні підґрунтя для впровадження ефективних, індивідуалізованих і міждисциплінарних програм реінтеграції в сучасних умовах України.

Ключові слова: адаптація; ветерани; дезадаптація; психологічний супровід; реінтеграція; учасники бойових дій.

Історія статті:
Отримано: 12.03.2026
Прийнято: 17.04.2026
Опубліковано: 29.05.2026

Рекомендоване посилання:
Лубенець І. Особливості реінтеграції та адаптації ветеранів до умов мирного життя. *Юридична психологія.* 2026. № 1 (38). С. 104–114. DOI: 10.33270/03263801.11

*Відповідальний автор

© Лубенець І., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Повномасштабна війна в Україні призвела до суттєвого зростання кількості осіб із бойовим досвідом, саме тому проблема їх психологічної адаптації та реінтеграції до умов мирного життя нині є дуже актуальною. Перед ветеранами, які повертаються до цивільного життя, часто постають численні труднощі, пов'язані не лише з фізичним відновленням, а й з психологічною та соціальною реінтеграцією. Для фахівців-психологів це означає роботу з комплексом психологічних порушень, серед яких ключовими є бойова психічна травма, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), моральні травми, відчуження, соціальна ізоляція й труднощі в адаптації до цивільного життя. Підтвердженням цьому є дані соціологічних досліджень, які демонструють, що значна частина ветеранів після повернення з фронту зазнає психоемоційної нестабільності, соціальної дезадаптації, а також труднощів у сімейних стосунках і професійній реалізації, що істотно ускладнює процес їх реінтеграції[1].

Огляд літератури

Теоретичний аналіз проблеми реінтеграції та адаптації комбатантів свідчить про багатоаспектність цього процесу, що охоплює психологічні, соціальні й правові рівні. У науковому дискурсі термін «реінтеграція» тлумачать як відновлення втрачених функцій та повторне пристосування до соціальних норм і ролей. Зокрема, О. Євдокімова (2025) визначає реінтеграцію як складний процес досягнення ветеранами та їхніми родинами стабільного рівня психологічного й економічного добробуту; досягають післявоєнної ідентичності, що надає їм можливість здійснювати продуктивну діяльність і створювати соціальні зв'язки, які відповідають їх індивідуальним життєвим цілям, бажанням і можливостям (Yevdokimova, 2025, p. 7).

Отже, проблеми адаптації та реінтеграції до мирного життя нині стали певним викликом для фахівців-психологів.

Дослідники акцентують на ієрархічності рівнів адаптації, де успіх на макрорівні (суспільному) безпосередньо залежить від стабілізації стану особистості на мікрорівні (індивідуальному). Важливе значення мають праці І. Сингаївської та В. Бузової (2025), які демонструють високі показники поширення тривожності та депресії серед ветеранів. Водночас В. Панок та В. Предко (2024) зосереджують увагу на деструктивній ролі соціокультурних стереотипів, які формують завищені очікування від військових і створюють бар'єри для звернення за фаховою допомогою.

Особливе місце в літературі посідає питання сімейної підтримки як «емоційного притулку». Н. Олексюк (2019), О. Орловська (2020) та О. Смирнова (2021) визначають сім'ю як ключовий предиктор успішної реадаптації, акцентуючи на необхідності трансформації родинних взаємин після повернення ветерана. Питання подолання специфічних станів, таких як «синдром провини вцілілого», детально проаналізовано в працях Ю. Бойко-Бузиль (2022).

Матеріали та методи

Мета цієї статті полягає у визначенні теоретико-методологічних засад соціально-психологічної реінтеграції ветеранів та обґрунтуванні комплексної моделі їх адаптації до умов цивільного життя. Методологічний фундамент дослідження базується на принципах системності, детермінізму й особистісно-центрованого підходу в межах юридичної психології, що надає можливість вивчити процес реінтеграції як багаторівневе явище. Теоретичну базу роботи становлять фундаментальні положення щодо адаптаційного потенціалу особистості та концепції психологічного супроводу осіб, які перебувають у кризових станах унаслідок участі в бойових діях.

Відповідно до поставленої мети у роботі проаналізовано сучасні наукові підходи та прикладні розвідки щодо динаміки психологічного стану ветеранів; деталізовано концептуальні рівні адаптації (індивідуально-психологічний, міжособистісний, професійний та соціальний); обґрунтовано доцільність міждисциплінарного підходу. Для забезпечення валідності й об'єктивності результатів застосовано систему взаємодоповнювальних методів, зокрема: логіко-семантичний аналіз понятійного апарату, системне узагальнення результатів наукових розвідок та інтерпретацію емпіричних даних моніторингів щодо актуальних потреб ветеранської спільноти.

Результати й обговорення

Вирішення завдань дослідження передбачає уточнення змістового наповнення ключових категорій «реінтеграція» та «адаптація», що становлять теоретичний фундамент аналізу процесу повернення ветеранів до умов мирного життя. Також слід зазначити, що в межах нашого дослідження терміни «військовий», «ветеран» та «учасник бойових дій (УБД)» визначено як синонімічні.

У психологічному словнику (Syniavskyi, & Serhieienkova, 2007) реінтеграцію (лат. *re* – приставка, що позначає повторно відновлювану дію, *integro* – відновлювати) визначено як відтворення, повторне формування та об'єднання втрачених функцій, що уможливлює подальшу діяльність. У контексті нашого дослідження термін «реінтеграція» є повторним пристосуванням (поверненням) до соціальних ролей, норм та

[1] Портрет ветерана 2025: Проблеми ветеранів війни в Україні. Спільне дослідження Rating Group й Українського ветеранського фонду Мінвету. *Rating Group.* 2025. URL: https://salo.li/39cbe1A

очікувань як близького оточення, так і суспільства загалом після повернення людини з фронту (завершення військової служби). Причому успішність цього процесу тісно пов'язана з якістю психологічного та соціального функціонування ветерана (Romaniuk et al., 2020).

Згідно з підходами ООН, реінтеграція є ключовою складовою глобальнішого процесу, а саме: роззброєння, демобілізації та реінтеграції, – тобто допомоги колишнім комбатантам у відновленні соціальних зв'язків, отриманні освіти, професійних навичок і працевлаштуванні, щоб вони могли успішно інтегруватися в мирне цивільне суспільство та не повертатися до насильства (КСРДР – Комплексні стандарти щодо роззброєння, демобілізації та реінтеграції)[1].

Щодо поняття «адаптація» (лат. *adaptatio* – пристосування), то О. Орловська (2020) тлумачить його як процес пристосування особистості до нових умов: узгодження розбіжностей між вимогами й очікуваннями соціуму щодо людини та її реальною поведінкою. У контексті адаптації учасника бойових дій авторка акцентує на пристосуванні особистості до нових умов соціального середовища через опанування норм поведінки та вимог суспільства. Важливою складовою адаптації загалом є адаптація ветерана в межах сім'ї, що передбачає узгодження питань взаємного існування після його повернення до проживання із родиною. На цьому етапі особистість може переживати труднощі, які зумовлені пристосуванням до нових умов існування, кардинальними змінами діяльності, змінами режиму й темпу життя тощо (Orlovska, 2020, p. 128). Зазначений період адаптації військового є важким не лише для нього, а й для членів його родини. Інакше кажучи, люди повинні «познайомитися» знову. Членам родини також необхідно пристосуватися до особливостей поведінки УБД, нових умов взаємного існування. Саме тому повернення – це найскладніший період у відновленні сімейних взаємовідносин.

Ці труднощі адаптації підтверджують і наукові дослідження. Зокрема, В. Стасюк (2018) зауважує, що після повернення до мирного соціального життя у ветеранів актуалізуються універсальні потреби: бажання бути зрозумілим, прагнення бути прийнятим до системи довоєнних соціальних зв'язків. Також у більшості з них наявне переживання приголомшення новими реаліями тощо.

З огляду на зазначені труднощі й потреби, важливим є розуміння критеріїв успішної адаптації. Адекватна адаптація вирізняється здатністю особистості реагувати на зміни у зовнішньому середовищі, підтримувати емоційну рівновагу та виконувати нові соціальні ролі.

Отже, адаптація є складовою процесу реінтеграції, адже людина спочатку має пристосуватися психологічно, перш ніж повноцінно реалізувати своє місце в мирному соціумі.

Водночас процес повернення ветерана до умов мирного життя не обмежується лише індивідуальним рівнем і має комплексний характер. Тому, з огляду на сучасну науку, процес повернення ветерана до умов мирного життя є динамічною взаємодією чотирьох фундаментальних рівнів, кожен з яких має свої специфічні завдання та виклики. Згідно з дослідженням К. Ніжейка та К. Ковальської (2024), успіх на макрорівні (суспільному) неможливий без стабілізації стану особистості на мікрорівні (індивідуальному). Цю думку поділяють і зарубіжні дослідники, які вважають, що після повернення із зони бойових дій ветерани потребують комплексної підтримки на всіх рівнях (Elnitsky, Fisher, & Blevins, 2017; Rattray et al., 2023), таких як:

1. *Індивідуально-психологічний*, що передбачає фізичне відновлення й психологічну стабілізацію. Це базовий етап, що фокусується на внутрішніх ресурсах ветерана. Як стверджують І. Сингаївська та В. Бузова (2025), цей рівень є критичним, оскільки, згідно з результатами здійсненого ними дослідження, 67 % ветеранів страждають на клінічно виражену тривожність, 62 % – клінічно виражену депресію (Synhaivska, & Buzova, 2025, p. 374). Важливо зазначити, що не всі ветерани мають психологічні й поведінкові проблеми (Tkachuk, 2024).
2. *Міжособистісний та сімейний*. Рівень, що визначає, так би мовити, якість найближчого оточення, їхню готовність підтримати комбатанта. Дослідження А. Мельника та Т. Галянт (2025) засвідчують, що підтримка родини є головним предиктором успішної реадаптації.
3. *Рівень соціальної (професійної) реалізації.* Цей рівень відповідає за успішне входження ветерана в активну життєдіяльність громади, оскільки економічна самостійність значно знижує ризик соціальної ізоляції (Adapting to civilian…, 2024).
4. *Суспільно-державний* (рівень макросоціальної адаптації). Найвищий рівень, що визначає загальний соціальний клімат. Е. Костишин (2024) зі співавторами, аналізуючи міжнародний досвід, акцентує на важливості системної державної політики для успішної реінтеграції ветеранів у мирне життя.

Одним із найскладніших етапів повернення є *психологічна адаптація*. Військова служба формує специфічний тип мислення, реакцій та поведінки. У цивільному мирному житті ці риси можуть стати бар'єрами та викликати труднощі під час реінтеграції. Тому адаптація комбатантів до цивільного життя є складним психологічним процесом. Перехід від умов бойових дій до мирного середовища часто супроводжується внутрішніми конфліктами, зміною ціннісних орієнтацій та

[1] Огляд міжнародних практик у сфері реінтеграції ветеранів: міркування щодо воєнного та повоєнного контексту України. *ООН.* 2023. С. 16. URL: https://salo.li/E4ab572

порушенням відчуття безпеки. Досвід війни суттєво впливає на психоемоційний стан військовослужбовців, формуючи підвищену настороженість, емоційну напругу й труднощі у сприйнятті буденних соціальних ситуацій. Наприклад, реакція на гучні звуки в цивільному середовищі (різкий шум транспорту, сторонній звук чи крик) може залишитися загостреною, оскільки такі стимули в бойових умовах асоціювалися з реальною загрозою життю.

Одним із виявів зазначених труднощів є зміна в системі соціальних ролей та ідентичності особистості. Одним із ключових аспектів психологічної адаптації є втрата звичайних військових ролей та чіткої ієрархічної структури. У цивільному житті колишні комбатанти змушені наново вибудовувати власну ідентичність, самостійно приймати рішення та формувати нові соціальні зв'язки. Це нерідко супроводжується зниженням самооцінки й відчуттям непотрібності та певної безпорадності. Зокрема, у міжособистісному спілкуванні ветерани часто відчувають емоційну відстороненість або навіть дратівливість під час повсякденних розмов, оскільки теми мирного життя сприймаються як малозначущі порівняно з пережитим бойовим досвідом. Тобто додатковим викликом у психологічній реінтеграції є поєднання травматичного бойового досвіду з необхідністю мирного співіснування в середовищі, яке не завжди розуміє чи приймає пережите. Це створює емоційний розрив, що потребує подолання.

Науковці також зосереджують увагу на ризику соціальної ізоляції. В. Г. Панок та В. В. Предко (2024), посилаючись на зарубіжних дослідників, зауважують, що відчуття самотності може призвести до формування негативних установок щодо значущості своєї соціальної ролі, а також до негативної оцінки свого оточення й, відповідно, його уникнення. Це, своєю чергою, призводить до соціальної та психологічної ізоляції (Panok, & Predko, 2024, p. 27). Тому важливо застосовувати психологічні програми для зниження відчуття самотності. У цьому контексті, з огляду на труднощі адаптації, О. Скрипкін (2020) у своєму науковому дослідженні окреслив основні потреби ветеранів війни, які сформували відповідні запити, а саме:

1. Потреба бути зрозумілим (близько 42 %). У комбатантів, які мали безпосередній контакт із противником, сформувався гострий запит на підтвердження суспільством того, що їх участь у жорстокому насильстві (вбивстві ворогів) є морально виправданою та соціально корисною справою.

2. Запит на соціальне визнання (74 %), тобто більшість УБД очікує від оточення публічного схвалення та визнання цінності їхнього внеску.

3. Важливим прагненням ветеранів війни є запит щодо прийняття в систему соціальних зв'язків і відносин мирного соціуму з більш значущим (високим) соціальним статусом, ніж той, який вони мали до прийняття участі у бойових діях (близько 59 %).

4. Психологічна дисоціація з мирними реаліями (29 %). Майже третина демонструє неприйняття буденного ритму життя цивільних на тлі триваючих бойових дій. Цей стан часто провокує астенію, депресивні стани або нав'язливе бажання повернутися на фронт через відчуття відчуженості. Тобто спостерігається проблема втрати сенсу, відчуття важливості своєї діяльності й загалом існування. Війна дає чітку мету, натомість мирне життя часто здається їм позбавленим глибинного сенсу.

5. Гіперчутливість до негативних проявів (78 %). Більшість демобілізованих виявляють психоемоційну вразливість у формі надмірної пильності, соціальної безстрашності, загостреного почуття справедливості та схильності до негайного вирішення конфліктів у проблемній ситуації (Skrypkin, 2020).

Зазначені запити значною мірою зумовлені особливостями трансформації поведінкових моделей, сформованих під час військової служби. Тому процес реінтеграції ускладнюється необхідністю їх докорінної перебудови. Перехід від цивільного життя до військового супроводжувався специфічною адаптацією – зміною автономної моделі світосприйняття на ієрархічно залежну. У військовій структурі індивід змушений делегувати право на прийняття рішень командирам, де безумовне підкорення є запорукою виживання й ефективності підрозділу. Після демобілізації ветеран постає перед необхідністю зворотної психологічної перебудови – повернення до автономної моделі життєдіяльності. Це потребує відновлення навичок самостійного прийняття рішень: від рутинних побутових справ до стратегічних питань життєзабезпечення родини. На тлі загального психоемоційного виснаження такий когнітивний тиск часто набуває деструктивного характеру. Як наслідок, формується захисний механізм – бажання повернутися у звичне середовища, до зрозумілої ієрархії та бойових побратимів.

Військовослужбовці усвідомлюють описані труднощі реінтеграції ще під час проходження служби. На підтвердження цьому наведемо результати опитування 240 Захисників і Захисниць України, що провела соціологічна група «Рейтинг» (Rating Group) в межах дослідження «Проблеми ветеранів війни в Україні» (2025). Отже, більшість респондентів (58 %) вважає, що суспільство не поінформоване про потреби та проблеми ветеранів у цивільному житті. До найімовірніших труднощів після повернення з війни респонденти віднесли: психоемоційну нестабільність (84 %), зловживання алкоголем чи наркотиками (79 %), нерозуміння суспільства (76 %), проблеми з фізичним здоров'ям і труднощі з отриманням медичної допомоги (75 %), відсутність роботи (73 %), відсутність інклюзивного

простору й адаптованого робочого місця для осіб з інвалідністю (72 %), конфлікти в сім'ї (71 %). Крім того, 60 % респондентів зазначили невідповідність військового досвіду умовам цивільного життя, 58 % – труднощі з оформленням соціальних пільг, 51 % – ризик порушення закону або участі в злочинній діяльності, 48 % – ризик самогубства[1].

Отримані результати свідчать не лише про наявність численних соціальних, психологічних та економічних викликів, які постають перед ветеранами після повернення з війни, а й про глибші структурні проблеми їхньої адаптації до цивільного життя. Зокрема, труднощі, пов'язані з нерозумінням з боку суспільства та втратою звичайного середовища підтримки, актуалізують питання змін у соціальних взаєминах ветеранів після демобілізації.

У цьому контексті доцільно виокремити розбіжність між високим рівнем згуртованості у бойових підрозділах та менш структурованими взаєминами у мирному оточенні (суспільстві). Відсутність постійної підтримки з боку побратимів може поглиблювати відчуття ізольованості та соціальної дезадаптації. Це може виявлятися в уникненні місць масового скупчення людей, дискомфорті в соціальних ситуаціях, які позбавлені так званої «структурованості». Нерідко у військових фіксується потреба постійно контролювати навколишній простір як залишковий механізм психологічного самозахисту.

Поряд із труднощами соціальної взаємодії, суттєві зміни відбуваються і на рівні індивідуальної психіки. Зокрема, військові можуть переживати так званий «синдром провини вцілілого» – відчуття провини за власне виживання або втрату побратимів, що є типовим для осіб із бойовим досвідом (Boiko-Buzyl, 2022, p. 27). Такий стан зумовлений переживанням безсилля перед травматичними подіями та є своєрідним механізмом психологічної компенсації. У багатьох також спостерігається «емоційне оніміння» – зниження або втрата здатності переживати та виражати емоції, зокрема в сімейному колі.

Ю. Ю. Бойко-Бузиль (2022) у своєму науковому доробку сформулювала практичні поради та рекомендації особі, яка переживає «синдром провини вцілілого» як соціально-психологічний феномен війни:

– усвідомити та прийняти, що ви не винні у війні. Попри абсурдність причин російського вторгнення, вони існують і ви не відповідаєте за їх наслідки;

– визначити конкретні дії, які допоможуть позбутися почуття провини;

– робити щось позитивне для себе або для інших, наприклад здійснювати волонтерську діяльність, допомагати сусідам, людям похилого віку;

– дозволити собі переживати негативні емоції: слід дати собі час, щоб оплакати загиблих і прийняти ситуацію;

– дозволити собі сумувати, не намагатися показувати радість від свого порятунку, якщо ви її не відчуваєте;

– спілкуватися з людьми, особливо з тими, хто відчуває такі самі емоції, обговорювати свої почуття, ділитися відчуттями з тими, хто зрозуміє;

– простити себе, відновити позитивний світогляд і рухатися вперед, планувати майбутнє, мати короткострокові та довгострокові плани;

– зрозуміти, що ви хочете зробити, коли завершиться війна, а головне пам'ятати, що страх, смуток, горе й почуття провини – це нормальна реакція людини на трагічні події, які нині переживає українське суспільство (Boiko-Buzyl, 2022, p. 27).

Водночас подолання зазначених психологічних станів не обмежується лише індивідуальними зусиллями особистості, а суттєво залежить від соціального середовища, у якому відбувається реінтеграція ветерана. У цьому контексті В. Панок та В. Предко (2024) у своїй науковій роботі акцентують на деструктивній ролі соціокультурних стереотипів, які формують завищені очікування щодо особистості комбатантів і створюють додаткові перешкоди на шляху їх адаптації. По-перше, це стосується ігнорування психологічних дефіцитів. У суспільстві побутує уявлення про апріорну психологічну витривалість військових. Психічний стан комбатанта часто оцінюють виключно крізь призму його функціонально-операційної стійкості, тобто здатності виконувати завдання, що призводить до ігнорування глибоких внутрішніх криз людини. По-друге, присутні соціальні очікування «абсолютної мужності, сили та емоційної врівноваженості», що змушує ветеранів сприймати потребу в допомозі як вияв слабкості. Це не лише заважає адаптації, а й посилює внутрішню стигмацію, актуалізує почуття сорому, змушує заперечувати необхідність фахової підтримки. Автори зауважують, що високі показники результативності під час виконання бойових завдань часто маскують критично низький рівень психологічної витривалості. Військові можуть демонструвати високу функціональну стійкість, продовжуючи ефективну службу, проте одночасно переживати глибокий дистрес і деструктивне внутрішнє напруження (Panok, & Predko, 2024).

Ці спостереження підтверджують результати емпіричних досліджень в Україні: інтенсивні емоційні стани, які переживають учасники бойових дій, здатні суттєво ускладнювати їхню адаптацію до цивільного життя. Перебування в екстремальних умовах військової служби сприяє виникненню таких психологічних станів, як страх, відчуття самотності, хронічна перевтома,

[1] Портрет ветерана 2025: Проблеми ветеранів війни в Україні. Спільне дослідження Rating Group й Українського ветеранського фонду Мінвету. *Rating Group.* 2025. URL: https://salo.li/39cbe1A

недовіра до суспільства, депресивні прояви та схильність до девіантної поведінки.

До виявів девіантної поведінки належить зловживання алкоголем і наркотичними речовинами, порушення військової дисципліни, суїцидальні спроби тощо. Згідно з дослідженням М. Мушкевич (2016), 33,3 % військовослужбовців зловживають наркотичними речовинами та ліками для зменшення посттравматичної симптоматики. У комбатантів нерідко спостерігаються емоційна напруга, замкнутість, підвищена дратівливість, агресивність, напади тривоги та панічного страху. Також вони страждають на яскраві бойові чи кошмарні сновидіння, нав'язливі спогади про психотравмувальні події та раптові емоційні сплески, що супроводжуються суб'єктивним «поверненням» до травматичного досвіду.

Зазначені вияви суттєво зумовлюють розвиток соціально-психологічної дезадаптації, яку О. О. Євдокімова (2025) визначає як один із найпоширеніших межових станів у ветеранів війни після повернення до мирного життя. Її соціальний аспект виявляється в порушенні взаємодії з оточенням, соціальній недостатності й труднощах у виконанні звичних соціальних і професійних ролей, зокрема в комунікації з родиною та колегами, конфліктності тощо. Психологічна складова – у зниженому або нестабільному настрої, роздратованості, агресивності та ін. Така дезадаптація може бути як передумовою психічних розладів, так і їх наслідком, що зумовлює необхідність її системного моніторингу (Yevdokimova, 2025, p. 32).

Водночас слід зосередити увагу на ризиках суїцидальної поведінки як крайньої форми дезадаптації. Їх оцінка є обов'язковим компонентом психологічного супроводу. О. О. Євдокімова (2025) акцентує, що будь-які вияви соціально-психологічної дезадаптації потребують професійного аналізу фахівця з психічного здоров'я. Легкий ступінь вимагає спостереження, середній – психоедукації та психологічних інтервенцій, натомість виражена дезадаптація потребує спеціалізованої допомоги. Для оцінки суїцидального ризику застосовується Колумбійська шкала тяжкості суїцидальних намірів (C-SSRS) (Yevdokimova, 2025, p. 32-36).

Отже, узагальнюючи викладене, можна констатувати, що участь у бойових діях часто призводить до соціально-психологічної дезадаптації ветеранів, яка може виявлятися у вигляді емоційних порушень, агресії, девіантної поведінки й труднощами соціальної взаємодії. Це зумовлює необхідність системного моніторингу стану комбатантів і своєчасного надання диференційованої психологічної допомоги залежно від ступеня дезадаптації.

Водночас важливим ресурсом подолання зазначених труднощів є соціальне оточення ветерана, насамперед сім'я. Період адаптації в УБД виявляється індивідуально, однак близьке родинне середовище здатне стати вагомою підтримкою, де ветеран може знайти розуміння й опору в складний період. У цьому контексті Н. Олексюк (2019) зазначає, що сім'я для військового відіграє роль так званого «емоційного притулку». Отже, родинне коло є ключовим чинником успішної адаптації ветерана після повернення з бойових дій: більшість ветеранів називають саме сімейну підтримку головним фактором реінтеграції у цивільне життя. Це підтверджено результатами опитування, проведеного Програмою реінтеграції та реабілітації ветеранів IREX у співпраці з Info Sapiens: 55 % опитаних ветеранів і 49 % військовослужбовців назвали сім'ю найважливішою опорою під час складного переходу до мирного життя[1].

Зокрема, родинне коло в процесі адаптації ветерана:

– забезпечує емоційну підтримку та відчуття безпеки, що допомагає зменшити тривогу;

– сприяє відновленню довіри й самоцінності, втрачених під час війни;

– виступає певною платформою для повсякденних ритуалів і певної стабільності, які необхідні для психологічної рівноваги ветерана.

Практичне значення родинної підтримки відображено в рекомендаціях О. Л. Смирнової та О. А. Орловської (2021), які, досліджуючи непростий процес реінтеграції ветеранів, окреслили основні підходи до взаємодії членів сім'ї з учасниками бойових дій. Авторки зосереджують увагу на необхідності прийняття змін особистості ветерана, розуміння трансформації його цінностей і «правил життя», формування атмосфери довіри, поваги до особистих меж, а також на важливості терпіння й поступовості в процесі адаптації. Важливим є також урахування готовності самого ветерана до психологічної взаємодії та, за потреби, залучення фахівців (Smyrnova, & Orlovska, 2021, p. 217).

Отже, ефективна підтримка адаптації УБД у сімейному середовищі передбачає комплексний підхід. Насамперед важливо підтримувати стабільний, ненав'язливий контакт і відкритий діалог, обговорюючи повсякденні питання, почуття й очікування без тиску. Не менш значущим є створення безпечного простору – як фізичного (можливість усамітнення), так і психологічного, що передбачає уважне слухання без оцінювання та критики.

Окрім цього, доцільно поступово залучати ветерана до спільної діяльності – побутових справ, фізичної активності, хобі, що сприяє відновленню відчуття контролю над життям. Важливо також розпізнавати потенційні «тригери» (гучні звуки, різкі емоційні стимули тощо) та враховувати їх у повсякденній взаємодії. Для зміцнення

[1] Більшість ветеранів кажуть, що сім'я є ключем до успішної реінтеграції – опитування. Interfax-Ukraine. 2025. URL: https://salo.li/1262437

відчуття стабільності корисним є планування спільної діяльності (коротко- і довгострокової). У разі виникнення труднощів необхідно своєчасно звертатися до фахівців із психічного здоров'я, адже психологічна допомога є складовою сімейної стратегії адаптації.

Водночас ефективна реінтеграція ветерана не обмежується лише сімейним середовищем. Важливу роль у цьому процесі відіграє місцева громада, яка є простором відновлення соціальних зв'язків, реалізації громадянського потенціалу та формування відчуття приналежності й соціальної значущості. Дослідження підтверджують, що громади, які розвивають ветеранські простори, програми соціальної участі та партнерські ініціативи між органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями й волонтерськими рухами, суттєво підвищують рівень соціальної адаптації ветеранів і зменшують ризики соціальної ізоляції та маргіналізації (Adapting to civilian…, 2024, p. 12).

У цьому контексті особливого значення набуває активне залучення власне ветеранів до волонтерської діяльності та громадських ініціатив. Сучасні наукові підходи визначають таку участь як ефективний механізм відновлення суб'єктності (здатності людини бути активним творцем власного життя, приймати рішення), а також самоцінності та соціальної ролі. Зокрема, участь ветеранів у допомозі іншим військовослужбовцям, підтримці внутрішньо переміщених осіб, роботі з молоддю чи ветеранському наставництві сприяє трансформації бойового досвіду в соціально значущий ресурс, а також розвитку саморегуляції та комунікативних навичок.

Волонтерська діяльність постає не лише формою соціальної активності, а й важливим інструментом соціальної реінтеграції та психологічної стабілізації ветеранів у межах територіальних громад (Savelchuk, & Kunytsia, 2025). Такі ініціативи забезпечують доступ до спілкування з «рівними», участь у групах підтримки, громадських проєктах і спільних заходах, які інтегрують ветеранів у процеси місцевого розвитку й одночасно підвищують соціальну згуртованість і стійкість у громаді. Отже, громада є не лише середовище прийняття ветерана, а й активним суб'єктом реінтеграційного процесу, здатним створювати умови для реалізації потенціалу ветеранів як повноправних учасників цивільного життя.

У цьому контексті особливої уваги потребує психологічна складова реінтеграції, оскільки саме вона забезпечує внутрішні передумови для успішної адаптації до мирного середовища. Психологічна реінтеграція та адаптація комбатантів до умов мирного життя є складним, багаторівневим і тривалим процесом, спрямованим на відновлення психологічного благополуччя особистості, її здатності до повноцінного функціонування у цивільному середовищі та побудови конструктивних життєвих перспектив після пережитого бойового досвіду. Вона передбачає цілісну систему заходів психологічного супроводу, що містить такі взаємопов'язані компоненти:

– діагностичні, тобто здійснення оцінки психологічного стану й потреб комбатанта;

– корекційні – спрямовані на зменшення дезадаптивних реакцій і поведінкових порушень;

– терапевтичні – орієнтовані на опрацювання травматичного досвіду й емоційних станів;

– профілактичні – скеровані на запобігання загостренню симптомів і повторній дезадаптації.

Логічним першим етапом у цій системі є своєчасне виявлення психологічних порушень. Основною складовою ефективної психологічної реабілітації (і надалі – реінтеграції) є рання діагностика симптомів ПТСР, тривожних і депресивних розладів, порушень адаптації, емоційного виснаження й труднощів саморегуляції. На основі отриманих результатів формують індивідуальну програму психологічного супроводу з огляду на особистісні характеристики, бойовий досвід, рівень соціальної підтримки та внутрішні ресурси ветерана.

Наступним етапом є безпосередня психотерапевтична робота як ключовий елемент психологічної реабілітації. Вона може здійснюватися в індивідуальному, груповому або сімейному форматі залежно від потреб клієнта. Для корекції дезадаптивних когнітивних установок, пов'язаних із відчуттям постійної загрози, втратою контролю над життям і заниженою самооцінкою, однією з найбільш ефективних є *когнітивно-поведінкова терапія*. Її застосування сприяє зменшенню симптомів ПТСР, формуванню більш реалістичного сприйняття дійсності та розвитку навичок подолання стресу й тривоги.

Не менш важливе місце в психологічному супроводі посідає *емоційно-фокусована терапія,* яка орієнтована на усвідомлення, прийняття та регуляцію емоційних станів, що виникають у процесі адаптації до мирного життя. Вона забезпечує створення безпечного простору для вираження складних емоцій, пов'язаних із бойовими переживаннями, втратами та зміною соціальних ролей, і сприяє відновленню емоційної рівноваги.

Для зменшення інтенсивності травматичних спогадів і пов'язаних із ними емоційних реакцій (тривогу, дистрес) широко застосовується *експозиційна терапія,* яка передбачає контрольоване й поступове опрацювання травматичного досвіду в безпечному терапевтичному середовищі. Це надає можливість зменшити інтенсивність емоційних реакцій, зокрема тривоги та дистресу, пов'язаних із травмою.

Водночас сучасні підходи до психологічної реабілітації виходять за межі індивідуальної роботи з травмою й охоплюють ширший соціально-ціннісний та міжособистісний контекст. Зокрема, *наративна терапія* сприяє переосмисленню бойового досвіду та інтеграції його в цілісну

життєву історію, *сімейна терапія* забезпечує відновлення порушених ролей та комунікацій в родині; *робота з моральною травмою* спрямована на опрацювання почуттів провини, сорому та втрати життєвих сенсів; *психоедукація* підвищує усвідомлення психологічних станів, нормалізує реакції на травматичний досвід і формує навички самодопомоги. Додатково можна використовувати також ефективні методи EMDR-терапії, арттерапії, музикотерапії, казкотерапії, фільмотерапії, анімалотерапії, екотерапії, тілесно орієнтовані та релаксаційні техніки, що надають можливість працювати з травмою на невербальному рівні й активізувати внутрішні ресурси особистості.

Окремого значення набуває групова форма роботи, зокрема *терапевтичні групи взаємопідтримки*. Вони забезпечують відчуття приналежності, зменшують соціальну ізоляцію, сприяють обміну досвідом і формуванню нових адаптивних моделей взаємодії. Участь у таких групах допомагає комбатантам усвідомити, що їхні переживання є нормальними реакціями на екстремальний досвід, та посилює мотивацію до відновлення. Паралельно з цим важливою складовою психологічного супроводу є формування навичок *саморегуляції та стресостійкості.* Зокрема, ідеться про використання дихальних вправ, медитації, технік м'язової релаксації, а також розвиток ефективних копінг-стратегій. Це надає можливість ветеранам ефективніше долати емоційну напругу в повсякденному житті та підтримувати досягнуті результати реабілітації. Застосування зазначених методів у комплексі підвищує ефективність психологічної реабілітації та сприяє стійкій адаптації комбатантів до мирного життя.

З огляду на тривалість і складність цього процесу, психореабілітація не завершується після основних етапів допомоги. Вона потребує подальшого супроводу, який може передбачати регулярні індивідуальні консультації, участь у групах взаємопідтримки, програми самодопомоги та інші форми довготривалої підтримки.

Підсумовуючи зазначимо, що психологічна реабілітація як частина реінтеграції комбатантів до мирного життя має ґрунтуватися на комплексному, індивідуалізованому та поетапному підході, що поєднує різні методи й методики психологічного супроводу. Такий підхід сприяє не лише подоланню наслідків бойової психічної травми, а й відновленню особистісної цілісності, соціальної активності та якості життя ветеранів.

Висновки

Здійснений аналіз наукових підходів до проблеми адаптації та реінтеграції комбатантів до умов мирного життя засвідчує, що цей процес є складним, тривалим, багатовимірним і динамічним. У сучасній науці повернення ветерана до цивільного життя є результатом взаємодії індивідуально-психологічних, міжособистісних, соціально-професійних і суспільно-державних чинників, що перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємовпливі.

Визначальним у цій системі є індивідуально-психологічний рівень, оскільки саме стабілізація психоемоційного стану, подолання наслідків бойового стресу та відновлення внутрішніх ресурсів створюють підґрунтя для успішної адаптації на інших рівнях. Зауважимо, що наявність бойового досвіду не завжди автоматично зумовлює розвиток психічних і психологічних порушень, що акцентує на необхідності диференційованого й індивідуалізованого підходу до надання допомоги ветеранам.

Водночас процес адаптації ускладнюється низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників, серед яких – відчуття невизначеності щодо майбутнього, втрата звичних соціальних ролей, трансформація військового типу мислення, внутрішні конфлікти, підвищена настороженість і труднощі емоційної саморегуляції. У цьому контексті особливого значення набуває підтримка з боку найближчого соціального оточення. Сім'я та громада формують первинне безпечне середовище, у межах якого комбатант відновлює довіру, емоційні зв'язки та відчуття приналежності до мирного соціального простору. Їхня роль полягає не лише у зниженні ризиків соціальної ізоляції, а й у посиленні адаптивних ресурсів особистості та стимулюванні соціальної активності ветеранів.

З огляду на зазначене, ефективна психологічна адаптація комбатантів потребує цілеспрямованого психологічного супроводу, що базується на застосуванні сучасних психотерапевтичних підходів. Такий супровід має бути спрямований на опрацювання бойової та моральної травми, відновлення емоційної рівноваги, цілісності особистості та формування нових життєвих сенсів і стратегій поведінки.

Отже, реінтеграція та адаптація комбатантів до умов мирного життя потребує комплексного, міждисциплінарного та поетапного підходу, що передбачає взаємозв'язок усіх рівнів адаптації. Ефективна реалізація такого підходу сприятиме не лише подоланню наслідків бойового досвіду, а й відновленню соціальної активності, психологічної стійкості та повноцінної участі ветеранів у житті мирного суспільства.

Подяки

Немає.

Фінансування

Дослідження не фінансувалося.

Конфлікт інтересів

Немає.

References

[1] Adapting to civilian life: Entry points to strengthen veterans' reintegration in Ukraine based on Ukraine 2024. (2024). (n.d.). *salo.li.* Retrieved from https://salo.li/b021729

[2] Boiko-Buzyl, Yu.Yu. (2022). Survivor's guilt as a socio-psychological phenomenon of war. *Personality, society, war:* Proceedings of the International psychological forum (pp. 25-28). Kharkiv: KhNUVS.

[3] Elnitsky, C., Fisher, M.P., & Blevins, C.L. (2017). Military service member and veteran reintegration: A conceptual analysis, unified definition, and key domains. *Frontiers in Psychology,* 8. DOI: 10.3389/fpsyg.2017.00369

[4] Kostyshyn, E., Hrytsaniuk, V., & Shevtsiv, Yu. (2024). U.S. experience of reintegration of war veterans into civilian life. *Social Work and Social Education,* 1(12), 11-19. DOI: 10.31499/2618-0715.1(12).2024.305055

[5] Melnyk, A., & Haliant, T. (2025). Psychological mechanisms of reintegration of war veterans into civilian environment. *Scientific Notes of "KROK" University,* 4(80), 440-446. DOI: 10.31732/2663-2209-2025-80-440-446

[6] Mushkevych, M.I. (Ed.). (2016). *Psychological assistance to ATO participants and their families.* Lutsk: Vezha-Druk.

[7] Nizheiko, K., & Kovalivska, K. (2024). Reintegration of veterans into civilian life: International experience and features in Ukraine. *Economy and Society,* 67. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-67-161

[8] Oleksiuk, N. (2019). Positive orientation of family relationships as an important factor in the functioning of families of Ukrainian Armed Forces servicemen. *Problems of Modern Psychology,* 4. DOI: 10.32626/2227-6246.2009-4.%25p

[9] Orlovska, O.A. (2020). Strategies for overcoming adaptation problems in the family of a combatant after returning to civilian life. *Scientific Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series "Psychology",* 31(70), 127-132. DOI: 10.32838/2709-3093/2020.4/19

[10] Panok, V.H., & Predko, V.V. (2024). Post-crisis development: Psychological aspects of assistance to military personnel. *Scientific Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series "Psychology",* 35(74), 25-33. DOI: 10.32782/2709-3093/2024.3/04

[11] Rattray, N., Flanagan, M., Salyers, M., Natividad, D., Do, A.-N., Frankel, R., Spontak, K., & Kukla, M. (2023). The association between reintegration, perceptions of health and flourishing during transition from military to civilian life among veterans with invisible injuries. *Journal of Veterans Studies,* 9(1), 224-234.DOI: 10.21061/jvs.v9i1.432

[12] Romaniuk, M., Fisher, G., Kidd, C., & Batterham, P.J. (2020). Assessing psychological adjustment and cultural reintegration after military service: Development and psychometric evaluation of the post-separation Military-Civilian Adjustment and Reintegration Measure (M-CARM). *BMC Psychiatry,* 20(1), 531. DOI: 10.1186/s12888-020-02936-y

[13] Savelchuk, I.B., & Kunytsia, T.Yu. (2025). Volunteering as a resource of territorial communities in the field of social support for veterans. *Scientific Innovations and Advanced Technologies. Series "Pedagogy",* 7(47), 1867-1879. DOI: 10.52058/2786-5274-2025-7(47)-1867-1879

[14] Skrypkin, O. (2020). Socio-psychological aspects of reintegration of Ukrainian combatants into peaceful society: Requests and expectations. *European Humanities Studies: State and Society,* 4, 75-85. DOI: 10.38014/ehs-ss.2020.4.06

[15] Smyrnova, O.P., & Orlovska, O.A. (2021). Family adaptation of a combatant in peacetime conditions. *Social Psychology. Legal Psychology,* 27, 214-218. DOI: 10.32843/2663-5208.2021.27.36

[16] Stasiuk, V.V. (2018). Psychological features of readaptation of combatants. *Current problems of psychological and social adaptation in a crisis society:* Proceedings of the III All-Ukrainian scientific-practical round table (pp. 153-154). Irpin: University of State Fiscal Service of Ukraine.

[17] Synhaivska, I., & Buzova, V. (2025). Features of reintegration of war veterans into professional activity. *Scientific Notes of "KROK" University,* 4(80), 371-379. DOI: 10.31732/2663-2209-2025-80-371-379

[18] Syniavskyi, V.V., & Serhieienkova, O.P. (2007). *Psychological dictionary.* Retrieved from https://upsihologa.com.ua/dictionary/r/reintehratsija/1571

[19] Tkachuk, K. (2024). From warriors to civilians: The path of veteran reintegration in Ukraine. *Legal Hundred.* Retrieved from https://legal100.org.ua/vid-voyiniv-do-czyvilnyh-shlyah-reintegracziyi-veteraniv-v-ukrayini/

[20] Yevdokimova, O.O. (Ed.). (2025). *Psychosocial approaches to the reintegration of veterans and combatants from among the employees of the Ministry of Internal Affairs, central executive bodies, whose activities are directed by the Cabinet of Ministers of Ukraine through the Minister of Internal Affairs of Ukraine, and the National Guard of Ukraine into civilian life.* Kharkiv: Fakt.

Список використаних джерел

[1] Adapting to civilian life: Entry points to strengthen veterans' reintegration in Ukraine Based on reSCORE Ukraine 2024. 66 с. URL: https://salo.li/b021729

[2] Бойко-Бузиль Ю. Ю. Синдром провини вцілілого як соціально-психологічний феномен війни. *Особистість, суспільство, війна :* тези доп. учасників Міжнар. психол. форуму (Харків, 15 квіт. 2022 р.). Харків : ХНУВС, 2022. С. 25–28.

[3] Elnitsky C., Fisher M. Blevins C. Military Service Member and Veteran Reintegration: A Conceptual Analysis, Unified Definition, and Key Domains. *Front. Psychol.* 2017. Vol. 8. DOI: 10.3389/fpsyg.2017.00369

[4] Костишин Е., Грицанюк В., Шевців Ю. Досвід США щодо реінтеграції ветеранів війни до цивільного життя. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2024. № 1 (12). С. 11–19. DOI: 10.31499/2618-0715.1(12).2024.305055

[5] Мельник А., Галянт Т. Психологічні механізми реінтеграції ветеранів війни у цивільне середовище. *Вчені записки Університету «КРОК».* 2025. № 4 (80). С. 440–446. DOI: 10.31732/2663-2209-2025-80-440-446

[6] Психологічна допомога учасникам АТО та їх сім'ям : кол. монографія / ред. М. І. Мушкевич. Луцьк : Вежа-Друк, 2016. 260 с.

[7] Ніжейко К., Ковалівська, К. Реінтеграція ветеранів у цивільне життя: міжнародний досвід та особливості в Україні. *Економіка та суспільство.* 2024. № 67. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-67-161

[8] Олексюк Н. Позитивна спрямованість сімейних взаємин як вагомий чинник життєдіяльності сімей військовослужбовців Збройних Сил України. *Проблеми сучасної психології.* 2019. № 4. DOI: 10.32626/2227-6246.2009-4.%25p

[9] Орловська О. А. Стратегії подолання проблем адаптації у сім'ї учасника бойових дій після повернення до цивільного життя. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Психологія».* 2020. Т. 31 (70). № 4. С. 127–132. DOI: 10.32838/2709-3093/2020.4/19

[10] Панок В. Г., Предко В. В. Посткризовий розвиток: психологічні аспекти допомоги військовим. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Психологія».* 2024. Т. 35 (74) № 3. С. 25–33. DOI: 10.32782/2709-3093/2024.3/04

[11] Rattray N., Flanagan M., Salyers M., Natividad D., Do A.-N., Frankel R., Spontak K. and Kukla, M. The Association Between Reintegration, Perceptions of Health and Flourishing During Transition from Military to Civilian Life Among Veterans with Invisible Injuries. *Journal of Veterans Studies.* 2023. No. 9 (1). P. 224–234. DOI: 10.21061/jvs.v9i1.432

[12] Romaniuk M., Fisher G., Kidd C., Batterham P. J. Assessing psychological adjustment and cultural reintegration after military service: development and psychometric evaluation of the post-separation Military-Civilian Adjustment and Reintegration Measure (M-CARM). *BMC Psychiatry.* 2020. No. 20. No. 531. DOI: 10.1186/s12888-020-02936-y

[13] Савельчук І. Б., Куниця Т. Ю. Волонтерство як ресурс територіальних громад у сфері соціальної підтримки ветеранів. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Педагогіка».* 2025. № 7 (47). С. 1867–1879. DOI: 10.52058/2786-5274-2025-7(47)-1867-1879

[14] Скрипкін О. Соціально-психологічні аспекти реінтеграції українських комбатантів у мирний соціум: запити й очікування. *EUROPEJSKIE STUDIA HUMANISTYCZNE: Państwo i Społeczeństwo.* 2020. Issue 4. P. 75–85. DOI: 10.38014/ehs-ss.2020.4.06

[15] Смирнова О. П., Орловська О. А. Сімейна адаптація учасника бойових дій в умовах мирного життя. *Соціальна психологія. Юридична психологія.* 2021. Вип. 27. С. 214–218. DOI: 10.32843/2663-5208.2021.27.36

[16] Стасюк В. В. Психологічні особливості реадаптації учасників бойових дій. *Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства :* матеріали III Всеукр. наук.-практ. круглого столу (Ірпінь, 6 берез. 2018 р.). Ірпінь : Ун-т ДФС України, 2018. С. 153–154.

[17] Сингаївська І., Бузова В. Особливості реінтеграції ветеранів війни в професійну діяльність. *Вчені записки Університету «КРОК».* 2025. № 4 (80).С. 371–379. DOI: 10.31732/2663-2209-2025-80-371-379

[18] Психологічний словник / уклад.: В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова ; за ред. Н. А. Побірченко. 2007. URL: https://upsihologa.com.ua/dictionary/r/reintehratsija/1571

[19] Ткачук К. Від воїнів до цивільних: шлях реінтеграції ветеранів в Україні. *Юридична сотня.* 2024. URL: https://legal100.org.ua/vid-voyiniv-do-czyvilnyh-shlyah-reintegracziyi-veteraniv-v-ukrayini/

[20] Психосоціальні підходи до реінтеграції ветеранів та учасників бойових дій з числа працівників МВС, центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України, та Національної гвардії України у цивільне життя : практ. порадник / уклад. О. О. Євдокімова. Харків : Факт, 2025. 292 с.

LUBENETS Iryna
PhD in Law, Senior Research Fellow, Leading Researcher at the Research Laboratory for Issues of Law Enforcement Management and Its Psychological Support of the Educational and Scientific Institute of Postgraduate Education of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-2597-0356

Features of Reintegration and Adaptation of Veterans to Peacetime Conditions

Abstract. The relevance of the chosen topic is caused by a significant increase in the number of individuals with combat experience as a result of the full-scale war in Ukraine, which highlights the problem of their successful adaptation and reintegration into peacetime conditions. The return of veterans to the civilian environment is accompanied by complex psycho-emotional, social, and behavioral transformations that affect their ability to function fully, engage in social interaction, and achieve professional fulfillment. Under these conditions, scientifically grounded approaches to the psychological support of combatants become a necessary prerequisite for their successful integration into peaceful society. The aim of the article is to provide a theoretical substantiation of the process of psychological reintegration of veterans and to identify effective directions for their adaptation to civilian life. To achieve this goal, an analysis and systematization of scientific approaches by Ukrainian and foreign researchers have been carried out; the content of the key concepts of «reintegration» and «adaptation» has been clarified; and a multi-level model of this process has been outlined. The research methodology is based on the principles of systemicity, determinism, and a person-centered approach within the framework of legal psychology, using methods of logical-semantic analysis, generalization, systematization, and interpretation of empirical data. As a result of the study, key psychological mechanisms of the impact of combat experience on personality have been identified, including survivor guilt syndrome, emotional numbness, transformation of thinking patterns, hypersensitivity to negative stimuli, and risks of social maladaptation. The importance of family and the local community as basic support resources has been substantiated, as well as the need for comprehensive psychological support, including diagnostic, corrective, therapeutic, and preventive measures. The application of modern psychotherapeutic approaches and group work formats for restoring psychological resilience and social activity of veterans has been proposed. The practical significance lies in deepening the understanding of the mechanisms of psychological adaptation of veterans and in forming a foundation for the implementation of effective, individualized, and interdisciplinary reintegration programs in the current conditions of Ukraine.

Keywords: adaptation; veterans; maladaptation; psychological support; reintegration; combatants.

DOI: 10.33270/03263801.12
УДК 159.922.7:376-056.26:37.015.3

МАКСИМЮК Тетяна*
кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету
33028, вул. Степана Бандери, 12, м. Рівне, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6864-9055

Структурно-функціональна модель інклюзивного освітнього середовища як багаторівневої психологічної системи

Анотація. Актуальність дослідження зумовлена недостатньою інтеграцією психологічного виміру в теоретичні моделі інклюзивної освіти, що призводить до розриву між нормативними уявленнями про інклюзію та практиками її реалізації в освітньому середовищі. Методологічну основу становлять системно-екологічний підхід, принципи структурно-функціонального аналізу та положення соціально-когнітивної теорії, що дало змогу здійснити теоретичне моделювання інклюзивного освітнього середовища. За результатами дослідження виявлено системні розриви у функціонуванні інклюзії, зокрема неузгодженість між когнітивно-нормативними уявленнями та поведінковими практиками, дисбаланс між внутрішньою психологічною організацією середовища й зовнішніми соціальними умовами, а також обмежену ефективність трансляції інклюзивних принципів у щоденну педагогічну взаємодію. Розроблено структурно-функціональну модель інклюзивного освітнього середовища, що репрезентує його як багаторівневу систему взаємодії, яка інтегрує соціально-інституційний контекст, психологічно-культурний рівень регуляції, внутрішні компоненти взаємодії (когнітивні, емоційно-ціннісні, поведінкові, організаційні), механізм самоефективності та систему результатів зі зворотними зв'язками. Обґрунтовано, що психологічна культура виконує функцію системного медіатора, забезпечуючи інтеріоризацію зовнішніх впливів та їх трансформацію у внутрішні регулятори поведінки. Встановлено, що самоефективність є ключовим механізмом переходу від установок до стабільних практик взаємодії, натомість соціально-психологічний клімат визначає рівень психологічної безпеки, прийняття та включеності учасників освітнього процесу. Наукова новизна дослідження полягає в побудові концептуальної моделі з чітко визначеною логікою взаємозв'язків і механізмів узгодження рівнів функціонування; практична значущість – у можливості використання моделі для аналітичного оцінювання та проєктування інклюзивного освітнього середовища.

Ключові слова: інклюзія в освіті; інклюзивне освітнє середовище; психологічна організація середовища; особистісна ефективність; освітній простір; структурно-функціональна модель; психологічна культура; соціально-психологічний клімат.

Історія статті:
Отримано: 03.03.2026
Прийнято: 01.04.2026
Опубліковано: 29.05.2026

Рекомендоване посилання:
Максимюк Т. Структурно-функціональна модель інклюзивного освітнього середовища як багаторівневої психологічної системи. *Юридична психологія.* 2026. № 1 (38). С. 115–124. DOI: 10.33270/03263801.12

*Відповідальний автор

© Максимюк Т., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Сучасний етап розвитку інклюзивної освіти вирізняється переходом від декларативного визнання принципів рівності й доступності до необхідності забезпечення їх реального функціонування в освітньому середовищі. Попри активне впровадження інклюзивних практик, у науковому та прикладному вимірах зберігається тенденція до редукції інклюзії переважно до організаційно-педагогічних аспектів, що зумовлює фрагментарне розуміння її сутності й обмежує ефективність реалізації. У таких умовах інклюзивне освітнє середовище часто функціонує як формально організована система, у якій задекларовані принципи не трансформуються в реальні психологічні практики взаємодії.

Водночас психологічний вимір інклюзивного освітнього середовища, що охоплює установки, емоційні реакції, цінності та поведінкові моделі суб'єктів, залишається недостатньо інтегрованим у теоретичні моделі інклюзії. Наявні дослідження переважно зосереджуються на окремих його компонентах, зокрема емпатії, толерантності та психологічному кліматі, однак не забезпечують їх системного поєднання. Це зумовлює несистемне трактування психологічних чинників без урахування їх взаємозв'язків і впливу на результати функціонування освітнього середовища.

Актуальність проблеми посилюється в умовах соціальної нестабільності, що супроводжується посиленням психологічної напруженості та невизначеності. У цих умовах інклюзивне освітнє середовище виконує не лише освітню, а й адаптаційну та підтримувальну функції. Його ефективність визначають не стільки формальними умовами, скільки рівнем сформованості внутрішніх психологічних механізмів взаємодії та здатністю системи до саморегуляції.

Тобто розрив між багатовимірною психологічною природою інклюзивного середовища та спрощеними підходами до його аналізу, що зумовлює необхідність розроблення цілісної структурно-функціональної моделі, яка інтегрує внутрішні психологічні компоненти, зовнішній соціальний контекст і результати функціонування системи. У цьому контексті принципового значення набуває положення теорії соціального навчання, згідно з яким поведінка визначається не лише знаннями, а й рівнем самоефективності як здатності трансформувати установки в практику.

Відповідно до окресленої проблематики, мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні та розробленні структурно-функціональної моделі інклюзивного освітнього середовища як багаторівневої психологічної системи, визначенні її структурно-змістових компонентів, функціональних зв'язків і ролі психологічних умов у забезпеченні ефективності її функціонування.

Огляд літератури

Сучасний науковий дискурс інклюзивної освіти вирізняється розширенням проблемного поля, однак зберігає методологічну фрагментарність.

Українські дослідження переважно репрезентують організаційно-управлінський підхід, у межах якого інклюзивне середовище трактують як систему нормативно визначених умов (Kravchuk, & Shelepko, 2022; Seleznova, & Hordiichuk, 2024). Це зумовлює редукцію психологічного виміру інклюзії.

Макросистемні підходи акцентують на впливі соціальних, економічних і політичних чинників (Zaiarniuk, 2015), однак їх аналітичний потенціал обмежується переважно описом зовнішніх умов функціонування інклюзивної освіти. Згідно із сучасними дослідженнями (Nilholm, 2021), узагальнені теоретичні моделі часто залишаються недостатньо чутливими до контексту та не пояснюють, як інклюзія реалізується на рівні реальної освітньої взаємодії. У цьому зв'язку можна констатувати дефіцит теоретичних підходів, здатних відобразити внутрішню логіку функціонування освітнього середовища як психологічної системи, що формується через щоденні практики, взаємини та досвід учасників освітнього процесу.

Вагомим внеском у дослідження проблеми психологічної безпеки інклюзивного освітнього середовища є сучасні іноземні наукові розвідки, у яких її тлумачать як базову умову реалізації принципів рівності та недискримінації, що забезпечує включення всіх учасників освітнього процесу незалежно від їхніх індивідуальних особливостей. Зокрема, інклюзія не зводиться лише до організаційної форми навчання, а передбачає формування соціально-психологічного контексту, у якому домінують підтримувальні установки, прийняття різноманітності й позитивних взаємин між здобувачами й викладачами (Pirchio, Arcidiacono, & Passiatore, 2022). У межах цього підходу саме якість міжособистісної взаємодії визначає рівень безпечності освітнього середовища.

Концепція «екології рівності» (Ainscow, 2020) розширює розуміння інклюзії як багаторівневої системи взаємодії освітніх, соціальних і культурних чинників, однак, вважаємо, залишає недостатньо конкретизованими внутрішні психологічні механізми забезпечення безпеки освітнього середовища.

Слід додати, що емпіричні дослідження засвідчують наявність розриву між декларованим розумінням інклюзії та її практичною реалізацією, де ключовим психологічним чинником є самоефективність педагога (Woodcock et al., 2022).

Узагальнення сучасних наукових підходів дає змогу констатувати наявність методологічної неузгодженості в дослідженні інклюзивного освітнього середовища, що виявляється в домінуванні організаційного або макросистемного

аналізу, ізольованому вивченні психологічних чинників та недостатній інтеграції теоретичних і прикладних аспектів. Це зумовлює розрив між концептуальним осмисленням інклюзії та її практичною реалізацією в освітньому процесі. У зв'язку з цим актуалізується необхідність розроблення цілісної моделі, яка поєднує внутрішні психологічні компоненти, організаційно-інституційні умови та зовнішній соціальний контекст, а також пояснює механізми переходу від когнітивно-ціннісних установок до реальних поведінкових практик взаємодії.

Матеріали та методи

Дослідження має теоретико-концептуальний характер й орієнтоване на системний аналіз і моделювання інклюзивного освітнього середовища як багаторівневої психологічної системи. Методологічною основою роботи є системно-екологічний підхід, згідно з яким освітнє середовище є відкритою, ієрархічно організованою систему, а також принципи структурно-функціонального аналізу, що забезпечують виокремлення компонентів системи, визначення їх функцій та логіки взаємозв'язків. Додатково використано положення соціально-когнітивної теорії, що обґрунтовують роль самоефективності як механізму трансляції когнітивно-ціннісних установок у поведінкові практики.

Дослідна стратегія ґрунтується на поетапному теоретичному моделюванні, що охоплює: 1) аналіз й узагальнення сучасних наукових підходів до розуміння інклюзивного освітнього середовища; 2) виявлення концептуальних і функціональних розривів у його інтерпретації та реалізації; 3) визначення ключових психологічних компонентів і рівнів організації системи; 4) побудову структурно-функціональної моделі на основі інтеграції виокремлених елементів; 5) логіко-теоретичну верифікацію моделі через встановлення узгодженості між її компонентами, функціями та результатами.

Методичний інструментарій дослідження передбачає теоретичні методи: системний аналіз (визначення структури інклюзивного освітнього середовища та взаємозв'язків між його компонентами); порівняльний аналіз (зіставлення різних наукових підходів до інклюзії); узагальнення та теоретичну інтерпретацію (інтеграція отриманих положень у цілісну концептуальну модель); моделювання (провідний метод конструювання багаторівневої системи); метод концептуалізації (уточнення змісту базових категорій та визначення їх функціонального значення в структурі моделі).

Критеріями відбору й інтеграції теоретичного матеріалу є: концептуальна релевантність (відповідність проблематиці психологічного виміру інклюзії), теоретична валідність (обґрунтованість у сучасному науковому дискурсі), системність (можливість включення в багаторівневу структуру моделі) та пояснювальний потенціал (здатність висвітлювати механізми функціонування інклюзивного середовища).

Відтворюваність дослідження забезпечують чіткою фіксацією його логіки, послідовності аналітичних процедур і принципів побудови моделі, що дає змогу іншим дослідникам застосувати аналогічний підхід до аналізу інклюзивного освітнього середовища або адаптувати його до інших соціально-психологічних систем.

Результати й обговорення

Сучасне розуміння інклюзивного освітнього середовища формується на перетині педагогічних, психологічних і соціальних підходів, що зумовлює необхідність його розгляду як складної системи, у межах якої інтегруються різнорідні за своєю природою чинники. Водночас у науковому й управлінському дискурсі досі домінує організаційно-педагогічна парадигма, яка редукує інклюзію до сукупності формальних умов її забезпечення, що суттєво звужує розуміння її психологічної сутності (Kravchuk, & Shelepko, 2022; Seleznova, & Hordiichuk, 2024).

У більшості сучасних досліджень інклюзивне освітнє середовище трактують передусім як систему забезпечення доступності освітніх послуг відповідно до принципів рівності та недискримінації (Kolupaieva, 2014). Однак такий підхід є недостатнім, оскільки не враховує, що ефективність інклюзії визначають не лише зовнішніми умовами, а передусім внутрішніми психологічними механізмами взаємодії суб'єктів освітнього процесу.

Значущим є психологічний підхід, згідно з яким інклюзивне середовище є простором формування цінностей, установок і поведінкових стратегій. Інклюзія в цьому контексті постає не лише як організаційна модель, а і як процес інтеріоризації норм прийняття різноманіття, емпатії та взаємної підтримки. Згідно з дослідженнями, рівень сформованості цих характеристик безпосередньо впливає на якість інклюзивних практик (Taldonova, 2018; Florian, & Beaton, 2017).

Виявлена в емпіричних дослідженнях системна неузгодженість між когнітивно-нормативним розумінням інклюзії та її операційно-поведінковою реалізацією засвідчує розрив між різними рівнями функціонування освітнього середовища. Зокрема, результати досліджень (Woodcock et al., 2022) демонструють, що навіть за умов сформованого концептуального консенсусу педагогічні стратегії суттєво варіюють залежно від рівня самоефективності суб'єкта. Висока самоефективність пов'язана з гнучкими й адаптивними практиками, натомість її зниження зумовлює формалізовані дії, що можуть продукувати приховані форми виключення.

Ця суперечність репрезентує перший аналітичний вузол моделі, який фіксує розрив між

інтеріоризованими уявленнями про інклюзію та їх поведінковою екстеріоризацією. Його функція полягає в поясненні механізмів порушення цілісності системи й обґрунтуванні необхідності психологічних медіаторів, що забезпечують трансляцію когнітивного змісту в поведінкові практики.

Ключовим механізмом забезпечення психологічної безпеки є соціально-психологічний клімат освітнього простору, який опосередковує зв'язок між педагогічними практиками та результатами інклюзії. Позитивний клімат, що передбачає відчуття приналежності, емоційної підтримки, справедливості та передбачуваності взаємодій, сприяє зниженню тривожності, попередженню булінгу та підвищенню залученості всіх здобувачів в освітній процес (Margas, 2023). Водночас негативні установки, сегрегаційні практики або недостатня готовність викладачів до роботи з різноманіттям можуть формувати психологічні ризики та відчуття виключення.

Психологічну безпеку в інклюзивному освітньому середовищі в цьому контексті визначають як стан захищеності особи від психологічного насильства, прийняття її індивідуальних особливостей та забезпечення умов для емоційного благополуччя, довірчої взаємодії, повноцінного розвитку.

Подальше концептуальне осмислення інклюзії пов'язують з критичним переосмисленням її теоретичних засад, у межах якого акцентують на розриві між декларативними моделями інклюзивної освіти та їх практичною реалізацією (Nilholm, 2021). У зв'язку з цим інклюзію визначають не лише як ціннісно орієнтовану модель чи багаторівневу систему взаємодії, а і як проблемне поле, у якому наявні теорії часто залишаються надто узагальненими або недостатньо пов'язаними з конкретними освітніми практиками. Це зумовлює необхідність розроблення теоретичних підходів, здатних пояснювати і спрямовувати реальні процеси формування інклюзивного середовища. Водночас акцент на трансформації освітньої системи, а не адаптації дитини до неї, узгоджується з положеннями інклюзивної педагогіки (Florian, & Beaton, 2017).

Міжнародні дослідження розширюють розуміння інклюзії як багаторівневої системи взаємодії. У межах «екології рівності» (Ainscow, 2020) доведено, що результати інклюзії визначаються взаємодією мікро-, мезо- та макрорівнів освітнього й соціального середовища. Це зумовлює необхідність аналізу інституційних і соціо-культурних чинників, що впливають на освітні процеси.

Друга системна суперечність полягає в розриві між внутрішньою організацією інклюзивного освітнього середовища та його зовнішніми умовами. Вона формує другий аналітичний вузол, який відображає багаторівневу детермінацію інклюзії та необхідність інтеграції внутрішніх і зовнішніх компонентів системи. Його функціональне значення полягає в забезпеченні зв'язку між соціокультурним контекстом і внутрішнім ядром освітнього середовища.

Подолання цього розриву забезпечують через психологічну культуру як метарівень регуляції, що визначає інтерпретацію зовнішніх впливів та їх трансформацію у внутрішні психологічні процеси. Вона виконує функцію системного медіатора між макро- та мікрорівнями організації освітнього середовища.

Додатково інституційне забезпечення інклюзії передбачає створення спеціалізованих структур підтримки (Kravchuk, & Shelepko, 2022), які охоплюють психологічну підтримку, методичний супровід, підвищення кваліфікації та впровадження інклюзивних практик.

Практичний рівень реалізації інклюзії означений поєднанням ресурсного забезпечення, адаптованих програм і психологічного супроводу (Taldonova, 2018). Їх брак призводить до формалізації інклюзивних практик і зниження їх ефективності.

Третя суперечність відображає розрив між теоретично обґрунтованими принципами інклюзії та їх практичною реалізацією. Вона формує третій аналітичний вузол, який визначає необхідність інституційного та психологічного посередництва. Його функція полягає в забезпеченні переходу від нормативної моделі інклюзії до її практичної реалізації через взаємодію організаційно-психологічного забезпечення та самоефективності суб'єктів освітнього процесу.

Узагальнення виявлених суперечностей дає підстави констатувати системну неузгодженість між ціннісним, психологічним, педагогічним й організаційним вимірами інклюзії. Це обґрунтовує необхідність інтегративної моделі, що поєднує психологічну безпеку, самоефективність, педагогічні практики, організаційні умови та соціокультурний контекст.

Інклюзивне освітнє середовище є відкритою системою (Ainscow, 2020; Ashytok, 2015), функціонування якої визначає взаємодія внутрішніх і зовнішніх чинників у межах екологічної моделі розвитку (Bronfenbrenner, 1994). Це створює підґрунтя для розроблення структурно-функціональної моделі інклюзивного освітнього середовища як багаторівневої системи взаємопов'язаних компонентів.

Запропонована авторська модель ґрунтується на принципах системності, багаторівневості та взаємної детермінації елементів й охоплює зовнішній соціальний контекст, метарівень психологічної культури, внутрішнє ядро психологічних компонентів середовища, механізм самоефективності та систему результатів зі зворотними зв'язками.

Схематичне представлення моделі (рис. 1) відображає логіку функціонування інклюзивного освітнього середовища та взаємозв'язки між його структурними елементами, що підлягають детальному аналізу.

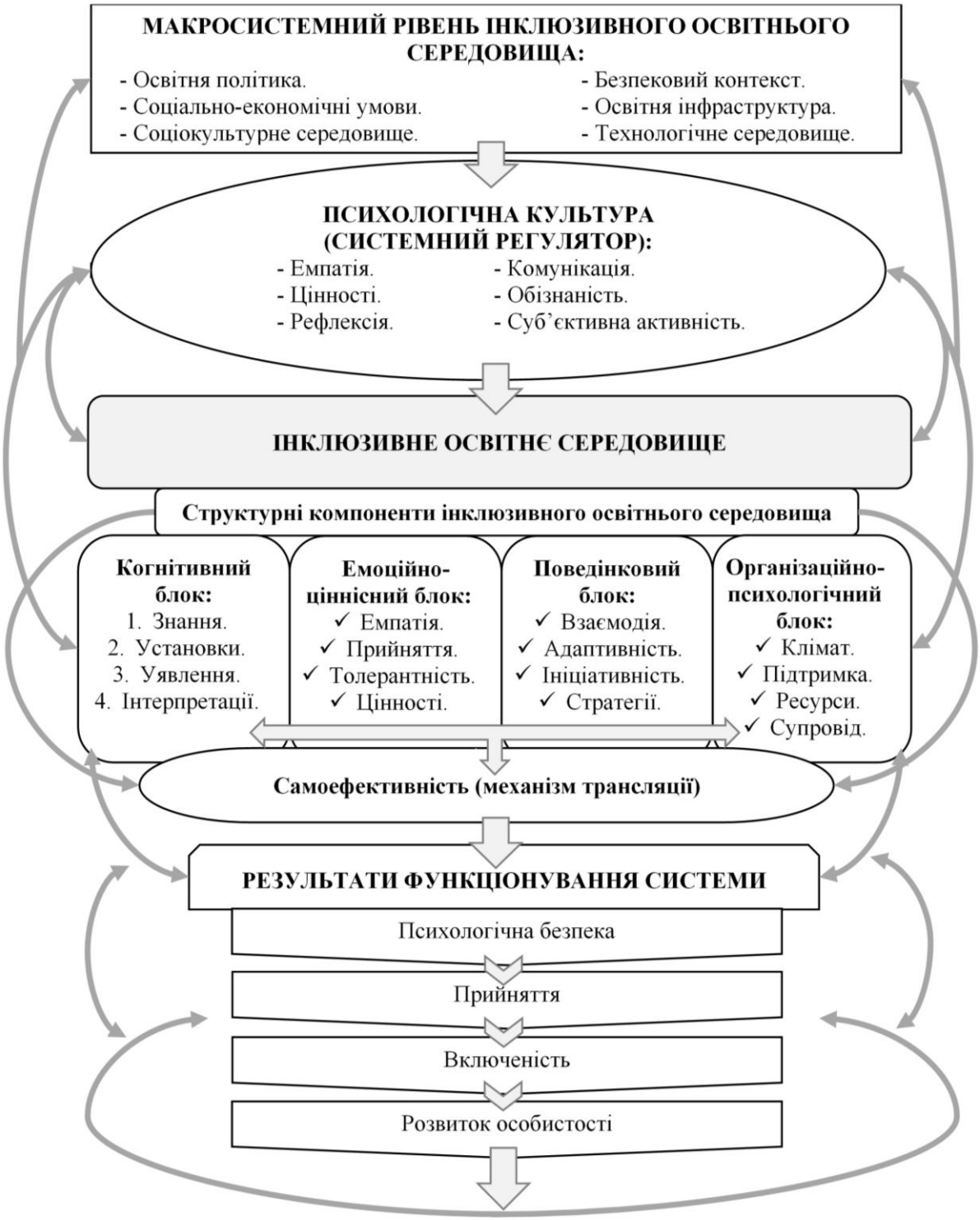

Рис. 1. Структурно-функціональна модель інклюзивного освітнього середовища: психологічний підхід

Джерело: розроблено автором

Розроблена структурно-функціональна модель дає змогу інтерпретувати інклюзивне освітнє середовище не як сукупність окремих умов або характеристик, а як ієрархічно організовану, відкриту психологічну систему, функціонування якої визначається взаємодією макросоціальних детермінант, метарівневих регуляторів, внутрішніх структурних компонентів і механізмів саморегуляції. Така інтерпретація відповідає екологічній логіці аналізу розвитку, у межах якої будь-яка освітня система є відкритою, багаторівневою та динамічною (Bronfenbrenner, 1994; Ainscow, 2020).

Перший рівень моделі – макросистемний, що визначає зовнішні рамкові умови функціонування інклюзивного освітнього середовища та є джерелом первинних детермінант його структури й динаміки. Він охоплює освітню політику (нормативно-правове регулювання), соціально-економічні умови (ресурсні обмеження та можливості), соціокультурне середовище (ціннісні орієнтації суспільства), безпековий контекст (зокрема вплив воєнного стану), освітню інфраструктуру (інституційні можливості) і технологічне середовище (цифрові ресурси).

У площині екологічного підходу ці фактори не є зовнішнім тлом, а виконують функцію структурної детермінації, визначаючи межі можливого функціонування системи (Bronfenbrenner, 1994). Зокрема, в умовах соціальної нестабільності та воєнного стану інклюзивне середовище набуває додаткового навантаження, пов'язаного з необхідністю забезпечення психологічної стійкості й адаптації суб'єктів освітнього процесу (Kasianenko, Prykhodko, & Saliuk, 2024; Stepanova, T., & Stepanova, O., 2024).

Водночас вплив макросистемного рівня не має прямолінійного характеру. Його дія опосередковується внутрішніми психологічними механізмами, що зумовлює необхідність уведення проміжного метарівневого регулятора.

Центральною концептуальною новацією моделі є введення психологічної культури як наскрізного метарівня, який забезпечує інтеграцію зовнішніх і внутрішніх детермінант функціонування інклюзивного освітнього середовища. На відміну від традиційного трактування як окремого компонента, у межах цього підходу психологічну культуру тлумачать як системоутворювальний регулятор, що визначає характер функціонування всіх рівнів системи.

Структурно психологічна культура охоплює: обізнаність (розуміння психологічних аспектів інклюзії), цінності (орієнтованість на гідність і прийняття), емпатію (здатність до співпереживання), комунікацію (якість міжособистісної взаємодії), рефлексію (усвідомлення власних дій і станів), суб'єктивну активність (готовність до змін і взаємодії).

Функціонально психологічна культура забезпечує когнітивну, емоційну, поведінкову та регулятивну функції інклюзивного освітнього середовища. По-перше, визначаються когнітивні рамки інтерпретації інклюзії, у межах яких формується смислове поле осмислення різноманіття. По-друге, модулюють емоційні реакції, що сприяє зниженню рівня тривожності та посиленню прийняття. По-третє, регулюють поведінкові стратегії шляхом задання стандартів взаємодії. По-четверте, опосередковують вплив організаційних умов, які трансформуються в суб'єктивно значущі ресурси або бар'єри.

У цьому сенсі психологічна культура є своєрідним «оператором системи», який забезпечує трансляцію макросоціальних впливів у внутрішні психологічні процеси. Саме через її рівень пояснюють варіативність інклюзивних практик за однакових зовнішніх умов, що узгоджено із сучасними підходами до інклюзії як культурно зумовленого феномену (Al-Shammari, Faulkner, & Forlin, 2019). Отже, психологічна культура виконує функцію системного медіатора, який забезпечує узгодженість між рівнями моделі та створює передумови для переходу до внутрішньої організації середовища.

На наступному рівні модель репрезентує інклюзивне освітнє середовище як внутрішньо структуровану психологічну систему, у межах якої реалізуються безпосередні процеси взаємодії. Його організація представлена чотирма взаємопов'язаними блоками, кожен з яких відповідає окремому аспекту функціонування системи, однак лише в сукупності вони забезпечують її цілісність.

Когнітивний блок формує смислову основу системи та охоплює знання (інформованість про інклюзію), установки (когнітивні орієнтації), уявлення (образи взаємодії), інтерпретації (пояснення ситуацій). Він визначає, як саме суб'єкти розуміють інклюзію, однак не гарантує її реалізації без залучення інших рівнів (Woodcock et al., 2022).

Емоційно-ціннісний блок забезпечує афективну інтеграцію суб'єктів освітнього процесу й охоплює емпатію, прийняття, толерантність і ціннісні орієнтації, що визначають характер міжособистісної взаємодії. Саме на цьому рівні формується психологічна безпека як базова умова відкритості до взаємодії та включення, виконуючи функцію внутрішньої валідизації когнітивного змісту. У межах екопсихологічного підходу психологічну безпеку інклюзивного освітнього середовища визначають як інтегративну характеристику, що відображає відсутність психологічного тиску, задоволення базових потреб у довірчому спілкуванні та підтримці, а також забезпечує збереження психічного здоров'я здобувачів освіти (Martsev, 2023). Її формування опосередковується професійною компетентністю педагога, яка охоплює когнітивний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісний і рефлексивний компоненти та визначає здатність створювати безпечний освітній простір.

Поведінковий блок репрезентує практичну реалізацію інклюзії через взаємодію, адаптив-

ність, ініціативність і стратегії. Він відображає рівень екстеріоризації внутрішніх процесів і є критерієм ефективності системи.

Організаційно-психологічний блок забезпечує формування інституційних умов функціонування системи, насамперед через розвиток культури взаємодії, співпраці та підтримки різноманітності в освітньому середовищі. Він інтегрує індивідуальні й групові процеси та сприяє розвитку інклюзивних практик у межах професійної взаємодії педагогів і спільного рефлексивного аналізу освітньої діяльності (Messiou, 2019). У сучасних дослідженнях акцентовано, що розвиток інклюзивного середовища пов'язаний з колективною професійною відповідальністю та залученням здобувачів до участі в освітньому процесі.

Принципово важливо, що зазначені блоки не функціонують ізольовано: їх взаємодія має нелінійний характер, а будь-яка дисфункція одного з них призводить до порушення цілісності системи.

Ключовим механізмом, що забезпечує функціональну інтеграцію внутрішніх компонентів системи, є самоефективність. У контексті соціально-когнітивної теорії її визначають як здатність суб'єкта організовувати та реалізовувати дії, необхідні для досягнення певного результату (Bandura, 1977).

У структурі моделі самоефективність виконує функцію трансляції, забезпечуючи перехід від когнітивних і ціннісних орієнтацій до поведінкових практик. Вона є психологічним механізмом подолання розриву між знанням і дією, що зумовлено сучасними дослідженнями у сфері інклюзивної освіти (Woodcock et al., 2022). Отже, саме через самоефективність відбувається актуалізація потенційної інклюзії у її реальному функціонуванні.

Функціонування системи завершується формуванням інтегральних результатів, які охоплюють психологічну безпеку, прийняття, включеність і розвиток особистості. Вони є не лише наслідками, а й індикаторами узгодженості системи, відображаючи ступінь інтеграції її компонентів (Szumski, Smogorzewska, & Karwowski, 2017). Емпіричні узагальнення засвідчують, що ефекти інклюзивного навчання є неоднорідними та залежать від умов імплементації, організації освітнього процесу та характеристик середовища. Психологічна безпека визначає базову стабільність системи, прийняття відображає її ціннісну орієнтованість, включеність характеризує рівень участі суб'єктів, а розвиток є її кінцевим гуманістичним результатом.

Завершальним елементом моделі є механізм зворотного зв'язку, який забезпечує її динамічну саморегуляцію. У межах цього процесу результати функціонування системи впливають на її структурні компоненти, модифікуючи когнітивні установки, емоційний клімат, поведінкові стратегії та організаційні умови.

Такий циклічний характер взаємодії відповідає системній логіці екологічного підходу, за якою розвиток системи відбувається через постійне узгодження її внутрішніх і зовнішніх параметрів (Bronfenbrenner, 1994).

Водночас побудова структурно-функціональної моделі й узагальнення отриманих теоретичних положень надали можливість уточнити зміст поняття інклюзивного освітнього середовища й актуалізували потребу його переосмислення з огляду на системну, динамічну та психологічно опосередковану природу. Це дало змогу подолати обмеженість підходів, що зводять інклюзію лише до зовнішніх умов, й обґрунтувати її як цілісний процес взаємодії внутрішніх і зовнішніх чинників. У зв'язку з цим інклюзивне освітнє середовище запропоновано визначати як багаторівневу психологічну систему, у межах якої інтегруються когнітивні, емоційно-ціннісні, поведінкові й організаційно-психологічні компоненти взаємодії, що функціонують під впливом психологічної культури та зовнішнього соціального контексту, забезпечують формування психологічної безпеки, прийняття, включеності та розвитку особистості.

Саме така інтегративна логіка дає змогу подолати редукціоністські підходи до інклюзії та пояснити механізми її реального функціонування в умовах сучасної соціальної динаміки.

Висновки

На підставі результатів теоретико-концептуального аналізу уточнено наукове розуміння інклюзивного освітнього середовища як багаторівневої психологічної системи, функціонування якої зумовлено взаємодією зовнішніх соціально-інституційних умов, метарівневих регуляторів і внутрішніх компонентів взаємодії. Виявлено системні розриви, що знижують ефективність інклюзії, зокрема між когнітивно-нормативними уявленнями та поведінковими практиками, внутрішньою психологічною організацією та зовнішніми умовами, а також між теоретичними моделями і їх практичною реалізацією. Розроблено структурно-функціональну модель, яка інтегрує макросистемний контекст, психологічну культуру як системоутворювальний медіатор, внутрішні компоненти взаємодії, механізм самоефективності та систему результатів зі зворотними зв'язками; встановлено, що психологічна культура забезпечує узгодження рівнів системи, а самоефективність – перехід від установок до практик.

Доведено, що ефективність інклюзивного освітнього середовища зумовлена ступенем інтегрованості його компонентів, що виявляється у формуванні психологічної безпеки, прийнятті, включеності та розвитку особистості як інтегральних результатів функціонування системи. Перспективи подальших досліджень полягають в емпіричній верифікації моделі, операціоналізації її

компонентів, розробленні валідного психодіагностичного інструментарію та аналізі динаміки функціонування інклюзивного середовища в умовах соціальної нестабільності з подальшим упровадженням практично орієнтованих технологій.

Подяки

Немає.

Фінансування

Дослідження не фінансувалося.

Конфлікт інтересів

Немає.

References

[1] Ainscow, M. (2020). Promoting inclusion and equity in education. *Nordic Journal of Studies in Educational Policy,* 6(1), 7-16. DOI: 10.1080/20020317.2020.1729587

[2] Al-Shammari, Z., Faulkner, P.E., & Forlin, C. (2019). Theories-based inclusive education practices. *Education Quarterly Reviews,* 2(2), 408-414. DOI: 10.31014/AIOR.1993.02.02.73

[3] Ashytok, N.I. (2015). Inclusive education: A systemic approach. *Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University. Series 19 "Correctional Pedagogy and Special Psychology"*, 29, 11-16. Retrieved from https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9364660a-e6b6-48eb-a79e-c26a1100188f/content

[4] Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review,* 84(2), 191-215. DOI: 10.1037/0033-295X.84.2.191

[5] Bronfenbrenner, U. (1994). Ecological models of human development. In *International Encyclopedia of Education,* 3, 37-43). Retrieved from https://www.ncj.nl/wp-content/uploads/media-import/docs/6a45c1a4-82ad-4f69-957e-1c76966678e2.pdf

[6] Florian, L., & Beaton, M. (2017). Inclusive pedagogy in action: Getting it right for every child. *International Journal of Inclusive Education,* 22, 870-884. DOI: 10.1080/13603116.2017.1412513

[7] Kasianenko, O.M., Prykhodko, T.P., & Saliuk, I.I. (2024). Features of the organization of an inclusive educational environment under martial law: Challenges and prospects. *Pedagogical Academy: Scientific Notes. Series "Theory and Methods of Educational Management"*, 13. DOI: 10.5281/zenodo.14395833

[8] Kolupaieva, A. (2014). Inclusive education as a model of social structure. *Special Child: Education and Upbringing*, 2, 7-18. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/DLog_2014_2_3

[9] Kravchuk, O., & Shelepko, H. (2022). Organization of inclusive education in the system of educational institution management. *Psychological and Pedagogical Problems of Modern School,* 1(7), 165-171. DOI: 10.31499/2706-6258.1(7).2022.261222

[10] Margas, N. (2023). Inclusive classroom climate development as the cornerstone of inclusive school building: Review and perspectives. *Frontiers in Psychology,* 14. DOI: 10.3389/fpsyg.2023.1171204

[11] Martsev, O. (2023). Features of the organization of eco-psychologically safe inclusive educational environment in educational institutions. *Personality and Environmental Issues,* 2(5), 27-34. DOI: 10.31652/2786-6033-2023-3(5)-27-34

[12] Messiou, K. (2019). Collaborative action research: Facilitating inclusion in schools. *Educational Action Research,* 27(2), 197-209. DOI: 10.1080/09650792.2018.1436081

[13] Nilholm, C. (2021). Research about inclusive education in 2020 – How can we improve our theories in order to change practice? *European Journal of Special Needs Education,* 36(3), 358-370. DOI: 10.1080/08856257.2020.1754547

[14] Pirchio, S., Arcidiacono, F., & Passiatore, Y. (2022). Inclusive schools for a diverse world: Psychological and educational factors and practices harming or promoting inclusion at school. *Frontiers in Psychology,* 13. DOI: 10.3389/fpsyg.2022.1049129

[15] Seleznova, O.M., & Hordiichuk, O.Ye. (2024). Current state and problems of organizing inclusive education in primary school: Ukrainian experience. In *Actual Problems of the Pedagogical Field of Knowledge in the Context of European Integration of the Educational Space: Theory and Practice,* 390-408). DOI: 10.30525/978-9934-26-353-8-20

[16] Stepanova, T.M., & Stepanova, O.B. (2024). Inclusive education in Ukraine under martial law. *Image of the Modern Pedagogue,* 6(219), 99-104. DOI: 10.33272/2522-9729-2024-6(219)-99-104

[17] Szumski, G., Smogorzewska, J., & Karwowski, M. (2017). Academic achievement of students without special educational needs in inclusive classrooms: A meta-analysis. *Educational Research Review,* 21, 33-54. DOI: 10.1016/j.edurev.2017.02.004

[18] Taldonova, L.O. (2018). Inclusive educational environment. *Theory and Practice of Modern Psychology*, 6, 97-101. Retrieved from https://tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/6_2018/20.pdf

[19] Woodcock, S., Sharma, U., Subban, P., & Hitches, E. (2022). Teacher self-efficacy and inclusive education practices. *Teaching and Teacher Education,* 117, 1-12. DOI: 10.1016/j.tate.2022.103802

[20] Zaiarniuk, O.V. (2015). Inclusive education in Ukraine: Problems and ways of their solution. *Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Economics and Management*, 11, 190-193. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2015_11_45

Список використаних джерел

[1] Ainscow M. Promoting inclusion and equity in education. *Nordic Journal of Studies in Educational Policy*. 2020. No. 6 (1). P. 7–16. DOI: 10.1080/20020317.2020.1729587

[2] Al-Shammari Z., Faulkner P. E., Forlin C. Theories-based inclusive education practices. *Education Quarterly Reviews*. 2019. No. 2 (2). P. 408–414. DOI: 10.31014/AIOR.1993.02.02.73

[3] Ашиток Н. І. Інклюзивна освіта: системний підхід. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 19 «Корекційна педагогіка та спеціальна психологія»*. 2015. № 29. С. 11–16. URL: https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9364660a-e6b6-48eb-a79e-c26a1100188f/content

[4] Bandura A. Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*. 1977. No. 84 (2). P. 191–215. DOI: 10.1037/0033-295X.84.2.191

[5] Bronfenbrenner U. Ecological models of human development. *International Encyclopedia of Education*. 1994. Vol. 3. P. 37–43. URL: https://www.ncj.nl/wp-content/uploads/media-import/docs/6a45c1a4-82ad-4f69-957e-1c76966678e2.pdf

[6] Florian L., Beaton M. Inclusive pedagogy in action: Getting it right for every child. *International Journal of Inclusive Education*. 2017. No. 22. P. 870–884. DOI: 10.1080/13603116.2017.1412513

[7] Кас'яненко О. М., Приходько Т. П., Салюк І. І. Особливості організації інклюзивного освітнього середовища в умовах воєнного стану: виклики та перспективи. *Педагогічна академія: наукові записки. Серія «Теорія і методика управління освітою»*. 2024. № 13. DOI: 10.5281/zenodo.14395833

[8] Колупаєва А. Інклюзивна освіта як модель соціального устрою. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2014. № 2. С. 7–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DLog_2014_2_3

[9] Кравчук О., Шелепко Г. Організація інклюзивного навчання у системі управління діяльністю в закладі освіти. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. 2022. № 1 (7). С. 165–171. DOI: 10.31499/2706-6258.1(7).2022.261222

[10] Margas N. Inclusive classroom climate development as the cornerstone of inclusive school building: Review and perspectives. *Frontiers in Psychology*. 2023. Vol. 14. DOI: 10.3389/fpsyg.2023.1171204

[11] Martsev O. Features of the organization of eco-psychologically safe inclusive educational environment in educational institutions. *Personality and Environmental Issues*. 2023. No. 2 (5). P. 27–34. DOI: 10.31652/2786-6033-2023-3(5)-27-34.

[12] Messiou K. Collaborative action research: Facilitating inclusion in schools. *Educational Action Research*. 2019. No. 27 (2). P. 197–209. DOI: 10.1080/09650792.2018.1436081

[13] Nilholm C. Research about inclusive education in 2020 – How can we improve our theories in order to change practice? *European Journal of Special Needs Education*. 2021. No. 36 (3). P. 358–370. DOI: 10.1080/08856257.2020.1754547

[14] Pirchio S., Arcidiacono F., Passiatore Y. Inclusive schools for a diverse world: Psychological and educational factors and practices harming or promoting inclusion at school. *Frontiers in Psychology*. 2022. Vol. 13. DOI: 10.3389/fpsyg.2022.1049129

[15] Селезньова О. М., Гордійчук О. Є. Сучасний стан та проблеми організації інклюзивної освіти в умовах початкової школи: український досвід. *Актуальні проблеми педагогічної галузі знань в умовах євроінтеграції освітнього простору: теорія та практика*. 2024. С. 390–408. DOI: 10.30525/978-9934-26-353-8-20

[16] Степанова Т. М., Степанова О. Б. Інклюзивна освіта в Україні в умовах воєнного стану. *Імідж сучасного педагога*. 2024. № 6 (219). С. 99–104. DOI: 10.33272/2522-9729-2024-6(219)-99-104

[17] Szumski G., Smogorzewska J., Karwowski M. Academic achievement of students without special educational needs in inclusive classrooms: A meta-analysis. *Educational Research Review*. 2017. Vol. 21. P. 33–54. DOI: 10.1016/j.edurev.2017.02.004

[18] Талдонова Л. О. Інклюзивне освітнє середовище. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. № 6. С. 97–101. URL: https://tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/6_2018/20.pdf

[19] Woodcock S., Sharma U., Subban P., Hitches E. Teacher self-efficacy and inclusive education practices. *Teaching and Teacher Education*. 2022. Vol. 117. P. 1–12. DOI: 10.1016/j.tate.2022.103802

[20] Заярнюк О. В. Інклюзивна освіта в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2015. № 11. С. 190–193. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2015_11_45

MAKSYMIUK Tetiana
PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Developmental and Educational Psychology of the Rivne State University of Humanities
33028, 12 Stepana Bandera St., Rivne, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6864-9055

Structural and Functional Model of the Inclusive Educational Environment as a Multilevel Psychological System

Abstract. The relevance of this study is determined by the insufficient integration of the psychological dimension into theoretical models of inclusive education, which results in a gap between normative conceptualisations of inclusion and its practical implementation within educational environments. The methodological framework is grounded in the systems-ecological approach, principles of structural-functional analysis, and assumptions of social cognitive theory, which enabled the theoretical modelling of an inclusive educational environment. The study identifies systemic gaps in the functioning of inclusion, in particular inconsistencies between cognitive-normative representations and behavioural practices, an imbalance between the internal psychological organisation of the environment and external social conditions, as well as limited effectiveness in translating inclusive principles into everyday pedagogical interaction. A structural and functional model of an inclusive educational environment has been developed, representing it as a multilevel system of interaction integrating the socio-institutional context, the psycho-cultural level of regulation, internal components of interaction (cognitive, affective-value, behavioural, and organisational), the mechanism of self-efficacy, and an outcome system with feedback loops. It is substantiated that psychological culture performs the function of a systemic mediator, ensuring the internalisation of external influences and their transformation into internal regulators of behaviour. It is established that self-efficacy acts as a key mechanism for the transition from attitudes to stable interaction practices, whereas the socio-psychological climate determines the level of psychological safety, acceptance, and inclusion of participants in the educational process. The scientific novelty lies in the development of a conceptual model with a clearly defined logic of interrelations and mechanisms of alignment across functional levels. The practical significance lies in the potential application of the model for the analytical assessment and design of inclusive educational environments.

Keywords: inclusive education; inclusive educational environment; psychological organisation of the environment; personal efficacy; educational space; structural-functional model; psychological culture; socio-psychological climate.

DOI: 10.33270/03263801.13
УДК 159.944:351.74:355.01

ПОНОМАРЕНКО Тетяна*
доктор філософії в галузі психології, завідувач кафедри права та соціально-поведінкових наук Білоцерківського інституту економіки та управління Університету «Україна»
09100, пров. Героїв Крут другий, 42, м. Біла Церква, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0949-1611;
ФЕДОРЕНКО Алла
кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри психології Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
02000, вул. Пирогова, 9, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8180-4494;
ХАНЕЦЬКА Тетяна
кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри психосоматики та психології здоров'я Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
02000, вул. Пирогова, 9, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9767-5116

Резильєнтність як чинник ефективності професійної діяльності психолога Національної поліції України в умовах воєнного стану

Анотація. Трансформація українського суспільства, постійні військові загрози й розширення функціональних обов'язків психологів Національної поліції України актуалізують пошук ресурсів для збереження їхньої професійної ефективності. Психолог поліції нині перебуває в епіцентрі подвійного стресу: як особистість, що зазнає впливу війни, та як професіонал, відповідальний за ментальне здоров'я особового складу й цивільних. За таких умов резильєнтність психолога поліції є не лише здатністю, а й стратегічним ресурсом виживання та надійності системи МВС. На основі аналізу сучасних підходів резильєнтність визначено як інтегративну здатність, що охоплює регулятивний, когнітивний, емоційний та соціально-поведінковий компоненти. Встановлено, що цей феномен є динамічним процесом, який охоплює не лише витривалість особистості, а й здатність до посттравматичного зростання. Теоретично обґрунтовано, що резильєнтність психолога функціонує як захисний бар'єр проти вигорання та вікарної травматизації. У статті представлено результати емпіричного дослідження, проведеного на початку 2026 року серед психологів Національної поліції України міста Києва та області. Зокрема, виявлено тривожну тенденцію: у вибірці досліджуваних немає респондентів з високим рівнем резильєнтності. Переважають низький та середній рівні, що засвідчує граничну адаптацію та виснаження ресурсів. Гендерних і вікових особливостей у рівні стійкості не виявлено в умовах хронічного воєнного стресу. Аналіз копінг-стратегій дав змогу визначити переважання фізичних методів регуляції (спорт, сон) та індивідуальної терапії. Водночас констатовано критичний дефіцит організаційної підтримки з боку керівництва, що посилює навантаження на внутрішні ресурси особистості. Отже, резильєнтність психологів поліції в умовах війни перебуває під системним тиском, що потребує психологічного втручання.

Ключові слова: резильєнтність; професійна резильєнтність; психологи поліції; професійна діяльність; воєнний стан; копінг-ресурси; професійне вигорання.

Історія статті:
Отримано: 06.03.2026
Прийнято: 09.04.2026
Опубліковано: 29.05.2026

Рекомендоване посилання:
Пономаренко Т., Федоренко А., Ханецька Т. Резильєнтність як чинник ефективності професійної діяльності психолога Національної поліції України в умовах воєнного стану. *Юридична психологія.* 2026. № 1 (38). С. 125–133. DOI: 10.33270/03263801.13

*Відповідальний автор

© Пономаренко Т., Федоренко А., Ханецька Т., 2026.
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Трансформація українського суспільства, що зумовлена тривалими соціально-економічними змінами, військовими загрозами й підвищеним рівнем суспільної напруженості, актуалізувала проблему забезпечення ефективності професійної діяльності фахівців екстремальних професій. До таких належать психологи Національної поліції України, професійна діяльність яких пов'язана з постійним впливом стресогенних чинників, необхідністю оперативного прийняття рішень у кризових ситуаціях, а також високим рівнем відповідальності за психоемоційний стан як особового складу, так і цивільного населення.

За цих умов важливого значення набуває феномен резильєнтності як інтегративної психологічної характеристики особистості, що забезпечує здатність до адаптації, відновлення й збереження професійної ефективності в умовах хронічного стресу, екстремальних подій і ситуації невизначеності.

Матеріали та методи

Інтерес закордонних та українських вчених до проблеми резильєнтності психолога поліції зумовлений специфікою їхньої професійної діяльності, яка пов'язана з підвищеним рівнем стресу, емоційного навантаження та необхідністю ефективного функціонування в кризових умовах. Аналіз наукових джерел довів, що резильєнтність, стресостійкість, витривалість і психологічний капітал вважаються важливими професійними якостями та властивостями психологів поліції для подолання складних стресових, потенційно травматичних ситуацій та адаптації до них (Janssens, 2021).

У своїх дослідженнях Н. Чепелєва та Є. Підчасов (2020) акцентують на тому, що психолог у поліції виконує функцію підтримання психологічної готовності та професійної надійності особового складу, що передбачає професійно-психологічний відбір, психопрофілактику, надання допомоги в екстремальних ситуаціях і супровід після стресових подій. Ефективність цих заходів залежить від внутрішнього стану психолога. Якщо фахівець не володіє високим рівнем резильєнтності, він ризикує стати жертвою тих процесів, яким має запобігати.

Своєю чергою В. Барко, В. Остапович та В. Барко (2018) вважають, що важливим аспектом професійної діяльності психолога поліції є також його владні повноваження й етичні дилеми. Він часто має право вирішального голосу в питаннях придатності до служби або допуску до зброї, що зумовлює колосальний тиск і страх помилки. Здатність витримувати цей тиск, залишаючись об'єктивним і гуманним, є одним із виявів професійної резильєнтності.

Крім того, науковці (Angehrn, Jourdan-Ionescu & Gamache, 2023) зауважують, що в роботі психологів поліції ключовим предиктором низької резильєнтності є порушення особистісного функціонування. Воно виявляється в труднощах з емоційною регуляцією та недостатній саморефлексії. Це ускладнює адаптацію до стресових ситуацій, знижує ефективність прийняття рішень і підвищує ризик професійного вигорання.

Водночас А. Большакова, Д. Дубін та О. Зайцева (2025) зазначають, що професійне вигорання є суттєвим чинником ризику зниження процесуальної резильєнтності поліцейських, оскільки послаблює самоконтроль, стресостійкість і ефективність копінгу; водночас досвід служби та бойовий досвід частково пом'якшують цей вплив, а розвиток саморегуляції й когнітивних ресурсів є основою психопрофілактики.

Вивчаючи фрустраційну толерантність і наслідки хронічного фрустраційного напруження для емоційного виснаження й розвитку синдрому професійного вигорання працівників сектору безпеки України, В. Гальченко та Т. Сняткова (2025) акцентували на її взаємозв'язку зі стресостійкістю, емоційною регуляцією та психологічною резильєнтністю.

Отже, аналіз наукових джерел засвідчує, що резильєнтність психолога поліції є ключовою професійною характеристикою, яка визначає не лише ефективність виконання службових обов'язків, а й здатність фахівця зберігати психологічну стійкість в умовах підвищеного стресу. Вона формується під впливом індивідуально-психологічних ресурсів, рівня саморегуляції, професійного досвіду та організаційних чинників, а її недостатній розвиток підвищує ризик емоційного виснаження та професійного вигорання. Це обумовлює необхідність подальшого теоретичного осмислення й емпіричного дослідження резильєнтності як важливої умови ефективності професійної діяльності психологів поліції.

Результати й обговорення

Зауважимо, що психолог поліції перебуває на перетині двох високонапружених сфер: правоохоронної діяльності, яка передбачає ризики та агресію, та психотерапевтичного простору, у межах якого відбувається постійний контакт з людьми з їх проблемами та психологічними травмами. У цьому контексті резильєнтність є не лише бажаною особистісною характеристикою, а й критичним чинником, що визначає професійну надійність, ефективність і збереженість фахівця.

В умовах, у яких наразі перебуває Україна (Shevchenko et al., 2026), професійна діяльність психологів поліції характеризується безліччю викликів, за яких вони регулярно постають перед травматичними інцидентами, борються з втратами та прагнуть підтримувати як стійкість у колег і цивільного населення, так і свою. Вони зазнають впливу спектра стресових факторів, які глибоко впливають на їхнє психічне й емоційне

благополуччя. Зокрема, в умовах воєнного стану до посадових обов'язків психолога поліції додалися:

– психологічний супровід і психологічна реабілітація ветеранів – працівників поліції, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації проти України;

– психологічний супровід членів сімей поліцейських (за згодою), які загинули (померли), зникли безвісти, захоплені в полон або заручниками, інтерновані в нейтральних державах;

– психологічний супровід поліцейських до відрядження в зону активних бойових дій і після повернення до місць постійної дислокації;

– психологічна підготовка особового складу;

– вивчення стану соціально-психологічного клімату в колективах;

– заходи психологічного характеру з поліцейськими апарату, окремих і територіальних (відокремлених) підрозділів;

– заходи з моніторингу психоемоційного стану поліцейських;

– участь у проведенні службових розслідувань, вивченні причин обставин надзвичайних подій серед поліцейських;

– взаємодія з ДСНС, робота під час виникнення надзвичайних ситуацій тощо.

Отже, психолог поліції здійснює професійну діяльність в умовах підвищеної напруженості, багаторівневого стресу та постійного контакту з травматичним досвідом інших людей. Розширення функціональних обов'язків в умовах воєнного стану в Україні лише підсилює ці виклики, вимагаючи від фахівця не лише високого рівня професійної компетентності, а й значних внутрішніх ресурсів. Психолог є ключовою ланкою в забезпеченні психологічної готовності та стабільності особового складу, однак ефективність його роботи значною мірою залежить від його власного психоемоційного стану. Додатковий тиск створюють етичні дилеми та відповідальність за прийняття рішень, що мають критичні наслідки. У такому контексті стає очевидним, що без належного рівня внутрішньої стійкості фахівець ризикує втратити здатність якісно виконувати свої професійні обов'язки.

У зв'язку з цим доцільно дослідити феномен резильєнтності як один з ключових ресурсів, що забезпечує ефективне функціонування психолога поліції. Зокрема, поняття резильєнтності зазнало значних змін у психологічній науці, трансформуючись від статичного розуміння «невразливості» до динамічної концепції адаптаційного потенціалу. Історично коріння цього феномену сягає 70-х років XX століття, коли дослідники почали вивчати дітей, які, попри несприятливі умови виховання та соціальну депривацію, демонстрували високі показники соціальної адаптації та психічного здоров'я. Нині цей термін широко використовується в медицині, соціальній роботі та екстремальній психології для характеристики здатності системи або індивіда повертатися до стану рівноваги після деструктивного впливу (Paskevska, 2022).

Водночас у науковому дискурсі є певне розмежування між поняттями «резилієнс» (як процес) та «резильєнтність» (як властивість). Це розрізнення принципове для розуміння професійної діяльності психолога поліції, оскільки воно вказує на можливість цілеспрямованого формування цієї властивості, а не лише на її вроджений характер. Феномен резильєнтності аналізується в трьох основних площинах, кожна з яких додає важливий аспект до розуміння професійної ефективності особистості.

Аналіз цього феномену дає можливість виокремити чотири основні напрями трактування поняття. Зокрема, у межах першого резильєнтність визначають як складний комплекс особистісних рис (набір індивідуальних характеристик, таких як впевненість у власних силах, автономність, оптимізм і здатність до саморегуляції, що підтримують стабільне функціонування навіть після катастрофічних подій). Для психолога поліції це означає наявність внутрішнього «стрижня», який не дає емоційному фону клієнтів (поліцейських або цивільних потерпілих) зруйнувати його власну професійну ідентичність (Dmytryshyn, 2024).

У межах другого напряму акцентують на резильєнтності як наборі копінг-стратегій (набір гнучких когнітивних, поведінкових та емоційних відповідей на гострі або хронічні стресори). Процесуальний підхід передбачає три стадії: безпосередній контакт з несприятливим фактором, активацію захисних механізмів та взаємодію з факторами уразливості, що в результаті сприяє позитивній адаптації. У діяльності психолога поліції цей процес повторюється майже щодня, коли кожна нова кризова ситуація вимагає мобілізації його ресурсів (Moreno, 2024).

Згідно з третім напрямом, резильєнтність трактують як адаптаційно-захисний механізм, тобто здатність повертатися до попереднього рівня функціонування після періоду дезадаптації, спричиненої психотравмою. Зауважимо, що сучасні підходи розширюють це визначення до концепції посттравматичного зростання, де резильєнтність є основою для набуття нових компетенцій та вищого рівня професійної мудрості (Dmytryshyn, 2024).

У межах четвертого напряму резильєнтність є внутрішнім ресурсом особистості, який забезпечує позитивну адаптацію до стресових і кризових ситуацій та сприяє формуванню психологічного благополуччя особистості. Своєю чергою високий рівень резильєнтності дає змогу ефективніше долати стрес, знижує схильність до румінаційних роздумів, підвищує впевненість у власних силах і сприяє соціальній інтеграції (Ponomarenko, Khanetska, & Fedorenko, 2026; Shevchenko et al., 2026).

Водночас у професійній діяльності психологів поліції резильєнтність визначено як:

– «захисний механізм, що надає можливість ефективно долати наслідки травматичного стресу, підтримувати високу працездатність і досягати професійних цілей» (Helbak, & Mukhina, 2025, p. 87);

– здатність робити досвід керованим, осмисленим і контрольованим та охоплює індивідуальні, групові й організаційні фактори (Violanti, 2008);

– стабільна характеристика, що не змінюється навіть під впливом травматичних подій (Van Der Meulen, Van Veldhoven, &Van der Velden, 2019);

– ключовий ресурс професійного виживання через призму постійного травматичного досвіду та втрат (Schlosser, Papazoglou, & Kamkar, 2024).

Отже, аналіз наукових підходів дає можливість дійти висновку, що резильєнтність психолога поліції – це багатовимірний феномен, що поєднує стійкі особистісні якості, динамічні процеси подолання стресу й адаптаційно-захисні механізми. Вона не зводиться лише до «витривалості», а функціонує як інтегрована система: внутрішні риси забезпечують базову стійкість, процесуальні копінг-стратегії (гнучке реагування на щоденні професійні виклики), а адаптаційний компонент – відновлення й розвиток після психотравм. Водночас резильєнтність є не лише стабілізуючим, а й трансформаційним ресурсом, що створює передумови для посттравматичного зростання, професійної зрілості та збереження ефективності в умовах хронічного стресу. Отже, резильєнтність психолога поліції – це інтегративна професійно-особистісна здатність, що охоплює сукупність внутрішніх ресурсів, гнучких копінг-стратегій і адаптаційно-захисних механізмів, які забезпечують ефективне функціонування, відновлення та професійний розвиток у процесі постійної взаємодії з травматичним досвідом і стресогенними чинниками службової діяльності.

Водночас ефективність резильєнтності як ресурсу обумовлена функціонуванням інтегральної системи, що охоплює регулятивні, когнітивні, емоційні й соціальні аспекти особистості. Кожен із цих компонентів відіграє специфічну роль у забезпеченні стійкості психолога (Chykhantsova, 2025).

Таблиця

Структурні компоненти резильєнтності психолога поліції

Компонент резильєнтності	Характерні прояви та механізми	Значення для психолога поліції
Регулятивний	Здатність до саморегуляції, висока життєстійкість, самоконтроль, використання активних копінг-стратегій	Дає змогу зберігати працездатність під час тривалих чергувань і роботи на місцях подій
Когнітивний	Когнітивна гнучкість, оптимістичний атрибутивний стиль, осмисленість життя, духовний інтелект	Дає змогу раціоналізувати травматичний досвід і знаходити сенс у складних професійних ситуаціях
Емоційний	Переважання позитивного емоційного фону, здатність до регуляції інтенсивних афективних станів	Запобігає «зараженню» негативними емоціями клієнтів і розвитку емоційної ригідності
Соціально-поведінковий	Надійна соціальна підтримка, здатність просити про допомогу, висока комунікативна культура	Сприяє декомпресії через спілкування з колегами та близькими, запобігає ізоляції

Взаємодія цих компонентів створює цілісну структуру, яка надає можливість психологу не лише «терпіти» стрес, а й активно йому протидіяти. Наприклад, когнітивна гнучкість дає змогу переглянути ставлення до невдачі в терапевтичному процесі, а регулятивні навички допомагають швидко відновити фізичні сили після емоційного виснаження.

Отже, розвиток резильєнтності психологів Національної поліції України є багаторівневим процесом, що охоплює як індивідуальні, так і сімейні аспекти. На індивідуальному рівні становлення резильєнтності психолога відбувається через розвиток когнітивної та емоційної гнучкості, усвідомленого контролю над власним психологічним станом, а також застосування ефективних копінг-стратегій. Важливими компонентами цього процесу є розвиток професійної та особистісної рефлексії, позитивного мислення, здатності до конструктивного оцінювання ситуацій, а також підтримки оптимального рівня саморегуляції (Helbak, & Mukhina, 2025, p. 87).

Своєю чергою українські дослідниці А. Гельбак та Г. Мухіна (2025) виокремлюють такі ключові чинники формування резильєнтності:

– внутрішні особистісні ресурси (провідний фактор, що забезпечує здатність долати стрес і виконувати захисну функцію в умовах невизначеності);

– психологічні якості та ресурсний потенціал особистості (адаптивність, стійкість, копінг-стратегії);

– сімейні чинники (підтримка, стабільність і міжособистісні зв'язки як ресурс відновлення);

– здатність до адаптації в кризових і травматичних умовах як основа резильєнтності (Helbak, & Mukhina, 2025, p. 87).

Узагальнюючи теоретичні підходи вивчення феномена «резильєнтність» та її структурних компонентів, можемо стверджувати, що резиль-

єнтність є професійною якістю психолога поліції. Вона інтегрує особистісні якості, динамічні копінг-процеси та адаптаційно-захисні механізми, забезпечуючи не лише збереження психічної рівноваги, а й здатність до ефективного функціонування в умовах хронічного стресу та травматизації. Її багатовимірна структура, що охоплює регулятивний, когнітивний, емоційний і соціально-поведінковий компоненти, формує цілісну систему протидії професійним викликам.

Водночас резильєнтність не є статичною характеристикою, а підлягає цілеспрямованому формуванню й розвитку через індивідуальні, міжособистісні та організаційні ресурси. Це визначає необхідність впровадження комплексних програм психологічної підготовки, підтримки та супроводу працівників поліції, спрямованих на розвиток саморегуляції, когнітивної гнучкості, емоційної стійкості та соціальної підтримки. Отже, резильєнтність є не лише умовою «професійного виживання», а і стратегічним ресурсом збереження професійної ефективності, профілактики емоційного вигорання та забезпечення довготривалого професійного функціонування психолога поліції.

Зазначимо, що на початку 2026 року було проведено емпіричне дослідження за участю 30 психологів Національної поліції України міста Києва та Київської області. Вибірку становили 16 жінок і 14 чоловіків віком від 26 до 50 років.

Дослідження було реалізовано з використанням онлайн-опитувальника, створеного на платформі Google Forms, що забезпечило стандартизований збір первинних даних та їх подальшу обробку. Структура інструменту є логічно впорядкованою та відповідає класичним вимогам до побудови психодіагностичного дослідження. Респонденти отримали таку інструкцію: «Шановний(а) учаснику(це)! Вас запрошують взяти участь у психологічному дослідженні, спрямованому на вивчення рівня резильєнтності (психологічної стійкості) психологів поліції. Для участі необхідно заповнити онлайн-анкету. Опитування є анонімним і не передбачає збору персональних даних, що дають змогу ідентифікувати Вашу особу. Просимо відповідати чесно та спонтанно – правильних чи неправильних відповідей немає. Важлива Ваша особиста думка та досвід».

Опитувальник охоплював такі основні змістові блоки:

– соціально-демографічний блок – на початковому етапі респонденти надавали базову інформацію про себе, зокрема вказували вік і стать. Ці показники дали змогу здійснити подальший аналіз результатів з огляду на індивідуально-типологічні особливості вибірки й виявити відмінності в рівнях резильєнтності;

– блок вивчення копінг-ресурсів – цей розділ містив питання: *«Що допомагає Вам долати стрес на службі?»*, яке передбачає як вибір із запропонованих варіантів відповідей, так і можливість надання власного варіанту відповіді. Така структура поєднує закритий і відкритий типи запитань, що дала змогу, з одного боку, здійснити кількісну обробку найбільш поширених стратегій подолання стресу, а з іншого – зафіксувати індивідуальний досвід респондентів. Цей блок спрямовано на виявлення актуальних копінг-стратегій і ресурсів психологічної підтримки;

– основний психодіагностичний блок – ключовим елементом дослідження було застосування стандартизованої методики «Психологічна резильєнтність (тест психічної стійкості)». Методика спрямована на вимірювання здатності індивіда ефективно адаптуватися до стресових умов, зберігати емоційну рівновагу та відновлюватися після психотравмувальних впливів. Отримані за тестом показники відображають інтегральний рівень резильєнтності та можуть інтерпретуватися в контексті професійної діяльності як індикатор психологічної готовності до роботи в умовах підвищеного стресу.

Гендерні відмінності аналізувалися за критерієм Фішера, тоді як вікові взаємозв'язки оцінювалися за допомогою критерію Пірсона. Отже, структура дослідження поєднувала соціально-демографічний, ресурсно-орієнтований і психодіагностичний компоненти, що дало змогу комплексно дослідити феномен резильєнтності. Такий підхід забезпечив можливість не лише кількісної оцінки рівня психологічної стійкості, а й аналізу чинників, які сприяють її підтриманню в професійній діяльності, зокрема в умовах підвищеного стресового навантаження.

За допомогою *методики «Психологічна резильєнтність (тест психічної стійкості)»* було здійснено аналіз рівнів резильєнтності, що представлено на рисунку.

Отримані результати дослідження рівнів резильєнтності серед досліджуваних психологів поліції засвідчують виразну тенденцію до зниження адаптаційних ресурсів в умовах професійної діяльності, що здійснюється в регіоні активних воєнних дій. Зокрема, встановлено, що серед досліджуваних немає високого рівня резильєнтності (0 %), тоді як домінують низький і середній рівні. Такий розподіл відображає специфіку функціонування фахівців у контексті хронічного стресу, пов'язаного з війною, регулярними обстрілами територій міста Києва та Київської області, а також постійною взаємодією з травматичним досвідом громадян. Аналіз гендерного розподілу засвідчує той факт, що серед осіб із низьким рівнем резильєнтності переважають чоловіки – 72 %, тоді як жінки становлять 28 %. У групі із середнім рівнем резильєнтності частка жінок є нижчою (37 %) порівняно з чоловіками (63 %). Зауважимо, що статистично значущих відмінностей не зафіксовано ні на низькому ($\varphi_{емп.}$ = 0.52), ні на середньому ($\varphi_{емп.}$ = 0.52) рівнях резильєнтності.

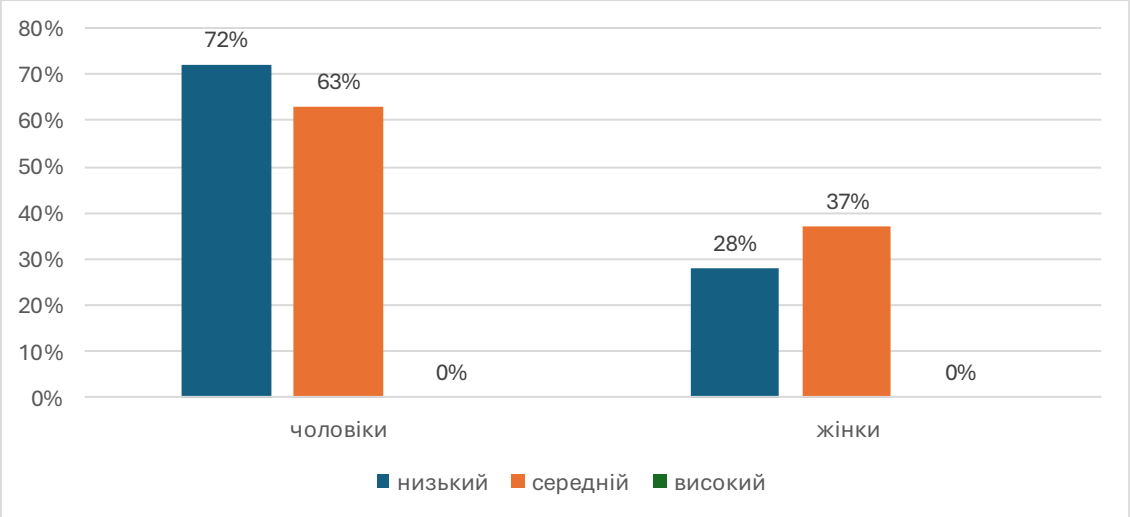

Рис. Показники резильєнтності психологів поліції

Кореляційний аналіз не виявив статистично значущого зв'язку між віком респондентів і рівнем їхньої резильєнтності ($r_{емп.}$ = -0.02027), що засвідчує, що в умовах хронічного стресу професійної діяльності психологів поліції міста Києва та Київській області вік не є визначальним фактором розвитку або підтримання психологічної стійкості.

Відсутність респондентів із високим рівнем резильєнтності серед усіх досліджуваних є особливо значущим результатом, оскільки це вказує на системний характер психоемоційного виснаження психологів поліції. В умовах тривалої війни психологи поліції перебувають у ситуації подвійного навантаження: з одного боку, вони піддаються впливу небезпеки й невизначеності, пов'язаної з обстрілами та загрозою життю, а з іншого – змушені постійно працювати з травматичними переживаннями інших людей, що створює ризик вторинної (вікарної) травматизації. Така комбінація факторів формує стан хронічного стресу, за якого ресурси особистості виснажуються швидше, ніж відновлюються.

Водночас переважання низького та середнього рівнів резильєнтності вказує на те, що більшість фахівців функціонує в режимі напруженої адаптації або навіть часткового виснаження. За низького рівня резильєнтності можуть спостерігатися труднощі з емоційною регуляцією, зниження професійної мотивації, ознаки вигорання й підвищений ризик розвитку посттравматичних стресових реакцій. Середній рівень своєю чергою засвідчує відносну здатність до ефективного виконання професійних обов'язків, однак за умов значного внутрішнього напруження й нестабільності психологічних ресурсів. Відсутність високого рівня означає, що жоден із досліджуваних не демонструє повноцінної адаптації з ефективним відновленням ресурсів і стійкістю до тривалого стресового впливу.

Отже, отримані результати дають змогу дійти висновку, що резильєнтність психологів поліції в умовах воєнного стану перебуває під значним впливом хронічних стресогенних факторів. Гендерні та вікові особливості не були підтверджені.

Аналіз отриманих емпіричних даних щодо *копінг-ресурсів* психологів поліції дає змогу виокремити домінуючі стратегії подолання стресу в умовах професійної діяльності, що здійснюється в ситуації хронічної воєнної загрози. Передусім провідне місце серед ресурсів посідає фізична активність (60 %), що підтверджує значущість соматичного каналу регуляції психоемоційного стану. Це відповідає сучасним науковим підходам, які тлумачать тілесну активність як один з базових механізмів зниження рівня стресу через регуляцію нейрофізіологічних процесів. Другим за значущістю ресурсом є відпочинок і сон (53 %), що вказує на критичну роль відновлення базових психофізіологічних функцій у підтриманні адаптаційного потенціалу особистості.

Важливу роль відіграють також консультації з психологом (47 %) і хобі (40 %), що відображає поєднання професійно орієнтованих і індивідуально-особистісних стратегій копінгу. Звернення до психологічної допомоги засвідчує сформованість усвідомлених механізмів самопідтримки й рефлексії, тоді як хобі виконують функцію емоційного розвантаження й перемикання уваги.

Серед ресурсів середнього рівня вираженості слід відзначити досвід і професійні навички (33 %), що вказує на значення професійної компетентності як фактора психологічної стабільності, а також соціальну підтримку – спілкування з колегами та підтримку з боку близьких (по 26,7 % відповідно). Це підтверджує роль міжособистісних зв'язків у зниженні впливу стресогенних факторів і підтриманні емоційної рівноваги.

Менш вираженими виявилися когнітивні й організаційні стратегії, зокрема раціональне мислення (27 %), фокус на завданнях (13 %), а також такі структурні чинники, як чіткий графік роботи, належні умови праці та інструкції (7 %). Особливо показовою є брак підтримки з боку керівництва (0 %), що засвідчує дефіцит організаційного ресурсу резильєнтності, що потенційно посилює навантаження на індивідуальні копінг-механізми.

Узагальнюючи, можемо зазначити, що структура копінг-ресурсів психологів поліції має переважно індивідуально-регуляторний характер, із домінуванням фізіологічних та особистісних стратегій (фізична активність, сон, хобі), тоді як організаційні та управлінські ресурси представлені недостатньо – це підтверджує той факт, що в умовах війни адаптація значною мірою покладається на внутрішні ресурси особистості, тоді як системна підтримка є обмеженою, що може негативно впливати на довгострокову стійкість і підвищувати ризик професійного виснаження фахівців.

Наукова розвідка має декілька обмежень, які варто враховувати під час інтерпретації результатів. По-перше, вибірка (n = 30) обмежена територіально (м. Київ та Київська область), що не дає змоги поширювати висновки на всіх психологів Національної поліції України, зокрема тих, хто працює безпосередньо в зоні бойових дій. По-друге, використання самоопитувальників створює ризик суб'єктивності та впливу соціальної бажаності відповідей. По-третє, емпіричний зріз є одномоментним, що не дає змоги відстежити динаміку резильєнтності в часі. Також відсутність респондентів із високим рівнем стійкості може бути зумовлена специфічним періодом загострення подій війни на початку 2026 року або високим рівнем професійного вигорання, що потребує подальших лонгітюдних досліджень.

Висновки

Проведене дослідження підтверджує, що резильєнтність є базовим ресурсом професійної витривалості психолога поліції, особливо в умовах тривалого воєнного стану. Теоретичний аналіз дав змогу визначити цей феномен як динамічну систему, що інтегрує регулятивні, когнітивні та соціальні ресурси для подолання стресу.

Емпіричні дані виявили критичну тенденцію: серед досліджуваних немає високого рівня резильєнтності, натомість домінують низький і середній рівні. Це засвідчує глибоке психоемоційне виснаження фахівців, зумовлене «подвійним навантаженням» – власним досвідом перебування під обстрілами та вікарною травматизацією через роботу з травматичними переживаннями інших людей. Відсутність кореляції між рівнем стійкості та віком чи статтю респондентів вказує на те, що воєнний стрес є універсальним деструктивним чинником, який нівелює традиційні захисні чинники (досвід чи гендерні особливості).

Встановлено, що резильєнтність психологів поліції підтримується переважно індивідуальними фізичними ресурсами (спорт, сон) та особистою психотерапією, тоді як організаційної підтримки (з боку керівництва) фактично немає. Це створює ситуацію високого ризику виникнення професійної деформації кадрів. Отже, забезпечення ефективності професійної діяльності поліцейських психологів потребує негайного переходу від моделі індивідуального самопорятунку до системних програм організаційної підтримки, декомпресії та впровадження протоколів психопрофілактики вторинної травматизації на рівні відомства. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в лонгітюдному дослідженні резильєнтності вибірки й у виявленні кореляційних зв'язків резильєнтності та професійного вигорання психологів поліції.

References

[1] Angehrn, A., Jourdan-Ionescu, C., & Gamache, D. (2023). Resilience among police officers: The role of personality functioning and protective factors. *Policing: An International Journal,* 46, 567-–582. DOI: 10.1108/PIJPSM-02-2023-0025

[2] Barko, V.I., Ostapovych, V.P., & Barko, V.V. (2018). Criteria for evaluating psychological readiness of a police manager for managerial activity. In *Psychological and pedagogical problems of professional education and patriotic education of personnel of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine:* Proceedings of the II All-Ukrainian scientific-theoretical conference (pp. 128-131). Kharkiv.

[3] Bolshakova, A.M., Dubin, D.O., & Zaitseva, O.O. (2025). The influence of professional burnout on procedural resilience of police officers. *Mental Health,* 4, 29-37. DOI: 10.32782/3041-2005/2025-4.5

[4] Chepelieva, N.I., & Pidchasov, Ye.V. (2020). Psychological factors ensuring the effectiveness of police work. *Way of success and prospects of development:* Proceedings of the international scientific-practical conference (pp. 522-524). Kharkiv: Kharkiv National University of Internal Affairs.

[5] Chykhantsova, O.A. (2025). The role of resilience as a personal resource in situations of uncertainty. *Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series "Psychology",* 3(36), 55-61. DOI: 10.32782/2709-3093/2025.3/09

[6] Dmytryshyn, S.B. (2024). Personality resilience: The essence of the phenomenon and methods of development. *Bulletin of Lviv University. Series "Psychological Sciences",* 20, 67-74. DOI: 10.30970/PS.2024.20.10

[7] Halchenko, V., & Sniatkova, T. (2025). Formation of frustration tolerance as a psychological determinant of preventing professional burnout of security sector employees of Ukraine. *Legal Psychology,* 2(37), 16-23. DOI: 10.33270/03253702.2
[8] Helbak, A.M., & Mukhina, H.V. (2025). Individual and family factors contributing to the development of resilience of employees of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. *Ukrainian Police Studies: Theory, Legislation, Practice,* 1, 85-88. DOI: 10.32782/2709-9261-2025-1-13-14
[9] Janssens, K.M.E. (2021). Resilience among police officers: A critical systematic review of used concepts, measures, and predictive values of resilience. *Journal of Police and Criminal Psychology,* 36(1), 24-40. DOI: 10.1007/s11896-018-9298-5
[10] Moreno, A.F. (2024). Resilience training programs with police forces: A systematic review. *Journal of Police and Criminal Psychology,* 39(1), 227-252. DOI: 10.1007/s11896-023-09633-y
[11] Paskevska, Yu.A. (2022). Resilience as a psychological resource of personnel of penitentiary institutions. *Psychological Journal,* 8, 110–119. DOI: 10.31108/1.2022.8.1.8
[12] Ponomarenko, T.I., Khanetska, T.I., & Fedorenko, A.F. (2026). Resilience as a factor of psychological well-being of student youth in stressful conditions. *Slobozhansky Scientific Bulletin. Series "Psychology",* 1, 126-133. DOI: 10.32782/psyspu/2026.1.19
[13] Schlosser, M.D., Papazoglou, K., & Kamka, K. (2024). Editorial: Community series: Police trauma, loss, and resilience. *Frontiers in Psychology,* 2(15). DOI: 10.3389/fpsyg.2024.1348111
[14] Shevchenko, A., Pyroh, A., Fedorenko, A., Khanetska, T., & Petrunenko, I. (2026). Psychological Well-Being of Ukrainians under Martial Law: Social Implications and Educational Perspectives on Coping Strategies. *European Journal of Social Science Education and Research,* 1(13), 378-396. DOI: 10.26417/sk3mbc04
[15] Van der Meulen, E., Van Veldhoven, M.J.P.M., & Van der Velden, P.G. (2019). Stability of psychological resilience of police officers: A three-wave latent class analysis. *Personality and Individual Differences,* 144, 120-124. DOI: 10.1016/j.paid.2019.03.006
[16] Violanti, J.M. (2008). Stress shield: A model of police resiliency. *Emergency Mental Health,* 10(2), 95-108. Retrieved from https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/18788345/

Список використаних джерел

[1] Angehrn A., Jourdan-Ionescu C., Gamache D. Resilience among police officers: the role of personality functioning and protective factors. *Policing: An International Journal*. 2023. No. 46. P. 567–582. DOI: 10.1108/PIJPSM-02-2023-0025
[2] Барко В. І., Остапович В. П., Барко В. В. Критерії оцінювання психологічної готовності поліцейського менеджера до управлінської діяльності. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України* : матеріали II Всеукр. наук.-теорет. конф. (Харків, 31 січ. 2018 р.). Харків, 2018. С. 128–131.
[3] Большакова А. М., Дубін Д. О., Зайцева О. О. Вплив професійного вигорання на процесуальну резильєнтність поліцейських. *Ментальне здоров'я*. 2025. № 4. С. 29–37. DOI: 10.32782/3041-2005/2025-4.5
[4] Чепелєва Н. І., Підчасов Є. В. Психологічні чинники забезпечення ефективності роботи поліції. *Шлях успіху і перспективи розвитку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 20 листоп. 2020 р.). Харків : ХНУВС, 2020. С. 522–524.
[5] Чиханцова О. А. Роль резильєнтності як особистісного ресурсу людини в ситуаціях невизначеності. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Психологія»*. 2025. № 3 (36). С. 55–61. DOI: 10.32782/2709-3093/2025.3/09
[6] Дмитришин С. Б. Резильєнтність особистості: сутність феномену та методи розвитку. *Вісник Львівського університету. Серія «Психологічні науки»*. 2024. № 20. С. 67–74. DOI: 10.30970/PS.2024.20.10
[7] Гальченко В., Сняткова Т. Формування фрустраційної толерантності як психологічної детермінанти запобігання професійному вигоранню працівників сектору безпеки України. *Юридична психологія*. 2025. № 2 (37). С. 16–23. DOI: 10.33270/03253702.2
[8] Гельбак А. М., Мухіна Г. В. Індивідуальні та сімейні чинники, що сприяють розвитку резильєнтності особистості працівника МВС України. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика*. 2025. № 1. С. 85–88. DOI: 10.32782/2709-9261-2025-1-13-14
[9] Janssens Kim M. E. Resilience among police officers: a critical systematic review of used concepts, measures, and predictive values of resilience. *Journal of police and criminal psychology*. 2021. No. 1 (36). P. 24–40. DOI: 10.1007/s11896-018-9298-5
[10] Moreno A. F. Resilience training programs with police forces: A systematic review. *Journal of Police and Criminal Psychology*. 2024. No. 1 (39). P. 227–252. DOI: 10.1007/s11896-023-09633-y
[11] Паскевська Ю. А. Резилієнтність як психологічний ресурс персоналу пенітенціарних установ. *Психологічний часопис*. 2022. № 8. С. 110–119. DOI: 10.31108/1.2022.8.1.8
[12] Пономаренко Т. І., Ханецька Т. І., Федоренко А. Ф. Резильєнтність як чинник психологічного благополуччя студентської молоді в стресових умовах. *Слобожанський науковий вісник. Серія «Психологія»*. 2026. № 1. С. 126–133. DOI: 10.32782/psyspu/2026.1.19

[13] Schlosser M. D., Papazoglou K., Kamka K. Editorial: Community series: police trauma, loss, and resilience. *Frontiers in Psychology*. 2024. Vol. II. No. 15. DOI: 10.3389/fpsyg.2024.1348111
[14] Shevchenko A., Pyroh A., Fedorenko A., Khanetska T., Petrunenko I. Psychological Well-Being of Ukrainians under Martial Law: Social Implications and Educational Perspectives on Coping Strategies. *European Journal of Social Science Education and Research*. 2026. No. 1 (13). P. 378–396. DOI: 10.26417/sk3mbc04
[15] Van Der Meulen E., JPM van Veldhoven M., G. Van Der Velden P. Stability of psychological resilience of police officers: A three-wave latent class analysis. *Personality and Individual Differences*. 2019. No. 144. P. 120–124. DOI: 10.1016/j.paid.2019.03.006
[16] Violanti J. M. Stress shield: A model of police resiliency. *Emergency Mental Health*. 2008. No. 2 (10). P. 95–108. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/18788345/

PONOMARENKO Tetiana
Doctor of Philosophy in the Field of Psychology, Head of the Department of Law and Socio-Behavioral Sciences of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management of the University «Ukraine»
09100, 42 Heroiv Krut drujii Prov., Bila Tserkva, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0949-1611;
FEDORENKO Alla
PhD in Psychology, Associate Professor, Professor of the Department of Psychology of the Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University
02000, 9 Pyrohova St., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8180-4494;
KHANETSKA Tetiana
PhD in Psychology, Associate Professor, Professor of the Department of Psychosomatics and Health Psychology of the Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University
02000, 9 Pyrohova St., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9767-5116

Resilience as a Factor of the Efficiency of Professional Activities of a Psychologist of the National Police of Ukraine in Conditions of Martial Law

Abstract. The transformation of Ukrainian society, constant military threats and the expansion of the functional responsibilities of psychologists of the National Police of Ukraine actualize the search for resources to maintain their professional effectiveness. Today, a police psychologist is at the epicenter of double stress: as a person affected by war, and as a professional responsible for the mental health of personnel and civilians. Under such conditions, the resilience of a police psychologist is not just an ability, but a strategic resource for the survival and reliability of the Ministry of Internal Affairs system. Based on the analysis of modern approaches, resilience is defined as an integrative ability that encompasses regulatory, cognitive, emotional and socio-behavioral components. It has been established that this phenomenon is a dynamic process that includes not only the endurance of the individual, but also the ability to post-traumatic growth. It is theoretically substantiated that the resilience of a psychologist functions as a protective barrier against burnout and vicarious traumatization. An empirical research was conducted in the spring of 2026 among 30 psychologists of the National Police of Ukraine in the city of Kyiv and the region. A comprehensive approach was used, including an online survey, a questionnaire to identify coping resources, and a standardized methodology “Psychological Resilience (Mental Resilience Test)”. Statistical data processing was carried out using correlation analysis and Fisher’s criterion. The research revealed an alarming trend: respondents with a high level of resilience were completely absent from the sample of respondents. Low and medium levels dominate, indicating a regime of marginal adaptation and resource depletion. No gender and age characteristics were found in the level of resilience in conditions of chronic military stress. An analysis of coping strategies showed the predominance of physical methods of regulation (sports, sleep) and individual therapy. At the same time, a critical deficit of organizational support from management was identified, which increases the load on the internal resources of the individual. Thus, the resilience of police psychologists in wartime is under systemic pressure, which requires psychological intervention. It has been proven that individual efforts of specialists are not enough to maintain the effectiveness of professional activity for a long time.

Keywords: resilience; professional resilience; police psychologists; professional activity; martial law; coping resources; professional burnout.

DOI: 10.33270/03263801.14
УДК 159.944.4:005.9

СНЯТКОВА Тетяна*
доктор філософії в галузі педагогіки, доцент кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3374-3532

Стрес-менеджмент у професійній управлінській діяльності керівника

Анотація. В умовах воєнних дій і тривалої соціально-економічної нестабільності в Україні управлінці працюють у режимі хронічного стресу, що підвищує ризики емоційного виснаження та погіршує якість управлінських рішень і командної взаємодії, актуалізуючи потребу в системному стрес-менеджменті як управлінській компетентності. У статті теоретично обґрунтовано стрес-менеджмент як складову ефективної управлінської діяльності, систематизовано групи стресорів управлінської діяльності та запропоновано трирівневу модель стрес-менеджменту (індивідуальний, командний, організаційний рівні). У дослідженні застосовано теоретико-аналітичний підхід; систематизований теоретичний аналіз і порівняння наукових підходів; якісний контент-аналіз смислових категорій; узагальнення, систематизацію та структурно-логічне моделювання. Уточнено специфіку професійного стресу керівників як феномену, що посилюється рольовим перевантаженням і невизначеністю, вимогою ухвалювати рішення за умов дефіциту часу, ресурсів і високої відповідальності за людей, а також моральними дилемами, загостреними воєнним контекстом. Систематизовано групи стресорів управлінської діяльності та їх типові наслідки. З огляду на це, розроблено трирівневу інтегративну модель стрес-менеджменту, що поєднує індивідуальні інструменти саморегуляції та відновлення ресурсів, командні практики підтримки й психологічної безпеки, а також організаційні інтервенції управління психосоціальними ризиками відповідно до міжнародних стандартів. Її ефективність забезпечується взаємозалежністю всіх рівнів. Модель може слугувати «картою втручань» для керівників, HR-фахівців та організаційних психологів у процесі впровадження програм підтримки ментального здоров'я, управління психосоціальними ризиками та підвищення стійкості команд в українських організаціях у воєнний та післявоєнний періоди.

Ключові слова: керівник; командний рівень; організаційний рівень; професійний стрес; стрес-менеджмент; стресори; управлінська діяльність.

Історія статті:
Отримано: 16.03.2026
Прийнято: 23.04.2026
Опубліковано: 29.05.2026

Рекомендоване посилання:
Сняткова Т. Стрес-менеджмент у професійній управлінській діяльності керівника. *Юридична психологія.* 2026. № 1 (38). С. 134–143. DOI: 10.33270/03263801.14

*Відповідальний автор

© Сняткова Т., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Сучасні умови функціонування організацій в Україні вирізняються високим рівнем нестабільності, невизначеності та постійного психологічного напруження, зумовленого тривалими воєнними діями, обстрілами, соціально-економічними трансформаціями, втратами та необхідністю швидкої адаптації до змін. У таких умовах професійна діяльність управлінців відбувається в ситуації хронічного стресу, що істотно впливає не лише на їхнє психічне благополуччя, а й на ефективність управлінських рішень, якість організаційної взаємодії та стійкість колективів загалом.

Особливої актуальності проблема стрес-менеджменту набуває в контексті сучасних підходів до управління людськими ресурсами, які визначають психологічне благополуччя працівників як важливу умову організаційної ефективності й сталого розвитку. Тому керівники нині часто виконують не лише організаторські функції, а й виступають ключовими суб'єктами формування психологічно безпечного робочого середовища. З огляду на це, стрес-менеджмент є не лише сукупністю індивідуальних технік подолання напруження, а й складовою управлінської компетентності, що передбачає здатність виявляти психосоціальні ризики, оптимізувати робочі процеси, підтримувати баланс між вимогами та ресурсами, а також формувати культуру турботи про ментальне здоров'я в організації.

Для українських організацій, що функціонують у воєнний період, інтеграція стрес-менеджменту в управлінську діяльність набуває важливого значення. Саме від здатності керівника ефективно управляти стресом (і власним, і колективним) значно залежить адаптивність організації, збереження людського потенціалу та забезпечення безперервності професійної діяльності в умовах тривалих кризових викликів. У цьому контексті наукове осмислення стрес-менеджменту як складової ефективної управлінської діяльності є своєчасним і соціально значущим завданням сучасної психологічної науки й управлінської практики.

Огляд літератури

Проблематика професійного стресу та стрес-менеджменту в управлінській діяльності є предметом активних наукових досліджень у межах психології праці, організаційної психології та менеджменту. У сучасній науковій літературі професійний стрес тлумачать як багатовимірне явище, що виникає внаслідок взаємодії індивідуальних характеристик особистості й організаційних умов діяльності (Jamil, 2023; Rink et al., 2023).

Однією з найвпливовіших теоретичних рамок є модель Job Demands–Resources (JD-R), яка обґрунтовує виникнення стресу через дисбаланс між вимогами роботи (job demands) та ресурсами (job resources). Відповідно до цієї моделі, надмірні вимоги (інтенсивне навантаження, часовий тиск, рольова невизначеність) у поєднанні з недостатніми ресурсами (соціальна підтримка, автономія, можливості відновлення) призводять до виснаження та професійного вигорання (Bakker, & Demerouti, 2017).

У дослідженнях останніх років значну увагу приділяють специфіці стресу саме в управлінській діяльності. Зокрема, встановлено, що керівники зазнають підвищеного рівня стресу через рольове перевантаження, багатозадачність, відповідальність за прийняття рішень та управління іншими людьми (Lin et al., 2022). Водночас їхній психологічний стан безпосередньо впливає на ефективність функціонування команд та організацій загалом (Klebe, Klug, & Felfe, 2022).

Окремий напрям досліджень пов'язаний із вивченням психосоціальних ризиків на робочому місці. У міжнародних стандартах і рекомендаціях акцентовано, що такі ризики охоплюють не лише об'єктивні умови праці, а й організаційну культуру, стиль керівництва, якість комунікації та рівень соціальної підтримки[1]. У цьому контексті стрес-менеджмент – це системний процес управління психосоціальними ризиками, а не лише індивідуальна здатність до подолання стресу.

Сучасні емпіричні дослідження підтверджують ефективність різних підходів до стрес-менеджменту. На індивідуальному рівні доведено результативність практик усвідомленості (mindfulness), когнітивної переоцінки та розвитку емоційної регуляції (Michaelsen et al., 2023; Stover et al., 2024). На командному рівні важливу роль відіграє стиль керівництва: трансформаційне та підтримувальне лідерство асоціюється з кращими показниками психологічного благополуччя працівників (Lindert et al., 2023). На організаційному рівні ефективними вважаються інтервенції, спрямовані на оптимізацію умов праці, зниження навантаження та підвищення якості управлінських процесів (Cox et al., 2022).

У контексті кризових умов важливими є багаторівневі підходи до психологічної підтримки, зокрема модель MHPSS і підхід stepped care, які передбачають поєднання профілактики, ранніх інтервенцій та спеціалізованої допомоги (Dückers et al., 2022; Mareya et al., 2024). Важливим механізмом адаптації є толерантність до невизначеності, зниження якої пов'язане зі зменшенням тривожності й депресивних виявів (Carleton, 2016; McEvoy & Erceg-Hurn, 2016).

В українському науковому дискурсі проблема професійного стресу набула особливої актуальності в умовах воєнного стану. Дослідники

[1] ISO 45003:2021: Occupational health and safety management – Psychological health and safety at work – Guidelines for managing psychosocial risks. Geneva : ISO, 2021. *International Organization for Standardization.* URL: https://www.iso.org/standard/64283.html; WHO guidelines on mental health at work. Geneva : World Health Organization, 2022. URL: https://www.who.int/publications/i/item/9789240053052

зосереджують увагу на зростанні психоемоційного навантаження, посиленні невизначеності та необхідності ухвалення складних управлінських рішень у кризових умовах (Karamushka, 2024). Водночас акцентовано на важливості інтеграції індивідуальних, командних та організаційних підходів до забезпечення психологічного благополуччя персоналу.

Попри велику кількість наукових праць, у сучасних дослідженнях бракує комплексного аналізу стрес-менеджменту саме як управлінської компетентності, що реалізується на різних рівнях організаційної взаємодії. Це зумовлює необхідність подальшого теоретичного узагальнення та розроблення інтегративних моделей, які враховують специфіку управлінської діяльності в умовах тривалих кризових викликів.

Матеріали та методи

Метою статті є обґрунтування багаторівневого підходу до стрес-менеджменту в управлінській діяльності та розроблення трирівневої моделі інструментів регуляції професійного стресу керівників в умовах тривалих кризових викликів.

Дослідження виконано в межах теоретико-аналітичного підходу та спрямовано на концептуальне осмислення стрес-менеджменту як складової ефективної управлінської діяльності в умовах тривалих кризових викликів, зокрема воєнного та соціально-економічного характеру, які постають перед сучасними українськими організаціями.

Методологічну основу роботи становлять системний, міждисциплінарний та ресурсно орієнтований підходи, що надають можливість тлумачити професійний стрес керівників як багатовимірне явище, зумовлене взаємодією індивідуальних, командних та організаційних чинників.

На першому етапі дослідження здійснено аналіз та узагальнення сучасних наукових джерел, присвячених проблематиці професійного стресу, управлінської діяльності, лідерства, психосоціальних ризиків і стрес-менеджменту в організаціях. Зокрема, опрацьовано низку публікацій за 2022–2025 роки, представлених в українських і зарубіжних наукових виданнях, а також міжнародні нормативні документи у сфері охорони психічного здоров'я на роботі.

На другому етапі застосовано метод систематизованого теоретичного аналізу, який передбачав порівняння, класифікацію та концептуальне узагальнення наявних підходів до розуміння професійного стресу й управління ним у діяльності керівників. Увагу зосереджено на теоретичних моделях, що тлумачать стрес у взаємозв'язку з управлінськими функціями, розподілом відповідальності, балансом між вимогами діяльності та ресурсами, а також роллю керівника у формуванні психосоціального клімату в організації.

На третьому етапі використано метод якісного контент-аналізу, спрямований на виокремлення та узагальнення ключових смислових категорій, пов'язаних зі стресом в управлінській діяльності. У процесі аналізу було ідентифіковано та систематизовано управлінські стресори, індивідуальні й колективні ресурси психологічної стійкості, а також організаційні умови зниження стресового навантаження. Результатом цього етапу стало виокремлення груп стресорів управлінської діяльності та структуризація інструментів стрес-менеджменту відповідно до трьох рівнів управлінського впливу: індивідуального, командного та організаційного.

За допомогою загальнонаукових методів аналізу й синтезу, індукції та дедукції, узагальнення, систематизації та структурно-логічного моделювання розроблено цілісну концептуальну модель стрес-менеджменту в управлінській діяльності.

Результати й обговорення

У науковій літературі поняття професійного стресу тлумачать по-різному, проте як українські, так і зарубіжні дослідники одностайні щодо його комплексного характеру, який зумовлений поєднанням особистісних й організаційних чинників (Yefimova, 2024; Jamil, 2023; Rink et al., 2023).

Л. Карамушка (2024) виокремлює такі групи чинників, які можуть спричинити професійний стрес і впливати на психологічне здоров'я персоналу:

1. Група психосоціальних детермінант: складні (екстремальні) умови роботи, високі або некеровані навантаження; нереальні очікування роботодавців; нечіткість, неоднозначність професійних ролей; різкі організаційні зміни; низька задоволеність роботою та особистими досягненнями; відсутність визнання й соціальної підтримки; конфліктні міжособистісні стосунки; дискримінація та насильство на робочому місці (переслідування, знущання); дисбаланс між роботою та особистим життям тощо.

2. Група організаційно-психологічних детермінант: стресові умови праці, робоче навантаження (режим праці та відпочинку, збалансованість особистого й професійного життя), корпоративна культура, соціально-психологічний клімат організації, стиль управління та ресурси соціальної підтримки (Karamushka, 2024a).

Водночас професійний стрес керівників має низку специфічних ознак, зумовлених особливостями управлінської ролі, зокрема підвищеною відповідальністю за прийняття рішень, управління людьми, ресурсами та наслідками організаційних дій. Дослідження свідчать, що керівники перебувають у ситуації постійного рольового перевантаження та рольової невизначеності через необхідність одночасно виконувати контролюючі, підтримувальні й стратегічні функції, часто за

обмежених ресурсів (Lin et al., 2022). Такий характер управлінської діяльності спричиняє зростання емоційного й когнітивного навантаження та підвищує ризик хронічного професійного стресу.

У кризових і воєнних умовах ці чинники додатково посилюються необхідністю ухвалення рішень в умовах високої невизначеності, часових обмежень і потенційної загрози для людей, що суттєво ускладнює процес управління та підвищує психологічну напруженість керівників (Reale et al., 2023). Окрему увагу дослідники приділяють феномену взаємопов'язаності стресу керівників і психологічного стану підлеглих, який виявляється через зміни в управлінській поведінці, якості лідерства та характері міжособис-тісної взаємодії в командах (Klebe, Klug, & Felfe, 2022).

Крім того, специфікою професійного стресу керівників є наявність моральних дилем і відповідальності не лише за результативність діяльності, а й за безпеку та психологічне благополуччя працівників. У воєнний період цей моральний вимір управлінських рішень набуває особливої гостроти, що підсилює емоційне виснаження та потребу в системних підходах до стрес-менеджменту в організаціях (Kaptein, 2025; Karamushka, 2024b).

Зважаючи на зазначене, професійний стрес керівників слід визначати як багатовимірне явище, що формується під впливом специфічних стресорів управлінської діяльності. На відміну від загального персоналу, керівники одночасно є об'єктами впливу психосоціальних та організаційно-психологічних ризиків і суб'єктами управлінських рішень, від яких залежать умови праці, психологічний клімат і благополуччя інших членів організації. Така подвійна позиція зумовлює якісно інший рівень відповідальності й емоційного навантаження, що потребує окремого аналізу. З огляду на це, доцільним є виокремлення груп стресорів управлінської діяльності, які відображають індивідуальний, командний та організаційний виміри професійного стресу керівників (табл.).

Таблиця

Групи стресорів управлінської діяльності

Група стресорів	Зміст стресорів	Типові наслідки для керівника
Психологічні та особистісні стресори	Висока особиста відповідальність за управлінські рішення; необхідність постійної саморегуляції та емоційного контролю; моральні дилеми; страх помилки в умовах невизначеності; внутрішній конфлікт між професійною роллю та особистими цінностями; хронічна тривога та почуття провини	Емоційне виснаження; зниження здатності до рефлексії; імпульсивність або уникання рішень; підвищений ризик професійного вигорання
Командно-рольові та міжособистісні стресори	Відповідальність за психологічний стан підлеглих; конфлікти в колективі; напружені або кризові комунікації; рольовий конфлікт між контролюючими та підтримувальними функціями керівника; вторинна травматизація через переживання працівників	Зростання емоційного напруження; зниження управлінської ефективності; ускладнення прийняття рішень; погіршення командного клімату
Організаційно-управлінські стресори	Надмірне або некероване робоче навантаження; нечіткість управлінських повноважень і ролей; швидкі та часті організаційні зміни; дефіцит ресурсів; тиск з боку вищого керівництва або власників; невизначеність стратегічних перспектив	Хронічний професійний стрес; зниження залученості; порушення балансу між роботою та особистим життям; ризик управлінського вигорання

Отже, виокремлені групи стресорів управлінської діяльності демонструють, що формування професійного стресу керівників зумовлене взаємодією особистісних, міжособистісних та організаційних чинників. Це узгоджується із сучасними науковими підходами до стрес-менеджменту та міжнародними стандартами у сфері охорони психічного здоров'я на роботі. Зокрема, у міжнародних рекомендаціях останніх років зазначено, що ефективне управління стресом керівників є неможливим без поєднання індивідуальних стратегій саморегуляції, інструментів підтримки на рівні команд і системних організаційних рішень, спрямованих на зниження психосоціальних ризиків (Bakker, & Demerouti, 2017). Водночас такі підходи засвідчують пріоритет профілактичних та організаційно орієнтованих інтервенцій над виключно індивідуальними заходами, що закріплено в рекомендаціях Всесвітньої організації охорони здоров'я та міжнародних стандартах управління психосоціальними ризиками[1].

Саме це зумовлює доцільність розроблення та використання інтегративних моделей стрес-менеджменту в управлінській діяльності, здатних поєднати різні рівні впливу в єдину концептуальну рамку. Тому запропоновано трирівневу модель стрес-менеджменту в управлінській діяльності, яка ґрунтується на інтеграції індивідуального, командного та організаційного рівнів впливу (рис.).

[1] ISO 45003:2021: Occupational health and safety management – Psychological health and safety at work – Guidelines for managing psychosocial risks. Geneva : ISO, 2021. *International Organization for Standardization.* URL: https://www.iso.org/standard/64283.html; WHO guidelines on mental health at work. Geneva : World Health Organization, 2022. URL: https://www.who.int/publications/i/item/9789240053052; Mental health at work (Fact sheet). Geneva : World Health Organization, 2024. URL: https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-at-work

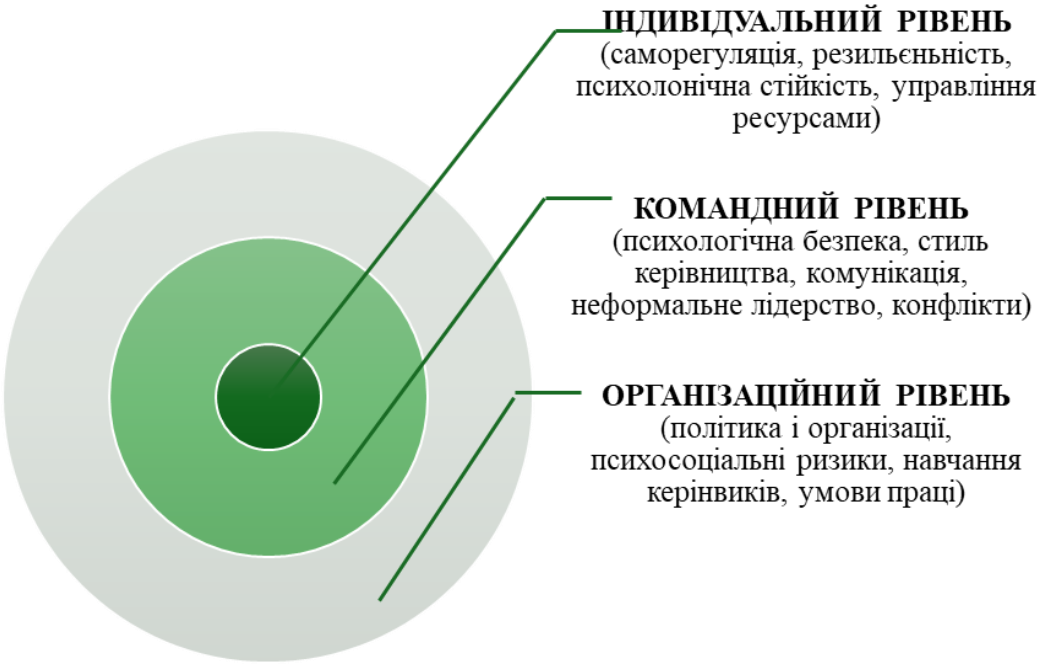

Рис. Трирівнева модель стрес-менеджменту в управлінській діяльності

Ключовим принципом моделі є взаємозалежність усіх рівнів: індивідуальні ресурси керівника реалізуються через командну взаємодію та підтримуються організаційними умовами, натомість організаційні зміни набувають ефективності лише за наявності відповідних управлінських компетентностей.

Проаналізуємо детальніше кожен з рівнів. Перший рівень – індивідуальний – передбачає розвиток психологічної стійкості керівника, його здатності до саморегуляції, усвідомленого прийняття рішень і відновлення ресурсів. Згідно із сучасними емпіричними дослідженнями, стиль керівництва й індивідуальні управлінські ресурси, зокрема емоційна регуляція та рефлексивність, залежать від психологічного благополуччя працівників й ефективності управлінської взаємодії, зокрема в умовах підвищеної організаційної невизначеності (Lindert et al., 2023a; Lindert et al., 2023b).

Серед найбільш досліджених інструментів індивідуального стрес-менеджменту виокремлюють практики усвідомленості (mindfulness-based interventions), когнітивні стратегії переоцінки стресових ситуацій, а також розвиток навичок самодистанціювання від емоційно насичених подій. Огляди та метааналізи останніх років підтверджують ефективність mindfulness-інтервенцій у робочих контекстах для покращення показників психологічного благополуччя та зниження стресу (Michaelsen et al., 2023). Встановлено, що когнітивна переоцінка пов'язана з вищою стресостійкістю/резильєнтністю (Stover et al., 2024; Riepenhausen et al., 2022), а самодистанціювання та саморефлексія мають узагальнено підтверджену ефективність як психологічні техніки (Murdoch, Chapman, & Crane, 2023; Köse, & Öztürk, 2024).

Окрему увагу дослідники приділяють формуванню в керівників навичок управління власними ресурсами (часовими, енергетичними, емоційними тощо). У межах моделі Job Demands–Resources такі навички визначають як персональні ресурси, що зменшують негативний вплив управлінських вимог і знижують ризик професійного вигорання (Mazzetti et al., 2023; Scholze, & Heker, 2024). В умовах воєнного часу для українських керівників актуальності набувають також інструменти психологічної самопідтримки, спрямовані на роботу з тривогою, почуттям провини та моральним виснаженням.

2. Другий рівень – командний – охоплює інструменти управлінського впливу, спрямовані на регуляцію міжособистісної взаємодії, психологічного клімату та рівня підтримки в робочих групах. У сучасних емпіричних дослідженнях акцентовано, що стиль керівництва є одним із ключових чинників, які визначають психологічне благополуччя працівників і характер командного функціонування. Зокрема, трансформаційне та підтримувальне лідерство асоціюється з вищим рівнем психологічного благополуччя, зниженням психоемоційного напруження та сприятливішим соціально-психологічним кліматом у колективах (Tkachenko, 2024).

Лонгітюдні дослідження в робочих організаціях підтверджують, що управлінські поведінкові стратегії, орієнтовані на підтримку, довіру та залучення працівників, стабільно покращують психологічний стан команд у динаміці, що є особливо важливим в умовах тривалого

стресового навантаження (Lindert et al., 2023a). Водночас акцентовано, що ефективність командного стрес-менеджменту зростає за умови поєднання індивідуальних управлінських компетентностей керівника з організаційно підтримувальним стилем лідерства (Çelik, & Köse, 2022).

Значне місце в науковому дискурсі посідає так зване health-supporting leadership, що поєднує підтримку психологічного благополуччя працівників із формуванням зрозумілих комунікацій, регулярного зворотного зв'язку та орієнтування на потреби команди. Такі управлінські практики пов'язані з вищим рівнем благополуччя працівників та є важливим інструментом командного стрес-менеджменту в організаціях (Lindert et al., 2023b).

3. Третій рівень – організаційний – містить системні управлінські умови, у межах яких формується психологічне благополуччя працівників і керівників. Згідно з цим підходом, стрес-менеджмент є складовою управління організаційними процесами, робочими вимогами та психосоціальними ризиками, а не індивідуальною відповідальністю окремого працівника.

Відповідно до міжнародних стандартів управління охороною праці, саме організаційні чинники, зокрема характер робочого навантаження, чіткість ролей, управлінські політики, організаційна культура та доступність підтримки відіграють ключову роль у формуванні тривалого професійного стресу. Відповідно, ефективні стратегії стрес-менеджменту мають бути спрямовані на запобігання психосоціальним ризикам шляхом оптимізації умов праці й управлінських практик, а не обмежуватися виключно індивідуальними інтервенціями[1].

Емпіричні дослідження в організаціях різних секторів засвідчують, що впровадження організаційних підходів, орієнтованих на підтримку психічного здоров'я, сприяють зниженню рівня психологічного дистресу та водночас підвищенню показників суб'єктивного благополуччя працівників. Зокрема, інтеграція питань психічного здоров'я в систему управління організацією та повсякденні управлінські практики асоціюються з більш сприятливими результатами для працівників порівняно з організаціями, де відповідальність за подолання стресу покладається переважно на індивіда (Lindert et al., 2023).

Окрему роль на організаційному рівні відіграють організаційні інтервенції, спрямовані на зміну умов праці та зниження психосоціального навантаження. Дослідження з експериментальним дизайном підтверджують, що організаційні втручання, орієнтовані на структуру роботи й управлінські процеси, можуть позитивно впливати на показники психічного здоров'я працівників та є важливим інструментом довготривалого стрес-менеджменту в організаціях (Cox et al., 2022). Для українських організацій у воєнний період такі інструменти набувають особливої значущості, оскільки надають можливість поєднати вимоги до результативності з турботою про збереження людського потенціалу.

Отже, запропонована трирівнева модель стрес-менеджменту в управлінській діяльності відображає цілісний і системний підхід до розуміння професійного стресу керівників та можливостей його регуляції. Вона демонструє, що ефективність стрес-менеджменту неможлива за фрагментарного підходу: індивідуальні інтервенції потребують підтримки на рівні команди та організації, натомість організаційні зміни набувають реального впливу лише за наявності відповідних управлінських компетентностей та підтримувального стилю керівництва. У цьому контексті стрес-менеджмент постає не як сукупність окремих технік, а як стратегічний компонент ефективної управлінської діяльності, спрямований на збереження психологічного благополуччя, стійкості та людського потенціалу організації в умовах тривалої нестабільності.

Запропонована трирівнева модель стрес-менеджменту є особливо релевантною для українських організацій у ситуації тривалої нестабільності та воєнного впливу, коли професійний стрес має тенденцію до хронізації й підсилюється невизначеністю, загрозами безпеці, моральним виснаженням і відповідальністю за людей. Практичне значення моделі для організацій полягає в тому, що вона може слугувати структурованою «картою втручань»:

– на індивідуальному рівні – розвиток саморегуляції та копінг-ресурсів;

– на командному рівні – регулярні комунікаційні й підтримувальні практики;

– на організаційному рівні – управління психосоціальними ризиками через політику й умови праці.

У воєнних умовах саме така інтеграція надає можливість не перекладати відповідальність за подолання стресу лише на окрему людину, а формувати стійкість через узгоджені дії на всіх рівнях.

Висновки

Отже, здійснене теоретико-аналітичне дослідження дало змогу обґрунтувати доцільність аналізу стрес-менеджменту як невід'ємної складової ефективної управлінської діяльності в умовах тривалих кризових викликів, зокрема воєнного та соціально-економічного характеру, які постають перед українськими організаціями. З огляду на отримані результати, професійний стрес керівників має багатовимірну природу та

[1] ISO 45003:2021: Occupational health and safety management – Psychological health and safety at work – Guidelines for managing psychosocial risks. Geneva : ISO, 2021. *International Organization for Standardization.* URL: https://www.iso.org/standard/64283.html

формується під впливом як зовнішніх обставин, так і внутрішньоорганізаційних факторів, пов'язаних зі специфікою управлінських функцій.

У межах дослідження були систематизовані сучасні наукові підходи до аналізу управлінського стресу, що дало можливість виокремити ключові групи управлінських стресорів та окреслити їх психологічні й організаційні наслідки. Встановлено, що хронічний характер стресу в управлінській діяльності призводить до зниження якості прийняття рішень, емоційного виснаження, погіршення міжособистісної взаємодії в колективах і зменшення загальної ефективності організаційної діяльності тощо.

Важливим результатом дослідження є розроблення й обґрунтування багаторівневої моделі інструментів стрес-менеджменту в управлінській діяльності, що охоплює індивідуальний, командний та організаційний рівні. Доведено, що ефективне управління стресом неможливе без інтеграції індивідуальних навичок саморегуляції керівника з підтримувальними управлінськими практиками на рівні команди та системними організаційними рішеннями, спрямованими на зниження психосоціальних ризиків. Такий підхід відповідає сучасним міжнародним рекомендаціям і створює умови для сталого функціонування організацій в умовах високої невизначеності.

Практична значущість отриманих висновків полягає в можливості використання запропонованих інструментів стрес-менеджменту в діяльності керівників різних рівнів, а також у сфері управління персоналом та організаційного розвитку. Інтеграція стрес-менеджменту в систему управлінських компетентностей може сприяти підвищенню психологічної стійкості керівників, збереженню людського потенціалу та формуванню психологічно безпечного робочого середовища в українських організаціях.

Перспективи подальших наукових розвідок пов'язані з розширенням емпіричної бази досліджень управлінського стресу в умовах воєнного та післявоєнного періодів. Доцільним є здійснення емпіричних досліджень із залученням керівників різних сфер діяльності з метою виявлення специфічних стресорів, ресурсів психологічної стійкості й ефективності окремих інструментів стрес-менеджменту. Окремий науковий інтерес становить вивчення взаємозв'язку між стилями керівництва, психологічною безпекою команд і показниками організаційної ефективності в кризових умовах.

Подяки

Немає.

Фінансування

Дослідження не фінансувалося.

Конфлікт інтересів

Немає.

References

[1] Bakker, A.B., & Demerouti, E. (2017). Job demands–resources theory: Taking stock and looking forward. *Journal of Occupational Health Psychology,* 22(3), 273-285. DOI: 10.1037/ocp0000056

[2] Carleton R. N (2016). *Into the unknown: A review and synthesis of contemporary models involving uncertainty*. *Journal of Anxiety Disorders, 39*, 30–43. https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2016.02.007

[3] Çelik, T.Z., & Köse, G. (2022). Effective Strategies for Managing Workload and stress. *Handbook of Research on the Complexities and Strategies of Occupational Stress* (pp. 223-243). Hershey: IGI Publishers. DOI: 10.4018/978-1-6684-3937-1.ch013

[4] Cox, E., Walker, S., Edwardson, C.L., Biddle, S.J.H., Clarke-Cornwell, A.M., Clemes, S.A., Davies, M.J., Dunstan, D.W., Eborall, H., Granat, M.H., Gray, L.J., Healy, G.N., Maylor, B.D., Munir, F., Yates, T., & Richardson, G. (2022). The Cost-Effectiveness of the SMART Work & Life Intervention for Reducing Sitting Time. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(22). DOI: DOI: 10.3390/ijerph192214861

[5] Dückers, M., van Hoof, W., Willems, A., & te Brake, H. (2022). *Appraising evidence-based mental health and psychosocial support (MHPSS) guidelines–Part II: A content analysis with implications for disaster risk reduction*. *International Journal of Environmental Research and Public Health,* 19(13), 7798. https://doi.org/10.3390/ijerph19137798

[6] Jamil, A. (2023). Exploring the Link Between Job Stress and Performance: Identifying the Root Causes. *International Journal of Academic Research in Accounting Finance and Management Sciences*, 13(3), 501-522. DOI: 10.6007/IJARAFMS/v13-i3/19073

[7] Kaptein, M. (2025). To Punish or to Forgive: Managerial Responses to Unethical Employee Behavior from an Organizational Ethical Culture Perspective. *Journal of Business Ethics*. DOI: 10.1007/s10551-025-06163-x

[8] Karamushka, L. (2024a). Justification of administrative decisions regarding ensuring the psychological health of organization staff during the russian-ukrainian war. *Scientific notes of KROK University,* 2(74), 250-264. DOI: 10.31732/2663-2209-2024-74-250-264

[9] Karamushka, L. (2024b). Technologies for promoting staff's mental health and well-being in conditions of war: implementation levels, forms and phases. *Organisational psychology. Economic psychology,* 33(3-4), 20-30. DOI: 10.31108/2.2024.3.33.2
[10] Klebe, L., Klug, K., & Felfe, J. (2022). When your boss is under pressure: On the relationships between leadership inconsistency, leader and follower strain. *Frontiers in Psychology,* 13. DOI: 10.3389/fpsyg.2022.816258
[11] Köse, G., & Öztürk, H. (2024). The Effects of Foot Reflexology Treatment on Work Stress and Anxiety Levels of Nursing Managers. *Cyprus J Med Sci,* 9(2), 145-150. DOI: 10.4274/cjms.2023.2023-7
[12] Lin, M., Ling, Q., Zhang, L., & Cui, X. (2022). The effects of manager role stress on job thriving of both employees and managers through empowering leadership. *Tourism Management,* 92. DOI: 10.1016/j.tourman.2022.104545
[13] Lindert, L., Choi, K.-E., Pfaff, H., & Zeike, S. (2023a). Health literacy at work – Individual and organizational health literacy, health-supporting leadership and employee wellbeing. *BMC Health Services Research,* 23. DOI: 10.1186/s12913-023-09736-5
[14] Lindert, L., Zeike, S., Choi, K.-E., & Pfaff, H. (2023b). Transformational leadership and employees' psychological wellbeing: A longitudinal study. *International Journal of Environmental Research and Public Health,* 20(1). DOI: 10.3390/ijerph20010676
[15] Mareya S, Watts, M. C., Zhao, L., & Olasoji, M. (2024). *Exploring the stepped care model in delivering primary mental health services: A scoping review*. *International Journal of Mental Health Nursing, 33*(6). https://doi.org/10.1111/inm.13427
[16] Mazzetti, G., Robledo, E., Vignoli, M., Topa, G., Guglielmi, D., & Schaufeli, W.B. (2023). Work engagement: A meta-analysis using the Job Demands-Resources model. *Psychological Reports,* 126(3), 1069-1107. DOI: 10.1177/00332941211051988
[17] Michaelsen, M.M., Graser, J., Onescheit, M., Tuma, M.P., Werdecker, L., Pieper, D., & Esch, T. (2023). Mindfulness-Based and Mindfulness-Informed Interventions at the Workplace: A Systematic Review and Meta-Regression Analysis of RCTs. *Mindfulness,* 14, 1271-1304. DOI: 10.1007/s12671-023-02130-7
[18] Murdoch, E.M., Chapman, M., & Crane, M. (2023). The effectiveness of self-distanced versus self-immersed reflections among adults: Systematic review and meta-analysis of experimental studies. *Stress and Health,* 39(2), 255-271. DOI: 10.1002/smi.3199
[19] McEvoy P., & Erceg-Hurn D. (2016). *The search for universal transdiagnostic and trans-therapy change processes: Evidence for intolerance of uncertainty*. *Journal of Anxiety Disorders, 41*, 96–107. https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2016.02.002
[20] Reale, C., Salwei, M.E., Militello, L.G., Slagle, J., Sushereba, C., & Gaba, D.M. (2023). Decision-making during high-risk events: A systematic literature review. *Journal of Cognitive Engineering and Decision Making*, 17(2), 188-212. DOI: 10.1177/15553434221147415
[21] Riepenhausen, A., Wackerhagen, C., Reppmann, Z.C., Deter, H.-C., Kalisch, R., Veer, I.M., & Walter, H. (2022). Positive cognitive reappraisal in stress resilience, mental health, and well-being: A comprehensive systematic review. *Emotion Review,* 14(4), 310-331. DOI: 10.1177/17540739221114642
[22] Rink, L.C., Oyesanya, T.O., Adair, K.C., Humphreys, J.C., Silva, S.G., & Sexton, J.B. (2023). Stressors Among Healthcare Workers: A Summative Content Analysis. *Global qualitative nursing research*, 10. DOI: 10.1177/23333936231161127
[23] Scholze, A., & Heker, A. (2024). The job demands-resources model as a theoretical lens for the bright and dark side of digitization. *Computers in Human Behavior,* 155. DOI: 10.1016/j.chb.2024.108177
[24] Stover, A.D., Shulkin, J., Lac, A., & Rapp, T. (2024). A meta-analysis of cognitive reappraisal and personal resilience. *Clinical Psychology Review,* 110. DOI: 10.1016/j.cpr.2024.102428
[25] Tkachenko, O. (2024). Management styles and their influence on the efficiency of enterprise management. *Economy and society,* 70. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-70-142
[26] Yefimova, A. (2024). Occupational stress and its consequences: basic theoretical principles. *In Modern problems of science, education and society:* Proceedings of the 12th International Scientific and Practical Conference (pp. 735-741). Retrieved from https://www.wayscience.com/konferentsiya-3-16-17-travnya-2024/

Список використаних джерел

[1] Bakker A. B., Demerouti E. Job demands–resources theory: Taking stock and looking forward. *Journal of Occupational Health Psychology*. 2017. Vol. 22. No. 3. P. 273–285. DOI: 10.1037/ocp0000056
[2] Carleton R. N (2016). *Into the unknown: A review and synthesis of contemporary models involving uncertainty*. *Journal of Anxiety Disorders, 39*, 30–43. https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2016.02.007

[3] Çelik T. Z., Köse G. Effective strategies for managing workload and stress. *Handbook of Research on the Complexities and Strategies of Occupational Stress*. Hershey : IGI Global, 2022. P. 223–243. DOI: 10.4018/978-1-6684-3937-1.ch013

[4] Cox E., Walker S., Edwardson C. L., Biddle S. J. H., Clarke-Cornwell A. M., Clemes S. A., Davies M. J., Dunstan D. W., Eborall H., Granat M. H., Gray L. J., Healy G. N., Maylor B. D., Munir F., Yates T., Richardson G. The cost-effectiveness of the SMART Work & Life intervention for reducing sitting time. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2022. Vol. 19. No. 22. DOI: 10.3390/ijerph192214861

[5] Dückers, M., van Hoof, W., Willems, A., & te Brake, H. (2022). *Appraising evidence-based mental health and psychosocial support (MHPSS) guidelines—Part II: A content analysis with implications for disaster risk reduction*. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 19*(13), 7798. https://doi.org/10.3390/ijerph19137798

[6] Jamil A. Exploring the Link Between Job Stress and Performance: Identifying the Root Causes. *International Journal of Academic Research in Accounting Finance and Management Sciences*. 2023. No. 13 (3). P. 501–522. DOI: 10.6007/IJARAFMS/v13-i3/19073

[7] Kaptein M. To Punish or to Forgive: Managerial Responses to Unethical Employee Behavior from an Organizational Ethical Culture Perspective. *Journal of Business Ethics*. 2025. DOI: 10.1007/s10551-025-06163-x

[8] Карамушка Л. Обґрунтування управлінських рішень щодо забезпечення психологічного здоров'я персоналу організацій під час російсько-української війни. *Вчені записки Університету «КРОК».* 2024. № 2 (74). С. 250–264. DOI: 10.31732/2663-2209-2024-74-250-264

[9] Карамушка Л. Технології забезпечення психічного здоров'я та благополуччя персоналу організацій в умовах війни: рівні, форми та етапи реалізації. *Організаційна психологія. Економічна психологія.* 2024. № 33 (3-4). С. 20–30. DOI: 10.31108/2.2024.3.33.2

[10] Klebe L., Klug K., Felfe J. When your boss is under pressure: On the relationships between leadership inconsistency, leader and follower strain. *Frontiers in Psychology*. 2022. Vol. 13. DOI: 10.3389/fpsyg.2022.816258

[11] Köse G., Öztürk H. The Effects of Foot Reflexology Treatment on Work Stress and Anxiety Levels of Nursing Managers. *Cyprus J Med Sci.* 2024. No. 9 (2). P. 145–150. DOI: 10.4274/cjms.2023.2023-7

[12] Lin M., Ling Q., Zhang L., Cui X. The effects of manager role stress on job thriving of both employees and managers through empowering leadership. *Tourism Management.* 2022. No. 92. DOI: 10.1016/j.tourman.2022.104545

[13] Lindert L., Choi K.-E., Pfaff H., Zeike S. Health literacy at work – Individual and organizational health literacy, health-supporting leadership and employee wellbeing. *BMC Health Services Research.* 2023. No. 23. DOI: 10.1186/s12913-023-09736-5

[14] Lindert L., Zeike, S., Choi K.-E., Pfaff H. Transformational leadership and employees' psychological wellbeing: A longitudinal study. *International Journal of Environmental Research and Public Health.* 2023. No. 20 (1). DOI: 10.3390/ijerph20010676

[15] Mareya S, Watts, M. C., Zhao, L., & Olasoji, M. (2024). *Exploring the stepped care model in delivering primary mental health services: A scoping review*. *International Journal of Mental Health Nursing, 33*(6). https://doi.org/10.1111/inm.13427

[16] Mazzetti G., Robledo E., Vignoli M., Topa G., Guglielmi D., Schaufeli W.B. Work engagement: A meta-analysis using the Job Demands-Resources model. *Psychological Reports.* 2023. No. 126 (3). P. 1069–1107. DOI: 10.1177/00332941211051988

[17] Michaelsen M. M., Graser J., Onescheit M., Tuma M.P., Werdecker L., Pieper D., Esch T. Mindfulness-Based and Mindfulness-Informed Interventions at the Workplace: A Systematic Review and Meta-Regression Analysis of RCTs. *Mindfulness.* 2023. No. 14. P. 1271–1304. DOI: 10.1007/s12671-023-02130-7

[18] Murdoch E. M., Chapman M., Crane M. The effectiveness of self-distanced versus self-immersed reflections among adults: Systematic review and meta-analysis of experimental studies. *Stress and Health.* 2023. No. 39 (2). P. 255–271. DOI: 10.1002/smi.3199

[19] McEvoy P., & Erceg-Hurn D. (2016). *The search for universal transdiagnostic and trans-therapy change processes: Evidence for intolerance of uncertainty*. *Journal of Anxiety Disorders, 41*, 96–107. https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2016.02.002

[20] Reale C., Salwei M. E., Militello L. G., Slagle J., Sushereba C., Gaba D. M. Decision-making during high-risk events: A systematic literature review. *Journal of Cognitive Engineering and Decision Making*. 2023. No. 17 (2). P. 188–212. DOI: 10.1177/15553434221147415

[21] Riepenhausen A., Wackerhagen C., Reppmann Z. C., Deter H.-C., Kalisch R., Veer I. M., Walter H. Positive cognitive reappraisal in stress resilience, mental health, and well-being: A comprehensive systematic review. *Emotion Review.* 2022. No. 14 (4). P. 310–331. DOI: 10.1177/17540739221114642

[22] Rink L. C., Oyesanya T. O., Adair K. C., Humphreys J. C., Silva S. G., Sexton J. B. Stressors Among Healthcare Workers: A Summative Content Analysis. *Global qualitative nursing research*. 2023. No. 10. DOI: 10.1177/23333936231161127
[23] Scholze A., Heker A. The job demands-resources model as a theoretical lens for the bright and dark side of digitization. *Computers in Human Behavior.* 2024. No. 155. DOI: 10.1016/j.chb.2024.108177
[24] Stover A. D., Shulkin J., Lac A., Rapp T. A meta-analysis of cognitive reappraisal and personal resilience. *Clinical Psychology Review.* 2024. No. 110. DOI: 10.1016/j.cpr.2024.102428
[25] Ткаченко О. Стилі керівництва та їх вплив на ефективність управління підприємством. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 70. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-70-142
[26] Єфімова А. Професійний стрес та його наслідки: основні теоретичні положення. *Modern problems of science, education and society* : Proceedings of the 12th International Scientific and Practical Conference (February 5–7, 2024). 2024. P. 735–741. URL: https://www.wayscience.com /konferentsiya-3-16-17-travnya-2024/

SNIATKOVA Tetiana
Doctor of Philosophy in Pedagogy, Associate Professor of the Department of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3374-3532

Stress Management in the Professional Management Activities of a Manager

Abstract. In the context of military operations and prolonged socio-economic instability in Ukraine, managers work under chronic stress, which increases the risk of emotional exhaustion and impairs the quality of management decisions and team interaction, highlighting the need for systematic stress management as a management competence. To theoretically and analytically justified stress management as a component of effective management activity, to systematised groups of stressors in management activity, and to developed a three-level model of stress management (individual, team, and organisational levels). A theoretical and analytical approach was used; systematic theoretical analysis and comparison of scientific approaches; qualitative content analysis of semantic categories; generalisation, systematisation and structural-logical modelling. The specifics of professional stress among managers have been clarified as a phenomenon exacerbated by role overload and uncertainty, the need to make decisions under conditions of time and resource constraints and high responsibility for people, as well as moral dilemmas exacerbated by the military context. Groups of stressors in managerial activity and their typical consequences have been systematised: (1) psychological and personal (self-regulation, emotional control, value conflicts) with consequences in the form of exhaustion and reduced quality of decisions; (2) command-role and interpersonal (conflicts, crisis communications, secondary traumatisation) with consequences in the form of a deterioration in the climate and effectiveness of interaction; (3) organisational and managerial (excessive demands, resource shortages, organisational changes) with consequences in the form of chronic stress and an increased risk of burnout. Based on this systematisation, a three-level integrative stress management model is proposed, combining individual self-regulation and resource recovery tools, team support and psychological safety practices, and organisational interventions for managing psychosocial risks in accordance with international standards, emphasising the interdependence of levels as a condition for effectiveness. The model can be used as an ‘intervention map’ for managers, HR specialists, and organisational psychologists when implementing mental health support programmes, managing psychosocial risks, and increasing team resilience in Ukrainian organisations during wartime and post-war periods.

Keywords: manager; command level; organisational level; occupational stress; stress management; stressors; managerial activity.

DOI: 10.33270/03263801.15
УДК 159.923.2:378.015.3-057.87

ТИЩЕНКО Олена*
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4715-7235

Ціннісно-мотиваційні детермінанти академічної успішності майбутніх фахівців-психологів

Анотація. У статті розглянуто проблему визначення ціннісно-мотиваційних детермінант, що безпосередньо впливають на рівень академічної успішності студентів-психологів. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю підвищення якості професійної підготовки майбутніх фахівців в умовах трансформації вищої освіти та підвищення вимог до психологічної компетентності. Здійснено теоретичний аналіз взаємозв'язку між внутрішньою мотивацією, системою ціннісних орієнтацій та результативністю навчання. Встановлено, що академічна успішність не є лише продуктом інтелектуальних здібностей, її визначають структурою мотиваційної сфери особистості. Зокрема, досліджено роль пізнавальних мотивів, прагнення до самоактуалізації та професійного становлення як провідних чинників ефективного опанування знань. У роботі представлено результати емпіричного дослідження, проведеного серед студентів різних курсів. Виявлено кореляційні зв'язки між переважанням термінальних цінностей (таких як професійна реалізація, розвиток, творчість) і високими показниками успішності. Доведено, що студенти з вираженою орієнтованістю на зміст майбутньої діяльності демонструють вищий рівень автономії та відповідальності в освітньому процесі. Водночас переважання екстринсивних (зовнішніх) мотивів, пов'язаних лише з отриманням диплома чи соціальним схваленням, часто корелює з поверхневим підходом до навчання та нижчими балами. Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості їх використання для розроблення програм психологічного супроводу студентів, спрямованих на стимулювання внутрішньої мотивації та корекцію ціннісної ієрархії, що сприятиме не лише підвищенню рівня успішності, а й формуванню професійної ідентичності майбутніх психологів.

Ключові слова: академічна успішність; ціннісні орієнтації; мотивація навчання; професійна підготовка; студенти-психологи; внутрішня мотивація; детермінанти.

Історія статті:
Отримано: 13.03.2026
Прийнято: 20.04.2026
Опубліковано: 29.05.2026

Рекомендоване посилання:
Тищенко О. Ціннісно-мотиваційні детермінанти академічної успішності майбутніх фахівців-психологів. *Юридична психологія.* 2026. № 1 (38). С. 144–149. DOI: 10.33270/03263801.15

*Відповідальний автор

© Тищенко О., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Професійна підготовка майбутніх психологів у сучасних умовах трансформації вищої освіти актуалізує необхідність не лише оновлення змісту освітніх програм, а й глибокого розуміння внутрішніх чинників, що забезпечують ефективність навчання. В умовах дистанційної освіти, постійних соціальних викликів і зростання попиту на кваліфіковану психологічну допомогу академічна успішність стає не просто сумою отриманих балів, а відображенням професійної зрілості студента. Особливе значення мають ціннісно-мотиваційні детермінанти, оскільки саме вони становлять ядро особистості майбутнього фахівця та визначають його готовність до безперервного саморозвитку.

Огляд літератури

Проблему мотивації навчання та ціннісних орієнтацій студентів висвітлено в працях українських і закордонних учених (Ryan, Deci, & Grolnick, 1995). Однак, попри значну кількість розробок, питання специфічного впливу ціннісної ієрархії саме на результативність навчання майбутніх психологів в умовах кризового суспільства залишається недостатньо вивченим. Постає суперечність між очікуваннями суспільства щодо високого рівня компетентності психологів і реальними мотиваційними установками студентів, які часто орієнтовані на зовнішні атрибути успіху, а не на глибоке опанування фахом (Anderson et al., 2023).

Матеріали та методи

Метою статті є теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження ціннісно-мотиваційних детермінант, що безпосередньо впливають на академічну успішність студентів-психологів, а також виявлення психологічного профілю студента, зорієнтованого на професійні досягнення.

Методологія аналізу обраної проблематики ґрунтується на підходах до надання соціальної та психологічної підтримки як в індивідуальній, так і груповій формах. Використано такі методи дослідження, як аналіз, узагальнення та систематизація наукових джерел, а також кейсметод вивчення конкретних ситуацій психологічної практики.

Результати й обговорення

Психологічне благополуччя є багатовимірним феноменом, що охоплює як організацію та зміст внутрішнього світу особистості – її емоційний стан, цінності, переконання, рівень самоусвідомлення і здатність до рефлексії, так і зовнішні вияви у вигляді поведінки та діяльності (Shevchuk, & Krupelnytska, 2023a). Саме ці внутрішні й зовнішні чинники формують суб'єктивне відчуття добробуту, гармонії із собою та навколишнім світом, ілюструючи особистісне переживання психологічного благополуччя в реальному житті. У вивченні психологічного благополуччя виокремлюють два основні підходи – гедонічний та евдемонічний (Pietukhova, Zaushnikova, & Kaskov, 2023).

Теоретичне осмислення проблеми академічної успішності у вищій школі потребує відходу від її спрощеного розуміння лише як рівня опанування знань, умінь і навичок (Yeh et al., 2023). У контексті підготовки майбутніх фахівців-психологів успішність постає як багатовимірний феномен, що інтегрує когнітивні досягнення, професійну спрямованість й особистісну зрілість. Ключову роль у цьому процесі відіграють внутрішні психологічні чинники, серед яких центральне місце посідають цінності та мотивація (Bidi et al., 2024).

Питання мотивації як рушійної сили навчання ґрунтовно розроблено в теорії самодетермінації Е. Десі та Р. Раяна (1985). Згідно з цією концепцією, найвищого рівня академічної ефективності досягають за умови домінування внутрішньої мотивації, коли навчання студент сприймає як самоцінність. Для майбутнього психолога це виявляється в пізнавальному інтересі до механізмів функціонування психіки та прагненні до професійного вдосконалення. На противагу цьому, зовнішня мотивація (орієнтованість на оцінку, уникнення критики) частіше призводить до формального опанування матеріалу та швидкого емоційного вигорання (Hoian, & Lazor, 2024).

Ціннісні орієнтації є фундаментом, на якому будується мотиваційна структура особистості. Професійне становлення психолога є процесом «самотворення», де цінності гуманізму, допомоги іншому та самопізнання стають детермінантами навчальної активності (Tugade, & Fredrickson, 2004). Якщо в ієрархії цінностей студента домінують «цінності розвитку» (за М. Рокичем), його успішність вирізняється системністю і творчим підходом. Водночас переважання «цінностей збереження» або прагматичних установок (соціальний статус, матеріальний добробут) може створювати внутрішній конфлікт, що знижує якість підготовки до подальшої практичної діяльності (Rokeach, 1973).

Важливою теоретичною проблемою є взаємозв'язок між ціннісним вибором і професійною ідентичністю. Майбутній психолог – це фахівець, для якого «Я-концепція» є головним інструментом праці (Khomenko, Shevchuk, & Sedykh, 2024). Тож академічна успішність у гуманітарному виші детермінується не лише інтелектуальними здібностями, а й рівнем рефлексивності (Pedditzi, & Scalas, 2024). Здатність студента співвідносити навчальний матеріал із власними ціннісними запитами перетворює процес отримання інформації на процес формування фахової компетентності (Haponenko, 2022).

Теоретичний аналіз дає змогу стверджувати, що успішність навчання майбутніх психологів зумовлена складною взаємодією внутрішніх

чинників. Конфігурація, де професійні цінності збігаються з пізнавальною мотивацією, створює оптимальні умови для становлення висококваліфікованого фахівця (Sahib et al., 2024).

Для перевірки теоретичних положень щодо впливу ціннісно-мотиваційних детермінант на успішність навчання було проведено емпіричне дослідження.

У дослідженні взяли участь студенти ННІПП НАВС спеціальності «Психологія». Загальна кількість респондентів становила 60 осіб віком від 18 до 22 років (студенти 3-го курсу). Вибір такої вікової групи зумовлений тим, що саме в період юності відбувається активне формування професійної ідентичності та стабілізація системи ціннісних орієнтацій.

Для збору первинних даних було використано комплекс психодіагностичних методик, спрямованих на вивчення різних аспектів ціннісно-мотиваційної сфери:

– методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича – для визначення ієрархії термінальних цінностей (завдань) й інструментальних цінностей (засобів);

– методика «Мотивація навчання у ЗВО» Т. Ільїної – для діагностування трьох шкал: «Набуття знань», «Опанування професії» та «Отримання диплома»;

– метод аналізу продуктів діяльності – для збору об'єктивних даних про академічну успішність (середній бал за результатами останньої екзаменаційної сесії).

Дослідження проводили в три етапи: а) підготовчий: формування діагностичного пакета й отримання згоди студентів на участь у дослідженні; б) основний: проведення анкетування й тестування в онлайн/офлайн форматі. Студентам було гарантовано анонімність результатів, для забезпечення щирості відповідей було використання аналітичний метод. Кількісна та якісна обробка отриманих результатів за допомогою методів математичної статистики (кореляційного аналізу за Пірсоном або Спірменом для виявлення зв'язку між мотивацією та балом успішності).

Аналіз отриманих даних дав змогу виявити специфічні особливості ціннісно-мотиваційної сфери студентів-психологів з різним рівнем академічної успішності.

Таблиця

Розрахунок показників мотивації (за методикою Т. Ільїної)

Мотиваційна шкала	Група А (n=25)	Група Б (n=35)	Коментар
Набуття знань	72 % (18 осіб)	31 % (11 осіб)	Суттєва перевага групи А
Опанування професії	64 % (16 осіб)	28 % (10 осіб)	Прямий зв'язок з успішністю
Отримання диплома	24 % (6 осіб)	74 % (26 осіб)	Домінує в групі Б

Джерело: розроблено на основі методики Т. Ільїної

Аналіз результатів дослідження засвідчив суттєві розбіжності в мотиваційних профілях респондентів. У групі А (студенти з високим балом) визначальним є мотив набуття знань (72 %), що свідчить про високу пізнавальну активність. Водночас у групі Б виявлено «мотиваційну перевагу» прагматизму: 74 % опитаних цієї групи головною метою навчання вважають отримання диплома, що пояснює їхній вибірковий і часто формальний підхід до вивчення фахових дисциплін.

Перевірка статистичної значущості відмінностей між групами за критерієм Пірсона засвідчила, що виявлені розбіжності є достовірними. Це дає підстави стверджувати, що тип мотивації – прямий детермінант академічних досягнень майбутніх психологів.

У дослідженні сформульовано практичні рекомендації щодо підвищення академічної успішності майбутніх психологів:

1. Перехід від «контролю знань» до «стимулювання сенсів». Викладачам слід змінити акцент із формальної перевірки знань на актуалізацію внутрішньої мотивації. Кожна теоретична тема має супроводжуватися відповіддю на запитання: «Як це допоможе вам як професіоналу в роботі з реальним клієнтом?».

Дія: Використання методу кейс-стаді (аналіз реальних психологічних випадків), що активізує цінність професійної компетентності.

2. Упровадження елементів рефлексивного навчання. Оскільки для психолога рефлексія є базовою цінністю, освітній процес має містити завдання на самоаналіз.

Дія: Ведення «щоденників професійного зростання», де студент аналізує не лише прочитаний матеріал, а й власні емоції та зміни в цінностях під час його вивчення.

3. Підтримка автономії студента (згідно з теорією самодетермінації). Зовнішній тиск (страх низької оцінки) знижує якість навчання в гуманітаріїв. Викладачам рекомендовано давати студентам право вибору.

Дія: Можливість обирати формат підсумкового завдання (есе, проєкт, відеоролик, проведення мінітренінгу). Це утверджує почуття відповідальності та внутрішню залученість.

4. Формування професійної ідентичності з першого курсу. Щоб ціннісні детермінанти працювали на успішність, студент має відчути

себе частиною професійної спільноти якомога раніше.

Дія: Залучення студентів до волонтерських проєктів, психологічних центрів при ЗВО або дискусійних клубів, де вони можуть реалізувати цінність альтруїзму та соціальної значущості.

5. Моніторинг психологічного стану та профілактика вигорання. Академічна успішність часто знижується через «емоційне перевантаження» майбутніх психологів, які занадто глибоко сприймають складні теми.

Дія: Проведення дебрифінгів після складних практичних занять і навчання студентів технік психологічної гігієни.

Висновки

У статті проведено теоретико-емпіричний аналіз психологічних чинників успішності навчання майбутніх фахівців-психологів. За результатами роботи сформульовано такі висновки.

Академічна успішність студента-психолога є інтегральним показником, який детермінується не лише когнітивними здібностями, а й структурою ціннісно-мотиваційної сфери особистості.

Ключовими детермінантами високої успішності є внутрішня пізнавальна мотивація та домінування цінностей саморозвитку і професійної компетентності. Студенти, які орієнтовані на внутрішні сенси професії, демонструють вищу стійкість до навчальних стресів і глибше опанування матеріалу.

Виявлено розбіжності в мотиваційних профілях: студенти з низькою успішністю частіше керуються зовнішніми стимулами (диплом, соціальний статус), що призводить до формального ставлення до навчання.

Практичне значення результатів полягає в можливості використання отриманих даних для вдосконалення психолого-педагогічного супроводу навчання. Викладачам рекомендовано впроваджувати методики активного навчання, що актуалізують професійні цінності та переводять зовнішню мотивацію у внутрішню.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні динаміки цих детермінант від першого до випускного курсів.

Подяки

Немає.

Фінансування

Дослідження не фінансувалося.

Конфлікт інтересів

Немає.

References

[1] Anderson, A.J., Jones, K.V., Melton, T.N., Keller, T.E., & DuBois, D.L. (2023). Identifying predictors of psychological well-being among volunteer mentors in Big Brothers Big Sisters. *Journal of community psychology*, 51(7), 2802-2827. DOI: 10.1002/jcop.23073

[2] Bidi, S.B., Alapati, V., Jenifer Dmello, V., Weesie, E., Gil, M.T., Shenoy, S.S., Kurian, S., & Rajendran, A. (2024). Prevalence of stress and its relevance on psychological well-being of the teaching profession: A scoping review. *F1000Research*, 12. DOI: 10.12688/f1000research.131894.2

[3] Deci, E.L., & Ryan, R.M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior.* Rochester: Plenum Press. Retrieved from https://selfdeterminationtheory.org/SDT/documents/2000_RyanDeci_SDT.pdf

[4] Haponenko, L.O. (2022). Psycholinguistic discourse of reflection in the professional and role identity of psychology students. *Perspectives and innovations of science. Series "Pedagogy, Psychology, Medicine",* 5(10), 21-38. DOI: 10.52058/2786-4952-2022-5(10)-21-38

[5] Hoian, I., & Lazor, O. (2024). Value as a Determinant of the Moral Choice of a Person. Visnyk of the Lviv University. *Series "Philos.-Political Studies",* 54, 38-44. DOI: 10.30970/PPS.2024.54.4

[6] Ilina, T. *Methodology for studying motivation for studying at a university.* Retrieved from https://www.eztests.xyz/tests/personality_ilyina/

[7] Khomenko, Y.H., Shevchuk, V.V., & Sedykh, K.V. (2024). Study of the psychologica l well-being of academic staff under martial law. *The importance of pedagogy and psychology in the modern world* (pp. 254-275). Riga, Latvia: Baltija Publishing. DOI: 10.30525/978-9934-26-435-1-13

[8] Pedditzi, M.L., & Scalas, L.F. (2024). Psychological Well-Being and Self-Efficacy for Self-Regulated Learning. *International journal of environmental research and public health*, 21(8). DOI: 10.3390/ijerph21081037

[9] Pietukhova, I.O., Zaushnikova, M.Yu., & Kaskov, I.V. (2023). Psychological well-being of the individual in wartime. *Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, 3, 124-129. DOI: 10.33099/2617-6858–23–73–3–124-129

[10] Rokeach, M. (1973). *The nature of human values.* New York: Free Press. Retrieved from https://archive.org/details/natureofhumanval00roke/page/n455/mode/2up

[11] Ryan, R.M., Deci, E.L., & Grolnick, W.S. (1995). Autonomy, relatedness, and the self: Their relation to development and psychopathology. *Developmental psychopathology,* 1, 618-655. Retrieved from https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=3558371
[12] Sahib, A., Chen, J., Cárdenas, D., Calear, A.L., & Wilson, C. (2024). Emotion regulation mediates the relation between intolerance of uncertainty and emotion difficulties: A longitudinal investigation. *Journal of affective disorders,* 364, 194-204. DOI: 10.1016/j.jad.2024.08.056
[13] Shevchuk, O., & Krupelnytska, L. (2023a). Prevention of suicidal activity by means of interventions mediated by virtual reality. *Psychological Journal,* 9(5), 16-24. DOI: 10.31108/1.2023.9.5.2
[14] Tugade, M.M., & Fredrickson, B.L. (2004). Resilient Individuals Use Positive Emotions to Bounce Back From Negative Emotional Experiences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86(2), 320-333. DOI: 10.1037/0022-3514.86.2.320
[15] Yeh, P.M., Moxham, L., Patterson, C., Antoniou, C., & Liou, J.C. (2023). A Comparison of Psychological Well-Being, Coping Strategies, and Emotional Problems Between Taiwanese and Australian Nursing Students. *The journal of nursing research*, 31(2). DOI: 10.1097/jnr.0000000000000543

Список використаних джерел

[1] Anderson A. J., Jones K. V., Melton T. N., Keller T. E., DuBois D. L. Identifying predictors of psychological well-being among volunteer mentors in Big Brothers Big Sisters. *Journal of community psychology*. 2023. No. 51 (7). P. 2802–2827. DOI: 10.1002/jcop.23073
[2] Bidi S. B., Alapati V., Jenifer Dmello V., Weesie E., Gil M. T., Shenoy S. S., Kurian S., Rajendran A. Prevalence of stress and its relevance on psychological well-being of the teaching profession: A scoping review. *F1000Research*. 2024. No. 12. DOI: 10.12688/f1000research.131894.2
[3] Deci E. L., Ryan R. M. Intrinsic motivation and self-determination in human behavior. Rochester : Plenum Press, 1985. 372 p. URL: https://selfdeterminationtheory.org/SDT/documents/2000_RyanDeci_SDT.pdf
[4] Гапоненко Л. О. Психолінгвістичний дискурс рефлексії у професійно-рольовій ідентичності студентів-психологів. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка, психологія, медицина».* 2022. № 5 (10). С. 21–38. DOI: 10.52058/2786-4952-2022-5(10)-21-38
[5] Гоян І., Лазор О. Цінність як детермінанта морального вибору особистості. *Вісник Львівського університету. Серія «Філософсько-політологічні студії».* 2024. Вип. 54. P. 38–44. DOI: 10.30970/PPS.2024.54.4
[6] Ільїна Т. Методика вивчення мотивації навчання у вузі. URL: https://www.eztests.xyz/tests/personality_ilyina/
[7] Khomenko Y. H., Shevchuk V. V., Sedykh K. V. Study of the psychological well-being of academic staff under martial law. *The importance of pedagogy and psychology in the modern world :* scientific monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2024. P. 254–275. DOI: 10.30525/978-9934-26-435-1-13
[8] Pedditzi M. L., Scalas L. F. Psychological Well-Being and Self-Efficacy for Self-Regulated Learning. *International journal of environmental research and public health*. 2024. No. 21 (8). DOI: 10.3390/ijerph21081037
[9] Пєтухова І. О., Заушнікова М. Ю., Каськов І. В. Психологічне благополуччя особистості в умовах війни. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. Вип. 3. С. 124–129. DOI: 10.33099/2617-6858-23-73-3-124-129
[10] Rokeach M. The nature of human values. New York : Free Press, 1973. URL: https://archive.org/details/natureofhumanval00roke/page/n455/mode/2up
[11] Ryan R. M., Deci E. L., Grolnick W. S. Autonomy, relatedness, and the self: Their relation to development and psychopathology. *Developmental psychopathology.* 1995. Vol. 1. P. 618–655. URL: https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=3558371
[12] Sahib A., Chen J., Cárdenas D., Calear A. L., Wilson C. Emotion regulation mediates the relation between intolerance of uncertainty and emotion difficulties: A longitudinal investigation. *Journal of affective disorders*. 2024. No. 364. P. 194–204. DOI: 10.1016/j.jad.2024.08.056
[13] Шевчук О., Крупельницька Л. Превенція суїцидальної активності засобами інтервенцій за посередництва віртуальної реальності. *Психологічний часопис.* 2023. № 9 (5). С. 16–24. DOI: 10.31108/1.2023.9.5.2
[14] Tugade M. M., Fredrickson B. L. Resilient Individuals Use Positive Emotions to Bounce Back From Negative Emotional Experiences. *Journal of Personality and Social Psychology.* 2004. No. 86 (2). P. 320–333. DOI: 10.1037/0022-3514.86.2.320
[15] Yeh P. M., Moxham L., Patterson C., Antoniou C., Liou J. C. A Comparison of Psychological WellBeing, Coping Strategies, and Emotional Problems Between Taiwanese and Australian Nursing Students. *The journal of nursing research.* 2023. No. 31 (2). DOI: 10.1097/jnr.0000000000000543

TYSHCHENKO Olena
PhD in Pedagogy, Associate Professor of the Department of Psychology of the Educational and Scientific Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4715-7235

Value-Motivational Determinants of Academic Success of Future Psychologists

Abstract. The article examines the problem of identifying value-motivational determinants that directly influence the level of academic success among psychology students. The relevance of the research is driven by the need to improve the quality of professional training for future specialists amidst the transformation of higher education and increasing demands for psychological competence. The author conducts a theoretical analysis of the relationship between intrinsic motivation, the system of value orientations, and educational performance. It is established that academic success is not merely a product of intellectual abilities but is significantly determined by the structure of the individual's motivational sphere. Specifically, the role of cognitive motives, the drive for self-actualization, and professional development as leading factors in effective knowledge acquisition are investigated. The paper presents the results of an empirical study conducted among students across various academic years. Correlation links were identified between the predominance of terminal values (such as professional fulfillment, personal growth, creativity) and high academic performance indicators. It is proven that students with a strong orientation toward the content of their future profession demonstrate a higher level of autonomy and responsibility in the learning process. Conversely, the dominance of extrinsic (external) motives, related solely to obtaining a diploma or social approval, often correlates with a superficial approach to learning and lower grades. The practical significance of the findings lies in the possibility of using them to develop psychological support programs for students. These programs should aim at stimulating intrinsic motivation and adjusting the value hierarchy, which will contribute not only to increased academic success but also to the formation of the professional identity of future psychologists.

Keywords: academic performance; value orientations; learning motivation; professional training; psychology students; intrinsic motivation; determinants.

DOI: 10.33270/03263801.16
УДК 159.9:351.74

КАЛАШНИК Анастасія*
старший викладач кафедри психології навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0009-0003-6681-1295

Психологічна підготовка майбутніх поліцейських як основа формування їх професійної готовності

Анотація. Статтю присвячено актуальній проблемі сучасності – встановленню зв'язку між психологічною підготовкою майбутніх правоохоронців та їхньою професійною готовністю. Метою є аналіз організації системи цієї підготовки, обґрунтування її базових принципів, а також з'ясування її ролі у формуванні професійної готовності до правоохоронної діяльності. Під час проведення дослідження застосовано методи теоретично-методичного аналізу, порівняння й узагальнення. На основі опрацьованих джерел проаналізовано поняття «система психологічної підготовки поліцейських», визначено його структуру й провідні парадигми. З'ясовано сутність компетентнісного підходу та його основні принципи: результативності, модульності, гнучкості, активного навчання тощо. Доведено, що така спрямованість підготовки сприяє формуванню психологічних якостей, які забезпечують ефективне виконання курсантом службових завдань. Висвітлено зміст діяльнісного підходу та його засади: єдності психіки й діяльності, ієрархічність, розвиток у діяльності. Аргументовано, що ця парадигма слугує базисом для трансформації психологічних знань у професійні навички. Проаналізовано сутність особистісно орієнтованого підходу та його принципів: суб'єктивності, партнерства, єдності розвитку, що створює основу для професійної ідентичності. Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні доцільності поєднання компетентнісного, діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів, що забезпечує цілісність психологічної підготовки майбутніх правоохоронців, сприяє поєднанню академічних знань із практичними навичками та формує готовність до професійної діяльності. Практична цінність дослідження полягає в можливості впровадження його результатів у діяльність психологічних служб закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Ключові слова: психологічна підготовка курсантів; готовність до професійної діяльності; компетентнісний підхід; діяльнісний підхід; особистісно орієнтований підхід.

Історія статті:
Отримано: 18.03.2026
Прийнято: 16.04.2026
Опубліковано: 29.05.2026

Рекомендоване посилання:
Калашник А. Психологічна підготовка майбутніх поліцейських як основа формування їх професійної готовності. *Юридична психологія.* 2026. № 1 (38). С. 150–159. DOI: 10.33270/03263801.16

*Відповідальний автор

© Калашник А., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Правоохоронна діяльність у сучасних умовах вирізняється динамічними змінами оперативно-службової обстановки, зумовленими високим рівнем соціальної напруженості. З огляду на це, до особового складу висуваються підвищені вимоги щодо професійної надійності та резильєнтності. Психологічна готовність до діяльності, як інтегральний і динамічний феномен, набуває особливого значення, оскільки є основою ефективного виконання правоохоронцями їхніх обов'язків. Її становлення стає актуальним на початковому етапі навчання курсантів, адже саме в цей період закладаються основи професійної ідентичності й опановуються базові навички саморегуляції.

Ефективність функціонування системи правоохоронних органів критично залежить від оновлення методологічних засад навчання кадрів, переосмислення традиційних практик і виокремлення психологічного складника як визначального елемента професійної освіти поліцейських. З огляду на цілісну природу зазначеного феномену, відповідний супровід має бути безперервним, цілеспрямованим і реалізуватися від моменту первинного професійного відбору до періодичної психологічної реабілітації. Наукове обґрунтування такої системи потребує інтеграції компетентнісного, діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів, що надасть можливість трансформувати теоретичні знання в стійкі професійні уміння та навички. Цілеспрямована психологічна підготовка курсанта є фундаментом розвитку його особистості та ключовою передумовою формування професійної готовності до майбутньої служби. Отже, детальний аналіз змістових характеристик цієї системи дає змогу визначити її вирішальну роль у забезпеченні фахової спроможності майбутніх правоохоронців, що й зумовило вибір напряму нашого дослідження.

Огляд літератури

Розв'язання цієї проблеми потребує звернення до сучасних наукових дискурсів, що містять значний масив знань щодо механізмів формування професійної готовності правоохоронців. Систематизація наявних досліджень надасть можливість визначити сучасний стан вивчення цього питання та виявити концептуальні підходи, які потребують подальшого розвитку в контексті професійної підготовки майбутніх поліцейських.

Зауважимо, що в західній науковій традиції поняття «психологічна готовність поліцейських» рідко є цілісним об'єктом дослідження. Зарубіжні автори зазвичай фокусуються на окремих феноменах стресостійкості та резильєнтності (Miller, 2008; Ramey et al., 2017), питаннях ментального здоров'я та благополуччя поліцейських (Towl, & Crighton, 2012; Kyron et al., 2021), проблемі професійного вигорання (Torres-Vences et al., 2022; Alves et al., 2023; Zhou et al., 2024) тощо. Сучасні наукові розвідки дедалі частіше спрямовані на розробку інноваційних стратегій підтримки ментального здоров'я працівників правоохоронних органів, що набуває актуальності в умовах сьогодення (LaMontagne et al., 2016; McDevitt, D., & McDevitt, M., 2020; Crowe et al., 2022). Прикладом такого підходу є дослідження Е. Ламонтаня (2016) і співавторів, які впровадили програму психологічного забезпечення в поліції австралійського штату Вікторія та перевірили її результативність. Значну увагу дослідники приділяють загальній специфіці підготовки правоохоронців та аналізу вже наявного інструментарію. Зокрема, І. Лу та К. Патерсон (2023), оцінюючи ефективність програм первинної профілактики, опрацювали дані понад 2000 респондентів. Результати дослідження засвідчують лише помірну ефективність таких заходів у корекції депресії та тривожності й обмежену дієвість у формуванні резильєнтності та стресостійкості особового складу. Також українські науковці активно долучаються до висвітлення проблематики готовності поліцейських до діяльності на міжнародному рівні. Їхні розвідки надають можливість поглянути на цю проблему крізь призму національного досвіду й інтегрувати його результати у світовий науковий дискурс (Shvets et al., 2025; Volianiuk et al., 2015).

Отже, закордонний досвід опрацювання зазначеної проблеми створює підґрунтя до переосмислення сутності професійної готовності майбутніх поліцейських і визначення провідних шляхів її вдосконалення в межах психологічної підготовки.

Матеріали та методи

Метою статті є аналіз організації системи психологічної підготовки майбутніх поліцейських, обґрунтування її базових принципів, а також з'ясування її ролі у формуванні професійної готовності до правоохоронної діяльності.

Реалізація поставленої мети забезпечувалася через низку таких завдань:

– проаналізувати поняття системи психологічної підготовки поліцейських;

– визначити підходи, покладені в основу психологічної підготовки працівників поліції;

– виокремити принципи ефективності психологічної підготовки майбутніх правоохоронців;

– визначити роль психологічної підготовки в структурі професійної готовності курсантів.

Методологічну основу дослідження становили компетентнісний, діяльнісний та особистісно орієнтований підходи, що забезпечили цілісність аналізу системи психологічної підготовки майбутніх працівників поліції в межах формування їхньої професійної готовності.

У науковій розвідці були застосовані метод теоретико-методологічного аналізу; порівняльний та узагальнюючий методи.

Результати й обговорення

На основі аналізу Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, було визначене поняття «система психологічної підготовки поліцейських» як комплекс, який вміщує взаємопов'язані та взаємодіючі компоненти, покликані забезпечувати формування структури психологічної готовності[1]. Оскільки саме психологічна підготовка є фундаментом професіоналізму та запорукою ефективної служби, детальний аналіз її складників і принципів становить підґрунтя для здійснення подальших наукових і практичних розробок у сфері вдосконалення відомчої освіти.

В. Барко та співавтори зауважують, що цей процес є тривалим. Він бере свій початок на етапі первинної підготовки й триває протягом усього періоду служби особи. Дослідники виокремлюють такі провідні форми її реалізації, як тренінги, кейс-методи, ділові ігри, мозковий штурм, спеціально організовані навчальні та практичні заняття тощо (Barko, Ostapovych, & Barko, 2018). Психологічна підготовка є основою навчання курсантів на етапі табірного збору. Незалежно від обраної спеціальності, майбутні правоохоронці опановують такі навчальні дисципліни, як «Основи етичної та психологічної підготовки поліцейських», «Наркотичні засоби, психотропні речовини та їх аналоги. Ознаки наркотичного сп'яніння», проводять робочі зустрічі із психологом. Усе перелічене має на меті сформувати психологічну стійкість майбутнього поліцейського перед важкими викликами буденності. Надалі освітній процес передбачає поглиблене вивчення психології, зокрема в межах таких навчальних дисциплін, як «Юридична психологія», «Професійно-психологічна підготовка поліцейського», «Психологія оперативно-розшукової діяльності» та інших. Окрім того, фахівці забезпечують безперервне психологічне супроводження курсантів протягом усіх років навчання.

Структура психологічної підготовки, на думку В. Чайковського (2010), містить такі компоненти, як:

I. Підготовка новообраних до службової діяльності.

II. Формування та розвиток психологічної готовності до діяльності.

III. Профілактика негативних явищ у службовому середовищі.

IV. Оптимізація соціально-психологічного клімату в колективі (Chaikovskyi, 2010).

Аналіз особливостей психологічної підготовки курсантів свідчить про актуальність для них усіх чотирьох етапів зазначеної структури. Водночас для діючих працівників поліції перший і другий етапи вже мають бути сформованими на базовому рівні. Саме тому пріоритет зміщується на подальший розвиток і підтримку професійної стійкості.

Зокрема, М. Галич у структурі психологічної підготовки поліцейських виокремлює три етапи:

I. Попереднє формування готовності до екстремальної діяльності.

II. Безпосереднє її формування.

III. Підтримання готовності в процесі виконання службових завдань (Halych, 2021).

Ця модель є особливо актуальною в сучасних умовах, з огляду на вплив війни на професійне життя в Україні та специфіку роботи правоохоронців в екстремальному режимі. Щодо майбутніх поліцейських, пріоритетним є перший етап цієї класифікації. Отже, психологічна підготовка є професійним інструментом, який забезпечує стабільність, ефективність та емоційну стійкість поліцейського незалежно від викликів сьогодення.

І. Остапович зауважує, що ефективність психологічної підготовки правоохоронців ґрунтується на компетентнісному та діяльнісному підходах. Вони слугують основою психолого-педагогічної концепції підготовки, забезпечуючи трансформацію академічних психологічних знань у практичні навички (Ostapovych, 2020). У наукових розвідках В. Канюки увагу зосереджено на комплексному характері формування психологічної готовності. До фундаментальних принципів автор відносить принцип особистісно орієнтованого підходу (Kaniuka, 2025).

Узагальнюючи позиції науковців, зазначимо, що якісна психологічна підготовка майбутніх поліцейських починається в закладі вищої освіти та базується на триєдиному методологічному комплексі, усі структурні компоненти якого перебувають у гармонійній взаємодії. До його складу належать професійна компетентність, практична активність та індивідуальний розвиток особистості, що створює основу для формування готовності правоохоронця до виконання завдань за призначенням. Проаналізуємо детальніше сутність кожного з перелічених підходів та їхні ключові принципи.

На підставі огляду літературних джерел компетентнісний підхід визначено як функціонально орієнтовану освітню стратегію, метою якої є забезпечення майбутніх фахівців багатокомпонентним арсеналом знань, практичних умінь, ціннісних орієнтацій та особистісних якостей, що необхідні для успішного виконання службових завдань (Lytvyn, 2018; Barabash, & Zabzaliuk, 2020; Didenko, Zhelavskyi, & Snitsa, 2024).

І. Ткаченко та А. Ткаченко (2021) серед основних ознак компетентнісного підходу виокрем-

[1] Порядок організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських : наказ МВС України від 6 лют. 2019 р. № 88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#Text

люють багатофункціональність, міждисциплінарність, зумовленість інтелектуальним рівнем, багатовимірність, що набувають важливого значення в процесі психологічної підготовки майбутніх правоохоронців, оскільки їхня професійна діяльність потребує швидкого й ефективного виконання великої кількості завдань, залучення знань у галузі права, соціології, психології та інших суміжних наук, а також використання когнітивного потенціалу й ефективної комунікації.

Провідними принципами цього підходу є:

1) принцип результативності навчання, який застосовують з метою формування у майбутніх поліцейських таких стійких психологічних компетенцій, як: здатність до саморегуляції, достатній рівень стресостійкості, уміння швидко й критично оцінювати ризики, навички професійної рефлексії тощо;

2) принцип зв'язку теорії з практикою, який може бути реалізований шляхом використання кейсів, рольових і ділових ігор, тренінгів, дебрифінгу, рефреймінгу тощо;

3) принцип модульності та гнучкості навчальних програм, який у процесі психологічної підготовки курсантів реалізують через своєчасне оновлення їхнього змісту відповідно до викликів сьогодення; такі програми, окрім чіткої професійної орієнтованості, мають містити актуальну психологічну складову, тісно пов'язану з практикою правоохоронної діяльності;

4) принцип активного навчання, який у процесі психологічної підготовки реалізують через процес суб'єктивної діяльності, що забезпечить формування стійких навичок;

5) принцип урахування індивідуальних особливостей, що передбачає застосовування психодіагностики для виявлення особистісних властивостей та, за потреби, створення підґрунтя для розробки програм психологічної корекції;

6) принцип комплексності та системності, який реалізують шляхом інтеграції психологічної підготовки із тактичною, вогневою та правовою; відповідно до цього принципу психологічну стійкість оцінюють системно в складних ситуативно-професійних завданнях (Didenko, Zhelavskyi, & Snitsa, 2024).

Зазначені методологічні засади компетентнісного підходу успішно реалізують під час викладання навчальних дисциплін психологічного циклу, упровадження психологічних компонентів у структуру інших професійно орієнтованих предметів, а також у процесі індивідуальної чи групової роботи з курсантами.

Завдяки такому комплексному підходу формується низка якостей, необхідних для ефективного виконання службових завдань. Інтеграція цих засад є основою професійної готовності правоохоронців, оскільки вона перетворює теоретичні психологічні знання на дієвий особистісний ресурс.

Водночас для досягнення найвищого рівня формування професійної готовності у майбутніх поліцейських виникає потреба в стратегії, яка дає можливість трансформувати теоретичні знання в практичні вміння та навички оперативної діяльності. Саме тому логічним і неодмінним доповненням, яке посилює ефективність психологічної підготовки поліцейських, є діяльнісний підхід. Ю. Зубцова (2022) визначає його як фундаментальний спосіб, що сприяє особистості в реалізації її суспільного та фізичного буття та є неодмінною умовою міжособистісних відносин. Отже, процес формування людської психіки відбувається через активну взаємодію суб'єкта та середовища, результатом якої є ідеальні психічні утворення.

На основі аналізу наукової літератури (Ivaniuk, & Sichkar, 2015; Bondarenko et al., 2019; Yevtushenko, 2019) здійснено адаптацію класичних принципів діяльнісного підходу та визначено їхню специфічну роль у системі психологічної підготовки майбутніх поліцейських. З огляду на особливості завдань, які постали перед системою психологічної підготовки працівників поліції, до провідних принципів належать:

1. Принцип єдності психіки та діяльності – фундаментальне положення цього підходу, сутність якого полягає в тому, що психічні стани майбутніх поліцейських формуються та оцінюються виключно через активність. До них належать стресостійкість, фрустраційна толерантність, толерантність до невизначеності тощо. Виявом такої діяльності є врегулювання конфліктів, проведення затримання тощо.

2. Принцип предметності діяльності, згідно з яким предметом, на який спрямовано діяльність, є професійна ситуація, що потребує вирішення. Психологічну підготовку вважають успішною, якщо кожен курсант буде здатен до виконання професійних завдань будь-якої складності.

3. Принцип структурованості та ієрархії діяльності є свідченням того, що психологічних компетенцій набувають ієрархічно, тобто від глобального мотиву до конкретної дії та психологічної операції.

4. Принцип провідної діяльності. Вона є рушійною силою психічних новоутворень: розвитку професійної інтуїції, формування стійкості до травмуючих чинників, емоційного інтелекту, організованості, виконавської дисципліни тощо. Для курсантів таким видом активності є навчально-професійна діяльність.

5. Принцип інтеріоризації та екстеріоризації. Це перехід від зовнішніх психологічних прийомів до внутрішніх індивідуальних механізмів самоконтролю та саморегуляції, що забезпечує здатність до оперативного мислення під час стресу, професійної рефлексії, стійкості до емоційного вигорання тощо.

6. Принцип розвитку в діяльності. Психологічна готовність до діяльності є динамічним

процесом, що перебуває в безперервному розвитку. Останнє положення потребує постійного аналізу професійного досвіду та вдосконалення психічних якостей відповідно до викликів сьогодення (Ivaniuk, & Sichkar, 2015).

Застосування діяльнісного підходу є ключовим чинником формування професійної готовності, оскільки саме він зміщує акцент із пасивного засвоєння інформації на активне опрацювання поведінкових алгоритмів. Саме в процесі такої практики відбувається професійне становлення особистості та формування професійних знань і навичок.

Для забезпечення максимальної ефективності та гуманізації системи психологічної підготовки майбутніх працівників поліції діяльнісний підхід має бути поєднаним з особистісним. У системі психологічної підготовки поліцейських вирішального значення набуває особистісно орієнтований підхід, який дає змогу враховувати індивідуальні психологічні особливості, потреби, цінності та рівень розвитку кожного здобувача освіти.

Зауважимо, що в сучасних умовах поняття особистісно орієнтованого підходу досліджують переважно в галузі педагогіки. Зокрема, Г. Шишкін (2013) визначає особистісно орієнтований підхід як освітню стратегію, що передбачає суб'єкт-суб'єктну співпрацю між викладачем і здобувачем освіти. На думку автора, така взаємодія має на меті не лише якісне засвоєння предметних знань, умінь і навичок, а й використання цього процесу як ключового інструменту для всебічного саморозвитку особистості. Кінцевим результатом є становлення здобувача освіти як активного суб'єкта власної діяльності та формування комплексу життєво необхідних компетентностей.

Згідно з концепцією Н. Панчук (2018), в основу особистісно орієнтованої парадигми підготовки майбутніх спеціалістів покладено систему ціннісних пріоритетів. Дослідниця акцентує на детермінованості цього процесу рівнем соціальної ініціативності, здатністю до саморегуляції та загальною продуктивністю процесу навчання.

Н. Поліщук (2022) визначає особистісно орієнтований підхід як систематичну та цілеспрямовану позицію педагогічного працівника, яка полягає в ставленні до здобувача освіти як свідомого, емоційно зрілого суб'єкта навчально-виховної взаємодії. Це передбачає визнання унікальної цінності кожної особистості, незалежно від її поточних індивідуальних відмінностей, інтересів чи задатків.

Аналіз наукових підходів до розуміння особистісно орієнтованої парадигми засвідчує, що цей підхід пройшов шлях від гуманістичних ідей до фундаментальних педагогічних принципів і сучасних стратегій суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Як зазначають дослідники, особистісно орієнтований підхід не зводиться лише до передавання знань, а є інструментом глибокої трансформації особистості. У контексті професійної підготовки майбутніх правоохоронців це набуває особливого значення. Ефективна система підготовки поліцейських не видається можливою без урахування внутрішнього потенціалу курсанта, його ціннісних орієнтацій і здатності до саморегуляції. Саме тому роль психологічної готовності до діяльності у цій системі є визначальною, оскільки є підґрунтям для професіоналізму майбутнього фахівця.

На основі аналізу робіт науковців (Oliinyk, 2001; Levchenko, 2004; Topka, 2012) визначимо ключові принципи особистісно орієнтованого підходу, які мають провідне значення в системі психологічної підготовки майбутніх правоохоронців:

1. Принцип суб'єктності, що визначає курсанта не як пасивний об'єкт, а як активного суб'єкта власного особистісного та професійного становлення. Курсант самостійно формує відповідальність за своє життя, підготовку та професійний шлях.

2. Принцип індивідуалізації, сутність якого полягає в тому, що психологічна підготовка має бути зорієнтована на індивідуально-психологічні особливості здобувача освіти (тип темпераменту, особливості характеру, здібності, когнітивний стиль тощо), що надає змогу майбутньому поліцейському побудувати власну траєкторію професійного зростання.

3. Принцип партнерства передбачає, що взаємодія між курсантами та викладачами або психологами має будуватися на засадах рівноправного спілкування та співпраці. Результатом ефективного впровадження цього принципу має стати створення безпечного психологічного середовища, що сприятиме самовираженню особистості.

4. Принцип єдності особистісного та професійного розвитку. Спрямованість психологічної підготовки майбутніх поліцейських на розвиток емоційного інтелекту, стресостійкості, емпатії, ціннісних орієнтацій і здатності до рефлексії сприятиме формуванню професійної ідентичності у майбутніх правоохоронців.

5. Принцип опори на суб'єктивний досвід, який реалізується шляхом використання в процесі психологічної підготовки активних психотехнологій: рольових ігор, кейс-методів, тренінгів тощо (Topka, 2012).

Саме впровадження особистісно орієнтованого підходу забезпечує перехід від формалізованої підготовки до формування свідомої професійної ідентичності, де кожен курсант має усвідомлювати власну відповідальність за ефективність службових дій.

Отже, вважаємо за доцільне зазначити, що поєднання принципів компетентнісного, діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів дає змогу трактувати психологічну підготовку як цілісний процес формування професійної готовності майбутнього поліцейського.

Висновки

На основі здійсненого теоретичного дослідження психологічну підготовку майбутніх поліцейських визначено як систему взаємопов'язаних компонентів, що формують фундамент їхньої професійної готовності. Цей процес є базовою умовою формування професіоналізму та запорукою подальшої ефективної служби правоохоронців. У процесі навчання курсантів цей комплекс заходів реалізується через викладання дисциплін психологічного циклу, а також у формі індивідуального чи групового супроводу. Для майбутніх правоохоронців особливої актуальності набувають саме первинні етапи психологічного становлення, оскільки вони збігаються із навчанням у закладах вищої освіти. В основу психологічної підготовки майбутніх правоохоронців покладено компетентнісний підхід, що має на меті забезпечити курсантів арсеналом знань, умінь, ціннісних орієнтацій та особистісних властивостей, які створюють базис для майбутньої професійної діяльності. Не менш важливим для успішної реалізації психологічної підготовки та подальшого гармонійного формування готовності служби вважаємо діяльнісний підхід, оскільки саме він забезпечує трансформацію теоретичних знань у практичні вміння та професійні навички. Крім того, особливого значення набуває особистісно орієнтований підхід, який дає змогу максимально врахувати індивідуальні особливості кожного здобувача освіти. У межах кожного із перелічених підходів виокремлено ключові принципи, реалізація яких слугує основою ефективного психологічного становлення майбутніх правоохоронців, що є ключовою передумовою їхньої успішної професійної готовності. Визначено ключову роль цих складових у розвитку професійної готовності правоохоронців. Зокрема, компетентнісний підхід сприяє формуванню психологічних якостей, необхідних для ефективного виконання службових завдань, та забезпечує перетворення академічних психологічних знань на дієвий особистісний ресурс. Діяльнісний підхід спрямовує цей процес на відпрацювання професійних навичок, трансформуючи психологічну теорію в прикладні алгоритми діяльності. Особистісно орієнтований підхід є фундаментом для створення свідомої професійної ідентичності здобувача. Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо в здійсненні емпіричного дослідження, яке надасть можливість виокремити психологічні особливості готовності курсантів до майбутньої професійної діяльності в сучасних умовах.

Подяки

Немає.

Фінансування

Дослідження не фінансувалося.

Конфлікт інтересів

Немає.

References

[1] Alves, L., Abreo, L., Petkari, E., & Pinto da Costa, M. (2023). Psychosocial risk and protective factors associated with burnout in police officers: A systematic review. *Journal of Affective Disorders,* 332*,* 283-298. DOI: 10.1016/j.jad.2023.03.081

[2] Barabash, O.O., & Zabzaliuk, D.Ye. (2020). The system of training future employees of the internal affairs bodies of Ukraine: implementation of a competency-based approach. *Journal of the Kyiv University of Law,* 1(3), 40-45. DOI: 10.36695/2219-5521.3.2020.05

[3] Barko, V.I., Ostapovych, V.P., & Barko, V.V. (2018). Professional psychological training of police officers of the National Police of Ukraine. Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Psychological Sciences"*,* 2(1), 176-181. Retrieved from https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/510

[4] Bondarenko, V., Danylchenko, V., Khudiakova, N., & Krymets, O. (2019). Methodological approaches to professional training of future patrol police officers. Pedagogical innovations: ideas, realities, prospects*,* 2, 80-88. DOI: 10.32405/2413-4139-2019-2-80-88

[5] Chaikovskyi, V.A. (2010). Organizational and legal principles of psychological support for the activities of criminal police units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv.

[6] Crowe, A., Averett, P., Bonner, H., & Franks, C. (2022). "Let them know it's okay to get help": Addressing the mental health needs of police officers. *Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research,* 49(4), 613-622. DOI: 10.1007/s10488-022-01187-1

[7] Didenko, O., Zhelavskyi, O., & Snitsa, T. (2024). Competency-based approach in training officer cadres of the security and defense sector forces of Ukraine: principles and features of application. *Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Service of Ukraine,* 38(3), 59-76. DOI: 10.32453/jn23jd11

[8] Halych, M.Yu. (2021). Peculiarities of the influence of the conditions of professional activity of police officers on the emotional sphere of the personality. *Legal Psychology*, 2(29), 44-52. DOI: 10.33270/03212902.44

[9] Ivaniuk, H.I., & Sichkar, A.D. (2015). An activity-based approach to teaching and educating preschool children in the historical and pedagogical context of the 20th century. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies,* 2(46), 119-130. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2015_2_18

[10] Kaniuka, V.Ye. (2025). *Psychological readiness of future law enforcement officers for action in extreme situations: aspects of tactical and special training.* Retrieved from http://confuf.wunu.edu.ua/index.php/confuf/article/view/1692/1669

[11] Kyron, M.J., Rikkers, W., Bartlett, J., Renehan, E., Hafekost, K., Baigent, M., Cunneen, R., & Lawrence, D. (2022). Mental health and wellbeing of Australian police and emergency services employees. *Archives of Environmental & Occupational Health,* 77(4), 282-292. DOI: 10.1080/19338244.2021.1893631

[12] LaMontagne, A.D., Milner, A.J., Allisey, A.F., Page, K.M., Reavley, N.J., Martin, A., Tchernitskaia, I., Noblet, A.J., Purnell, L.J., Witt, K., Keegel, T.G., & Smith, P.M. (2016). An integrated workplace mental health intervention in a policing context: Protocol for a cluster randomised control trial. *BMC Psychiatry,* 16(49). DOI: 10.1186/s12888-016-0741-99

[13] Levchenko, S.M. (2004). Personality-oriented education of future officers in a higher military educational institution. *Extended a*bstract of candidate's thesis. Kharkiv.

[14] Lu, Y.F., & Petersen, K. (2023). Effectiveness of psychological skills training for police personnel: A meta-analysis. *Occupational and Environmental Medicine,* 80(10), 590-598. DOI: 10.1136/oemed-2023-109117

[15] Lytvyn, V.V. (2018). Formation and development of professional competence of a patrol police officer. *Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs,* 1(106), 277-288. Retrieved from https://lawscience.com.ua/uk/journals/tom-23-1-2018/formuvannya-ta-rozvitok-profyesiynoyi-kompyetyentnosti-patrulnogo-politsyeyskogo

[16] McDevitt, D., & McDevitt, M.F. (2020). Behind the shield: Promoting mental health for law enforcement personnel. *Nursing,* 50(6), 62-65. DOI: 10.1097/01.NURSE.0000662332.48712.6d

[17] Miller, L. (2008). Stress and resilience in law enforcement training and practice. *International Journal of Emergency Mental Health,* 10(2), 109-124. Retrieved from https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/18788346/

[18] Oliinyk, T.I. (2001). Personal factors in optimizing the process of training cadets for military professional activities. *Candidate's thesis.* Kyiv.

[19] Ostapovych, I.P. (2020). Psychological training and readiness of employees of juvenile prevention units of the National Police of Ukraine for professional activity. *Training of police officers in the conditions of reforming the Ministry of Internal Affairs of Ukraine:* collection of scientific works of the V International Scientific and Practical Conference (pp. 183-185). Kharkiv.

[20] Panchuk, N.P. (2018 A personality-oriented approach in the formation of the value sphere of a future competent specialist. Problems of modern psychology, 41, 252-262. DOI: 10.32626/2227-6246.2018-41.252-262

[21] Polishchuk, N.V. (2022). Personality-oriented approach in the process of training future technology teachers: current status and features of implementation. *Theory and methodology of professional education,* 47, 205-209. DOI: 10.32843/2663-6085/2022/47.39

[22] Ramey, S.L., Perkhounkova, Y., Hein, M., Bohr, N.L., & Anderson, A.A. (2017). Testing a resilience training program in police recruits: A pilot study. *Biological Research for Nursing,* 19(4), 440-449. DOI: 10.1177/1099800417699879

[23] Shvets, D.V., Kisil, Z.R., Pasko, O.M., Tsilmak, O.M., Katolyk, H.V., Rohovenko, M.M., & Okhrimenko, O.I. (2025). Peculiarities of future law enforcement officers' psychological readiness for professional stress in war conditions. *Wiadomosci Lekarskie,* 78(8), 1488-1495. DOI: 10.36740/Wlek/209501

[24] Shyshkin, H.O. (2013). Personality-oriented training of future teachers of technology. Scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov. Series 5 "Pedagogical Sciences: Realities and Prospects"*,* 40, 292-297. Retrieved from https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6fbbe828-1e27-485a-9c7c-28c7c3c86974/content

[25] Tkachenko, I.A., & Tkachenko, A.M. (2021). Competency-based approach in educational activities of universities. *Young scientist*, 5(93), 69-72. DOI: 10.32839/2304-5809/2021-5-93-14

[26] Topka, O.A. (2012). Personality-oriented approach as a factor in improving the management of the educational process in a general educational institution. *Collection of master's theses "Student Almanac*". Retrieved from http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/stud_almanah/63.pdf

[27] Torres-Vences, I.N., Pérez-Campos Mayoral, E., Mayoral, M., Pérez-Campos, E.L., Martínez-Cruz, M., Torres-Bravo, I., & Alpuche, J. (2022). Burnout syndrome and related factors in Mexican police workforces. *International Journal of Environmental Research and Public Health,* 19(9). DOI: 10.3390/ijerph19095537

[28] Towl, G., & Crighton, D. (2012). Policing and mental health. *Evidence-Based Mental Health,* 15(4). DOI: 10.1136/eb-2012-101082
[29] Volianiuk, O.D., Klymenko, I.V., Rivchachenko, O.A., Aleksandrov, Y.V., Chornous, V.D., Okhrimenko, I.M., & Strelchenko, O.G. (2025). Peculiarities of psychophysical readiness formation in future law enforcement officers for their professional activities under martial law. *Polski Merkuriusz Lekarski,* 53(1), 81-87. DOI: 10.36740/Merkur202501111
[30] Yevtushenko, V.I. (2019). The combination of personal and activity approaches in the formation of an individual style of professional activity of a police officer. *Current problems of psychology,* 11(19), 139-158. Retrieved from http://appsychology.org.ua/data/jrn/v11/i19/11.pdf
[31] Zhou, S., Li, M., Chen, S., Jiang, D., Qu, Y., & Xu, X. (2024). Work pressure, coping styles and occupational burnout among Chinese police officers: A meta-analytic review. *BMC Psychology,* 12(1). DOI: 10.1186/s40359-024-01779-6
[32] Zubtsova, Yu.Ye. (2022). Genesis of the activity-based methodology in education. *Innovative pedagogy,* 48(1), 27-31. DOI: 10.32843/2663-6085/2022/48.1.5

Список використаних джерел

[1] Alves L., Abreo L., Petkari E., Pinto da Costa M. Psychosocial risk and protective factors associated with burnout in police officers: A systematic review. *J Affect Disord.* 2023. Vol. 332. P. 283–298. DOI: 10.1016/j.jad.2023.03.081
[2] Барабаш О. О., Забзалюк Д. Є. Система підготовки майбутніх співробітників органів внутрішніх справ України: впровадження компетентнісного підходу. *Часопис Київського університету права.* 2020. № 1 (3). С. 40–45. DOI: 10.36695/2219-5521.3.2020.05
[3] Барко В. І., Остапович В. П., Барко В. В. Професійна психологічна підготовка поліцейських Національної поліції України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки».* 2018. Вип. 2. Т. 1. С. 176–181. URL: https://pj.journal.kspu.edu /index.php/ pj/article/view/510
[4] Бондаренко В., Данильченко В., Худякова Н., Кримець О. Методологічні підходи до професійного навчання майбутніх працівників патрульної поліції. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи.* 2019. Вип. 2. С. 80–88. DOI: 10.32405/2413-4139-2019-2-80-88
[5] Чайковський В. А. Організаційно-правові засади психологічного забезпечення діяльності підрозділів кримінальної міліції ОВС України : автореф. дис. … канд. психол. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 16 с.
[6] Crowe A., Averett P., Bonner H., Franks C. "Let them know it's okay to get help": Addressing the Mental Health Needs of Police Officers. *Adm Policy Ment Health.* 2022. No. 49 (4). P. 613–622. DOI: 10.1007/s10488-022-01187-1
[7] Діденко О., Желавський О., Сніца Т. Компетентнісний підхід у підготовці офіцерських кадрів сил сектору безпеки і оборони України: принципи та особливості застосування. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України.* 2024. Т. 38. № 3. С. 59–76. DOI: 10.32453/jn23jd11
[8] Галич М. Ю. Особливості впливу умов професійної діяльності поліцейських на емоційну сферу особистості. *Юридична психологія.* 2021. № 2 (29). С. 44–52. DOI: 10.33270/03212902.44
[9] Іванюк Г. І., Січкар А. Д. Діяльнісний підхід до навчання й виховання дітей дошкільного віку в історико-педагогічному контексті XX століття. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології.* 2015. № 2 (46). С. 119–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2015_2_18
[10] Канюка В. Є. Психологічна готовність майбутніх правоохоронців до дій в екстремальних ситуаціях: аспекти тактико-спеціальної підготовки. 2025. URL: http://confuf.wunu.edu.ua/ index.php/confuf/article/view/1692/1669
[11] Kyron M. J., Rikkers W., Bartlett J., Renehan E., Hafekost K., Baigent M., Cunneen R., Lawrence D. Mental health and wellbeing of Australian police and emergency services employees. *Arch Environ Occup Health*. 2022. No. 77 (4). P. 282–292. DOI: 10.1080/19338244.2021.1893631
[12] LaMontagne A. D., Milner A. J., Allisey A. F., Page K. M. , Reavley N. J., Martin A., Tchernitskaia I., Noblet A. J., Purnell L. J., Witt K., Keegel T.G., Smith P. M. An integrated workplace mental health intervention in a policing context: Protocol for a cluster randomised control trial. *BMC Psychiatry.* 2016. Vol. 16. No. 49. DOI: 10.1186/s12888-016-0741-9
[13] Левченко С. М. Особистісно-орієнтоване виховання майбутніх офіцерів у вищому військовому навчальному закладі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2004. 20 с.
[14] Lu Y. F., Petersen K. Effectiveness of psychological skills training for police personnel: a meta-analysis. *Occup Environ Med.* 2023. No. 80 (10). P. 590–598. DOI: 10.1136/oemed-2023-109117
[15] Литвин В. В. Формування та розвиток професійної компетентності патрульного поліцейського. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2018. № 1 (106). С. 277–288. URL:

https://lawscience.com.ua/uk/journals/tom-23-1-2018/formuvannya-ta-rozvitok-profyesiynoyi-kompyetyentnosti-patrulnogo-politsyeyskogo

[16] McDevitt D., McDevitt M. F. Behind the shield: Promoting mental health for law enforcement personnel. *Nursing.* 2020. No. 50 (6). P. 62–65. DOI: 10.1097/01.NURSE.0000662332.48712.6d

[17] Miller L. Stress and resilience in law enforcement training and practice. *Int J Emerg Ment Health.* 2008. No. 10 (2). P. 109–124. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/18788346/

[18] Олійник Т. І. Особистісні чинники оптимізації процесу підготовки курсантів до військово-професійної діяльності : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2001. 15 с.

[19] Остапович І. П. Психологічна підготовка та готовність працівників підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України до професійної діяльності. *Підготовка поліцейських в умовах реформування МВС України :* зб. наук. пр. V Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 29 трав. 2020 р.). Харків, 2020. С. 183–185.

[20] Панчук Н. П. Особистісно-орієнтований підхід у становленні ціннісної сфери майбутнього компетентнісного фахівця. *Проблеми сучасної психології*. 2018. Вип. 41. С. 252–262. DOI: 10.32626/2227-6246.2018-41.252-262

[21] Поліщук Н. В. Особистісно-орієнтований підхід у процесі підготовки майбутніх вчителів технологій: сучасний стан й особливості впровадження. *Теорія і методика професійної освіти.* 2022. Вип. 47. С. 205–209. DOI: 10.32843/2663-6085/2022/47.39

[22] Ramey S. L., Perkhounkova Y., Hein M., Bohr N. L., Anderson A. A. Testing a Resilience Training Program in Police Recruits: A Pilot Study. *Biol Res Nurs.* 2017. No. 19 (4). P. 440–449. DOI: 10.1177/1099800417699879

[23] Shvets D. V., Kisil Z. R., Pasko O. M., Tsilmak O. M., Katolyk H. V., Rohovenko M. M., Okhrimenko O. I. Peculiarities of future law enforcement officers' psychological readiness for professional stress in war conditions. *Wiad Lek.* 2025. No. 78 (8). P. 1488–1495. DOI: 10.36740/Wlek/209501

[24] Шишкін Г. О. Особистісно-орієнтоване навчання майбутніх учителів технологій. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5 «Педагогічні науки: реалії та перспективи».* 2013. Вип. 40. С. 292–297. URL: https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6fbbe828-1e27-485a-9c7c-28c7c3c86974/content

[25] Ткаченко І. А., Ткаченко А. М. Компетентнісний підхід у навчальній діяльності ВНЗ. *Молодий вчений.* 2021. № 5 (93). С. 69–72. DOI: 10.32839/2304-5809/2021-5-93-14

[26] Топка О. А. Особистісно-орієнтований підхід як чинник удосконалення управління процесом виховання в загальноосвітньому навчальному закладі. *Збірник магістерських робіт «Студентський альманах».* 2012. № 2. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/stud_almanah/63.pdf

[27] Torres-Vences I. N., Pérez-Campos Mayoral E., Mayoral M., Pérez-Campos E. L., Martínez-Cruz M., Torres-Bravo I., Alpuche J. Burnout Syndrome and Related Factors in Mexican Police Workforces. *Int J Environ Res Public Health.* 2022. No. 19 (9). DOI: 10.3390/ijerph19095537

[28] Towl G., Crighton D. Policing and mental health. *Evid Based Ment Health.* 2012. No. 15 (4). DOI: 10.1136/eb-2012-101082

[29] Volianiuk O. D., Klymenko I. V., Rivchachenko O. A., Aleksandrov Y. V., Chornous V. D., Okhrimenko I. M., Strelchenko O. G. Peculiarities of psychophysical readiness formation in future law enforcement officers for their professional activities under martial law. *Pol Merkur Lekarski.* 2025. No. 53 (1). P. 81–87. DOI: 10.36740/Merkur202501111

[30] Євтушенко В. І. Поєднання особистісного та діяльнісного підходів у формуванні індивідуального стилю професійної діяльності поліцейського. *Актуальні проблеми психології*. 2019. Т. XI. Вип. 19. С. 139–158. URL: http://appsychology.org.ua/data/jrn/v11/i19/11.pdf

[31] Zhou S., Li M., Chen S., Jiang D., Qu Y., Xu X. Work pressure, coping styles and occupational burnout among Chinese police officers: a meta-analytic review. *BMC Psychol.* 2024. No. 12 (1). DOI: 10.1186/s40359-024-01779-6

[32] Зубцова Ю. Є. Генеза методології діяльнісного підходу в освіті. *Інноваційна педагогіка.* 2022. Вип. 48. Т. 1. С. 27–31. DOI: 10.32843/2663-6085/2022/48.1.5

KALASHNYK Anastasiia
Senior Lecturer of the Department of Psychology of the Educational and Research Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0009-0003-6681-1295

Psychological Training of Future Police Officers as a Basis for the Formation of their Professional Readiness

Abstract. The article is devoted to the relevant modern issue of establishing the link between the psychological training of future law enforcement officers and their professional readiness. The aim of the study is to analyze the organization of this training system, substantiate its basic principles, and determine its role in developing professional readiness for law enforcement activities. The research employs methods of theoretical and methodological analysis, comparison, and generalization. Based on the reviewed sources, the concept of "the system of psychological training for police officers" is analyzed, and its structure and leading paradigms are defined. The essence of the competence-based approach and its main principles – such as focus on results, modularity, flexibility, and active learning – are identified. It is proven that this training orientation facilitates the formation of psychological qualities that ensure the effective performance of service duties by cadets. The study highlights the content of the activity-based approach and its principles: the unity of psyche and activity, hierarchy, and development through activity. It is argued that this paradigm serves as a basis for transforming psychological knowledge into the professional skills of a future police officer. Furthermore, the essence of the student-centered approach and its principles – subjectivity, partnership, and unity of development – are analyzed as the foundation for professional identity. The scientific novelty of the study lies in substantiating the feasibility of combining competence-based, activity-based, and student-centered approaches, which ensures the integrity of psychological training and bridges the gap between academic knowledge and professional skills. The practical value of the study lies in the possibility of implementing its results into the activities of psychological services within higher education institutions with specific learning conditions.

Keywords: psychological training of cadets; readiness for professional activity; competence-based approach; activity-based approach; personality-oriented approach.

DOI: 10.33270/03263801.17
УДК 159.9

ХРИСТЮК Оксана*
старший викладач кафедри психології навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7223-2693

Формування впевненості та стресостійкості у майбутніх психологів як умова успішного старту професійної діяльності

Анотація. У статті встановлено особливості рівнів вияву впевненості та стресостійкості у майбутніх психологів як ключових детермінант успішного старту професійної діяльності, а також обґрунтовано психолого-педагогічні умови їх формування в процесі навчання у закладі вищої освіти. Оскільки професійна діяльність психолога у сучасних умовах вирізняється критично високим рівнем емоційної напруженості та відповідальності, розвиток зазначених якостей є обов'язковою умовою для успішного професійного становлення молодого фахівця. Метою статті є емпірично виявити рівень упевненості та стресостійкості у майбутніх психологів, а також розробити й апробувати комплексну програму їх цілеспрямованого формування як базових психологічних ресурсів. Завданням дослідження визначено: діагностувати вихідні рівні впевненості та стресостійкості у студентів-психологів; проаналізувати взаємозв'язок між показниками самоефективності, копінг-поведінки та готовністю до діяльності; розробити й теоретично обґрунтувати структуру програми впливу. Для виконання поставлених завдань використано комплекс методів: теоретичних (аналіз, синтез, систематизація наукових джерел) й емпіричних (тестування за методиками Р. Шварцера та шкалою CD-RISC). Дослідження здійснено на базі навчально-наукового інституту права та психології НАВС серед 95 здобувачів ступеня бакалавра спеціальності «Психологія». Емпіричний етап зафіксував переважання низького та середнього рівнів стресостійкості (81% респондентів), що підтвердило необхідність корекційного впливу. Наукова новизна полягає в уточненні взаємозв'язку між рівнем особистісної впевненості та здатністю до адаптивного стресоподолання. Представлено авторську програму «Психологічний ресурс психолога: від упевненості до стабільності», що містить рефлексивний, особистісний, емоційно-вольовий та практичний модулі.

Ключові слова: майбутні психологи; упевненість у собі; стресостійкість; професійне становлення; старт кар'єри; психологічні ресурси; освітній процес; формування.

Історія статті:
Отримано: 17.03.2026
Прийнято: 23.04.2026
Опубліковано: 29.05.2026

Рекомендоване посилання:
Христюк О. Формування впевненості та стресостійкості у майбутніх психологів як умова успішного старту професійної діяльності. *Юридична психологія.* 2026. № 1 (38). С. 160–169. DOI: 10.33270/03263801.17

*Відповідальний автор

© Христюк О., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Сучасні соціальні, освітні й професійні трансформації зумовлюють підвищені вимоги до особистісних і професійно важливих якостей фахівців допоміжних професій, зокрема психологів. Умови воєнного стану, масова психологічна травматизація населення, зростання запиту на психологічну допомогу й водночас висока емоційна напруженість професійної діяльності актуалізують проблему психологічної готовності майбутніх психологів до початку професійної кар'єри.

У нашому дослідженні було встановлено, що більшість майбутніх психологів переживають страхи та психологічні бар'єри, пов'язані зі стартом професійної діяльності, що негативно впливає на їхню мотивацію, упевненість у власних можливостях і готовність до практичної роботи. Отримані результати засвідчили потребу у виявленні не лише проблемних аспектів професійного становлення, а й внутрішніх ресурсів особистості, які забезпечують успішний перехід від навчання до професійної діяльності (Ostrolutska, & Khrystiuk, 2024).

У цьому контексті, на нашу думку, особливої значущості набувають такі особистісні характеристики, як упевненість у собі та стресостійкість. Упевненість є показником сформованості професійної ідентичності та віри у власну компетентність, тоді як стресостійкість забезпечує здатність зберігати психологічну рівновагу й ефективність діяльності в умовах високого емоційного навантаження й невизначеності. Сукупність цих якостей тлумачать як ключову умову успішного старту професійної кар'єри майбутніх психологів.

Попри наявність наукових розвідок щодо психологічної готовності, професійної ідентичності та стресостійкості студентів, проблема цілеспрямованого формування впевненості та стресостійкості саме як ресурсів подолання страхів і бар'єрів початку професійної кар'єри є недостатньо розробленою. Це зумовлює потребу в комплексному науковому аналізі зазначених феноменів у контексті професійної підготовки майбутніх психологів.

Матеріали та методи

Мета статті – емпірично виявити рівень упевненості та стресостійкості у майбутніх психологів, а також розробити й апробувати програму їх цілеспрямованого формування як психологічних ресурсів успішного старту професійної діяльності. Завданням дослідження є визначити рівні впевненості та стресостійкості у студентів-психологів; проаналізувати взаємозв'язок між упевненістю, стресостійкістю та готовністю до професійної діяльності; розробити й теоретично обґрунтувати програму формування зазначених якостей.

Методологічним підґрунтям статті є фундаментальні положення системно-структурного підходу в психології; теорії особистості, які тлумачать упевненість та стресостійкість як особистісні якості, їх структуру, розвиток і вплив на поведінку людини; теорія єдності психіки, поведінки та діяльності, принцип розвитку та його рушійні сили; загальні положення діяльнісного підходу до тлумачення особистості як активного суб'єкта власного розвитку; теорії навчання, які пояснюють, як формуються та змінюються поведінкові реакції на стресові ситуації, як розвиваються навички впевненої поведінки; положення гуманістично-особистісного підходу.

Результати й обговорення

Проблема професійного становлення майбутніх психологів є однією з ключових у сучасній науці. Цей процес постає як багатовимірний шлях, що поєднує в собі розвиток мислення, емоційну зрілість і формування практичних навичок майбутнього фахівця. Аналіз наукових праць дає змогу системно дослідити розвиток професійної впевненості студентів крізь призму їхньої психологічної готовності до професійної діяльності, формування ідентичності та здатності відновлюватися після стресів (резильєнтності). Сучасні розвідки підтверджують: для успішного старту в професії академічних знань замало. Вирішальну роль відіграють внутрішні ресурси й особистісні якості, які допомагають фахівцю адаптуватися до високих психоемоційних навантажень. Зокрема, у дослідженні I. Boichenko (2020) доведено, що професійна самоідентичність психолога ґрунтується на глибоких фахових знаннях, емоційному прийнятті своєї ролі та реальній готовності діяти. Ці висновки корелюють з результатами нашого дослідження, де професійна впевненість постає як інтегративна риса, що об'єднує всі ці компоненти. Цю позицію поділяють дослідники, які акцентують, що професійна самоідентифікація формується через переживання суб'єктивної компетентності та прийняття відповідальності за професійні рішення (Repetii et al., 2025; Pleskach, Repetii, & Kompanets, 2024).

У межах компетентнісного підходу обґрунтовано модель готовності до кар'єри, де визначальним чинником є акмеологічні інваріанти – стабільні внутрішні якості, що забезпечують ефективність діяльності незалежно від зовнішніх умов (Moroz, & Gulbs, 2022). Фундаментом професіоналізації у межах цієї моделі є впевненість у собі, яка в контексті фахової підготовки тісно корелює з теорією самоефективності особистості А. Бандури (Bandura, 1997). Саме самоефективність є центральним психологічним механізмом професійної впевненості, а її роль у підготовці майбутніх психологів є фундаментальною. Віра у власну спроможність активно формується через «досвід успіху» і непряме моделювання (Shakhov, &

Shakhov, 2023). Для студентів критично важливим є перехід від спостереження за діями досвідчених колег до власної практики, що дає змогу трансформувати теоретичні знання в реальну професійну стійкість. У цьому процесі самоефективність виконує функцію ключового модератора, який захищає молодого спеціаліста від емоційного виснаження та стає «буфером» проти когнітивних спотворень. Для майбутніх психологів упевненість у власних можливостях є неодмінною умовою професійної ідентичності (Kyrychenko, & Kolodiazhna, 2023; Kaliuzhna, 2023). Зокрема, Л. Цибух, А. Гусєв і Л. Бадюл (2024) зауважують, що здобувачі з розвиненою вірою у свої сили, високим рівнем самоефективності демонструють нижчі показники професійної тривожності. Сформована впевненість стає когнітивним фільтром, завдяки якому стресова ситуація сприймається як фаховий виклик, а не загроза (Tsybukh, Husiev, & Badiul, 2024).

Деякі дослідники акцентують, що професійна готовність не є монолітною; вона потребує глибокої інтеграції особистісної та функціональної складових (Kaliuzhna, 2023). Теоретичною основою для розуміння цієї єдності слугують положення акмеології, згідно з якими професійний розвиток трактують як цілеспрямований процес досягнення вершин («акме») особистісної та діяльнісної зрілості (Annienkova, & Hladkova, 2020).

Водночас значний масив сучасних розвідок, присвячених динаміці цього становлення, засвідчує його неоднорідність. Попри очікування щодо лінійного зростання компетентності, на практиці часто відбувається специфічний регрес упевненості саме на етапі завершення навчання. Зокрема, Олена Ляшенко (2021) зосереджує увагу на тривожній тенденції: емоційне ставлення до обраного фаху протягом навчання за програмами бакалаврату нерідко трансформується з піднесено-позитивного на скептичне або навіть негативне. Внутрішнє знецінення та дефіцит віри у власні сили стають підґрунтям для розвитку «синдрому самозванця». Як зазначають Л. Конявева та М. Шопша (2024), цей феномен стає серйозною перешкодою для професійної адаптації, оскільки поєднується з паралізуючим страхом припуститися помилки та відчуттям невідповідності займаній ролі.

Нелінійність професіоналізації обґрунтовує у своїх працях О. Танасійчук (2020). Дослідниця акцентує на наявності глибоких внутрішніх суперечностей між високими академічними вимогами освітньої програми та реальними темпами особистісного становлення студентів. За її висновками, інтелектуальне засвоєння знань часто випереджає психологічну готовність їх застосовувати, що створює ефект «професійних ножиць» і потребує додаткової уваги до ресурсного стану майбутнього фахівця.

У складних реаліях сьогодення набуває актуальності проблема стресостійкості як базового ресурсу виживання й фахової дієвості. Наукові розвідки засвідчують, що діяльність психолога в умовах суспільних криз потребує високого рівня емоційної стабільності (Markina, 2023), а здатність до адаптивного реагування на екстремальні виклики зумовлено рівнем сформованості стресостійкості, яка дає змогу фахівцю зберігати ефективність попри високий рівень психологічного тиску (Moroz, & Safin, 2022; Safin, 2022). У цьому контексті виявлено безпосередній зв'язок із впевненістю: лише суб'єкт, який довіряє власним ресурсам, здатний до ефективної саморегуляції. У сучасній літературі цей концепт дедалі частіше доповнює поняття резильєнтності (resilience), розвиток якої через методи усвідомленості (mindfulness) дає можливість студентам формувати «психологічний імунітет» проти професійної деформації.

Роль освітнього середовища у формуванні професійно важливих якостей обґрунтовано результатами досліджень, які доводять визначальне значення спеціально організованих навчальних впливів для розвитку професійної зрілості фахівця (Briukhovetska et al., 2022).

У контексті розвитку надпрофесійних компетентностей важливими є результати досліджень Г. Горської та І. Мельничук (2023), які довели, що soft skills є психологічною основою професійної адаптивності майбутніх фахівців. Водночас О. Василенко й І. Корчак (2021) зазначають, що розвиток гнучких навичок безпосередньо пов'язаний із майбутньою професійною успішністю студентів-психологів. Отже, професійна впевненість постає інтегративним утворенням, що узагальнює сформованість низки soft skills.

Проблематику особистісної самореалізації студентів досліджено через з'ясування ролі інтегрованого освітнього середовища в розвитку суб'єктності (Danyliuk, & Kuprieieva, 2020). Взаємозв'язок особистісного розвитку та професіоналізації виокремлено Є. Калюжною, Н. Лісовою та Д. Зінченко, засвідчує. На думку авторів, самоактуалізація та самореалізація корелюють із рівнем самооцінки й професійної спрямованості (Kaliuzhna, Lisova, & Zinchenko, 2024).

Вивчаючи проблему професійного зростання молодих спеціалістів, Л. Коломієць і Л. Макарук (2022) встановили, що професійне зростання зумовлене взаємодією мотиваційних, особистісних і поведінкових чинників.

Ю. Гичко аналізує аспекти професіоналізації майбутніх психологів (2021) і, зокрема, акцентує на важливості суб'єктної активності студента в процесі підготовки. Цю позицію поділяє О. Блашкова (2025), трактуючи здатність до проєктування власного майбутнього як показник зрілості професійної самосвідомості.

Зокрема, низку праць присвячено впливу сучасних соціальних викликів на професійну підготовку психологів. Проаналізовано труднощі онлайн-навчання та способи їх подолання

(Tsybukh, Husiev, & Badiul, 2024), а також специфіку становлення психологів-консультантів у контексті воєнних загроз (Markina, 2023).

Важливим напрямом сучасних досліджень, безперечно, є гендерний аспект професійної готовності. Згідно з науковими розвідками, формування кар'єрної готовності залежить від гендерно зумовлених очікувань і стратегій професійної самореалізації (Moroz, & Safin, 2022).

Отже, аналіз сучасних наукових поглядів засвідчує поступове поєднання різних підходів до вивчення професійної впевненості. Вона постає як складна характеристика, що охоплює віру у власні сили (самоефективність), усвідомлення себе в професії (ідентичність), здатність тримати удар у стресових ситуаціях, а також уміння аналізувати свій досвід і виявляти активність. Узагальнення результатів попередніх досліджень дає підстави стверджувати, що розвиток професійної впевненості майбутніх психологів є системним процесом, який формується у взаємодії трьох взаємопов'язаних площин: внутрішньоособистісної, освітньої та професійно-соціальної. Саме така інтегративна інтерпретація дає змогу тлумачити професійну впевненість не лише як індивідуальну рису, а як системний акмеологічний інваріант, що забезпечує стабільність професійної ефективності майбутнього фахівця.

У дослідженні взяли участь 95 здобувачів освітнього ступеня «бакалавр», що навчаються за спеціальністю 053 «Психологія». Вибірку склали здобувачі 1-4 курсів денної форми навчання віком від 17 до 22 років. Дослідження здійснювалося протягом 2024–2025 навчального року на базі навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ. Участь респондентів була добровільною та анонімною, із суворим дотриманням принципів Етичного кодексу психолога.

Для реалізації поставлених завдань застосовано комплекс методів, а саме:

1. Психодіагностичні методики:

– «Шкала загальної самоефективності» (R. Schwarzer & M. Jerusalem) – для оцінювання рівня впевненості у власних можливостях і здатності долати труднощі;

– «Опитувальник стресостійкості /резильєнтності» (Connor–Davidson Resilience Scale, CD-RISC) – для оцінювання рівня стресостійкості та адаптивного потенціалу особистості.

– авторська анкета «Професійна готовність майбутнього психолога» – для виявлення суб'єктивного оцінювання готовності до практичної діяльності та наявних психологічних бар'єрів.

2. Методи опрацювання даних:

– описова статистика;

– кореляційний аналіз.

Проаналізуємо результати емпіричного дослідження.

Аналіз результатів за методикою «Шкала загальної самоефективності» Р. Шварцера та М. Єрусалима надав можливість диференціювати респондентів за рівнем віри у власну здатність успішно долати складні професійні ситуації. На констатувальному етапі дослідження встановлено тенденцію до переважання середніх і низьких показників упевненості серед здобувачів вищої освіти.

Низький рівень самоефективності зафіксовано у 48 % респондентів. Цій групі властивий виражений «дефіцит упевненості», що виявляється в постійних сумнівах щодо власної фахової компетентності, гіпертрофованому страху припуститися помилки та схильності до уникання практичних кейсів, які потребують самостійного прийняття рішень.

Середній рівень виявлено у 33 % студентів. Ця категорія має нестійку професійну позицію: віра у власні сили суттєво залежить від зовнішніх чинників – підтримки викладачів, позитивного фідбеку від колег або наявності чітких алгоритмів дій. У разі відсутності зовнішнього підкріплення студенти схильні до втрати впевненості.

Високий рівень самоефективності продемонстрували лише 19 % майбутніх психологів. Їм притаманна сформована готовність брати на себе відповідальність за професійні рішення, здатність автономно діяти в умовах невизначеності та сприймати складні ситуації як простір для професійного розвитку.

Узагальнюючи отримані дані, слід зазначити, що 81 % опитаних потребують цілеспрямованої психологічної підтримки й розвитку ресурсів упевненості. Результати емпірично підтверджують гіпотезу про наявність значних психологічних бар'єрів і страхів на початку професійної кар'єри, що корелює з теоретичними висновками щодо «синдрому самозванця» у молодих фахівців (Koniaieva, & Shopsha, 2024). Згідно з О. Ляшенко (2021), усвідомлення високої відповідальності без достатньої практичної апробації знань заважає студентам упевнено позиціювати себе як фахівців, створюючи відчуття психологічної неготовності до реальної взаємодії з клієнтами.

Щодо оцінювання рівнів стресостійкості та резильєнтності майбутніх психологів, то аналіз результатів за шкалою резильєнтності Коннора-Девідсона (CD-RISC) засвідчив, що більшість респондентів на початковому етапі дослідження демонструє недостатню здатність до ефективної саморегуляції в умовах інтенсивного емоційного навантаження. Отримані дані надають можливість схарактеризувати адаптивний потенціал майбутніх фахівців:

– *низький рівень стресостійкості* (42 % опитаних). Цій групі студентів притаманні висока особистісна тривожність, швидка емоційна виснаженість навіть під час незначних навантажень і суттєві труднощі в адаптації до нових вимог професійного середовища, що засвідчує вразливість майбутніх психологів до професійного вигорання вже на початку кар'єри.

– *середній рівень* (39 % респондентів). Ця категорія студентів виявляє «ситуативну резильєнтність»: вони здатні зберігати працездатність у звичних умовах, проте втрачають конструктивність поведінки в ситуаціях високої невизначеності або гострого професійного стресу. Їхня саморегуляція потребує додаткової активації зовнішніх ресурсів.

– *високий рівень* стресостійкості (19 % студентів). Респонденти цієї групи демонструють стійку психологічну рівновагу, високу продуктивність діяльності в складних умовах та розвинені копінг-механізми. Вони сприймають стресові ситуації як досвід, що сприяє особистісному та фаховому зростанню.

Використання авторської анкети «Професійна готовність майбутнього психолога» надало можливість доповнити кількісні показники суб'єктивним оцінюванням студентів щодо їхньої готовності до самостійної практики. Отримані дані висвітлили низку психологічних бар'єрів, які корелюють із раніше виявленими низькими рівнями самоефективності та стресостійкості.

Основними результатами анкетування стали такі показники:

1. Суб'єктивна оцінка готовності: лише 22 % респондентів оцінили свою готовність до початку професійної діяльності як «високу». Більшість опитаних (56%) обрали варіант «частково готовий», аргументуючи це браком практичного досвіду, а 22% зазначили, що відчувають повну неготовність до самостійної роботи з клієнтами.

2. Спектр професійних страхів, серед яких студенти виокремили:

– страх професійної некомпетентності («зашкодити клієнту») – зафіксовано у 74% опитаних;

– труднощі у встановленні рапорту й емоційних меж – 48%;

– страх непередбачуваних реакцій клієнта в кризових ситуаціях – 62%.

3. Запит на розвиток особистісних ресурсів: аналіз відповідей на відкриті запитання анкети засвідчив високий запит студентів (88%) на впровадження в освітній процес інтерактивних форм навчання. Зокрема, респонденти акцентували на потребі в тренінгах із саморегуляції, рольовому моделюванні консультативних сесій і відпрацюванні технік упевненої поведінки.

Отримані дані підтверджують, що основними перешкодами для успішного старту кар'єри є психологічна незахищеність і відсутність сформованих механізмів копінг-поведінки, а не брак теоретичних знань. Це засвідчує потребу в переході від суто інформативного навчання до формування цілісного «ресурсного пакету» майбутнього фахівця, що охоплює впевненість, резильєнтність і професійну ідентичність.

Аналіз взаємозв'язку між показниками самоефективності та резильєнтності майбутніх психологів. Для перевірки гіпотези про синергію особистісних ресурсів було проведено кореляційний аналіз із використанням коефіцієнта лінійної кореляції Пірсона (r). Математико-статистичне опрацювання даних підтвердило наявність стійкого позитивного взаємозв'язку помірної сили між рівнем самоефективності та загальним показником стресостійкості (резильєнтності) здобувачів (r = 0,61; при p ≤0,01). Інтерпретація отриманих результатів дає змогу зробити такі висновки:

1. Виявлений зв'язок засвідчує, що впевненість у власних професійних можливостях є когнітивним предиктором емоційної стабільності. Студенти, які високо оцінюють свою фахову компетентність, схильні сприймати стресогенні ситуації (перші консультації, складні кейси) як мотивуючий виклик, а не загрозу.

2. Високий рівень резильєнтності підкріплює професійну впевненість і дає змогу майбутньому психологу зберігати конструктивність діяльності навіть у разі помилок чи труднощів. Ці дві якості утворюють цілісний «ресурсний блок», що мінімізує ризик професійної дезадаптації на етапі старту кар'єри.

3. Рівень значущості p ≤0,01 засвідчує високу надійність отриманих даних, що дає змогу стверджувати: розвиток упевненості автоматично сприятиме підвищенню загальної стресостійкості студента і навпаки. Отже, результати кореляційного аналізу емпірично доводять, що впевненість у собі та стресостійкість є інтегральними, взаємодоповнювальними психологічними ресурсами. Це обґрунтовує доцільність розроблення комплексної програми, спрямованої на одночасний розвиток обох компонентів, що забезпечить максимально ефективну підготовку майбутніх психологів до самостійної практичної діяльності.

На основі результатів емпіричного дослідження було розроблено комплексну програму «Професійний ресурс психолога: від упевненості до стійкості».

Метою програми є розвиток особистісних ресурсів майбутніх фахівців, спрямований на підвищення рівня їхньої самоефективності, формування навичок стрес-менеджменту та подолання психологічних бар'єрів на початку кар'єри. Програма розрахована на 36 академічних годин і реалізується у форматі тренінгових занять, що забезпечує активне залучення учасників і можливість негайної апробації отриманих навичок.

Логіку програми побудовано на поєднанні когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів, що реалізуються через чотири послідовні модулі:

Модуль 1. Рефлексія професійної ідентичності (когнітивно-смисловий блок). На цьому етапі увагу зосереджено на усвідомленні студентами власних професійних цінностей та трансформації образу «Я – майбутній психолог». Через рефлексію ролі психолога в сучасному суспільстві відбувається зміцнення професійної

ідентичності, що закладає фундамент для подальшого зростання впевненості.

Модуль 2. Формування впевненості та самоефективності (особистісно-ресурсний блок). Зміст модуля спрямований на деконструкцію ірраціональних установок, зокрема подолання «синдрому самозванця». Студенти виконують вправи на розвиток віри у власні компетентності й опановують методи позитивного професійного самопідкріплення, що дає змогу мінімізувати страх помилки та сформувати готовність до прийняття автономних рішень.

Модуль 3. Розвиток навичок стресостійкості та саморегуляції (емоційно-регулятивний блок). Модуль присвячено опануванню технік психологічної саморегуляції: дихальних, тілесно орієнтованих практик і методів усвідомленості (mindfulness). Робота з тривожними думками та формування адаптивних копінг-стратегій надають майбутнім фахівцям можливість формувати «психологічний імунітет» проти професійного вигорання та зберігати конструктивність діяльності в складних умовах.

Модуль 4. Професійні симуляції та супервізійна підтримка (поведінково-практичний блок). Завершальний етап передбачає інтеграцію набутих ресурсів у практичну діяльність. Через рольове моделювання ситуацій «психолог – клієнт», розбір складних кейсів і супервізійну підтримку студенти опрацьовують навички емоційної стабільності в професійній взаємодії, що забезпечує плавний перехід від теоретичного навчання до реальної практики, знижуючи рівень «шоку від реальності» на початку кар'єри.

Наукова новизна програми полягає в синергетичному підході: не лише розвивати окремі навички, а й формувати цілісний «ресурсний пакет», де впевненість є когнітивною базою, а стресостійкість – поведінковим механізмом її реалізації.

Ефективність формування впевненості та стресостійкості як базових ресурсів майбутнього психолога забезпечує дотримання комплексу психолого-педагогічних умов, що інтегрують теоретичну підготовку та практичний досвід особистості:

1. Упровадження тренінгових та інтерактивних технологій. Використання активних методів навчання (соціально-психологічних, асертивних тренінгів) дає змогу студентам у безпечних умовах апробувати нові моделі поведінки. Саме тренінгова форма роботи сприяє «проживанню» професійних ролей, що є основою для зростання самоефективності.

2. Розвиток навичок саморегуляції та емоційного інтелекту. Здатність до усвідомлення та управління власними емоціями є основою резильєнтності. Розвинена рефлексія та саморегуляція сприяють збереженню цілісності особистості в кризових умовах, перетворюючи стрес на ресурс для розвитку.

3. Створення фасилітативного та підтримувального освітнього середовища. Вважаємо, що лише в умовах емпатії та психологічної безпеки можливий розвиток автентичності та впевненості студента. Надмірний критицизм з боку викладачів збільшує страх помилки та перешкоджає розкриттю потенціалу майбутнього фахівця.

4. Організація професійних проб і початкових етапів супервізії. Участь у реальних або модельованих професійних ситуаціях (Case Study, рольових іграх) забезпечує студентам «досвід майстерності» (mastery experience), який, на думку А. Бандури (1997), є найсильнішим джерелом упевненості в собі. У цьому контексті важливим елементом є супервізійна підтримка, що допомагає інтегрувати складний досвід.

5. Активізація рефлексивної та практико-орієнтованої діяльності. Професійне становлення неможливе без постійного аналізу власних дій і почуттів. Вважаємо, що цілеспрямоване формування психологічної готовності має відбуватися через залучення студентів до діяльності, максимально наближеної до реальних умов праці, що надає можливість розробити індивідуальний стиль подолання труднощів.

Отже, формування впевненості та стресостійкості потребує переходу від репродуктивної моделі навчання до ресурс-орієнтованого підходу, де акцент зміщується з накопичення знань на розвиток здатності студента діяти в умовах високої емоційної напруги та відповідальності.

Висновки

Узагальнення результатів теоретичного аналізу та емпіричного дослідження надає можливість зробити такі висновки:

1. Упевненість у собі (самоефективність) та стресостійкість (резильєнтність) визначено як фундаментальні особистісні ресурси, що забезпечують успішне входження майбутнього психолога в професійне середовище. Встановлено, що ці якості перебувають у стані синергії: високий рівень самоефективності є когнітивним предиктором емоційної стабільності й надає можливість фахівцеві сприймати професійні виклики як стимул до розвитку, а не джерело деструктивної тривоги.

2. Емпіричне дослідження засвідчило наявність суттєвого «дефіциту впевненості» і низької резильєнтності у більшості майбутніх психологів (81 % респондентів перебувають у зоні низького й середнього рівнів за обома показниками). Виявлено кореляційну залежність (r = 0,61; p ≤0,01) між цими параметрами, що підтверджує системний характер проблеми професійної неготовності на етапі завершення навчання в ЗВО.

3. Виявлений спектр професійних страхів (зокрема «синдром самозванця» і страх некомпетентності у 74 % опитаних) зумовив

розробку комплексної програми «Професійний ресурс психолога: від упевненості до стійкості», яка складається з модулів (рефлексивного, особистісного, емоційного й практичного) і спрямована на перетворення теоретичних знань студентів у стійкі поведінкові стратегії професійної взаємодії. На цьому етапі програму апробовано у форматі пілотного впровадження, а кількісний аналіз її ефективності є перспективою подальших досліджень.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у проведенні формувального експерименту з метою перевірки ефективності розробленої програми, здійсненні аналізу динаміки змін рівнів самоефективності та стресостійкості в експериментальній групі, а також дослідженні віддалених результатів упровадження програми під час первинної професійної адаптації випускників безпосередньо в практичній діяльності.

Подяки

Немає.

Фінансування

Дослідження не фінансувалося.

Конфлікт інтересів

Немає.

References

[1] Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. W.H. Freeman and Company. Retrieved from https://www.academia.edu/28274869/Albert_Bandura_Self_Efficacy_The_Exercise_of_Control_W_H_Freeman_and_Co_1997_pdf

[2] Blashkova, O.M. (2025). Preparation of future psychologists for designing their own future. *Psychological aspects of a person's planning of their own future in modern conditions* (pp. 41-79). O.M. Balashkova (Eds.). Retrieved from http://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9363/1/psihol_asp_proekt_monog_2025.pdf

[3] Boichenko, I. (2020). Psychological and pedagogical features of the formation of professional self-identity of the future psychologist. *Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov. Series 12 "Psychological Sciences"*, 9(54), 5-20. DOI: 10.31392/NPU-nc.series12.2020.9(54).01

[4] Briukhovetska, O.V., Husiev, A.I., Chausova, T.V., & Inzhyievska, L.A. (2022). Psychological features of the development of professionally important qualities of a future psychologist in a higher education institution. *Bulletin of Postgraduate Education. Series "Social and Behavioral Sciences",* 22(51), 47-62. DOI: 10.32405/2522-9931-2022-22(51)-47-62

[5] Danyliuk, I., & Kuprieieva, O. (2020). Psychological foundations of students' self-realization in an integrated educational environment. *Society. Integration. Education*, 4, 17-29. DOI: 0.17770/sie2020vol4.5185

[6] Annienkova, I.P., & Hladkova, V.M. (2020). Akmeological culture as an invariant of professionalism of a specialist of the socionomic profile. *Education and pedagogical science*, 1(173), 14-25. DOI: 10.12958/2227-2747-2020-1(173)-14-25

[7] Horska, H.O., & Melnychuk, I.Ya. (2023). Psychological conditions for the development of soft skills of future specialists in the process of professional training. *Scientific notes. Series "Psychology"*, 2, 15-22. DOI: 10.32782/cusu-psy-2023-2-2

[8] Hychko, Yu. (2021). Aspects of professionalization of future psychologists in the process of preparation for professional activity. *Psychological journal*, 6, 15-22. DOI: 10.31499/2617-2100.6.2021.229289

[9] Kaliuzhna, Ye.M., Lisova, N.O., & Zinchenko, D.O. (2024). Self-actualization and self-realization: correlation and relationship with self-esteem in the context of professionalization of personality. *Věda a perspektivy*, 5(36), 242-254. DOI: 10.52058/2695-1592-2024-5(36)-242-254

[10] Kaliuzhna, Yu.I. (2023). Development of readiness for professional work of future psychologists in the educational process. *Psychology and personality*, 2(24), 209-221. DOI: 10.33989/2226-4078.2023.2.288299

[11] Kolomiiets, L.I., & Makaruk, L.Yu. (2022). Psychological features of career growth of young specialists. *Habitus*, 41, 141-145. DOI: 10.32782/2663-5208.2022.41.24

[12] Koniaieva, L., & Shopsha, M. (2024). Professional identity of psychology students at the adaptive stage of professional socialization in a higher education institution. *Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management. Series "Psychology"*, 2(63), 5-16. DOI: 10.32689/maup.psych.2024.2.1

[13] Kyrychenko, R.V., & Kolodiazhna, A.V. (2023). Psychological readiness of students for professional activity. *Habitus*, 56, 217-223. DOI: 10.32782/2663-5208.2023.56.37

[14] Liashenko, O. (2021). Features of the formation of professional identity in future psychologists in the process of learning. *Scientific journal of the National Pedagogical University named after*

M.P. Dragomanov. Series 12 "Psychological Sciences", 16(61), 52-61. DOI: 10.31392/NPU-nc.series12.2021.16(61).05

[15] Markina, S.I. (2023). Formation of counseling psychologists working in conditions of military threats (chat counseling). *Scientific notes of the V.I. Vernadsky Tavrichesky National University. Psychology series*, 34(73), 5, 27-32. DOI: 10.32782/2709-3093/2023.5/06

[16] Moroz, L.I., & Hulbs, O.A. (2022). The problem of forming the readiness of future psychologists for a professional career from the standpoint of the gender approach. *Scientific notes of the V. I. Vernadsky Tavrichesky National University. Psychology series*, 33(72), 2, 57-63. DOI: 10.32838/2709-3093/2022.2/10

[17] Moroz, L.I., & Safin, O.D. (2022). Model of development of stress resistance of higher education applicants in the conditions of martial law. *Scientific notes of the V.I. Vernadsky Tavrichesky National University. Psychology series*, 34(73), 5, 48-53. DOI: 10.32782/2709-3093/2022.5/08

[18] Ostrolutska, L.S., & Khrystiuk, O.S. (2024). Fears and barriers to the beginning of professional activity in future psychologists in the conditions of modern challenges. *Legal psychology*, 2(35), 81-89. DOI: 10.33270/03243502.81

[19] Pleskach, B.V., Repetii, S.T., & Kompanets, Ye. (2024). Personality of a novice psychologist: the study of anxiety related to professional activity. *Psychological Sciences*, 5(129). DOI: 10.32839/2304-5809/2024-5-129-7

[20] Repetii, S., Kaliuzhna, Ye., Mykolenko, N., Lisova, N., & Fesiuk, D. (2025). Features of professional self-identification of the psychologist's personality. *Věda a perspektivy*, 2(45), 260-271. DOI: 10.52058/2695-1592-2025-2(45)-260-271

[21] Safin, O.D. (2022). Conditions for the development of psychological readiness of psychology students for professional activity. *Science and education*, 3, 70-75. DOI: 10.24195/2414-4665-2022-3-12

[22] Shakhov, V., & Shakhov, V. (2023). Psychological features of forming self-efficacy of future psychologists as a factor of professional success. *Naukovi pratsi. Scientific works. Series "Pedagogy", "Psychology"*, 74, 89-95. DOI: 10.33272/2522-9729-2023-5(212)-89-95

[23] Tanasiichuk, O. (2020). Psychological features of professional formation of future psychologists. *Problems of modern psycho logy*, 48, 253-271. DOI: 10.32626/2227-6246.2020-48.253-271

[24] Tsybukh, L., Husiev, A., & Badiul, L. (2024). Problems of online training of future psychologists and ways to overcome them. *Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management. Series "Psychology"*, 1(62), 25-30. DOI: 10.32689/maup.psych.2024.1.4

[25] Vasylenko, O., & Korchak, I. (2021). Forming soft skills in psychology students as a factor of their successful future professional activity. *Psychology Travelogs*, 2, 17-24. DOI: 10.31891/PT-2021-2-2

Список використаних джерел

[1] Bandura A. Self-efficacy: The exercise of control. W. H. Freeman and Company, 1997. URL: https://www.academia.edu/28274869/Albert_Bandura_Self_Efficacy_The_Exercise_of_Control_W_H_Freeman_and_Co_1997_pdf

[2] Блашкова О. М. Підготовка майбутніх психологів до проєктування власного майбутнього. *Психологічні аспекти проєктування особистістю власного майбутнього в умовах сучасності :* монографія / за заг. ред. О. М. Блашкової. Київ, 2025. С. 41–79. URL: http://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9363/1/psihol_asp_proekt_monog_2025.pdf

[3] Бойченко І. Психолого-педагогічні особливості становлення професійної самоідентичності майбутнього психолога. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12 «Психологічні науки».* 2020. Вип. 9 (54). С. 5–20. DOI: 10.31392/NPU-nc.series12.2020.9(54).01

[4] Брюховецька О. В., Гусєв А. І., Чаусова Т. В., Інжиєвська Л. А. Психологічні особливості розвитку професійно важливих якостей майбутнього психолога у закладі вищої освіти. *Вісник післядипломної освіти. Серія «Соціальні та поведінкові науки».* 2022. Вип. 22 (51). С. 47–62. DOI: 10.32405/2522-9931-2022-22(51)-47-62

[5] Данилюк І., Купрєєва О. Психологічні основи самореалізації студентів в інтегрованому освітньому середовищі. *Society. Integration. Education*. 2020. Vol. 4. P. 17–29. DOI: 10.17770/sie2020vol4.5185

[6] Аннєнкова І. П., Гладкова В. М. Акмеологічна культура як інваріанта професіоналізму фахівця соціономічного профілю. *Освіта та педагогічна наука*. 2020. № 1 (173). С. 14–25. DOI: 10.12958/2227-2747-2020-1(173)-14-25

[7] Горська Г. О., Мельничук І. Я. Психологічні умови розвитку soft skills майбутніх спеціалістів у процесі професійної підготовки. *Наукові записки. Серія «Психологія».* 2023. № 2. С. 15–22. DOI: 10.32782/cusu-psy-2023-2-2

[8] Гичко Ю. Аспекти професіоналізації майбутніх психологів в процесі підготовки до професійної діяльності. *Психологічний журнал.* 2021. № 6. С. 15–22. DOI: 10.31499/2617-2100.6.2021.229289

[9] Калюжна Є. М., Лісова Н. О., Зінченко Д. О. Самоактуалізація та самореалізація: співвідношення і взаємозв'язок із самооцінкою в контексті професіоналізації особистості. *Věda a perspektivy.* 2024. № 5 (36). С. 242–254. DOI: 10.52058/2695-1592-2024-5(36)-242-254

[10] Калюжна Ю. І. Розвиток готовності до професійної праці майбутніх психологів у навчальному процесі. *Психологія і особистість.* 2023. № 2 (24). С. 209–221. DOI: 10.33989/2226-4078.2023.2.288299

[11] Коломієць Л. І., Макарук Л. Ю. Психологічні особливості кар'єрного зростання молодих фахівців. *Габітус.* 2022. Вип. 41. С. 141–145. DOI: 10.32782/2663-5208.2022.41.24

[12] Коняєва Л., Шопша М. Професійна ідентичність студентів-психологів на адаптаційному етапі професійної соціалізації у закладі вищої освіти. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Серія «Психологія».* 2024. № 2 (63). С. 5–16. DOI: 10.32689/maup.psych.2024.2.1

[13] Кириченко Р. В., Колодяжна А. В. Психологічна готовність студентів до професійної діяльності. *Габітус.* 2023. Вип. 56. С. 217–223. DOI: 10.32782/2663-5208.2023.56.37

[14] Ляшенко О. Особливості становлення професійної ідентичності в майбутніх психологів у процесі навчання. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12 «Психологічні науки».* 2021. Вип. 16 (61). С. 52–61. DOI: 10.31392/NPU-nc.series12.2021.16(61).05

[15] Маркіна С. І. Становлення психологів-консультантів, що працюють в умовах воєнних погроз (чат-консультування). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Психологія».* 2023. Т. 34 (73). № 5. С. 27–32. DOI: 10.32782/2709-3093/2023.5/06

[16] Мороз Л. І., Гульбс О. А. Проблема формування готовності майбутніх психологів до здійснення професійної кар'єри з позицій гендерного підходу. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. *Серія «Психологія».* 2022. Т. 33 (72). № 2. С. 57–63. DOI: 10.32838/2709-3093/2022.2/10

[17] Мороз Л. І., Сафін О. Д. Модель розвитку стресостійкості здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. *Серія «Психологія».* 2022. Т. 34 (73). № 5. С. 48–53. DOI: 10.32782/2709-3093/2022.5/08

[18] Остролуцька Л. С., Христюк О. С. Страхи та бар'єри початку професійної діяльності у майбутніх психологів в умовах сучасних викликів. *Юридична психологія.* 2024. № 2 (35). С. 81–89. DOI: 10.33270/03243502.81

[19] Плескач Б. В., Репетій С. Т., Компанець Є. Особистість психолога-початківця: вивчення тривоги, пов'язаної з професійною діяльністю. *Психологічні науки.* 2024. № 5 (129). DOI: 10.32839/2304-5809/2024-5-129-7

[20] Репетій С., Калюжна Є., Миколенко Н., Лісова Н., Фесюк Д. Особливості професійної самоідентифікації особистості психолога. *Věda a perspektivy.* 2025. № 2 (45). С. 260–271. DOI: 10.52058/2695-1592-2025-2(45)-260-271

[21] Сафін О. Д. Умови розвитку психологічної готовності студентів-психологів до професійної діяльності. *Наука і освіта.* 2022. № 3. С. 70–75. DOI: 10.24195/2414-4665-2022-3-12

[22] Шахов В., Шахов В. Психологічні особливості формування самоефективності майбутніх психологів як чинника професійної успішності. *Наукові праці. Серія «Педагогіка», «Психологія».* 2023. Вип. 74. С. 89–95. DOI: 10.33272/2522-9729-2023-5(212)-89-95

[23] Танасійчук О. Психологічні особливості професійного становлення майбутніх психологів. *Проблеми сучасної психології.* 2020. Вип. 48. С. 253–271. DOI: 10.32626/2227-6246.2020-48.253-271

[24] Цибух Л., Гусєв А., Бадюл Л. Проблеми онлайн навчання майбутніх психологів та способи їх подолання. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Серія «Психологія».* 2024. № 1 (62). С. 25–30. DOI: 10.32689/maup.psych.2024.1.4

[25] Василенко О., Корчак І. Формування у студентів-психологів soft skills як чинник їх успішної майбутньої професійної діяльності. *Psychology Travelogs.* 2021. № 2. С. 17–24. DOI: 10.31891/PT-2021-2-2

KHRYSTIUK Oksana
Senior Lecturer of the Department of Psychology, Master of Psychology of Educational and Scientific Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7223-2693

Development of Self-Confidence and Stress Resilience in Future Psychologists as a Prerequisite for a Successful Career Start

Abstract. The article examines the levels of self-confidence and stress resilience in future psychologists as key determinants of a successful transition to professional practice and substantiates the psychological and educational conditions for their development within the higher education process. Given that professional psychological practice is associated with significant emotional demands, high responsibility, and complex interpersonal interaction, the development of these qualities is essential for the professional formation of young specialists. It contributes not only to the effectiveness of their professional performance but also serves as a critical preventive factor against emotional burnout and professional maladjustment at the stage of early career adaptation. The aim of the study is to empirically examine the levels of self-confidence and stress resilience in future psychologists and to develop and test a program for their purposeful formation as key psychological resources for a successful professional start. The objectives of the study include: diagnosing the levels of self-confidence and stress resilience in psychology students; analyzing the relationship between these characteristics and readiness for professional activity; and developing and theoretically substantiating a comprehensive program for their development. The methodological framework of the study is based on systemic-structural, activity-based, and humanistic approaches, as well as fundamental theories of personality and learning. A set of research methods was employed, including theoretical (analysis, synthesis, generalization) and empirical (questionnaires, interviews, and psychodiagnostic testing using R. Schwarzer's methods and the CD-RISC scale). The empirical study was conducted at the Educational and Scientific Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs among 95 Bachelor's students majoring in Psychology. The findings revealed a predominance of low and moderate levels of stress resilience among 81% of the respondents, which confirms the urgent need for targeted developmental interventions. The scientific novelty of the study lies in clarifying the relationship between the level of personal self-confidence and the capacity for adaptive stress management in future psychologists. The effectiveness of active learning methods as tools for professional training is substantiated. The author's program, "Psychological Resource of a Psychologist: From Confidence to Resilience," is presented, comprising four thematic modules: reflexive, personal, emotional-volitional, and practical. Particular attention is paid to practical approaches to developing resilience through personal growth training, role-playing, and the simulation of stressful professional situations. The study provides specific exercises and methodological recommendations for lecturers aimed at optimizing the educational process and outlines prospects for further research focused on longitudinal programs for the development of personal resources in future psychologists.

Keywords: future psychologists; self-confidence; stress resilience; professional development; career start; psychological resources; educational process; cultivation.

Юридична психологія

1
(38)
2026

Науковий журнал ♦ Виходить двічі на рік

Оформлення і верстка
Я. В. Шумко

Видавець:
Національна академія
внутрішніх справ,
03035, Київ, пл. Солом'янська, 1
Свідоцтво про внесення до державного
реєстру виготовників
і розповсюджувачів видавничої
продукції ДК № 4155
від 13.09.2011

Підп. до друку 29.05.2026
Формат 60x84/8
Друк оперативний
Папір офсетний
Обл.-вид. арк. 10,75
Ум. друк. арк. 10,0
Наклад 50 прим.

Legal Psychology

1
(38)
2026

Scientific Magazine ♦ Published semiannually

Figuration and making up
Ya. Shumko

Publisher:
National Academy of Internal Affairs
Ukraine, 03035, Kyiv
1, Solomianska square
State register certificate
of print production publishers
and distributors
series ДК No. 4155
dated from September 13th, 2011

Signed to print: May 29st, 2026
Dimensions: 60x84/8
Instant print
Offset paper
Standard publisher's pages 10,75
Simulated publisher's pages 10,0
Circulation 50